

İSTANBUL Kitaplığı

Théophile Gautier

İstanbul

Théophile Gautier

Istanbul

Sayfa

Önsöz (Çelik Gülersoy) 5

Th. Gautier'nin hayatı (Çelik Gülersoy) 9

Gautier'nin İstanbul Seyahatnamesi
(Çeviri : Nurullah Berk) 41

Ulusal kitaplığımızın en büyük bir boşluğu, yabancıların hakkımızda yazdıkları ünü dünyayı tutmuş eserlerin çevirileridir. Garip bir biçimde, bunlardan bugüne kadar Türk diline ve düşüncesine aktarılanların sayısı üçü-beşi geçmemiştir.

Özellikle 18. yüzyıldan bu yana sayıları artan ve yoğunluk kazanan bu eserlerden, bahse konu ettikleri Türk toplumu değil de, o kitapları düşünmüş ve yazmış olan dış dünya ve bizden bazı tarihçiler haberlidir.

Hakkımızdaki bu yapıtları doğuran nedenler, kimi zaman, geçmişteki Türk sosyetesinin güzellik ve üstünlüklerine duyulan som bir dostluk ve hayranlıktır, kimi zaman da, Doğu'yu sömürme gelişimindeki emperyalizme hizmet amaçlıdır.

Biz ise, her zaman, bu her iki kaynaklı fikir ürünlerini bilmek ihtiyacında bulunmuşsuzdur. Ya bizim iyiliğimiz için, ya da kendi çıkarları hesabına, düşünmesini ve yazmasını bilen bu zihinlerin kaleminden dökülen sayfalarda, daima kendine kapalı bir dünyada yaşayan toplumumuzun öğrenmesi gereken nice yorumlar, dikkatler ve bilgiler gömülü kalmıştır.

Ünlü yabancıların bize bıraktığı bu eserlerin doldurduğu bir başka önemli boşluk ise, sosyal hayatımızın yüzyıllar boyunca aldığı biçimlerdir.

Bilindiği gibi kendi tarih kaynaklarımızın hemen hepsi, -çoğu kez gerçekle hayalini karıştıran Evliya bir yana-, sadece saray entrikalarını ve askerlik olaylarını verirler. Onları da, «azîm cenk oldu» diye bir iyice özetleyerek.

Türkiyede şehirlerin ve tabiatın görünümleri, yapıların karakterleri, bu çerçevelerin içlerini dolduran insanların tipleri, giyimleri, töreleri hakkında kaynaklarımızda bir şey bulamazsınız. Bu zengin bilgileri bize, yabancıların ve daha çok da, görgü tanığı olarak, yabancı gezginlerin yazdığı eserler veriyor. Aynı konulardaki en önemli bir başka materyel olan gravürleri ve tabloları da yabancılara borçlu olduğumuz gibi.

Edebiyatla resamlığın garip bir ilişkisi var.

Bizim eski edebiyat ve tarih kaynaklarımız, insan'ın derinliklerine, karakterlere, sosyeteye, tabiata yadırgı durur, hep belli temaları işlemiştir ve üslûbu da monotondur, yani çoğu birbirine benzer. Resim sanatımızı ifade eden minyatürler de tıpkı o edebiyat gibi perspektifi olmayan, toplumu ve peyzajları duyurmaktan uzak, derinliksiz, birbiri üstüne istif edilmiş ve konuşmayan çizgilerdir. Kuşku yok ki minyatürlerin de bir dili vardır, onlar da bir şeyler anlatırlar. Fakat ne kadar tek yönlü ve yüzeysel. Sadece minyatürlere bağlı kalsaydık, eski konaklar ve yalılarımızı, onların yosun ve kiremit renklerini, eski kayıklar ve arabalarımızın mor kadifeden döşemelerini ve altın süslerini, eski sokaklarımızın üstüne tutunmuş eflâtun salkımları ve meydanları dolduran bin renkli bir giyim-kuşam dünyasını bilebilecek miydik?

Batıda ise, insanları bütün yönleri ile ele alan, toplumları bütün kökenleri, zayıflıkları ve güçleri ile eleştiren, tabiatı olanca zenginliği ile sayfalara yansıtabilen; yani yeşil ve gümrah ormanları, bitkilerle oynaşan böcek dünyasını, göllerde akisleri dinlenen neftîlikleri, akşamları ufku boyayan gurubu anlatan, söyleyen coşkun bir edebiyat vardır. Resim sanatı da aynı şeyleri tuval üstünde ölümsüzleştirmeye çabalar. Ressam eserine ne kadar kişiliğini katsa da, batının tablolarında, gravürlerinde, yapıları bütün boyutları ve süsleriyle, insanları bütün renkleri ve duygulu, anlamlı bakışlarıyla bulabiliriz. Doğunun minyatürlerinde insanlar birer çizgidir. Batı resminde ise size bakarlar ve gözleriyle konuşurlar. Sanat bir yana, bunları doküman değeri de açıktır ve çok şükür ki, bu kalemlerin, fırçaların sahipleri biz çağırmadan (ve bir Turizm Bakanlığı kurup milyonlar sar-

federek yabancıları davetle yazılar yazdırmak formülünü benimseyişimizden çok önceleri, çoğu kendi ceplerinden) buraya da gelmişler ve bize-haberimiz olmayan- acı-tatlı hatıralar, hediyeler bırakmışlardır.

Bugüne kadar Batı'nın hakkımızdaki bu hazinesinden, bize sadece bir-iki mücevher alınmış, kitapların neler dediğine eğilinmeden, kimi gravürler sağda solda kullanılmıştır. Halbuki tablolar ve gravürler, aslında bizim hakkımızdaki bir fikir hazinesinin zarfları ve kapları gibidir ve asıl eserlerin, yani buluşlar, dikkatler, benzetmeler ve fikirler ürünleri olan kitapların tamamlayıcısıdırlar. Onun için resimlere bakmakla yetinmemeli, kitapları da okumalıyız.

Hazırlanan bu dizi ile, bizim geçmişimizin bir özeti ve ortaya koyduğu en büyük eseri sayılarak İstanbul ele alınmakta ve sadece onun üstüne yazılanlar verilmektedir. Böylece, bize dair analizler, anlatımlar ve eleştirmeler dünyasından bir çok sayfayı, eski ve ünlü mektuplar halinde, nice zamanlardan sonra, şimdi toplumumuza sunmak istemekteyim. (*)

Celik Güleryüz

(*) Bize hitaben yazılmış eski mektuplara benzettiğim bu eserleri dilimize çevirterek sunduğum zaman, milletimiz okumuşu ile, okumamışı ile, bunları gene almadı. Tarihe karşı bir bilgi borcu olarak kaydetmem gerek: Bu dizinin birinci kitabı, Lamartine hakkındaydı. Lamartine, kendisinden politika literatürümüzün ara sıra «büyük Türk dostu» diye bahsettiği ve adı Taksimde koca bir caddeye verilmiş kişiydi. Ama bu adamın kim olduğuna dair Türkçede hiç bir etüd çıkmadığı gibi, onun hakkımızdaki kitabının Türkçeye çevrilmesine de 120 yıl, bir gerek duyulmamıştı.

Her iki kültürel ve uiusal görev 1971 yılında yapıldığı zaman, bu eser, binlerce liralık reklâma rağmen, 33 milyonluk ülkede bir yılda 30 adet sattı. Lamartine'i milyonda bir kişi okudu.

THEOPHILE
GAUTIER'NİN
HAYAT
HİKÂYESİ

Pierre-Jules-Théopile Gautier adı verilen çocuk, 31 Ağustos 1811'de Tarbes'da doğdu ve 9 Eylülde de Saint-Jean kilisesinde vaftiz edildi. Çok küçük yaşta ayrılmış olmasına rağmen bu kenti, sokaklarının sonunda arkada bir tiyatro dekoru gibi görülen mavi dağlarını, çağıldayıp duran beyaz köpüklü akarsularını her zaman hatırlayacaktır. (1)

Kendisi 3 yaşındayken, aile Paris'e geldi. Buradaki evleri, (130, Vieille Rue du Temple, Quartier du Marais), asık yüzlü, dış dünyaya kapalı bir yapıydı. İçerisi de koyu renkli mobilya ve deri kaplı eşya ile dolu. Küçük, buradan, hep eve gelen siyah elbiseli konukların sıra-sıra şapkalarının üzerine bıraktıkları eldivenleri hatırlar. Evde herşey ciddî, durgun ve sükût içindedir. Bahçe bile rütubetli ve gölgelidir. Théo, daha 4 yaşındayken okumayı öğrenen küçük, uzun arkalıklı koltuklara gömülerek en sevdiği iki kitabı, Robinson Crusoe'yu ve Pol ile Virjini'yi okur. Bunlar onu, hep lâciverdler ve kahverengilerle boyalı klasik tablolar gibi koyu ve derin olan bu çevreden alıp çıkarır, ve meraklı gözlerinin önünde satırlar silinerek renklenen tropik iklimlere, çılgın güneşlerin kırlıklarına ve çöllerine, buğular tüten yeşil ve neftî gümrah ormanlıklara götürür. Kitapların içinde kamışlar ve iri yapraklı dallar aralanır ve içlerinden garip kuşlar, renkli kanatlılar ve cennet kuşları havalanır.

---

(1) Gautier'nin hayatı hakkındaki en iyi kaynak, kendisinin başkalarına ait anılarının başına yazdığı bölümdür: Souvenirs Romantiques, (Paris 1929 baskısından).

Çocuk, kitapların bu egzotik görünümlerini o kadar yaşar ki, kendisini de «Paris'e öğrenime gelmiş, sıla hasreti içinde bir Kübalı İspanyol» sayar. Cildinin esmer renginden dolayı arkadaşları da onu böyle çağırmaktadırlar.

1822 yılı gelince, onu, Kübalı İspanyolluğuna bakmayıp, Collège Royal de Louis le Grand'a yatılı verirler. Okul soğuk ve anlamsız derecede serttir, kendisinin içine kapanık yaradılışına karşı öbür çocuklar vahşi tabiatlıdırlar. Binanın yüksek ve acımasız duvarları arkasında soğuktan ve yalnızlıktan öleceğine inanır. Anılarında, «kendimi kafesinde artık yem yemeyen ve ölmeğe koyulan bir bülbül gibi hissetmekteydim» der. Derslerinde başarılıdır. Yaşayabilse, iyi bir öğrenci olabileceğine kanaat getirir. Bundan önceki kitapta çocukluk yıllarını ve yatılı okuldaki duygularını yazmış olduğumuz Lamartine gibi. Duygulu ruhlar ne kadar da aynı hamurdan yoğrulmuşlardır!

Allahdan, tâtillerde Seine-et Marne'da Mauperthuis'e gidilir. Yolda küçük Théo, hasret olduğu pastoral manzaraları herkesten daha doya-doya görebilmek için arabanın önüne oturur. Bizim, Türk dilinin yetiştirdiği en büyük edibimiz olan A. Şinasi Hisar'ın çocukluğunda Üsküdar'dan, arabayla, adlarının her biri bir masal diyarını vâdeden Fıstıkağacı'na, Bağlarbaşına, gidişleri gibi bir şey.

Mauperthuis yolunda bütün tabiat görünümleri, ileride iyi bir ressam olacak ve daha sonra, resim boyar gibi yazılar yazacak olan Théo'nun önünde akuarel tablolar gibi açılır, durur. Geceleri bir handa kalınır. Misafirhanenin şöminesinin ışıkları loş odada yolcuların yüzünü aydınlatırken, küçük, tatlı uykulara dalar, düşünde hep gündüzki kırları, çiçekleri, masmavi gökyüzünü görerek.

Yolculuğu sonunda varılan yer, annesinin bütün anıları ile bağlı olduğu eski ve dost köydür. Meydandaki kilisenin yanında, büyük baba yatar. Onun yanı başındaki ev, anne'nin büyüdüğü yuvadır. Sağda park, eski demir kapısı arkasında bir ağaç ve çimenlik cennetini saklar. Köyün her köşesinin resmi, küçüğün belleğine işlemiştir. Bir ailenin bireyleri gibi olan komşular, huyla-

rı uyuşan arkadaşlar; taş ve tuğladan yapılarıyle, bir ayna gibi parıldayan gölüyle, iki yanı ağaçlı yolu ile Şato'nun seçkin ve aristokrat görünümü, köyün basit evleri; gece uykuda gezilen bir masal bahçesinin elle dokunulan dekorları gibidir. Hepsi, ileride yazacağı romanı Mademoiselle de Maupin'in çerçevesi olacaktır. Yani «dışarıda bahar, gönüllerde gençlik, dudaklarda gülümseme, çimenlerde ışık ve güneş, ağaçlarda çiçek yağmurları, ruhlarda ak düşler, yaban güllerinde ve yanaklarda pembelikler» diyarı (2).

Bir süre sonra gündüzcü olarak verildiği Charlemagne Lisesinde, Gérard de Nerval ile sınıf arkadaşlığı başlar. Yine bu okuldayken ünlü beden faaliyetlerine de koyulur: Kürek, boks, binicilik, atlama vb. sporların, hepsini birden yapar. Resme de yatkınlığı olduğundan, okul yakınındaki bir resim atölyesine de devama başlar. Günümüzde tekrar moda olduğu gibi, bir kızınki kadar uzun saçları ile, Riouet atölyesine ve Petit resim okuluna öğrenci olur ve ressam olup çıkacakken, arkadaşı, Gérard de Nerval 1826'da Elégies Nationales'ını yayınlar. Romantizmin altın ürünlerinden olan bu eser, coşkun, yadırganacak kadar renkli, duygulu bir yeni ses'tir.

Gautier'nin daha sonra yazacağı gibi, «Romantizm, yeni kuşaklara anlatılması güç olacak bir devreydi. Hayatta, duygularda, yazılanlarda bir heyecan duyuluyor, herşey filizlenip yeşilleniyor, lirizm ve sanat insanlara bir sarhoşluk veriyordu. Bu da bir Rönesans'tı. Yaşamda kaybolmuş bir sırrın bulunduğu izlenimi vardı herkeste, ve bu duygu da doğruydu: Şiir, tekrar bulunmuştu».

Bu coşkunlukla 1829'da resmi bıraktı ve şiire başladı. Zâten devam ettiği atölyede yağlıboyalar, suluboya ve karakalemler kadar, şiir ve düzyazı türleri de geçerliydi.

Aynı yıl Nerval tarafından Victor Hugo'ya tanıştırıldı. Üstadın o zaman kırlık yerler olan Champs-Elysées civarındaki evine

(2) René Jasinski : Les années romantiques de Théophile Gautier, Paris 1929, s. 25

ne yürek çarpıntıları ile gittiğini, «heyecandan titreyen bacaklarının kendisini taşımayı artık kabul etmemesi üzerine» evin basamaklarına kaç kerreler oturduğunu ve sonunda huzura nasıl çıktığını anılarında anlatır.

O sularda Hugo'nun yanardağ gibi yankılar yapan Hernani'si temsil edilecekti. Klâsik, durgun, tutucu kültür dünyası ile, özgürlükçü, heyecanlı, yeni, romantik edebiyat akımı çarpışıyor ve meydan savaşlarının biri, Hernani etrafında veriliyordu. Gautier, kaprisleriyle delice heveslerinden başka, dar kalıplardan kurtulmak, duyguda ve düşüncede tam bağımsızlığa kavuşmak, antik uygarlığın güzelik ölçülerine dönmek, zevklerde yeni bir rönesans yaratmak davasında olan romantizmin tutkularını da dile getirmek üzere, zorlukla razı ettiği terzisinde, kendisine bir kıyafet diktirdi: İki kenarı siyah kadife fitilli, yosun yeşili pantalon, devrik yakalı siyah bir ceket, içi yeşil saten astarlı, geniş bir gri pardesü ve içine, ömrünce şiirleri kadar ün yapacak olan, ve bir kerre bile çıkarmadan bütün hayatınca taşıyacağı (3) bir yelek: erguvan kırmızısı. Ve gitti, gece temsilin yapılacağı Théâtre Français'ye, gereğinde eski edebiyatçılarla çarpışmak üzere yüzlerce bohem gençle beraber öğle saatlerinde girerek oturdu. Sekiz sat karanlıkta bekletildiler: Sohbet ettiler, ekmek ve çikolata yediler. Sonra salon aydınlatıldı ve saatinde gelen soylular ve burjuvalar siyah ve beyaz giysileri, bijuları ile, locaları ve sahne önünü ışıklandırmağa koyuldular. Fakat aşağı salonun gerilerini dolduran bir genç kalabalık, uzun saçları, kirli giysileri, bıyıklı ve itinasız yüzleri ile zamanın hippy'leri sayılan, ama Gautier'nin gözünde «Rönesans ressam ve heykeltraşlarının modelleri olacak kadar ilginç» bir okumuş, duygulu, heyecanlı ve genç kalabalık, gözlerinde yaşlarla eseri çılgınca alkışlıyorlar ve asıl ışıklar: seyircilerin mücevherlerinde ve salonun avizelerinde değil, sahnedeki Hernani güneşinde görüyorlardı. Hele temsilden sonra Hugo'nun alnında altın defnelerden çelenkle ve bir Roma zafer

(3) Paul Sirven: Pages choisies des Grands Ecrivains. Théophile Gautier, Paris 1898 S. VII.

arabası ile değil de, basit bir vatandaş gibi onlarla beraber yaya dönmesi! O gece artık uyunur mu idi?

28 Temmuz 1830'da, 192 sayfalık ilk kitabı basıldı. Üzerinde tek isim: Poésies (Şiirler). Yayım giderlerini babası karşılamıştı. Bu, pembe kapaklı, 3 franklık bir kitapçıktı. İçindekiler de, kendisinin deyimi ile, küçük peyzajlar ve resimler: Buğday tarlalarına gölgesi vurmuş, akıp giden bir bulut, bacası tüten ot damlı kulübe, nilüfer çiçekleri ile konuşan dere vb. Yani, Mauperthuis'den, belleğinde yer etmiş bütün renkli görünümler.

—————o—————

Doyenné Çıkmazı, bugün geniş ve süslü parkların açıldığı, ve uzandığı Carrousel Meydanı'nın yerindeki bir mahallenin içinde, eski Hotel de Rambouillet yakınında bulunuyordu. Burada Gérard de Nerval, Camille Rogier gibi şair arkadaşları oturuyorlardı. Rogier'nin apartmanı, Louvre civarında, o zaman bile bir tutam kalmış 18. Yüzyıl Paris'inden bir köşeydi: Yapılar eski stilde ve haraptı, sokak sâkindi. Sabahları küçük kare camlı pencereler açıldığında kapıcının arka avluda beslediği bütün hayvanlar, keçi, köpek ve kedi, tavuk, horoz ve güvercinler, şehir ortasında pastoral bir görünümün bütün seslerini duyuruyorlardı. Rogier'nin asıl; Nerval'in de ikinci kiracı olarak oturdukları kat da, Gautier'nin l'Art Moderne kitabındaki anıları ile, olduğu gibi biliniyor: Genişçe bir salon; bir rönesans yatağı, bir Médicis konsolu, iki büfe, halılar ve iki büyük Fragonard panosu iie biraz müze havasındaydı. Gautier, ailesinden ayrılarak bu âleme katıldı. Hareketli bir yaşamları vardı. Tiyatrodan, konserlerden, sağda solda sürtmekten vakit bulup evde toplandıkları zaman her biri kendi işine, yazısına veya resmine dalıyor, Théo da divana yüzü koyun uzanıp bir eli ile kedilerini mınçıklarken öbür eliyle birbirinden güzel şiirlerini ve resim gibi yazılarını yazıyordu (4).

(4) Bernard Delvaille: Théophile Gautier. Paris 1968. S. 43.

Sonraları bu şairane ve bohem yuvalarını kendilerine hasretmeyip bütün sanatçılar âlemine açmak istediler. Böylece Doyenné Çıkmazına renkli ve keyifli bir trafik başladı. Örneğin evde bir balo düzenleniyor, ikram olarak yiyecekler yerine, tablolar veriliyordu. 19. yüzyılın nice artist tipleri, ressamlar, heykeltraşlar, şairler, mimarlar, sonradan bir masal gibi hatırlanacak nice yüzler fırçalar ve değerler, bu sessiz ve eski apartmanı canlandırıyordu. İlerde birer-birer az veya çok ün kazanacak olanlardan, siyah saçlı esmer tenli Adolphe Leleux, Velasquez tonları boyuyor, sarı uzun saçlı, mavi gözlü Célestin Nanteuil konu aramakla meşgulken, sükûnetli peyzajların âşıkı ve ressamı Corot, ıssız kır yolllarının konuştuğu ölümsüz resimlerini çiziyor, Ingres'in öğrencisi Th. Chassériau ve daha niceleri, kendileri bir büyük tablo teşkil eden bu kalabalığa, bu genç, sevgili, keyifli, herbiri birer mücevher gibi değerli tiplere karışıyordu.

Gautier de, Poésies'sinin genişletilmiş bir baskısını burada hazırladı.

Bu sırada Fransa vahim politik olaylarla çalkalanıyordu. Bilindiği gibi 1789 İhtilâlinden beri oturmamış olan ülkede, Bourbonlar ve Charles X tahtta bulunuyor, fakat artık monarşinin eski ve katı alışkanlıkları ve rejimi, gelişen burjuvazinin ve endüstrinin çıkarları ile çelişiyordu. Temmuz 1830 seçimlerinde Hükûmet oyların azınlığını alınca Başbakan Polignac seçimleri feshetti. Bu darbe karşısında halk Paris'te sokağa döküldü, Louvre ve Tuileries'yi ele geçirdi. Cumhuriyet hazırlanırken politikacı Thiers, askerleri ve General la Fayette'i, Orléans Dükünü tahta çıkarmaya ve liberal monarşiyi ilân etmeğe razı etti. Charles X İngiltereye sığınırken, egemen çevrelerin temsil edildiği bir biçimsel meclis ile krallığın bağdaştırılması formülü yürürlüğe konmuş bulunuyordu.

Gautier ve arkadaşlarının, bütün bu olayların kökenine inmiş oldukları söylenemez. Bu grup (Petit Cénacle) içinde bir Hugo, bir Lamartine de yoktu. Onlar kendi coşkun ve bulutların

üstündeki romantizmleri ile, paletleri, boyaları, şiirleri, renkli giysileri ile, politik ve sosyal olaylara zaten pek girmiyorlar, girdikleri zaman da özgürlükten yana olmakla yetiniyorlardı. Öbür yandan kalkınma ve zenginleşme politikasındaki burjuvaziye ve onların getirdiği, para peşindeki disiplin ile, görgüsüz ve tek yanlı değer yargılarına da ısınamıyorlardı. Cumhuriyetçilik ettikleri de oluyordu. Cumhuriyeti, kendi düşünme ve duygulanma özgürlüklerini sınırlamakta olan engelleri kaldıracak bir araç saydıkları için. Bunlarla, bizim Abdülhamid karşıtı sivil ve asker aydınlarımız arasında - tarih farkına karşı - ne kadar çok benzerlik var! Ne var ki, Avrupa intelligentsiyası, sihirli ve toplumu kurtaracak formülün, biçimsel ve havada bir özgürlük kavramı olmadığını; halka refahı götürecek sosyal ve ekonomik operasyonlarda, özgürlük içinde bir üretim faaliyetinde ve sosyal refahın pay edilmesinde, yaydırılmasında olduğunu anlamış ve yürürlüğe koymuşlardır da, bizde daha bir çok «aydın», 1908'in tutkularında kalmıştır.

Gautier ve tayfalarına gelince, bunların, bir yandan, duygularında, kaprislerinde, belki de insanlığın hâlâ ihtiyacını hissettiği daha doğrusu, muhtaç bulunduğu bir sentezi özledikleri de düşünülebilir. Gerçekten de ideal plânda, bu romantiklerin arzuladığı gibi öyle bir dünyada yaşamalıydık ki, örneğin toplumda aristokrasinin sanat sevgisi, sanatçılara saygı ve koruma anlayışı, bütün incelikleri ve rafine soylulukları geçerli olmalı, ama monarşinin ve hanedanın despotizmi bulunmamalı idi. Burjuvaların girişim ve atılım ruhları, canlılıkları, iş başarma azimleri herkeste bulunmalıydı, ama bu nitelikleri var ve bir kapitale sahipler diye bir sınıf, toplumun öbür tabakalarının zararına zenginleşmesindi. Cumhuriyet olsun, ama seçilenler demagoglar olmasın; halk daima en akıllıları ve en iyi niyetlileri iş başına getirebilsin; söz ve oy hakkı yoksullara ve doğa'nın hiç bir şey vermediği akılsız, tecrübesiz yığıntılara tanındı diye bunların, akla aykırı dilekleri ve eğilimleri ortalığı almasındı. Fakat ne yapalım ki, belki de hâlâ insanlıkta çoğunluğun gelişmiş birer yaratık haline gelmemesi nedeni ile bu «ütopyalar» 20. yüzyılda

bile gerçekleşemiyor ve insanların, pek çok yerde, illâ kamplardan birine kapılanması zorunlu tutuluyor.

Böylece yüzyılının ve ülkesinin içinde bulunduğu büyük ilerlemeler ve kanlı kavgalar atmosferinin tam ortasında yaşadığı halde bunlara kulaklarını tıkamak, evinin panjurlarını kapatmak ve kendi içindeki sesleri duyarak, içinde gördüğü boyaları tuvale ve kâğıda aktarmak isteyen Gautier, birbiri peşine eserlerini vermeğe koyuldu. 1831'de yazdığı «Albertus, ou l'Ame et le Peché» sini bir yıl sonra yayınladı. Hiç ilgi görmedi. 1833'de hikâyelerini toplayan «Les Jeune France, romans goguenards» ı çıktı ve aynı akıbetle karşılaştı. Kimi çevreler ve bu arada Figaro, içindeki hikâyeleri değersiz, anlamsız ve açık saçık bulmuşlardı. 1833 Aralık ayında, para ihtiyacı ile, Cyrano, Père Louis gibi eski Fransız şairleri üstüne bir dizi etüdü (12 yazı) bir yılda yayınlamak hususunda «France Littéraire» ile anlaşma imzaladı. Bunları kaleme aldı ise de, süre konusunda azıcık gecikme ile: Yazıların sonuncusunun çıkması 1864 yılını bulmuştu. Aynı yıl bunları 2 cild halinde topladı: Les Grotesques.

İlk etüd, az tanınmış ya da unutulmuş eski bir şair üstüne idi: Villon. Tutucu çevreler, bu arada Constitutionel, buna karşı da bir yaylım ateşi açtı ve «kopuğun biri olan» eski bir şairi taezlemenin Fransız ahlâkına ve moral değerlerine karşı işlenmiş bir suç olduğunu yazdı. Ancak bizdeki basın kavgalarında da çoğu kez görüldüğü gibi, ahlâk ve maneviyatı koruyacağız derken ahlâka epeyce uzak düşen saldırılarda bulunduğundan, dava edildi ve hüküm giydi.

«Müstehçenlik» ve «toplumun ahlâkını bozmak» iddialarına karşı Gautier ,edebiyatla, kitapla bir toplumun ahlâkının bozulamayacağını, toplum ne halde ise edebiyatın da ancak onu yansıtan bir ayna olduğunu bıkmadan tekrarlıyor ve diyordu ki: «Tablo, modele göre yapılır. Yoksa tabiattaki objeler, yapılan resimlere göre biçim almaz. Sizin dediğinize kalsa, sırf çiçekler açtığı için yazın gelmiş olması gerekir. Oysa ki yaz geldiği için çiçekler açıyor. Çiçek nasıl iklimin ve mevsimin bir ürünü ise,

Bohem çağında Gautier

sanat da toplumun yapısı ve koşullarının bir sonucudur». Bu benzetmeler ve kalem maharetleri kuşku yok ki bir yerde doğruydu. Fakat edebiyatın yani bir üst yapı kurumunun da ahlâk ve moral gibi öbür üst yapı kurumlarına karşılıklı etkilerini hiç hesaba katmamak gibi bir kusuru vardı. Yani ressamın yaptığı tablonun da bir fotoğraf olmadığı, objenin biraz artiste göre renk ve biçim aldığı, ve ayıp konulu bir tablonun da, çevresindeki gençlerin terbiyesini bozacağı gerçeklerini, es geçmiş oluyordu.

1835'de, uzun süredir üstünde çalıştığı bir romanını bastırdı: Mademoiselle de Maupin. Kitap 17. yüzyıl sonu, 18. yüzyıl başında gerçekten yaşamış bir garip kadının hayatını ele alıyordu. Madelaine de Maupin, bir rahibin karısı iken memleketinden kaçmış, Paris Operasına girmiş ve burada başarısı ile parlamıştı. 1702'de Campra'nın Tancrède Operasında Clorinde rolünde kontralto sesi ve güzelliği ile ün yapmıştı. Albert de Luynes diye bir soyluyu düelloda yenmiş, sonra onun sevgilisi olmuş, daha sonra kendisi bir genç rahibeye tutulunca onu Avignon'a kadar takip etmiş, kızı kaçırabilmek için manastırını yakmış, ölüme mahkûm edilmiş, kaçarak Belçika'ya sığınmış ve orada Kont Albert de Bavière'e metreslik etmişti. Bu tuhaf yaratığın ömür testisinin su yolunda mı kırıldığı, yoksa bir manastırda tövbekârlıkla mı söndüğü, bilinemiyor.

Gautier romanına işte bu garip ve iki seksli kadının yaşamını almıştı. Biraz, ünlü kadın yazar George Sand'ın kişiliğini yansıtan bir hikâye.

Fakat eser bu niteliği yanında, XIII. Louis çağını bütün zevkleri, duyguları ve stili ile vermekteydi. İlk okunuşunda garip bir sıra olayların akıcılığı, hikâyesinin konusu, hareketler ve mâceralar materyeli ile sürüklüyor, fakat asıl tekrar okunduğu zaman okuyucuyu büyülüyor ve sarıyordu. Bu zaman farkedilen, ince üslubu, imajlar, duygular zenginliği, herşeyin kendi ölçüleri içinde yerleştirilmiş ve geliştirilmiş oluşu ve en küçük detaylarda bile kendini sıcak-sıcak duyuran his unsuru idi.

Hugo ve özellikle Balzac, eseri öven yazılar yazdılar. Fakat moral yönüne basında saldırılar dışında eser toplumda gene bir yankı yapmadı. Gautier'nin kendisi de sanatta serbestlik ve bağımsızlık anlayışının tekrar bir kavgasını verdi.

1836 Şubatında, Doyenné sokağındaki bohem hayatının geçici aşklarından sonra ömründe ilk tutkusu olan, Eugenie Fort'un aşkına kapıldı. 29 Kasımında ondan bir oğlu oldu. Eugenie Fort, Onuphrius hikâyesinde Jacintha adı ile andığı kadındır.

Bu yıllarda, nice zamandır zihninde yer tutmuş olan bir büyük eseri yazmak istedi: Le Capitaine Fracasse. XIII. Louis devrinin tatlı atmosferini verecek bir mâcera romanı. Bunun rüyası içinde yüzüyordu. Fakat yayımcısı Renduel aynı iyimserlikte değildi ve düşlere kapılmak yerine sayılara bakmak gibi kötü bir huyu vardı: Mademoiselle de Maupin gitmiyordu. Bu nedenle Gautier'ye hiç umut (ve de avans para) vermedi. Fakat şairimiz tutkun olduğu eseri (henüz tek bir satırını kaleme almadan) lânse etmeğe koyuldu: Eserlerinin kapaklarında, basında, en iyi dostu G. de Nerval'in yayınladığı kitaplarda. On yıl bununla geçti.

2 Mart 1836'da Charles Lasailly ile Ariel'i kurdu: Journal du monde élégant! Bu aylarda, Doyenné sokağındaki bohem dostları çevresi dağıldı. Biraz da bunun sevki ile, ilk yolculuğuna çıktı. G. de Nerval ile ver elini Belçika. Beraber yazacakları Confessions Galantes de deux gentilshommes périgourdins'in parasına mahsuben aldıkları avans ile. Gezi notlarını «Un tour en Belgique başlığı ile Chronique de Paris'de yayınladı.

Aynı yılın 26 Ağustosunda, geçim ihtiyaçları ve Balzac'ın salık vermesi ile, La Presse Gazetesine sanat eleştiricisi olarak girdi ve bütün ömründe zamanının, kabiliyetinin büyük bölümünü yutan, yığınla tiyatro, sergi, konser eleştirileri yazılarına başlamış oldu.

Ekmeğini kazanabilmek için başladığı bu «işi», Gautier'nin ömründe garip bir rol oynayacak, şair ve yazarımız yaşadığı de-

vir Fransasında şöhretini kendi yazdığı eserleri ile değil, daha çok gazete sütunlarındaki bu eleştirileri ile sağladığını görmekle üzülecekti. Sonra bütün bir ömür sürecek, çoğu zaman tatsız bir uğraşı: Keyfinin olmadığı zamanlar tiyatroya veya sergiye gitmek, beş para etmez eserleri ve artistleri sonuna kadar izlemeye mecbur kalmak, hiç kaleminin gitmek istemediği konularda olumlu ya da olumsuz, ama mutlaka bir şey yazmak, ve böylecene, bütün bir ömür.

Halbuki onun gönlü gazete sütunlarında değil, kendi yazacağı eserlerde idi: «Herkesin kendi bin derdi arasında okuyup atacağı makale yiter gider, ama kitap ölümsüzdür. Gazeteler her akşam bütün yapraklarını döken bir ağaç gibidir» diyordu.

O istediği kadar böyle güzel lâflar diyedursun, bugün de bir çok ünlü kalem Gautier'yi, gazeteye sanatı soktuğu için anmaya değer bulur! (5).

1840'da, amatör bir sanatçı ve zengin bir antika eşya ve kitap toplayıcısı olan arkadaşı Eugène Piot'un teşviki ile onunla İspanya yolculuğuna çıktı ve bu geziden iki ünlü yapıtı doğdu: «Voyage en Espagne», (ilk adı ile Tra los Montes) ve şiirleri; «Espana». Yolculukta Tours, Bordeaux, Bayonne, Burges, Valladid yolu ile Madrid'e gitmişlerdi. Üç hafta kaldığı bu klasik kocaman kentte boğa güreşleri, Pradolar, kahveler, Goya'nın yağlı boyaları ve meydanlarda günlük hayat, pittoresk su satıcıları, Gautier'yi hayran bırakır. Sonra Toledo'ya geçer. İsimleri ateşli İspanyol müziği gibi duyulan Granada, Malaga, Sevilla, Barcelona'yı görür. İspanya'daki müslüman mimarisi onu büyüler ve bu topraklara gerçek damgasını basan uygarlığın müslümanlık olduğunu yazarak İspanyanın tekrar katolikliğin eline geçmesine hayıflanır.

Seyahat kendisine pek pahalıya oturmuş, uzun yıllar ödeyeceği bir borcun içine sokmuş, arkadaşı Piot da umduğu antikala-

(5) Kleber Haedens: Une histoire de la littérature Française. Paris 1970. s. 242.

rın, halılar, tablolar, kitapların çoğunu bulamamıştı. Fakat Gautier altı ay süren bu yolculukta ilk kez olarak gerçek tabiat zenginliklerine, boş ve tatlı geçen zamanlara ve özgürlüğe kavuşmuştu. O zamana kadar - kısa bir Belçika gezisi dışında - Paris'ten dışarı çıkmış değildi. 19. yüzyıl ortasına kadar Paris ise güzel yapıları çok olmakla beraber kasvetli ve inanılmayacak kadar pasaklı bir Ortaçağ kendi idi. Gautier İspanya'da ilk defa olarak, dağlar nemene şeydir, kırlar alabildiğine çiçeklerle nasıl yayılır ve açılır, tertemiz, masmavi sular nasıl çağlar, onları görüyor, yabancı kentlerde değişik bir resim ve başka insanlar buluyor, gitarlı, kastanyetli eğlencelerde yerinde duramıyordu. Hem de iyicene gençti. Arkasında henüz acı-tatlı anıları yoktu, önünde ve gelecekte ise geçim kaygısına kapılmamıştı daha. Güzellikleri olanca tadı ile duyabilmek için dilin henüz keçeleşmediği çağ! Bu İspanya gezisi onu mestetmişti. (İleride yapacağı İstanbul yolculuğunun bir çok para sıkıntısı ile bu kadar coşkun olamayacağını göreceğiz). Altı ay süren İspanya gezisinden dönüşünde Fransaya ayak bastığı zaman sevinememiş, gözlerine yaşlar dolmuştu: «Bir daha o güzellikleri görebilecek miyim? Anlıyorum ki ben vatanımda, aslında bir sürgünde imişim!» diyordu.

Fakat bu gezi yazıları ve gazetedeki sanat eleştirileri kendisine epeyce ün sağlamıştı. Nitekim Fransa'ya döndüğü 17 Ocak 1842'de Lejyon donör nişanının şövalye rütbesi verildi.

Seyahat kitapları ile kabiliyetini isbat etmiş olması, edebiyat ve sanat çevrelerinde artık kendisinden bahsettirmeye başlaması, madalya alışı, onu bir coşkunluk içinde yüzdürüyor, ileri sini düşünmeden, sürgündeki bir Hind prensi gibi gün-be-gün yaşıyordu. Omuzlarına dökülen ondüleli saçları, geniş omuzları, ağzından düşürmediği puroları ile boyanmış bıyıkları, daima kırpıştırdığı miyop gözlerinin uzak ve daüssılalı bakışları vardı. Kravatları hep ilkbahar renklerinde, geniş ve bir eşarp kadar zengin olur, elleri monoklunun altın kordonu ile oynardı. Bir kaç yıl sonra çıktığı Cezayir yolculuğundan dönüşünde ise, Bul-

varda, oradan getirdiği geniş harmaniye ve fesini giyerek volta atmağa başlamıştı (6).

1841 Haziranında Paris Operasında bir balesi sahneye konmuştu: Giselle. 1843 Temmuzunda ise, Bin İkinci Gece adlı masalının sahneye uygulanışı olan: La Péri. 1842 Martı ve 1843 Kasımında, bunlarda baş rolü oynayan dansöz Carlotta Grisi ile eserinin temsilleri için Londra'ya gitti. Çok başarı kazandılar. Bu defa, bu «menekşe gözlü kadına» tutulmuştu.

1844'de hayatına başka bir kadın daha girdi. Bu defaki, yabancı da değildi: Carlotta'nın kardeşi Ernesta! Şairimiz, özgürlükçü, bohem ve romantik felsefesi ve iyi yüreği ile, bunda hiç bir sakınca bulmuyor ve bir kalbin aynı zamanda birden çok kişileri sevebileceğine inanıyordu. Yeryüzünde kimi büyük dinlerin de aynı görüşte oldukları düşünülürse Gautier bu konuda yalnız kalmamış olur. Nitekim Ernesta ile yirmi yılı aşkın ortak yaşamı, Carlotta'ya aşkını azaltmadı. Emaux et Camées eserindeki «Denizde hüzün» şiiri de onun için yazılmıştır.

Aşk konusunda bir adım daha atarak doğrusu kalbini bu iki kardeş ile de bağlı saymıyor ve bütün güzellikleri kucaklamak istediği oluyordu. Nitekim hayatına girmiş sayısız kadınlar arasında önce, kendisine bir oğlan doğuran Eugénie Fort biliniyor. Onunla evlenmemiş (fakat kendine güven duygusu ile) doğan çocuğu tanımıştı. Sonra Grisi kardeşler, Prenses Mathilde, kendisini İtalya'ya çeken Maria Mattei, daha, Madame de Girardin, Marie Kalergis ve başka birçokları hep bu konuksever kalbin ziyaretçileri olmuşlardı (7).

Bir yerde belki hercaî gönlü bunların hiç biri ile de olamıyor ve estet gözlerinin aradığı bir değişik ve ideal güzeli, iklimlerin ötesinde hayal ediyordu (8) :

---

(6) Adolphe Boschot (de l'Institut) : Théophile Gautier, Paris 1933, s. 68-69.

(7) Pierre Descaves: Les plus belles lettres de Théophile Gautier. Paris 1962. s. 21-22'deki liste.

(8) Orhan Veli Kanık'ın Tercüme Dergisi, 19 Mart 1946 sayısında yayınlanan çevirisi.

Hayır, Madame, siz değilsiniz sevdiğim,
Sevdiğim ne Ofelya, ne de Beatris;
Ne de sizsiniz, ne de siz, Jülyetçiğim;
İri gözlü sarışın Lora, ne de siz.

Benim sevdiğim güzel şu anda Çin'de
İhtiyar akrabalarile oturur,
Narin çinilerden kuleler içinde;
Sarı Nehir, kara batakla doludur,

Gözleri vardır şakaklara çekilen,
Bir avuçluktur küçük ayakları,
Bakır lâmbalardan daha aydın bir ten,
Kırmızı boyalı, uzun tırnakları.

Başını uzatır kamış kafesinden,
Kırlangıçlar geçer sürüne sürüne;
Şarkı söyler her akşam, kendiliğinden,
Söğüt dalına, şeftali çiçeğine.

1844'de, Gaskonya ve Landes diyarlarına gitti. Orada annesi tarafından akrabalarının birçoğunu buldu ve onlarla beraber, ama çoğu kez de yalnız, Le Capitaine Fracasse'ın birçok bölümlerinde yer alacak olan peyzajları içine sindirerek gezdi, durdu.

Bilindiği gibi Hindistan'da doğup yerleşmiş bir felsefe, bir yere karşı bu ısrarlı tutkunluğu, ölmeyen, sadece kalıp ve yer değiştiren ruh cevherinin, eski yaşamını bilinçsiz olarak hatırlaması ve özlemesi olarak yorumluyor. Belki bu metafizik, Gautier'nin de, XIII. Louis çağını bütün vücudu ve ruhu ile yaşamasını, her çerçeveden çıkıp zaman-zaman o atmosfere girme özlemini ve o kadar lirik bir biçimde anlatabilmesini de açıklar?

Bu rüya gibi geziden döndükten sonra hayatına bir kâbus çöktü: Annesi öldü, babası emekli oldu ve 1848 İhtilâli patladı. Lamartine kitabında özetlediğimiz olaylar Paris'i kana boyamıştı. İşçilerin burjuva sınıfıyle ve onların kullandığı kuvvetlerle

boğuşması arasında romantik şair, beş parasız ve ortada kalmıştı. Geçim korkusu ile, Gazetesine yazdığı makalelerini birkaç misline çıkardı. Üç-beş ay içinde 40 bin satırdan fazla yazmıştı. Fakat ihtilâl nerede, sanat eleştirisi nerede? Bir fırtına, hatta hızlıca bir rüzgâr çıktığında önce kelebeklerin kanatlarındaki altın yaldızlı pulları döker. Bu doğal kural gereğince, sosyal kargaşalarda da önce ressamlar ve şairler aç kalır.

Bu sıralarda, yayımcı Buloz, Revue des Deux Mondes'a vaktiyle satıp yarı parasını aldığı ünlü Capitaine Fracasse'ı artık teslim etmesini istedi. Onu yatıştırmak için roman yerine yeni yazılar vererek parayı ödeme borcu altına girdi ise de, onu izleyen aylar ve yıllarda bunu da yapamadı. Hatta yaşama ihtiyacı ile, derginin karşıtı Revue de Paris'e yazmağa başladı. Tabii Buloz küplere binip dava açtı. Bu gibi olaylarda olduğu gibi işe hakimler, avukatlar ve bilirkişiler, yani kendisinin edebiyat dünyasındaki düşmanları karıştı. Konu Bâbil Kulesine döndü. Bu kargaşa arasında Gautier yazıları ile yayımcı Buloz'dan Hugo, Balzac, Dumas, G. Sand gibi ünlülerin çektiklerini ve editörün servetinin, bu dehaların göz yaşları ile biriktiğini yazıyordu. Bu tecrübe ile bizde de, batının iyi yanlarından birini daha alarak yayımcıların yoksul yazarlar sayesinde zengin olmaları geleneğini edindiğimiz anlaşılıyor.

Bu acı hikâye, Gautier'nin hayranlarından biri olan Maliyeci Mirès'nin dergiyi tatmin edecek bir ödemede bulunması ile kapandı. Bu defa, Gautier'nin yeni kapılandığı La Revue de Paris, kapağında, Capitaine Fracasse'ı tefrika etmeye başlamayacağını ilâna koyuldu. Ancak yeni editörler de acık aceleci idiler, çünkü ilânlar 3 yıl sürdü. Gautier'nin kronolojik olarak verdiğimiz hayat hikâyesinde bir atlama yapabilir ve bu bahse ait işin sonunu burada anlatabiliriz: Şairimizin, ezberindeki bölümlerden birini formüle ederek kâğıda dökmesi, 1857 yılını bulmuştu: Le Château de la Misère. Ama 1858 gelince, 6 ay kalacağı bir Rusya gezisine çıktı. 1860 yılında, bu defa yayımcı Charpentier, Le Capitaine Fracasse'ın «pek yakında» çıkacağını anons

etmeğe başlamıştı. Bu pek yakın, bir yıl sonrası oldu. Eser 1863'de bitti.

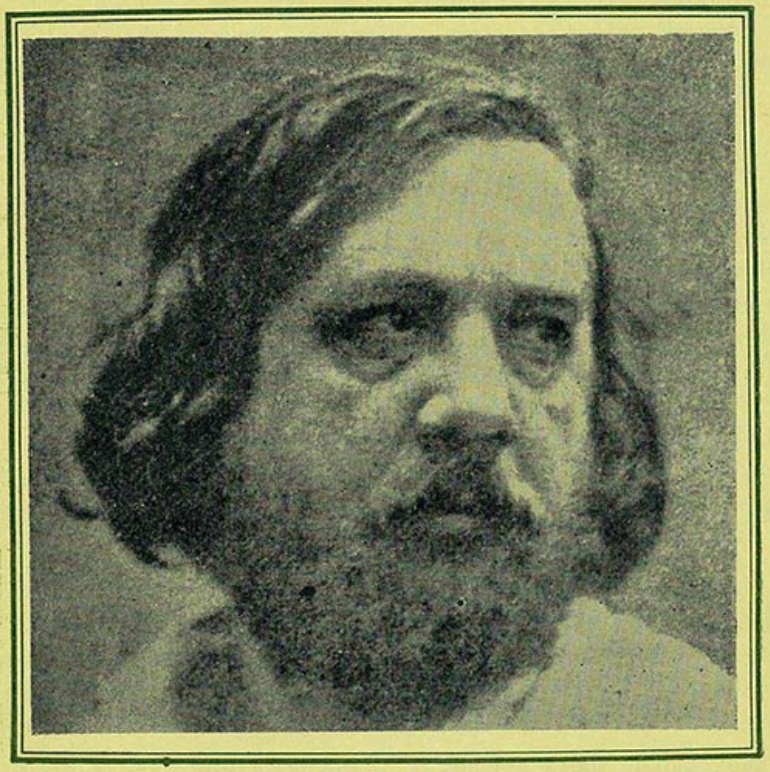
Fakat yeni editör ötekilerden daha tedbirli ve tam tüccar çıkmıştı: Gautier'ye hiç avans vermemiş, bölümleri getirdikçe para ödeyeceğini bildirmişti. Şair «Eserin benim kafamda baskısı bitmiştir. Ben onu 25 yıldır ezbere biliyorum» diyordu. Ama ne yapalım ki şiir ile nakit; yazı yazmak ve para kazanmak, ayrı ayrı şeylerdir.

Fakat bir yer vardı ki oraya hesap giremiyordu ve parasız şair romancı kendi ölümsüz sanat dünyasında, yapayalnız, alabildiğine egemen ve haklı idi: Aşçısını gönderip iki-üç eser-i cedid kâğıdı aldırıyor, masada kitapları üst-üste koyarak miyop gözlerine yaklaştırıyor ve kalemi mor mürekkebe batırarak parlak satırları uzun uzun, kâğıda sıralıyordu, kimseyi inandıramadığı gizli sıtmasını, zekâsını ve ateşini dökerek, yani hiç bir satırı çizip bozmadan ve hiç bir cümleyi tekrar yazmadan.

Ertesi günü bu sayfaları yayımcıya götürdüğünde muhasebeci bunların sonuna ya da arkasına dört köşe bir mühürü nal gibi basıyordu: «Ödendi». Sonra da altına tarihler: 19 Nisan 1862, 20 Nisan, 25 Nisan... (9)

Bilindiği gibi acunu, dünyayı, bütün bu ne'liğini bilemediğimiz tabiat düzenini yaratmış olan hikmet ve ilk neden, garip bir ayırım daha yapmış ve dünya nimetlerini, çoğu kez kendisinin yaratırken hiç bir şey vermediği yaratıklarına nasip etmiş; ölümsüz hayatı, şerefleri ve ünü de, topluma yeni bir şey getiren sanatçılara bırakmıştır. Bu sonuncuların fizik olarak yaşadıkları yıllarda, bir çok acılara, yani toplumun ve çevrelerinin anlayışsızlıklarına, sevdiklerinin uzaklık ve yabancılığına; geçinmek, doymak, geziler yapıp dünyayı tanımak için her zaman sorulan bir nesne olan para'nın, yakınlarına hiç gelmeyişine katlanma-

(9) Adolphe Boschot (de l'Institut): Le Capitaine Fracasse'in Paris 1961 baskısına yazdığı giriş. S. XIX.

Fotoğrafın tesbit ettiği Théo

ları gerekiyor. Ama ya dünyadan ellerini çektikten (ya da ona yakın bir şeyle iyice yaşlandıktan) sonra, bir yerlerden garip bir mirasa konar gibi, kader alınlarına som altından bir çelengi yerleştiriyor.

Bu bir kural ki, antik çağlardan günümüze kadar yürürlükte kaldı ve nice az akıllı iyimserlerin fazla abarttıkları «modern-teknik» yüzyılı, 20. yüzyıl falan filân da, bu gerçeğe fazla bir değişiklik getiremedi. Zâten «füze çağı» da yeryüzündeki insanoğlunun dertleri ile değil, uzaydaki taşlarla meşgul.

İşte bu kural gereğince daha 19. yüzyıl biterken zengin editör Charpentier'den de, ölümsüzlüğe hiç bir şey kalmamış bulunuyordu. Ama parasız, bohem, dağınık, hasta ve yaşlı Théo, Fransız dili ve edebiyatındaki tahtına artık oturmuştu bile ve kimbilir daha ne kadar yüzyıllar boyunca nice kuşakların gözü, onun bıraktığı «akik taşları ve mineler» ile kamaşacaktı. Ve gün gelecek batı dünyasının eşiğinde olduğu halde ondan her zaman yıldızlar kadar uzak durmuş olan İstanbul kentinde bile, 20. yüzyılın yarısında bu şehre ait eseri ilk kez türkçeye çevrildiği zaman, burada da 3 milyon kişi içinde hiç değilse yirmi-otuz vatandaş, onun bir rüya gibi yazdığı şeyleri, şiir gibi benzetmelerini ve resim gibi anlatımlarını okuyup duygulanacaktı.

3 Temmuz 1845'de dostu Noel Parfait ile Cezayir'e gitti. Cezayir, Oran, Constantine'i gördükten sonra Eylül başında Paris'e döndü. Hayatında ünlü seyahatlerinin devri başlamıştı. 1845 Haziranının 5'inde Ernesta Grisi'den kızı Judith dünyaya geldi.

Aynı yıl editör Charpentier, o zamana kadar çıkmış olan eserlerini 4 cild halinde yayınladı. Fakat kendisinin bütün aklı, 1845'de, tek satırını henüz kâğıda dökmemiş olduğu, ama sanatçıların sadece kendilerinin işittikleri bir ses ile birçok sayfalarını ezbere okuyabildiği şaheserinde ,«Le Capitaine Fracasse» da idi.

1846 Haziran ve Temmuzunda Belçika, Hollanda üstünden

Londra'ya geçer. Aynı yıl Prenslerin düğününde bulunmak üzere tekrar bir İspanya yapar. Gene 1846'da, Cezayir anıları ile yazdığı Le Juive de Constantine ve 1847'de, konusu İspanyada geçen romanı Militona yayınlandı.

1848 girdiğinde, Büyük Ayaklanmadan beri oturmamış olan Sosyal yapıda son elli yılda atılmış olan tohumlar meyvelerini vermeğe başlamışlardı. 48 İhtilâli Fransayı ve özellikle Paris'i tekrar kana boyamış, işler bozulmuş, bu defa burjuvazi ile işçi sınıfının direkt çatışması başlamıştı. Dediğimiz gibi şiddetli bir rüzgâr çıktığında önce kelebeklerin kanatlarındaki altın yaldızlar ve pullar dökülür. 1848 yılında da kimsenin derdi müzik ve tiyatro kritiği olmadığından Gautier de tarifsiz geçim sıkıntılarına düştü. Bütün gücünü kalemine veriyor, yazdığı satırları on binlere çıkarıyor, gene de doyacak para kazanamıyordu.

Ancak kendisinin kalemini kullanmasını bir anlamda pek iyi bildiği de doğrusu söylenemezdi. La Presse Gazetesinde ona sütununu sağlamış olan De Girardin, ortak dostları tanınmış bir Akademisyen'e sonraları açıkça şunları ifade etmişti: «Bu sizin Gautier'niz, biliniz ki enayinin tekidir, ve gazetecilikten de hiç bir şey çakmaz. Ben kendisinin eline bir servet vermiştim. Sütunundan yılda otuz kırk bin frank kazanması işten değildi, o tek kuruş yapamadı. Hangi tiyatro müdürü veya tablo galerisi ile anlaşsa, eserler lehine kritik yazarak yolunu bulabilirdi» (10).

Uzun yıllar edebiyatta ahlâk dışı yazmak ithamı altında kalmış olan iyi yürekli Théo, böylece hangi vadide ahlâklı kalınıp hangisinde ahlâkı rafa koyacağını kestirememiş oluyor, asıl para gelecek kaynakları bilemiyerek durmadan gazete muhasebecisinden avans çekerek patronu kızdırıyor ve toplum ilk karıştığında da aç kalıyordu.

Fransa'da işler düzeldikten sonra bundan Gautier'nin de payına birazcık refah düştü ve tekrar seyahatlerine başladı.

---

(10) Maxime du Camp: Les Grands Ecrivains Français, Théophile Gautier, Paris 1890 S. 86-87.

Fransa dışına, değişik ülkelere ve iklimlere gezileri birbirini izliyor, başka havalar ve peyzajların içinde bulunmak ve günlük yaşamını unutmaktan tarifsiz zevk duyuyordu. Onu en iyi anlamış ve kendisi hakkında en güzel kitabı yazmış olan yazarlardan, arkadaşı Maxime du Camp, Gautier'yi bu yolculuk tutkusuna iten şeyin, çevreden çıkmak, 19. yüzyıl Fransasının kavgalı atmosferinden kurtulmak, özgürlüğü ve belki de daha çok, kendisi için aradığı bir mutluluğu bulmak ihtiyaçları olduğunu yazıyor. Du Camp, çünkü, güzelliklerin, peyzajların, değişikliklerin ve her şeyin rölatif olduğuna ve kişinin, içindeki yangına göre çevresini gördüğüne inanıyor. 1870'de en sıkıntılı zamanlarında ve ömrünün sonunda bir gün sokakta rastladığı Gautier, kendisine daha bir çok şeyden şikâyet etmek yerine gamlı-gamlı: «Artık seyahat edemiyoruz» derken, onun coşkunlukla Akropolu gezdiği yıllarda yani 1850'lerde, Atina'daki Fransız Lisesi Müdürünün Partenon'a bakan panjurlarını kapattırıp: «Görmek istemiyorum bu çılgın güneşleri! Bıktım bu usandırıcı tapınaktan! Ah, nerede benim Parisim Luxembourg bahçeleri. Sorbonne'un gölgeli avlusu, hele Saint-Jacques Sokağı, hele Saint-Jacques Sokağı» diye masaya kapanıp ağladığını hatırlar (11). Yabana atılmayacak bir görüştür. Onun gibi düşünüyor olmalı ki, Osmanlı Şairi de:

«Gâh olur gurbet vatan,
Gâhi vatan gurbetleşir»

demiş.

1849 Mayıs Haziranında Londra; Ağustos ve Eylülünde üçüncü kez İspanya 31 Temmuz 1850'de dostu Louis Cormenin ile İtalya yolculukları. İtalyada, bir yıl önce İngiltere'de tanıdığı Kontes Maria Mattei ile buluştu.

Bunun ürünü, «Italia» adı ile 1852'de; «Voyage en Italie» adıyle de 1875'de yayınlanır. Bu yolculukta Cenevre, Brigg,

(11) Maxime du Camp. a.g.e. S. 124-125.

Simplon yolu ile Domo d'Ossola, Milano, Brescia üstünden, asıl hedefi olan Venedik'e varır. Burada kanallardan ibaret yollara açılan tuğla evler, saraylar, eşiği durgun sular olan demir kapılar, güneş batarken suları ve ufku boyayan renkler, Gautier'yi büyüler.

1851 Ağustos ve Eylülünde Londra Sergisine gider. Pâquerette bale pandomiması ayn yıl Operada oynanır.

İçinde bir yandan asıl merak, yüzyılının bir çok büyük sanatçısı ve yazarı gibi, Doğu için, İstanbul için yanıyordu.

Bu merakını giderecek imkân, gene bir yaşama sıkıntısı nedeniyle doğdu: 1851 yılında ailecek para sıkıntısı çekmekte idiler. Ernesta meneceri ile (Boisselot) temsiller verip biraz para kazanmak umudu ile 1852 Yılbaşında İstanbul'a hareket etti: Journal de Constantinople'un «Liman trafiği» sütunu, vapur yolcularının adları arasında bunlarınkini de verir, imlâsını biraz yanlış yazarak. Kadın İstanbulda hastalanır ve meneceri ile anlaşmazlığa girer: temsil de verilmemiş olacaktır. Hiç değilse, Paris'ten gelen bir artist olması dolayısı ile yankı yapacak bir şey olması gerekirken, bunun için gazeteye bir ilân verildiği görülmüyor. Bu yüzden Ernesta bir iki hafta içinde İstanbulda parasız kalır. Gautier, dostu Maxime du Camp'dan 500 Frank borç alıp hemen yollamakla beraber gönderdiği mektuplarla kendisine cesaret verir, her ay 300 Frank yollayacağını ve yazı beraber İstanbulda geçirmek üzere sergiler biter bitmez bahar sonunda geleceğini yazar (12).

9 Haziranda Paris'den ayrılır. 10 Haziranda Marsilyadadır. Leonidas vapuru ile yola çıkılır. 24 Haziran'da Journal de Constantinople'da Paris Operasının mimarı Garnier gibi ünlü yolcularla beraber Gautier'nin de İstanbula geldiğine dair haber var.

O zamanlar İstanbula Avusturyalı Firma, Lloyd Autrichien'in

(12) A Constantinople. Lettres inédites présentées par Jean Richer. Mercure de France'dan ayrı baskı. 1955.

Adriatik hattından; İngiltereden Peninsular Company'nin, Fransa'dan Rostand Firmasının ve Fransız Posta İdaresinin gemileri geliyor. Marsilyadan 1 ayda 3 kez vapur var. Yol on gün sürüyor. İstanbul'a varış 2, 12, ve 22'sinde. Hareket de her ayın 5, 15 ve 25'inde. İtinerer, Çanakkale, Atina ve Malta üzerinden. Malta da İskenderiye postasının vapuru ile buluşuluyor. Lloyd vapurları marşandiz aldığı halde Fransız Postalarının tekneleri yolcuların hızlı trafiği amacı ile çalıştırılıyor ve mal olarak sadece ipek, çay, baharat, altın ve gümüş eşya, kokular, antika mobilya, mücevher gibi belli cins şeyleri kabul ediyor. Bu yüzden kâra geçemeyip her yıl 3-4 milyon altın frank zararda (13).

Gautier'yi böyle bir vapur getirir. Yolcumuz Tophanede karaya çıkar. Ernesta'yı Tepebaşı Meydanı (o zamanki Frenk adı ile Petit Champs des Morts) yakınında Hotel de Péra'da bulur.

Ondan sonra o çağdaki haliyle olağanüstü güzellikteki bu şehirde geçen iki ay bir haftalık rüyanın bütün ışıklı hikâyesini Türk okuyucu ilk defa olarak, yani aradan bir yüzyıldan fazla zaman geçtikten sonra bu kitapta bulacaktır. Bu ön yazıda ise ben, vapurdan inen ve hemen bu şehrin yollarına düşen, bize olağanüstü güzellikte sayfalar yazıp bırakan bu 19. yüzyılın hippy'sinin kim olduğunu ve portresini vermeğe çalışıyorum.

Burada bulunduğu dokuz hafta içinde Gautier çok az gezginin yaptığı bir şey olarak, bütün kenti adımlamaya çalıştı. Meydanların ve pazar yerlerinin kalabalığına karıştı. Issız sokaklara saptı. Duvarlarından yaseminler, mor salkımlar sarkan ve sükût içinde dinlenen ahşap evleri tek başına seyre daldı. Gece sandala atlayıp Haliç'in ve Boğaziçi'nin tüllerinde yüzdü. Akşam garipliklerinde tekkelere girdi. Beyaz tennûreleri ile uçuşan ve Java'nın iri beyaz çiçeklerine benzettiği dervişleri hayretlerle gördü. Sokaklarda pembe, leylâk, sedef renkli çarşafları ile bin renkli bir kıyafet dünyası onu sarhoş etti.

---

(13) M. A. Ubicini: Lettres sur la Turquie. Paris 1851 S. 285-288.

Bu bahiste, bugüne göre değişik olan bir unsur da hatırda tutulmalıdır: Fotoğraf ve hele renkli fotoğraf imkânlarından yoksun olan geçmiş yüzyıllar insanları yabancı bir ülkeye, bir şehre geldikleri zaman, tatlı sürprizlerle karşılaşıyorlar, gözlerinin ilk defa gördüğü değişik, bambaşka peyzajların içine giriyorlardı. Bu da rüyada, çukulatadan evleriyle, egzotik çiçekler açmış bahçeleriyle, bir masal âlemini gezmek gibi bir şey oluyordu gerçekten. Paris'in ciddî suratlı, yüksek taş evlerine, Haussman imarından önce de olsa iyi-kötü bulvarlarına gözü alışmış olan Théo'nun, tahta gemisi denizi göğüsleyerek uzun-uzun Akdeniz'in sularını geçtikten sonra İstanbul'a girmesi; serviler, defneler, erguvanlar arasında aşı boyalı, binlerce tahtadan küçük evler, göz alıcı saraylar ve kubbeli camiler dünyasına bakması, onun için akıl almaz bir değişiklik demekti tabii. Modern çağların bir talihsizliği ise şurada: Fotoğraf, film ve baskı teknikleri, bir yandan dünyayı küçültmüş ve artık bilinmiyen, gizli-kapaklı bir köşe bırakmamıştır. Öbür yandan da herhalde bu yayın bolluğunun da etkisi ile dünyamızda bütün mimariler birbirine yaklaşıyor ve kentlerin (ve hele kültürü olmayan, ya da varken yitiren ülkelerin) yapı sanatları özelliklerini, karakterlerini kaybediyor. Ben de, ayrı-ayrı görmezden önce, yüzlerce kitaplar ve film ler ve yüzbinlerce prospektüslerle, eyvah ki Londra'yı da, Paris'i de, Alman köylerini de tanımış bulunuyordum.

Gautier buradaki diyardan, «Bir daha görülmeyecek olan bir şehri terkederken kalbi saran tarifsiz sızı ile», 28 Ağustosda Lloyd Autrichien'in Imperatore vapuru ile ayrıldı.

Yolda 4 gün Atina'da kaldı. Venedik'te kısa bir ikametten sonra Eylül sonunda Paris'e döndü.

La Presse, 1852 Ekiminden 1853 Kasımına kadar İstanbul yazılarını yayınladı. Aralık ayında da kitap haline getirildi. Bu da, önce, Türk Tiyatrosu bölümü bulunmuyordu. L'Orient kitabının başında sonradan yayınladı.

Dikkatli araştırmacılar, İstanbul kitabında bazı bölümlerin,

özellikle bir ressamlık ve yazarlığa ihtiyaç göstermeyen, bahislerin ve meselâ «Elbise-i Antika Müzesi»ne, At Meydanına, kendi burada iken Charlemagne vapuru ile gelen Fransız Elçisi Lavalette'e yapılan törenle elçilik bahçesindeki baloya ait haberlerin, Journal de Constantinople'den olduğu gibi makaslanmış olduğunu farketmişlerdir! (14). Fakat İstanbul'a dair kitabı, bütünü ile şehri en iyi veren gezi kitaplarından biri olmuştu. 1854 de gelen Mareşal de Saint-Arnaud, Fransa'daki kardeşine, «İstanbul'u tanımak istiyorsan Gautier'yi oku» diye yazıyordu (14 bis). Zamanına ait bu gibi izlenimler, Gautier'nin kitabının, 19. yüzyıl İstanbuluna ait iyi bir kaynak olduğuna delillerdir. Kendisi İstanbul'da iken, ünlü eserlerinden biri daha, «Emaux et Camées» (Mineler ve Akik taşları) şiirleri, 17 Temmuz 1852 de çıktı. Bunun birinci baskısında 18 parça şiiri bulunuyordu. İkinci bir baskı 1853 başında üçüncü ise kendisi Rusya'da iken 1858 sonunda çıktı. Bunda ilk iki şiir çıkartılmış, yeni 9 parça eklenmişti. 1866 baskısından sonra, 1872 Haziranında yani ölümünden birkaç ay önce çıkan son yayımında ise 39 eski şiire sekiz yenisi eklenmişti. İlk çıktığında büyük ilgi çeken kitap bir kaç ayda tükenmişti.

En zor beğenir yazarlar, bu şiirlerin, kitabın başlığı ile adını taşıdıkları renkli mücevherlerden daha değerli olduklarını söylüyorlar ve bu eserle şairin, üslûbunu beğenmeyenlere de kendisini kabul ettirdiğini yazıyorlardı (15).

1863 baskısında eklediği akik taşlardan bir tanesi, «Ce que disent les hirondelles» (kırlangıçların anlattıkları), Doğu'ya yaptığı yolculuğun izlenimleri ile yazılmıştır. Bunda kuşların diliyle, Atina'nın eski surları, İzmir'in kahveleri, Rodos'un Şövalye Sarayları ve Malta'nın terasları konuşur. Emaux et Camées'nin en ünlü parçası, sondaki olmakla beraber, (Sanat üstüne), hepsi

(14) Willy Sperco: İstanbul, Paysage littéraire. Paris 1955, S. 29.
(14 bis) Sainte-Beuve: Les grands écrivains français. Paris 1926, S. 191.
(15) J. Barbey d'Aurevilly: Les oeuvres et les hommes. Paris 1862. S. 63.

de, bir heykeli, bir çiçeği, bir mücevher parçasını taklit ederek kaleme alınmış küçük şiirlerdir ve her zaman olduğu gibi, tam bir estet olarak çizgiye ve «haddeden geçmiş» biçimlere âşık olan Gautier'nin (16) tutkusu ile form bakımından kusursuz ve bu ressam-şair'in sevdası ile, içlerinde boya ve renk taşıyan parçalarıdır. Herkes, onun bu eseri, Le Capitaine Romanı, Rusya ve İstanbul Seyahatnameleri ile, ölümsüz yazarlar arasına katılmış olduğu düşüncesinde birliktir.

1854 Mayısında, iki perdelik bale'si Gemma, Operada oynandı. Aynı yılın Temmuz ve Ağustosunda Almanya'ya bir yolculuk yaptı. Döndüğünde babasını kaybetmişti. 1855 yılı 28 Ocak'ında ise başka bir acı, üzerine çöktü: Dostu ve çocukluğundan beri arkadaşı ünlü şair Gérard de Nerval, kendini asmış olarak bulunmuştu.

Aynı yılın Nisanında Emile de Girardin ile geçinemeyerek La Presse Gazetesinden ayrılıp Moniteur Universel'e yazmağa başladı. 1856 Nisanında Akademi üyeliğine adaylığını koydu ve tek oy aldı.

Doğu'ya ilgisi İstanbul ile bitmemişti. Eski Mısır da onu çekiyordu. Daha 1831 yılında Mısır üstüne bir hikâyesi, «Un repas au désert de l'Egypte» yayınlanmıştı. 11 Mart'dan 6 Mayıs 1857 ye kadar Moniteur Universel'de «Le Roman de la Momie» si tefrika edildi. Mısır'ı gerçekten görmesi ise çok sonradır. 1869'da. Bu onun son yolculuğudur da.

Mumya'nın Romanı, dostu bilgin Ernest Feydau'nun büyük eseri «Histoire des usages funebres et des sépulteres des peuples anciens» ini (Eski Kavimlerin Ölü Gömme ve Cenaze Adetlerinin Tarihi) ni okuyarak, kütüphanesindeki eserleri karıştırarak ve anlattıklarını dinleyerek yazmıştı. Romanını şu satırlarla bilgin Feydau'ya adıyordu:

---

(16) Paul Burgulère: Gérard de Nerval et Théophile Gautier. TTOK Belleteni. Mart 1949.

Ernesta Grisi, menekşe gözlü kadın

«Yerinde bir kararla bu kitabı size ithaf etmekteyim. Çünkü siz engin bilginizi ve kitaplığınızı açarak, antik Mısırı yazacak kadar ilim sahibi olduğuma beni inandırdınız. Sizin ayak izlerinize basarak mâbedleri, sarayları, yeraltı denizlerini, yaşayan ve ölmüş şehirleri dolaştım. Esrarlı Issis'in perdesini karşımda siz kaldırdınız; ve kaybolmuş parlak bir uygarlığı dirilten siz oldunuz. Tarih sizindir, roman benim. Ben, üslubumla, bu materyele bir stil vermekten başka bir şey yapmadım. Yani sizin toplayıp getirdiğiniz değerli ve parlak taşları bir zemine yerleştirerek mozaik haline sokmuş oldum.»

Yazarken Mısırı o kadar yaşamıştı ki, kendisine bıyık altından gülerek bu görünümleri ne zaman tanıdığını soranlara: «Mısır'ı henüz ziyaret etmedim. Ama ben Mısır'ı gördüm» diyordu.

1857 Mayısında, Avatar ve Yattatura adları ile iki fantastik hikâyesini yayınladı. 1858 Nisanında «Yanko le Bandit» bale pandomiması, Porte Saint-Martin'de sahneye konuldu. Ömrünün zengin bir verim çağında bulunuyor, yazıları ve kitapları birbirini izliyordu. Yine 1858'de bir Hind dram masalından alınma balesi Operada oynandı.

30 Temmuz 1858'de Légion d'honneur nişanının Officier rütbesi verildi.

15 Eylül 1858'de yine eline bir para geçmeden, ama zengin olmak için büyük umutlarla Rusya'ya hareket etti. Çar II Alexandre'ın himayesinde çıkacak olan, «Rusya Sanatının Hazineleri» başlıklı büyük bir esere materyel toplamak için gidiyordu. Eser sonunda malî sebeplerle çıkamadıysa da, 1861'de Nijni-Novgoro'da kadar ikinci bir yolculuktan sonra anılarını 1866'da «Voyage en Russie» adıyle kitap haline getirdi.

Bunun ilk bölümü Berlin ile başlar. Sonra, Hamburg ve Lübeck üstünden Saint-Petersburg, bugünkü adıyle Leningrad. Kuzey, bulutlu gökyüzü ve kurşun renkli denizi ile, Gautier için de-

ğ şik bir peyzajdır. Lübeck'den La Neva Vapuruna binmiş, üç gün Baltık denizini geçmişti. İnce bir yağmur peşlerini bırakmamıştı. Romantizmi bütün vücudu ve ruhu ile yaşayan Şair-Ressam, sanki artık denizde seyahat etmiyor da, önünde açılan görünümlere, bir tablonun içerisine ve renklerine geçer gibi, hayretlerle ve zevkten eriyerek giriyordu. O güne kadar tanımadığı, bu yeni, değişik görünümler gerçek olamazdı. Hepsi, kuşku yok ki, birer düş, ya da sadece, karşıda birer resim idiler. Körfez, işte, süt rengi bir denizle sedef renkli bir gökyüzünün arasındaki mesafeydi. Göğü ve suları birbirinden, Saint-Petersburg'un bir kemer, bir taç gibi çizilen ince silueti ayırıyor, vapur, dalgaları hafif- hafif yararak, sabahın eflâtun, toz pembesi ve gümüş tülleri ve sisleri içinden ilerlerken, karşıda kentin kuleleri, kubbeleri, bu taç'ın altın uçları gibi parıldıyordu.

Mevsim kıştı. Şehre indikten ve otelde ringa balığı, havyar, siyah ve beyaz ekmekler, çeşitli peynirler ve bitter içkisi ile bir akşam kahvaltısı yaptıktan sonra gece, ayaklı havagazı lambalarının parladığı karla kaplı caddelere düşüp yürümek, lambaların sarı aydınlığına durmaksızın yağan beyazlıkların bitmeyen senfonisine dalmak, bilmediği bir kentin yabancı atmosferinde kaygısız ve sorumsuz yüzmek, yorgun ruhunu dinlendiren en büyük bir yenilik oluyordu.

Rus hayatı hakkında bir fikri vardı. Paris'de Doyenné Sokağının bohem çevresinde yaşarken, tiyatro ya da Operadan çıktıktan sonra, Boulogne Ormanındaki Les Iles Lokantasına gidişlerini hatırlıyordu. Kışın karların yerde mermer gibi parladığı geceler, ısıtılmış ve rahat döşeli yatak odalarına çekilmek yerine, gecenin ve oyunun lezzetinden hızlarını alamıyarak bu tadları biraz daha, biraz daha uzatmak isterler ve bir troyka ile kızlı erkekli, keyifli grup, orman içindeki bu lokantaya giderlerdi. Lokanta salonunda, ortada kaynayan semaverin buğusu, füme balıkların kokusuna ve baca gibi içilen puroların dumanına karışır, sofraları şampanya, havyar, tavuk, peynirler ve çeşitli gato'lar süsler, yenir-içilir, sarı camlı pencereler dışarıdan buzla,

içeriden buğuyla kaplandıktan saatler sonra, sabaha karşı, yorgun kahkahalarla evlere dağılınırdı.

Paris'deki o kopyanın yerine, St. Petersburg ve Moskova'da bu lokantaların asılları vardı: Burada önce bir alay havyar, balık, zeytin, ançuez, füme et gibi ordövrler yenerek vermut ya da Madera Şarabı içiliyor, sonra yemeğin kendisine geçiliyordu. Ulusal çorba; koyun eti, rezene, soğan, havuç, lahana, arpa ve kuru erik gibi birbiriyle ilgisiz malzemeden yapılıyordu. Gautier de, kilise ve müze ziyaretlerinden çok, baloları, tiyatroları, bu lokantaları ve gezmeleri seviyordu. Eseri bunlarla doludur. Hiç bir zaman not tutmaz, defter ve kalem taşımaz, herşeyi, çok sonra yazmağa oturduğu zaman toparlardı. Belleği inanılmaz bir güç'deydi.

Rusya Seyahatnamesinin ikinci bölümü, «Rusya'da yaz» adını taşır. 1861'de, bu defa yanında oğlu olduğu halde tekrar yaptığı yolculukta, ilk defa göremediği için aklının kaldığı Nijni-Novgorod'a gitmiş, ünlü pazar yerlerinde dolaşmış, uçsuz bucaksız ovalarında - güneşin sadece bir kaç saatliğine uyumaya çekildiği - parlak yazlarını yaşamıştı.

1859'da Honoré de Balzac biyografisi etüdünü, 1861'de «Eski ve Yeni Rusya Sanatının Hazineleri» albümlerinin birincisini yayınladı. Fakat asıl 1861 Aralık ayında «Le Capitaine Fracasse»ının tefrika edilmesine başlandı ve 30 Haziran 1863'e kadar sürdü.

Yayımlanacağı daha 1836'da ilân edilen, davalar konusu olan eser, 19. yüzyılın çok tekniğe kapılmış hayatına, XIII. Louis çağının zevklerini ve havasını getiriyordu. Kendisinin önsözde yazdığı gibi, «Aradan çok zaman geçmiş olmasına rağmen, eskiden çizdiği ve demode olmuş bir plâna göre binasını yükselten bir mimar gibi», roman kaleme alınmıştı.

Kitabın belli bir doktriner tezi yoktu. Kahramanları da tarihin belli kişileri değildi. Zâten Gautier'ye yöneltilen eleştirilerin başlıcaları, eserlerinin hiç bir tezinin bulunmadığı, belli bir

temelinin olmadığı, okunduktan sonra insanı takip edecek bir fikrin, bir figürünün kalmayışıdır (17).

Bunun yanında eserin bütün değeri, özelliği ve yeniliği, pittoresk ve şiirli bir anlatım üstüne kurulmuş olması idi. Dil, bahsettiği çağın renklerini ve stilini yansıtıyor, kişileri konuştuğu zaman XIII. Louis devrinin dilini kullanıyordu.

Gérard de Nerval'ın de tutkun olduğu gibi, roman bir XIII. Louis Sarayının kum döşeli ve kenarında beyaz sütunlu lâmbalar yükselen yolları, tuğla döşeli terasları, tavus kuşları ve keklikler dolaşan çimenlikleri ve içinde kuğular yüzen gölleri ve havuzları gezilir gibi okunuyor ve bu üslûp, bir yüzyıl önceki bu güzellikler, bu atmosfer; gece mermer saksılarında açmış büyük beyaz kamelya çiçekleri koklanır gibi insanı sarıyordu.

Konusunu yapan olaylar dizisi, materyeli, o kadar zengindi ki, bunlardan bir ikinci roman daha çıkarılabilirdi. Gautier bu eserinde, içinde bulunduğu ve nefret ettiği Louis Philippe hanedanı Fransa'sından kaçmak, ve bir yüzyıl öncesinin barış içindeki havasına sığınmak ister. Yani milletvekillerinin kavgalarından, sosyal çalkantılara ve ayaklanmalara karşı kullanılan toplum polisinin zorbalıklarından, soylulara karşı yeni-yeni zenginleşmeğe koyulan ve sadece para, makina, kalkınma düşünen burjuvaların silindir şapkalı, redingotlu-bastonlu gülünç ve özenti kılıklarından kurtulup, romanda olsun, ekmek peynirle şarap içilen fakir, fakat yapmacıksız misafirhanelerin, silâhşörlerin, mâceraların, konforsuz ve disiplinsiz eski hayatın dünyasına geçebilmek.

Bu eski dünyayı iyi duyurabilmek üzere de, kapitalizm kalkınmasının artık şiiri, renkliliği, tatlı mübalâğaları, nezaket deyimlerini yitirmiş kuru ve acele fransızcası yerine, bir yüzyıl öncesinin dilini kullanıyordu. XIII. Louis devrinin, «Altın ve gümüşle

(17) Emile Faguet (de l'Académie): Dix Neuvième Siècle. Etudes littéraires. Paris (tarihsiz) S. 195-224.
Ferdinand Brunetière: Histoire de la littérature Française. IV. Cild, Paris 1926. S. 223.

işlenmiş olmakla beraber bunlarla katılaşmış olmayan ve serpile-serpile dökülen ince, yumuşak, cam göbeği rengindeki eski bir kadife kumaş gibi zengin» fransızcası.

Rusya dönüşünde 1861 Ekiminde Cenevreye geçti. Carlotta Grisi'nin Saint-Jean'daki villâsına yerleşti. Sahneden çekilen Carlotta, kızı Ernestine'in yetiştirilmesine ayırmıştı ömrünü.

1862 Mayısında Londra Sergisine gitti. Ağustos ayında ise bir demiryolu hattının açılışı için Cezayir'e gitti. 1863'de Devlet Bakanlığından kendisine 3.000 franklık bir emeklilik verildi. 1864 Ağustosunda kuzey demiryolu açılışı için İspanyaya; yıl sonunda ve 1865'de Cenevreye, Carlotta'ya gitti.

1866'da kızı Judith kendisinin istemediği bir evlilik yapınca ailede anlaşmazlık çıktı ve kendisi yine Cenevreye kaçarak, Carlotta'ya sığındı.

1867 Mayısında Akademi üyeliği tekrar oylandı ve bu defa 12 oy aldı.

1 Kasım 1868'de Prenses Mathilde'de kitaplık memuru oldu. Prensesin Sarayına devrin bütün edebiyat ünlüleri devam ederdi: Renan, Mérimée, Flaubert vb. Fakat soylu kadın, bunların içinde Gautier'ye bir zaaf duyuyor ve onu korumak için Sarayına alıyordu.

1869'da Akademi'de son defa adaylığı görüşüldü ve aldığı oy sayısı 14'e çıktı. Fransanın kültür tapınağı, üç seferinde de, başka adayları, Père Gratiy'i, J. Autran'ı ve Auguste Barbier'yi ona tercih etmişti. İçinde bulunduğu ortam, hayata ressam olarak başlayan, 19 yaşında şiir yayınlayan, eskrimden gülleye kadar bütün sporları yapan, 24 yaşına gelince roman yazan, 25'inde basında günlük tiyatro, müzik kritiği yazılarına geçen, bale yazan, bol seyahat edip bunları da kâğıda döken, Paris'in banliyösünde bir küçük evde kızları ve yaşlı kızkardeşleri ile yaşayan, çeşitli aşkları dillerde dolaşan, yayınevleri ile davalı bu ilginç tipi «Akademisyen» olarak görmeğe yatkın değildi. Eserlerinin

de doğrusu hiç birinin bir tezi, bir derin konusunun olmayışı, onu romanda bir Balzac, Flaubert, Dumas; şiirde bir Baudelaire, bir Hugo düzeyine yerleştiremedi.

Fakat bir alan vardı ki orada bu ressam-şair-romancı, pek az benzeri ile yalnız ve egemendi: Fransız dili. Sentaksı onun kadar düzgün, kelime hazinesi bir okyanus kadar geniş bir yazar az çıkmıştır. «Ben yazılarımda düzeltme yapmam. Bir makalenin, bir sayfanın biçimlenmesi, bir çocuğun dünyaya gelmesi gibi bir olaydır: O hali ile ya olmuştur, ya da olmamış. Cümlelerimi havaya fırlatırım. Bilirim ki, kediler gibi ayakları üstüne düşecektirler» derdi. (18)

1870 yılı iyi girmedi. Romanını çok önce yazdığı Mısır'ı sahiden görmek üzere yolculuğa çıktı. Süveyş kanalının açılışında davetliler arasındaydı. Fakat hep bulutların üstünde ve havada yaşayan bir şair için akla gelmeyecek ve kabul edilemeyecek bir şanssızlıkla gemide ambara düşüp sol kolunu kırdığından, törenlerin ve dâvetlerin hiç birine katılamadı ve zamanını otelde yatakta geçirdikten sonra Paris'e döndü.

Zaten artık hızla yaşlandığını ve çöktüğünü görüyor, bu da onu ve çevresini üzüyordu. Temsillerde uyuyor, merdivenleri ağır-ağır çıkarken eliyle kalbini tutuyor, daimi bir hüzün içinde yaşıyordu.

Az sonra Fransız-Alman Savaşı çıktı. Palazlanan Fransız kapitalizmi komşu duvara çarpmıştı. 4 Eylülde İmparatorluk yıkıldı. Savaşın sıkıntıları ve acıları bütün ülkenin üstüne çöktü. Gautier bir kızı ile İsviçrede maşukası Carlotta Grisi'nin yanında bulunuyordu. Haberi inanamayarak öğrendiler: «Bu ihtilâl artık benim sonum. Bugüne kadar hayatımı şöyle-böyle yoluna koyabilmiştim. Küçük bir evim, bir ufak arabam ve iki atım olmuştu. Şimdi herşeye yeniden başlamam gerekecek ki, yapamam bu yaştan sonra, artık o gücü bulamıyacağım» diyordu. Politika

(18) Pierre Descaves. a.g.e. S. 12.

ile hiç bir ilişkisi olmayan, hatta kabineye giren ve çıkan bakanların adını bile bilmeyen bir adamın politikanın sonuçlarının bu kadar gadrine uğraması garip değil miydi? Carlotta'nın da bütün serveti Paris'te gayrimenkullerde yatıyordu. Yani artık kira falan getirmeyen ve top ateşi altında bir varlık. Hemen Paris'e döndüler.

Eylûl sonunda Neuilly'yi terkederek Paris'de iki kız kardeşi ile tek odalı bir yere sığındı. Almanlar tarafından kuşatılan ve isyanlar patlayan şehirde açlık zirveye çıkmıştı. Ne bulunursa o yeniyordu. Bugünün rahat kuşaklarına, gösterişli kentlerde konforlu lokantaların müşterilerine inanması güç gelecek amma, bir büyük köpek 20 frank, yarım kedi 6 frank ve bir fare 50 santim ediyordu.

Savaşın felâketlerine, kendisinin bir kalp krizi eklendi. Yangında direklerin birer birer çöküşü gibi, birbirini izleyen olaylar, sonunun yaklaştığını haber vermekteydi.

Ancak 1872 Mart ayı gelince doktora gözükebilmişti. Kalbinin büyüdüğü anlaşıldı. Rengi solmuş, gözleri sönükleşmişti. Ayakları vücudunu güç tutuyordu. «Artık hiç bir şey beni ilgilendirmiyor. Şimididen ölmüş bulunduğumu hissediyorum. Alışkanlıkla yaşıyorum» diyordu. Bir gün damadını yanına alarak, en tatlı gençlik yıllarını geçirdiği ve pürüzsüz bir mutlulukla yaşadığı Doyenné Sokağına gitti. Kısılmış gözleri ile yılların öncesine baktı. Keyifli bir genç kalabalık gözünün önünden aktı geçti. İşte şu pencerede kendisi durur, öbüründen bakan Hugo ile konuşurdu.

Arabaya damadının kollarında ve sürüklenerek bindi.

Son eserine başladı. Bu bitiremediği «Histoire du Romantisme» iydi. Kitabın ilk makalesi 3 Martta Bien Public'de yayınlandı.

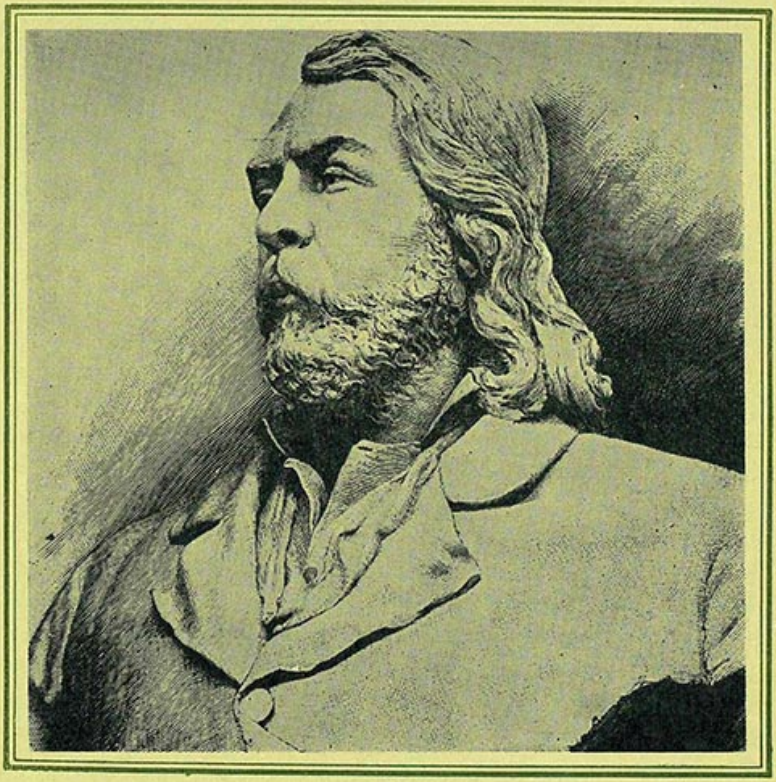
20 Ekimde ailece yemek yedikten sonra ertesi günü bir akciğer iltihabı çıktı. Ziyaretine giden dostu Théodore de Ban-

ville, kendisini bir koltukta oturur bulmuştu. Sükûnet içindeydi. Bütün kaygılarından kurtulmuş görünüyordu. Dalgalı saçları ve özellikle, kıvılcımlarla bakan gözleriyle bir Zeus'a benzetmişti dostu kendisini.

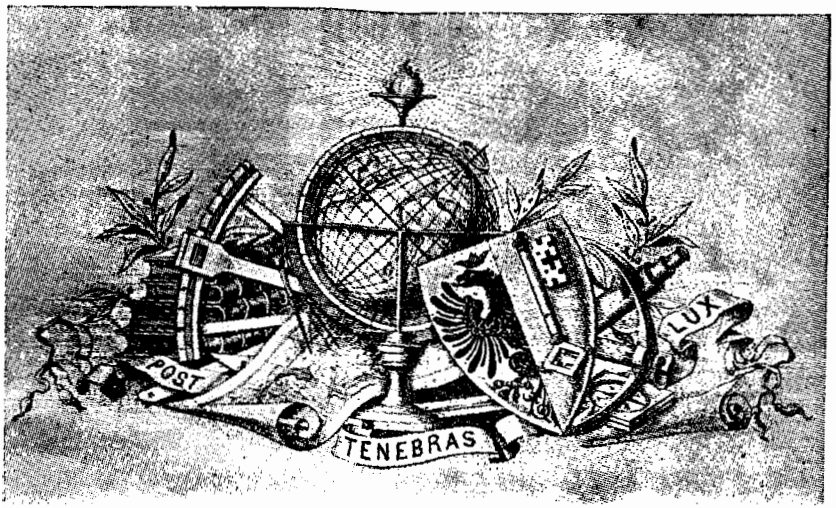
22 Ekimde komaya girdi. 23 sabahı, çok şey gördüğü ve sevdiği, çok adam tanıdığı, ama, çok da üzüldüğü bu dünyadan ayrılmış bulunuyordu.

Çelik Güleroy

Tarbes'da 1890'da açılan, Gautier'nin büstü (Judith Gautier ve H. Boullion'un eseri) Le Monde Illustré, 16/8/1890

DENİZDE

«İçmiş olan, içmeye devam edecektir» diyor bir atasözü; bunu, eşit doğrulukta bir başka deyimle karşılaştırabiliriz: «Gezmiş olan, gezilerine devam edecektir». - Görme, gezme hasreti, tıpkı öteki hasretler gibi, susuzluk gibi doyuruldukça daha da alevlenir. İstanbuldayım bugün, ama şimdiden Kahire'yi, Mısır'ı düşünüyorum. Çeşitli devirlerde bir kaç kere gezmiş olduğum İspanya, İtalya, Afrika, İngiltere, Belçika, Hollanda, Almanya'nın bir bölgesi, İsviçre Yunan adaları içimdeki kozmopolit serserilik isteğini arttırmış oldular. Gezi herhalde, hayata sokulması tehlikeli bir elemandır; çünkü belli bir olay ya da bir görev, geziye çıkmanıza engel olunca, kafese hapsedilmiş, uçamayan kuşların kaygılarına benzeyen derinlemesine tepkiler uyandırır kişide. Kişi bilir ki, gezi sırasında yorulacak, bir takım zorluklar görecek, belki de tehlikelerle karşılaşacak; fikir ve duygu ile ilgili cana yakın alışkanlıklardan uzak kalmak, ailesi, dostları, tanıdıklarından ayrılmak ve meçhul yerlere gitmek ne zor şeylerdir, bilinir. Bunlar bilinmekle beraber kalmanın, gitmemenin imkânsız olduğu da meydandadır; sizi sevenler, alıkoymaya yeltenmezler, arabanızın basamakları önünde sessizce elinizi sıkarlar.

Gerçekten de, evrenin esrarengiz yaratanı, bizi yeni dünyalara götürerek sonsuz eserinin bir başka sayfasını okutuncaya kadar, boşluk içinde dönen ve içinde yaşadığımız bu yıldızda biraz dolaşmamız gerekmez mi? Sayfa çevirmeden, hep aynı sözcüğü hecelemek ayıp bir tembellik değil mi? Okuyucusunun bir tek mısraı ile yetinişini görmekten hangi şair hoşlanır? Onun için, zorunluklar beni olduğum yere mıhlamazsa, her yıl, bu geniş dünyanın bir memleketini okurum; bu dünyayı dolaştıkça gözümde küçülür, ve, hayalimde çeşitli ve dumanlı kozmografyaların doğuşunu sağlar. İsa'nın yattığı yere, Mekke'ye, Saint-Jacques de Compostelle'e kadar gitmemekle beraber, görünümlerin güzelliği Tanrı'yı bana daha yakınlaştıran dünya yerlerini huşû içinde, bir hacca gider gibi, ziyaret ederim. Bu kez, biçim güzelliklerinin Doğu ihtişamına karıştığı Türkiye'yi Yunanistan'ı ve biraz da Helenik Asya'yı göreceğim.

Ama bu kısa önsözü bitirelim (en güzelleri en kısalarıdır) ve gecikmeden yola koyulalım.

Nanking'den ya da Calcutta'dan gelen bir Çinli, bir Hintli olsa idim, Paristen Marsilya'ya yolu, Châlons demiryolunu, Saône ve Rhône nehirlerini, Avingnon şehrini size uzun uzun anlatırdım; ama bunları benim kadar bilirsiniz, hem, bir memleketi gereği gibi gezip görmek için o memleketin yabancısı olmak gerektir: Düşünceye etkileri, farkların kıyaslamaları doğurur. Fransa'da erkeklerin kadınlara, dayanmaları için, kollarını verdiklerine aramızdan kim dikkat eder? Oysa bu özellik bir Çinli vatandaşı şaşırtır.

Şimdi, konuya hemen girişmek üzere, limanda bulunduğumu, İstanbul'a hareket etmek üzere olan «Leonidas» gemisinin kazanlarının kaynadığını tasavvur ediniz. Güney, kaldırımları ısıtan, iki kuşçu dükkânının mostrasına konulmuş kafeslerdeki yüzlerce egzotik kuşu cıvıldaştıran neşeli bir güneşle kendini gösteriyor: Hint kuşları olan Aras'larla Bengali'ler, kendilerini memleketlerinde sanarak kanat çırpar, ötüp dururlar; küçük şebekler «Onistiti» ler koltuk altlarını kaşıyarak hafifce salla-

yıp zıplar, insan bakışına benzer bakışlarıyla gözlerini sizinkilere diker, kafeslerinin parmaklıkları arasından serin küçük ellerini uzatırlar. Bu küçük şebekler, Paris salonlarında, pamuklar arasında, kendilerini öksürtecek veremden henüz habersizdirler. Donuk kaplumbağalar bile kabuklarının içinden, güneşin canlandırıcı ışınları altında hareketlenirler. Kırk saatlik bir zamanda, bardaktan boşanırcasına yağan bir yağmurdan, mavinin en güzeline, en pürüzsüzüne ulaşmış oldum. Kışı arkamda bırakarak muhteşem, ateşli bir yaz havasına kavuştum; şimdi bir dondurma yiyeceğim ve bu fikir, evvelki gün, Gand bulvarında beni ürpertebilirdi. Türk kahvesine giriyorum. Madem ki İstanbul'a gidiyorum, bunu kendime borçluyum; çok güzel bir kahve bu Türk kahvesi. Aynalar, yaldızlar, sütun ve kemerlerle dolu, alt katında pek hoş bir salonu bulunan bu lüks kahveyi uzun uzadıya anlatmayacağım. Zemin seviyesinde olan bu salon, hepsi Marsilya'lı olan ressamlar tarafından süslenmiş; burası çok ilginç, çok merak uyandırıcı mahallî bir müze gibi. Duvarların tahta kaplamaları, her biri başka bir ressamın hayali ve fantezisine verilmiş bölmelere ayrılı; çeşitli konuları canlandırıyor her bölmedeki resimler. Paris'te, güneşli tabiat görünümleri, ponza taşını hatırlatan topraklar üstünde ilerleyen büyük hayvan sürüleri. Beğendiğimiz ressam Loubou buraya düpedüz bir şaheser yapmış : bir Afrika şehri yakınındaki bayırdan inen bir «Mandaların yürüyüşü» - Güneş, üstünde garip biçimli hayvanların yürüdüğü beyaz toprakları yakar ve mandaların mavi gölgeleri topraklarda hareketlenir; bayırdan indikleri için üstten ve kısaltılmış gibi görünen mandalar, kıvrılarak, kemikli bacaklarını birbirine çarparak, köpüklü ve parlak burunlarını ateşli havada nefes almak için kaldırarak küme küme inerler; zayıf kara yüzlü bir çoban, geciken hayvanları muştalar. Tablonun fonunda koyu mavi gök üstünde tebeşir gibi beyaz duvarları sıralanan şehir ufku kaplamıştır. Bu tablo sağlam, içli, rahatlıkla çalışılmış bir eser. Decamps daha güzelini yapamazdı. İki yıl önce Paris büyük sergisinde çok başarılı bir «Orman içi» göstermiş olan ressam Brest, pek hoş renkli ve zarif bir fantezi ürünü iki tabiat görünümü re-

simlemiş; sıcak memleketlere has ağaçlarla çevrili bir orman ortasında bir göl ki, durgun sularına o ağaçlar aksediyor ve su kenarında, bir balığın, ya da bir kurbağanın geçişini bekleyen uzun bacaklı, pembe kanatlı leylek cinsinden büyük kuşlar. İkinci tablo; birinci plânda, kolonlu, parmaklıklı bir peron ve bu merdivenlerden inen, uşakların tuttuğu binek atlarına doğru giden senyörler, madamlar; başka bir ressam, Mösyö Lagier, her halde kahvenin adını hatırlatmak amacıyla, afyonunu ve haşhaşını içtikten sonra Schopin «Muhammed'in Cenneti»ndeki hurilerden çok çok daha güzel bir çok kadının mavi dumanlar arasında dans edişini hayal eden bir Türk'ün keyfe dalışını resmetmiş. Bu resimlerden başka Mösyö Raynaud'nun bir tablosu var ki, zarif, göz alıcı giysiler içinde kimi figürlerin, zengin renklerle bezenmiş, yeşillikler ve çiçeklerle yarıyarıya örtülü beyaz bir duvar önündeki figürlerine «Oriantal Görüşme» adını vermiş; adını unuttuğum başka bir ressamın deniz görünümleri var ki, çok ilgi çekicidirler ve İsabey, Duran Brager, Gudin ve Melby gibi ustaların tablolarıyla kıyaslanabilecek değerdedirler. Yukarki satırı yazarken unuttuğum sanatçı adı, hatırlama makanizmasının anlaşılmaz bir cilvesi sonucu, şimdi aklıma geliveriyor; bu usta resam Landais'dir. Bu arada, Palizzi'nin bile imzasını atabileceği hayvan resimleriyle süslü, güçlü desenli, zengin renk valörlü, resam Maggy'nin iki görünüşünü de unutmayalım. Bir kahvenin duvarlarında kaybolmuş Marsilya'nın bu resim galerisindeki eserleri, gönül isterdi ki, litoğrafi olarak çoğaltılsın ve yayınlansın. Aynalar, yaldızlar ve kumaşların boş ve aptalca lüksünü aşırı derecede kullanan Paris'in böyle akıllıca ve zevkli süsleme üslûbunu benimseyip uygulaması dilenir.

Mery'nin, Marsilya'nın bozulması ve mimarî özellikleri arkasına saklanarak sudan yoksun olduklarını unutturmaya çalışan çeşmelerin hazinliği üstüne nükteli şakalarını her halde okumuşunuzdur. Durance nehri sularının mecra değişimi çalışmaları bittiğinden, artık her köşk bir havuza, bir fıskiyeye sahip olmakla gururlanıyor. Bu köşklerin kimileri, gururlarını, birer şe-

laleye sahip olmağa kadar genişletiyorlar. Yakında Marsilya, birer Versailles, Marly ya da Saint-Cloud minyatürleriyle çevrili olacak; korkarım ki, az zaman sonra, ışığın yakıp pişirdiği o güzelim topraklar, mantar ve kızarmış ekmek rengindeki o haşmetli kayalıklar bitkilerle örtülecek, ev sahiplerinin pek sevdiği, ama manzara ressamlarının kaçındığı ıspanak yeşili, o pırıldayan çıplaklığı ortadan kaldıracak.

Demir çekildi; çarklar suları vuruyor; işte, limandan çıkmış bulunuyoruz; Akdeniz'in öteki kıyılarına benzer yamaçlı, kel, yerlik gibi duran kıyıların önünden geçiyoruz. Bilmem farkına varıldı mı, Marsilya ve civarı, dünya üstündeki yerlerine kıyasla çok daha güneyli, bir sıcak iklim ülkesi niteliğinde.

Cezayirin sıcak çıplaklığına benzer, bir Afrika ülkesi görünüşlü yerler görürsünüz buralarda; güneyin kendine has çehresi bütün şiddetiyle belirir. Kökleri, mavilerin en koyusu kadar mavi sulara batmış bu çatlak kayalıklar zaman zaman açılır ve uzaklarda, toprakları bin beyaz noktasıyla beneklemiş, sularla çevrili bir şehir belirir.

Yolda giderken, orada burada, rüzgârdan şişkin yelkenli, geceden önce limana varmak ümidinde gemilere rastlanır, sonra ortalık tenhalaşır, kıyılar uzakta kaybolur, açık denizin kabarık, alttan dalgaları belirir. Gökyüzünden ve denizden başka hiç bir şey görünmez. Denizin «mavi çayırı» üstünde bir kaç beyaz köpük benekler. Antik çağların bir şairi bunları Protée'nin koyun sürülerine benzetirdi. Hiç bir bulutun çevrelemediği güneş, kırmızı bir gülle gibi Batı'ya dalar ve suya girerken sanki duman çıkarır. Aysız bir gece gelir; tuzlu bir çiğ, güverteye yayılır, acı nemi giysilere siner; güçlüce ilk sallantıda bulantıya tutulacak dudakların emdiği purolardan küller yavaş yavaş dökülür. Yolcular birer aşağıya inerek, yatak yerine geçen çekme biçimindeki ranzalarına uzanmaya çalışırlar. Çocuğun dadısı tarafından sallanmasından çok daha devamlı, daha denkli bir dalga sallantısında kişi daha iyi uyumaz ama, saatleri bölen tayfalara görevlerini hatırlatan kampanalar arasında acaip rüyalar görür.

Şafak sökerken kişi ayaktadır; merkezi gemi olan üç, dört fersah genişliğindeki daireden başka hiç bir şey görünmez; denizin büyüklüğü, sonsuzluğun ifadesi denilen ve gemi ilerledikçe ilerleyen bu direğe neden bu isimler verilmiş, bilmem. Çünkü, en boysuz kuleden, ya da en alelade dağcıktan görülebilen ufuk, gemiden görülenden yüz kere daha geniştir.

Artık ortalık adamakıllı aydınlandı ve kaptan, sağımızda, Korsika olan bir toprak parçasını gösterdi. Dürbünle de baksam, sabah semasının soluk renkleri arasından hayalmeyal beliren hafif bir dumandan başka bir şey görmüyorum. Kaptanın hakkı var. Gemi ilerliyor, grimsi duman katılaşıyor, daha beliriyor; dağların kabarıklıkları görünmeye başlıyor, kimi noktalar aydınlanıyor, sarı benekler çıplak tepecikleri değerlendirirken koyu lekeler ormanları ve bitkilerle örtülü yerleri belirtiyor. Tâ orada, kuzeyde, o burunun bulunduğu yerde İsola-Rossa olacak; daha uzakta, toprakla karışan o tebeşir beyazlığı da Ajaccio. Ama geminin fazla açıktan geçişi beni çok üzüyor, ayrıntıların hiç birini göremiyorum. Böylece, bütün gün, o enerjik ve vahşi, şairane ama haşin yaşantılı, sonsuz kan davalı, ama uygarlığın ve ilerlemenin yakında Pantin ya da Batignolles gibi Paris banliyosuna benzeteceği Korsika'nın açıklarından geçiyoruz. Yazımın burasında Napoleon hakkında parlak sözler söylemenin belki sırası idi; ama bu fazla kolay hileye başv'urmamayı daha uygun bulurum. Geçerken şunu kaydetmekle yetineyim ki, artık bir efsane olmuş kahramanın kaderi üstüne, adalar, büyük etkide bulundular. O efsane şimdi, gemide, gözlerimiz önünde canlanıyor: O, bir adada doğdu; kudretten düşünce, bir adadan yeni bir hız bulduktan sonra başka bir adada ölür ve onu öldüren o da olur. Denizden çıkıp denize gömülür. Gelip geçici tarih ortadan kaybolup yerini sonsuz şiir alınca, gelecek, bu olaylar üstüne ne gibi bir efsane kuracak? Şimdi yedi kişiyi görüyoruz. Bunlar, yanyana dizilmiş, kukuleteli keşişlere gerçekten benzeyen bir kayalık dizisi; Bonifacio yönünden Korsika'yı Sardunya'dan ayıran dar geçite yaklaşıyoruz.

Çok iyi bilinen Yunanistan
Hiç bilinmeyen Sardunya

Son derece dar bir kanal iki adayı birbirinden ayırır. Besbelli ki, volkanik çalkantılar ve tufanlar öncesi bu iki parça tek bir ada idiler. İki memleketin kıyıları gayet net olarak seçiliyor: Kıyılara serpiştirilmiş sarı duvarlı, kiremit damlı tek tük evler. Kıyılar epeyi dik, ama karaktersiz tepelerle çevrili. O tek-tük evler olmasa buraları ıssız bir adanın kıyıları sanılacak. Ekilmiş bir parça görülmüyor. Lâtin biçimi yelkenlerini açmış üç dört sandal martılar gibi bir kıyıdan öbür kıyıya uçuşuyorlar.

Sardunya yönünde, buranın başlıca merak uyandırıcı şeyi olan, bir tepenin üstündeki garip kaya birikintisini bize gösteriyorlar; bu kayalar köşeleri ve kabartılarıyla, kuzey denizlerinin kocaman bir beyaz ayısı biçimini canlandırıyor. Ayının sırtı, ayakları, ileriye uzanmış boynu, çapı, duruşu, rengi, her şeyi tamam. Bu gibi meraklı görünümlerde olduğu gibi seyircinin kendini zorlaması gerek değil burada. Ama yaklaştıkça profiller dağılıyor, biçimler karışıyor ve görünüm eski benzerliğini kaydediyor. Ayı tekrar kaya oluyor. Geçit aşılmıştır. Gündüz Korsikanın Fransa'ya bakan kıyısı önünden geçtiğimiz gibi, şimdi de, İtalya'nın karşısında olan Sardunya kıyısının bütün uzunluğu boyunca, izleyeceğiz. Ne yazık ki gece geliyor, o kıyının görünüşünden yoksun olacağız; Sardunya, gölgede bir rüya gibi önümüzden geçecek. Çoktandır görmek istenilen bir yerin önünden gece geçmek zorunluğu kadar sıkıcı bir olay tasavvur edemiyorum. Gezicinin gezinin ancak bir aksesuarı, bir parçası olduğu, kişinin cansız bir nesne gibi nakil aracına bağlı bulunduğu bir çağda, bu gibi sıkıntılı olaylar sık sık tekrarlanır.

Uyandığımızda deniz, gökyüzünü soluk gösterecek kadar sert bir mavilikte. Bir kaç yunus balığı, buhardan daha çabuk yüzüp onunla yarış eder gibi geminin izinde ilerliyorlar; birbirini kovalıyor, birbirinin üstünden atlıyor, gemi provasının köpüklerine karışıp daha sonra gerilerde kalıyor ve nihayet birkaç takla attıktan sonra gözden kayboluyorlar. Geminin sağında, belli bir

uzaklıkta, kurşun renginde, siyahımsı ve iğne kadar sivri bir sert kanadı bulunan kocaman bir balık görünüyor. Denize dalıp bir daha çıkmıyor: değişik yönlere giden bir kaç yelkenlinin uzaktan görünüşü ile bunlar günün tek olayları. Hava hayli serin; fluka ve prova yelkenleri asılıyor, geminin hızı bir kaç mil artıyor. Akşama doğru Marittimo burunu görünüyor; bu burun, eskilerin, biçimine bakarak, Trinacria dedikleri, şimdi de Sicilya diye adlandırılan bir adada. Bu antik ve ilginç kıyılardan da gece geçeceğiz ama yarın gündüzün Malta'ya varmış olacağız.

Saat ikiye doğru, ince uzun bir bulut şeridi altından az daha koyu bir çizgi seçiyorum. Bu, Goze adasıdır. Az sonra daha net olarak beliriyor. Ayaklarında denizin çılgınca köpürdüğü kocaman sarp dik kayalıklar sulardan yükseliyor. Görünüşleri, temeli suların doğduğu büyük bir dağ görünüşü; söylendiğine göre bu büyük beyaz kayalıkların dibi, suların şeffaflığından, yüzlerce kulaç aşağıdan görülmektedir. Bu da, deniz dibi uçurumu ayan beyan göstermekle, hafif bir sandalla kıyıdan geçenlere hayli korku verecek bir görünüş. Birer kale duvarı gibi yükselen bu kayalıklara takılı gibi, iplere tutunmuş balıkçılar var; bunlar, evleri badana eden İtalyanlar gibi, olta atıp balık avlarlar. Kusurlu bir düğüm, ipin kopması bu balıkçıları uçuruma düşürüp paramparça edebilir. İlerliyoruz; kıyılardaki daha az sarp topraklarda ekilmiş yerler var: uzaktan bir topografya plânına mürekkeple çizilmiş çizgilere benzeyen küçük taş duvarlar tarlaları çevreleyip birbirinden ayırıyor; bulutlar kayboldu, sıcak, altın rengi bir hava tarlaları kaplıyor. Pandispanya rengi bir sürü ekmeğe benzer kitleler, üstlerine oturtulmuş bir kaç kubbe, bir tepe, daha doğrusu bir dağ sathında, göz alıcı bir güneş altında pırıldar. Bu, adanın başkenti Goze'dur. Girişlerinde, içerde yuvalarını yapmış olan bir sürü deniz kuşunun uçuştuğu kıyı mağazaları Goze'un görülecek yerleri imiş; buranın öteki meraklı özellikleri Malta şövalyelerinin eskiden tekelini almış oldukları, çok aranan ayrı bir cins mantarlarla, ilginç bir deniz olayı olan «Saatçının tuzlası» imiş. Bu tuzların kısa hikâyesi de şu:

Zebug yönünden kıyıya yakın toprakları olan Malta'lı bir saatçı oralarda tuz tarlaları kurmak istemiş ve, tuzlu suyu buharlaştırıp tuzu toplamak amacıyla bir kayayı deldirmiş. Ama alttan hız alan deniz, bu kuyu dibinden yukarı fışkırarak, bir hortum, ya da İstanda'nın o su volkanları gibi altmış ayağı aşan bir yükselişle yayılarak bütün bölgeyi nerede ise sular altında bırakacakmış. Deliği güçlükle kapatabilmişler ama deniz bugün de, ara sıra, fışkırmaya yelteniyormuş.

Saatçinin tuzlasını görmedim. Bana anlatılanı naklediyorum.

Goze ve Malta'nın durumu tıpkı Korsika ve Sardunya'nınki gibidir; onları dar bir geçit birbirinden ayırır. Eski çağlarda bu iki parça her halde tek bir ada idiler. Malta kıyıları Goze adası kıyılarına benzer: aynı toprakların, aynı kayalıkların devamı olduğu bellidir ve jeolojik katlar bir adadan öbür adaya değişmeden geçerler.

İklim dünden bugüne çok değişti; gök yüzünü koyu mavi bir renk kapladı. Yakın Afrika'nın yakıcı nefesi hissediliyor. Malta'da portakal yetişir; incir ve sabır ağaçları pek boldur. Kuleye benzer tekerlek biçiminde sekiz kollu iki yel değirmeni Valette şehrinin yaklaştığını haber verirler, az sonra da, şehrin kaleleri görünür. Sekiz kanatlı, tekerlek biçiminde değirmen kanatları bütün Doğu'da rastlanan garip bir özelliktir. Yel değirmenlerinin Raphael'i sayılan ressam Hoguet'nin bu tekerlek biçimindeki sekiz kanatlı yelkenleri görmek ve resimlerini çizmek için buralara kadar gelmesine değerdi. Karaya yaklaşırken mavi deniz yeşil oluyor ve Turgut burnundan dönüyoruz. Buharlı gemi bir yarım çark çizerek, Saint-Elme şatosu ve Ricazoli kalesinden geçerek limana girer.

Keskin köşeli, çıkıntı ve girintili, harikulâde bir gün ışığı altında parlayan kale duvarları, gökyüzünün koyu mavisiyle denizin çiğ yeşili arasında geometrik bir kesinlikle beliriyorlar. Kıyının en önemsiz ayrıntıları bile görünüyor: Albay Cavendish'

in anısına yükselmiş bir piramit, Şanlı sitenin ve Sangle burcunun uçları solda kesinlikle beliriyor; sağda, Valette şehri kademe kademe yükseliyor. Yerli bir isim olan taşıyan Marse denilen liman, ucu, kızıl denizin dibi gibi kıvrılan bir yarık halinde toprak lar içine girer; İngiliz, Sardonyalı, Rum, her milletten gemiler çaplarına göre kıyının açıklarında demirlidir. Valette şehri tarafından rıhtım üzerinde beyaz pantolonlu, kırmızı ceketli İngiliz askerleri ve Napoli'nin corricoli'lerini hatırlatan al renkli büyük tekerlekli uzun arabalar göz alıcı beyazlıktaki duvarlar üstünde belirirler. Durumlar başka olmakla beraber, bu kale çokluğu, yerli tiple karışmış bu İngiliz tiplerinde Cebelitarık'ı hatırlatan bir hava var; Akdeniz'i açan ya da kapayan anahtarlar olan bu iki İngiliz toprağını görenlerin aklına bir benzetme geliverir.

Gelişimizi kıyıdan gördüler. Bir sandal ve kayık filotillası küreklerini çarpa çarpa buharlı gemimize hızla geliyor; bu sandallar hemen bizi çevreliyor ve dostça bir saldırıya uğruyoruz az sonra. Geminin güvertesi, bir dakikada, avaz avaz bağıran, haykıran, çeşitli dil ve lisanlarda kaba kaba konuşan bir sürü serseriyle doluyor; işçilerin dağılışı sırasında Babil'de sanabilirsiniz kendinizi. Hangi milletten olduğunuzu öğrenmeden bu garip poliglotlar İngilizce'yi, Fransızca'yı, Rumca hatta Türkçe'yi denerler size seslenirken, ta ki konuştuğunuz dili buluncaya kadar. Ama o zaman siz o dille, «kafamı şişiriyorsunuz, cehenneme kadar yolunuz var!» diye bağırırsınız. Size uşaklık etmek isteyenler, otel garsonları peşinizi bırakmaz, sizi boyuna rahatsız eder, emrinize girmek istekleriyle sizi öldüresiye yorarlar. Ellerinize, yelek, pantolon, palto ceplerinize, şapkanızın şeridine kartlar sokarlar; sandalcılar kolunuzdan, yakanızdan, redingotunuzun kuyruğundan tutarak, sizi parça parça etmek pahasına, çekiştirip dururlar. Ama bu küstahça hareketlerinden zerrece utanmazlar; aranıza girerek kavga eder, dövüşürler, kol bacak hareketleriyle deliler gibi tepinirler. Sonunda kimselerin ölmediği bu sahne için Shakespeare'in piyesindeki gibi «Hiç bir şey

için çok gürültü» diyebilirsiniz. Sonunda gürültü diner, gezginler bir kaç gruba ayrılır ve her kayıkçı kendine düşen kurbanlara sahip olur. Sandalcı ve uşaklara puro satıcıları katılarak ucuzca fiatlara koca koca puro paketleri teklif ederler. Ne var ki bu puralar ağıza alınmaz kötülüktedir.

Bu karışık tuhaf kalabalık arasında epeyi ilgi çekici, karakteristik tipler gördüm. En çok rastlanan Maltalı soya bağlandıklarını tahmin ettiğim, kalın kıvrımlı, siyah parlak saçlı, kalın dudaklı, ateşli bakışlı, Yunan tipinin düzeniyle beraber Afrikalı tipinde olan esmer başlar görünüyordu. Sağlam gövdeler ve adaleli boyunlar üstüne oturmuş olan bu başlar, bugüne kadar resim sanatında yer almadı. Ressamlara yepyeni modeller sağlayacak nitelikte giysilerine gelince, onlar son derece sade; bir yün kemerle kalçalara sıkıştırılmış bir bez pantolon, kabarık bir gömlek, bir kulağa doğru devrilmiş kırmızı bir takke ve ne çorap ne de ayakkabı.

Karaya çıkmaya acele eden yolcular merdivene dolarken, balina balığının çevresine üşüşen küçük balıklar gibi geminin yanlarını dolduran sandallara bakıyor, biçim ve süslerini inceliyordum. Liman işlerine tahsis edilmiş olan bu sandalların dümeni yok, provaları ve pupaları Venedik gondollarının gagasına benzeyen biçimde. Yalnız, bu sandallarda, gondolların keman sapına benzeyen ön ve arka tırtıllı demirleri yok; sandalların provasında, Cadix ve Puerto şalupalarında olduğu gibi, kabaca resimlenmiş iki göz görünüyor; gözlerin yanında yol gösterir gibi parmağını .... bir el var. Bu resimler birer dikkat sembolü, ya da kötü niyetlere, nazara karşı mı? Ne olduklarını kesin olarak anlatmayacağım ama, belli olan bir şey varsa, o da, bu resimlerin, sandalları, su üstünde yüzen garip balıklara benzettiğidir. Provanın yaslanacak yerinde arslan ve tek boynuzlu likorn'u taşıyan İngiltere arması, ya da şahlanan bir at üstünde vahşi yüzlü bir süvari. Bu resimler, sert, göz alıcı renkli zeminler üstüne boyanmış. Daha sade sandallar çiçekleri yelpazelenmiş saksı resimleriyle yetiniyorlar.

Kalabalık tenhalaşıyor; bir sandala biniyor, karaya çıkıyor ve karanlıkça bir kapıdan geçiyorum. Merdivenli bir sokak açılıyor önümde; tanımadığım şehirlerdeki âdetim üzerine, rastgele çıkmağa başlıyorum. Beni pek seyrek aldatmış olan bir topoğrafik önsezişle, bir kaç zigzagdan sonra, tam İngiliz askerî muzıkasının çalacağı dakikada kendimi Hükûmet Meydanında buluyorum. İngiliz askerî merasimi özel bir anlatışa konu olacak kadar liginç. Trampetler, davul, düdükler sessizce meydanın ucuna dizildiler; İngiliz ordusu ile alay etmeye hiç niyetim yok ama bu muzıkanın bir Cremona halk laternasından alınmadığına pek emin değilim. Muzıka şefinin bir işaretiyle trampetciler çomaklarını, davulcu da sopasını kaldırdılar, düdüklerini hazır ettiler. Ama bu hareketler o kadar kuru, mekanik, biteviyelikle yapıldı ki adalelerle değil, yaylarla yapıldıkları duygusunu uyandırıyordu. Beyaz pantalonlu sekiz bacak geometrik bir kesinlikle kalkıp indiler ve, sonra, ahenksiz bir müzik gürültüsü yükseldi.

Davul, kızgın bir ayı gibi homurdanıyordu, trampetler kesik kesik gürültü çıkarıyor, inanılmaz tiz sesler çıkaran düdükler ne akıl almaz Arillalar-zemzemeler- sıralıyordu; ama, bütün bu çılgınca çalışlarına rağmen, muzıkacıların yüzleri anlamsız, hareketsiz, buz gibi idiler ve Doğu'nun sıcak esintileri bu yüzlerdeki kuzey buzunu eritmeyi başaramıyordu. Meydanın öteki ucuna gelen muzıkacılar, sert bir geri dönüşle ve aynı gürültülü havayı çalarak geldikleri yere döndüler. Her halde görmüş olduğunuz Alman oyuncakları var: ince bir ipin çektiği bir manivelanın hareketlendirdiği bir Prusyalı asker kulübesinden çıkar, kutusunun ucuna kadar yürüdükten sonra geri dönüp tekrar kulübesine girer. Bu Alman oyuncağını büyültüp askerini de fazlalaştırırsanız o İngiliz merasimi üstüne tam bir fikir edinmiş olursunuz. Hiç sanmazdım ki insan, bu derece, boyalı tahta kuklalara kendini bu kadar benzetebilsin. Disiplinin güzel bir başarısı idi bu benzetiş.

Denize doğru dönerken, yolda, bir kilise kapısından mum ışıklarının parıldadığını gördüm. Girdim. Altın simle işlenmiş

kırmızı Şam perdeleri kilise sütunlarına sarılmış. Gümüş plakalarla kaplı mihrapta filigran ve strassla yapılmış güneşler parıldıyor. Bir kaç lâmba, yan şapellerde esrarlı ve sönük ışıklar saçıyor. Tel kafesin arkasındaki bir meryem ana resmi önünde balmumu ya da gümüşten «ex-voto»lar - adaklar- asılı; Espanyoletto ya da Caravaggio üslûbunu hatırlatan haşin görünüşlü tablolar mumların ışığında hayalmeyal seçilir; kendimi, koyu ve dindar bir katoliklik içindeki İspanya'nın bir kilisesinde sanacağım geliyor.

Tahta sıralara çömelmiş küçük oğlanlar, ihtiyar bir papazın idaresinde çatlak sesle bir dua ezberliyorlardı. Müzikten çok din duygularına inanarak kiliseden çıktım. Gece adamakıllı bastırmıştı Yol ağızlarında madonna ve aziz resimleri önünde fenerler yanıyordu. Yiyecek ve serinletici içkiler satan dükkânları, mostraların yeşilliklerinde çimen üstünde ateş böcekleri gibi parıldayan kandiller ışıklandırıyordu. «Faldetta» denilen kukulete ile başlarını örtmüş kadınlar, gün batışının yarasaları gibi, esrarlı tavırlarla duvar diplerinden süzülerek sokakların basamaklarından inip çıkıyorlardı. — Tanrı beni affetsin ama, öyle sanıyorum ki, bir tef zillerinin ürpertisini duydum gibi; ve usta bir el paşparmağıyla tellere hafifçe dokunarak bir gitarın karnında tempo tutuyor. — İngiliz sömürgesi Malta'da mı, yoksa Anteguerela'da, Girnata'da mıyım? Çoktandır sokak ortasında tellerin gıcırdamasını duymamış, ve, İspanya'ya yaptığım üç gezinin anılarına karşı, böyle bir şeyin ancak roman resimlerinde görüldüğünü sanmıştım. Bu müzik sesi yüreğimi bir kaç yıl tazeledi ve işittiğim havayı elimden geldiği kadar falsosuz hafif sesle tekrarlayarak gemimiz Leonidas'a varmak üzere sandala bindim. Yarın sabah, günün aydınlık ışığında tekrar şehre dönerek akşam karanlığında gezmiş olduğum, Malta ülkesinin merkezi Valette şehri hakkında size bir fikir vermeğe çalışacağım. O Malta ki, tarihte parlak bir rol oynadıktan sonra, ve geçmişleri ne kadar şerefli olursa olsun amaçsız kalmış bütün kurulların kaderine uyarak, bugün sönmüş bulunuyor.

I

MALTA

İtalya'nın o kadar övülen gök parlaklığını bile sönük bırakan İspanya'nın o güzel ışığını Malta'da tekrar buldum. Gerçekten günler adamakıllı ışıklı burada, ve bu ışık, kuzey memleketlerinin gündüz diye isimlendirdikleri alacak karanlık, donuk ışık değil. Sandal beni rıhtıma çıkarıyor ve kemerin üstündeki yazıya göre Lascaris kapısından (Lascaris-Gate) Valette şehrine giriyorum. Bu rum ismi ile bir ingilizce sözcük, bir çizgi ile birbirine bağlanınca, tuhaf bir etki uyandırıyor. Malta'nın bütün kaderi bu iki sözcük içinde yazılı. Kemerin altında, Gırnata'da «Jugement» kapısında olduğu gibi, Meryem Anaya küçük bir şapel var; önü parmaklıklı, şapelin dibinde bir kandil titreşiyor. Kapının önünü de dilenciler kapatmış. Partal, paramparça paçavralar giyinmiş olan bu dilenciler, ressam Albaycin'in çizdiği serseriler tablosuna yakışacak görünüşte. Sıcak memleketler, paçavraları yaldızlayıp onlara ressamların paletine yakışacak bir sıcaklık veriyor. Kosmopolit, değişik giysili bir kalabalık bu kapıdan girip çıkıyor; Tunus'lular, Arap'lar, Rum'lar, Türk'ler, İzmir'liler, Levanten'ler ve Malta'lılar, İngiliz'ler, çeşitli Avrupa memleketlerinden insanlar. Hepsi ayrı ayrı sınıfların insanı, hepsi de kendi millî kıyafetlerinde.

Uzun boylu bir zenciyi hatırlıyorum; giysi olarak, bir yün yorgana haşmetle sarılmıştı. Ve yanından Hyde-Park'ın yeşil çimenlerinde ya da Picadilly'nin kaldırımında geçiyormuş gibi bir Britanyalı'ya yakışan temiz, düzgün kıyafetiyle genç bir İn-

giliz kadını geçiyordu. O zenci bitli paçavrası içinde öylesine rahat, öylesine kendinden emin görünüyordu ki, o paçavrayı her halde Gand bulvarının bir züppesinin yepyeni frakıyla değiştirmek istemezdi. Aşağı tabakalardan olsalar bile Doğulu'lar doğal, şaşılacak bir vakar ve gururlu tutum içindedirler. Giysileri beş para etmez öyle Türkler geçiyor ki, kiyafet değiştirmiş prensler sanırsınız onları. Bu kibarlık, bu aristokrasi, onlara dinlerinden gelir, çünkü başka dinden olanları köpek bilirler. Kırmızıya boyalı uzun, kenarsız arabalar kalabalığı yarıyor, tekerlekleri çok arkada bulunan garip biçimli başka arabalarla karşılaşıyorlardı. Oturacak yerlerin ön ve arkalarından çok önünde ve gerisinde bulunan tekerlekleriyle bu arabalar, ressam Van der Menlen'in görünüm tablolarındaki Ondördüncü Louis olaylarını biraz hatırlatırlar. Öyle sanıyorum ki bu arabalar Malta'ya özgü, çünkü benzerlerini başka bir hiç bir yerde görmedim. Zaten bu arabalar başlıca bir kaç caddeden geçerler, öteki sokaklar ya merdivenli, ya da dik yokuşludur.

Lascaris kapısında çok canlı, çok hareketli bir pazar bulunur; çadırlar ve barakalar altında koçan halinde soğanlar, nohut torbaları, domates ve salatalık kümeleri, biberler, sepetler içinde kırmızı yemişler, göz alıcı biçimlerde mostralanmış çeşitli yiyecekler bulunur. Bu çadırlar ve barakalar ortasında bulunan mermer bir havuz o ortam içinde çok hoş bir etki uyandırır. Havuzun ortasında, rokoko üslûbunda, üç dişli yabasına gösterişli bir pozla yaslanmış bronzdan bir Neptün heykeli var. Kahveler, kabareler, ilkel içki yerleri arasında, şurada burada bir İngiliz tavernasına rastlanır. Önlerine asılı listelerde sade ve çift porsiyon «porter», «old scotisch-ale», «East-India palbeer», «Gui», «Wisky», «brandwine» gibi İngiliz uyruklarına mahsus yakıcı içkiler satıldığı belirtilir. Ve bunlar, limonatalar, kiraz şurupları ve buzlu içkiler satan gezici satıcılarla tuhaf bir aykırılıktadır. Ellerinde İngiltere armasını taşıyan kısa sopalarıyla Londra'dakilere benzeyen «policemen»ler ölçülü adımlarla bu Doğulu halk arasında dolaşarak intizam sağlarlar. Kuşkusuz, bu çok düzenli bir

görünüm; ama bu ağırbaşlı, soğuk, kelimenin tam anlamıyla saygıdeğer, kanunun ciddî temsilcisi adamlar, bu parlak gök ve bu ateşli toprak arasında acayip bir etki uyandırırlar. Görünüş ve yüz profilleri, özellikle, High-Holborn ve Temple-Bar sisleri arasında belirmek için yaratılmış.

Adını taşıdığı büyük şövalye tarafından 1566 da kurulmuş olan Valette Şehri Malta'nın başkentidir; Sangle sitesi ile Victorieuse -Zafer- sitesi Marse limanının ötesindeki iki burunu işgâl ederler. Floriana ve Burmola adındaki kenar mahalleler, her türlü çevirme ve saldırıyı imkânsız kılan kaleler, burçlar, irili ufaklı kuleler, kapalı yollarla çevrili şehri tamamlarlar. Strade-Levante ya da Strade-Ponente gibi şehri çevreleyen sokaklarda adım başına bir topla karşılaşılır. Cebelüttarık bile bundan daha çok ateş aracıyla donanmış değil. Bu gibi askerî korunma tesislerinin doğurdukları zorluk, çok geniş bir alan üstüne kurulu olmaları ve bir saldırı sırasında kalabalık bir garnizon gerektiğidir. Anavatandan uzak bulunan askerlerin zaman zaman değiştirilişi ve bakımı ise zordur.

Tabyaların üstünden, gözün alabildiğine, meltemin hareledi-ği, beyaz yelkenlerin noktaladığı mavi ve şeffaf deniz görülür. Yer-yer kırmızı formalı nöbetçiler kol gezerler; buralarda güneş o kadar kızgındır ki, şasiye gerili ve bir sırık etrafında döndürülebilen, erlere gereken gölgeyi sağlayan çadır bezi olmasa, oldukları yerde cayır cayır yanacaklar.

İkinci kapıya doğru çıkarken, Madrid kiliseleri tarzında ve içinde ilgi çekici hiç bir şeyi olmayan Jezvit ve rococo üslûbunda bir «kiliseye rastlanır. İner-kalkar bir köprüden geçildikten sonra varılan bu kapının üstünde İngilterenin zafer arması görülür; Köprünün aştığı çukur, bahçe haline getirilmiş, parlak, maden yeşili rengindeki, zengin, sıcak ülkelere has bitkilerle dolu: Üstüste yığılı, ama zarif görünüşte dikilmiş limon, portakal, incir, mersin ağaçları ve serviler. Setin ötesini ve ev taraçalarını aşan bir kemer dizisi, göğün mavisi üstünde bir beyaz kemer dizisi belirir. Bunlar, şehrin en yüksek tepesinde bulunan Regina Mey-

danının gezinti yerini süsleyen kemerlerdir ve buradan genel görünümü harikulâde güzelliktedir.

Düzenli bir plân ve blok halinde kurulu olmakla beraber, Valette sitesi hayli pitoresktir. Toprağın çok inişli oluşu sokakların kesin ve geometrik düzeninin biteviyeliğini kırar; şehir, amfiteatr halinde, merdiven-merdiven ve set-set yamaçlara yükselir. Denizin görülmesi için Cadix'dekiler gibi çok yüksek olan evlerin üstleri taraçalıdır. Evler yontulması çok kolay, türlü süslemelere elverişli beyaz Malta taşından yapılıdır. Bu taşlar, fazla masrafa girişmeden, kolayca yontulur ve çeşitli heykeller, süslemeler yapılabilir. Düz çizgili, sade ve kunt, damsız, kornişsiz ve çekme katsız olan Malta evleri büyüklük ve kudret etkisi uyandırırlar. Gökyüzünün koyu mavisi üstünde geometrik bir düzen içinde belirirken, beyazlıkları göğün mavisini daha da keskin gösterir. Ama onlara asıl orijinalliklerini veren, çıkıntılı balkonlarıdır. Bu balkonlar, Arap «muşarabbiye»leri ya da İspanyol «mirador»ları gibi cephelerin üstüne yapışıktır. Çiçekler ve genç ağaçlarla süslü bu camlı kafesleri, evlerin dışına fırlatılmış serlere benzerler; kıvrıntılı pervaz süsleri, dişli, çeşitli süslerle, kıvrıntılı yaprak motifleriyle bezenmiş konsollar üstüne oturtulmuştur.

Bu balkonlar ev cephelerinin biteviyeliğine ve genel çizgilerine bir başka çeşni verirler; sokak başlarından bakıldıklarında, güçlü çıkıntılarıyla ev cephelerinin beyazlığına, sanki oymalı gölgeler düşürürler. Açık camekânlarından dışarıya fışkıran Cezayir nohutları. ıtır çiçeklerinin kırmızı yıldızları, yağlı bitkilerin sanki porselenden çiçekleri, görünümün başlıca iki rengi olan mavi ve kırmızıyı, göz alıcı renkleriyle şenlendirirler. Maltanın varlıklı kadınları hayatlarını bu «mirador» larda, bu gözetleme kulelerine benzeyen yerlerde geçirirler; deniz melteminin en hafif esintisini bekler, ya da sıcak iklimler fırtınasının sinir gevşetici etkisiyle, çökerler. Sokaktan geçerken balkona dayalı beyaz bir kol, ya da siyah bir gözün parlak bakışı görülür ve bu görünümler, mimarlık alanındaki incelemelerinin hoş bir çeşni

değişikliği olur. Malta'lı kadınlar -ki bu, tuvaletlerinde zevklerinden çok modaya uyan kadın çoğunluğunda az rastlanır- hiç değilse sokakta millî kıyafetlerini muhafaza etmek zevkliliğini gösteriyorlar. «Faldetta» denilen giysileri, kendine has biçimde bir jüpondur. Başa geçirilen ağzı istenilince genişlemekte ya da daralmaktadır ve çok kere kukuleta gibi de kullanılabilmektedir. Balenadan bir çubuk sayesinde kadın yüzleri istenildiği kadar açılıp gizlenilebilir.

Faldetta, domino gibi düz siyahtır. Dominonun bütün avantajlarını kendine toplamakla beraber karnaval mevsimlerinde Paris Operasının fuayelerinde kaynaşan o biçimsiz saten torbalarından çok daha zarif bir giysidir; Faldetta ile, görünmek istenmeyen kimseye doğru bir yanak, ya da da bir göz örtmek mümkündür ve duruma göre, Faldetta tamamiyle arkaya atılır ya da buruna kadar yükseltilir. Böylelikle maskeli balo sokağa nakledilmiş olur. Büyükannelerimizin «thérese»lerine hayli benzeyen bu siyah taftadan giysinin altında, kadınların volanlı, pembe, ya da açık mor, entarileri vardır. Uygun bir rüzgâr o esrarlı örtüyü biraz dalgalandırdığı zaman görebildiğim kadar, Maltalı kadınların tipi Doğu tipidir; gözleri iri Arap gözüdür, burunları kemerli ve tenleri soluktur. Tam olarak yüz görmediğim, şuradan bir göz, buradan bir burun, ya da bir yanak seçebildiğim için -aşağıdan yukarı, penceredekiler dışında? Faldettanın sakladığı çenelerden bir teki için bile bir hüküm veremiyor, düşüncelerimi öylece kaydediyorum.

Yolcu kılavuzlarıyla kimi coğrafya kitaplarının yazdıklarına göre, Maltalı kadınlar koket ve yumuşak kalplidirler. Malta'da bir kaç saat içinde bu söylentilerin ne dereceye kadar doğru olduğunu kendi gücümle anlayacak kadar keskin bir Don Juan değilim; ama şunlardan eminim ki evlerin iki, üç katlarında gözetleme kulesi, balkonlar var. kadınlar, eski Venedik maskasının ve şimdiki İspanyol mantilla'sının benzeri olan bir juponu başlarına geçirmişlerdir, dört günün üç gününde «sinocco» denilen bir fırtına eser, genel olarak ısı derecesi yirmisekizdir, sokak-

larda gitara çalarlar ve akşamları, kilise ayinleri kalabalık olur. Şunu da kaydedeyim ki, Sicilya ile Afrika arasındaki memleketlerde ne fazla yobaz, ne de falza soğuk mizaçlı olmaya imkân vardır. Sözünü ettiğim o ağırbaşlı kitaplara bakılırsa buraların ahlâk gevşekliği Malta şövalyelerinin kötü huylarından gelmedir. Ama o zavallı şövalyeler yıllardan beri Saint-Jean kilisesindeki mozaikli mezarlarında uyurlar ve kabahat -eğer kabahat söz konusu ise- tamamiyle güneştedir! Malta kadınlarına gelince, entarilerin o açık yerinden pencereden bakar gibi bakmaları ile, bana hayli ilgi çekici geldiler.

Şehir içinde rastgele koşuşmalarında bir suluboya ressamının bayılacağı pek zarif sokak köşe başları görüyorum. Balkonlar köşe evlerinin cephelerini çevreliyor ve çaplarına göre, kule ve galerilerden yapılı katlar teşkil ediyorlar. İnsan büyüklüğünde bir Madonna ya da bir aziz görünür birden bire, dindar kimseler ya da kroki ressamlarını çağırırcasına; başlarının üstünde bir kemer bulunur, ayakları da yılankavî süslerle örtülü kocaman bir kaide üstündedir; demirleri oymalı direklere asılı büyük fenerler bu taş heykelleri ışıklandırır ve bu görünüm, desen çizmek isteyen ressam için çekici bir konudur. İngiliz Maltasında böylesine katolik kavşaklar bulacağımı hiç sanmazdım. Bu heykellerin çoğunun altında, oyma ve çiçeklerle süslü çevreler içinde şuna benzer yazılar okunur: «Malta piskoposu Monsenyör Fernando Mattei, ya da, Ekselans don F. Sowerio, çok mübarek Meryemin, ya da Aziz François Borgia'nın resim ve heykelleri önünde bir «Pater», bir «Ave» ve bir «Gloria» söyleyeceklere kırk günlük günah affı sağlayacaktır. Madem kutsal heykellerden söz açtım, bir kilise portalinde gördüğüm hayli garip bir görünümden burada söz etmek isterim.

Krevat yerine kelebek kanatlarıyla süslenmiş kafatasları idi bunlar. Bu korkunç süslerin meydana getirdiği hiyeroglif, bir yatak odası amblemlerini mezar süsleriyle karıştırarak hayatın kısalığını anlatır gibi idiler. Ölümü bu derece zerafete büründürmeyi başaran, her halde genç bir saray papazcığı olacak. Bu

ölüm bilmecesinin anlamını kolayca çözmeme karşılık bir çok evin kapısı üstünde gördüğüm küçük bir alçak kabartmayı daha zorlukla anlayabildim. Bu kabartma, hafif değişikliklerle, bele kadar alevler içinde ve kolların kaldırmış bir kadını gösteriyordu. Bir bandörol'de «Valletta» kelimesi yazılı idi. Sorduğum bir Malta'lı, bu alçak kabartmalar üstüne bana şu açıklamada bulundu: Bu şekilde işaretlenmiş olan evlerin gelirleri, sahiplerinin ölümünden sonra, «Arâf (günâhkârların temizleninceye kadar bekleyecekleri yer» şirketi, birliği ne tahsis edilecek, ve bu paralarla ruhları için dualar okunacak, âyinler düzenlenecek. Bu çıplak kadın «Ruh'u temsil eder.»

«Malta senyörleri»nin eski sarayı şimdi hükûmet konağıdır ve mimarlık bakımından fazla özelliği yoktur. Yeniden yapılış tarihi yakındır ve Villiers de l'Ile Adam'ların, Lavalette'ler ve devamcılarının oturdukları yer hakkında hayal edileni hiç de cevaplandırmamaktadır. Böyle olmakla beraber görünüşü hayli heybetli olmaktan başka, bir yanını işgâl ettiği büyük meydanda güzel bir etki uyandırır. Rüstik sütunlarla bezenmiş iki kapı bu uzun cephenin biteviyeliğini kırar; iç galeri biçiminde, oymalı iri konsollar üstüne dayalı çok büyük ve geniş bir balkon ilk kat boyunca uzanır ve Malta mimarisine has bir hava uyandırır. Tamamiyle yerli olan bu ayrıntı bu yapıyı alelâdelikten kurtarır. Haşmeti içinde bile bayağı olan bu saray böylelikle bir orijinallik kazanır. Sarayın gezebildiğim içinde geniş salonlar ve galeriler var. Kara ve deniz savaşlarını, muhasaraları, Türk ve Hristiyan kadırgalara saldırılarını tasvir eden tablolar görünür. Bunlardan başka Trevisano'nun Espagnoletto'nun, Guido'nun, Calabrése ve Michelangello da Carravagio'nun da tabloları vardır.

Kılavuz sizi, yerleri ince hasırlarla döşeli, mermer ya da alçı ve kireç karışımından sütunlarla bezenmiş, ressam Martin de Voos ve Jouvenet'nin tablolarından ince duvar halıları, azçok zevkle bugünün isteklerine uydurulmuş, dikdörtgen ya da baklava biçiminde süslenmiş tahta tavanlı salonlarda gezdirir: Malta senyörlerinin arma ve portreleri, şimdi bir İngiliz sarayı ol-

muş olan bu şövalyeler sarayının eski sahiplerini hatırlatır; burada, hayretle, Lawrence tarafından yapılmış bir III üncü, ya da IV üncü Georges portresi gördüm, Beyaz ve kızıl satenler içindeki bu portrenin karşısında bir de XVI ıncı Louis portresi bulunuyordu. Bu portre iyice resimlenmişti ama İngiliz kralının tasviri kadar sedef pırıltılarıyla parlamıyordu. Çok büyük salonlardan biri balo salonu haline getirilmişti; sütunlardan birinde valslerin, preka ve kadrillerin listesi asılı idi. Bu, pek normal olmakla beraber, gece vakti eski evlerine dönmek isteyecek genç şövalyelerin ruhlarını her halde neşelendirir. Buna olsa olsa ihtiyar şövalyelerin ruhları kızar, çünkü bu asker keşişler hayli zevkli bir hayat yaşarlardı ve oturdukları yerler manastırdan çok, kışlaya benzerdi. Malta şövalyeleri sınıfının büyük ustasının oturduğu koltuğun yerine, saybanı, armaları, oymalı saçağı ile İngiltere tahtı gururla yükselmektedir. Prens Albert ve Kraliçe Victoria'nın çok sayıda çocuk ve torunlarının renkli litografileri de, bekârlığa tahsis edilmiş bu sarayın şaşkın duvarlarına asılı bulunmakta.

Silâh müzesini gezmeyi, Şam kılıçlarının çiziklediği bu miğferlere, altlarında nice soylu yüreğin savaşa girdiği bu zırhlılara dokunmak isterdim: Arap oklarının titreyerek saplandığı, Malta nizamının haçıyla süslü bu kalkanları görmek isterdim. Ne var ki bir saatlik araştırma ve bekleyişten sonra bekçinin köye gittiğini ve müze anahtarlarını beraberinde götürdüğünü söylediler. Bu harika sözü duyunca kendimi hep İspanya'da sandım. Orada da her hangi bir anıtın kapısı önüne oturarak kapıcının uykusunu bitirip beni içeri sokmasını beklemiştim çok kere. Bu kahramanlık demirlerini görmekten vazgeçip gezintime başka yerlerde devam etmem gerekiyordu.

Malta şövalyeleri anısını sona erdirmek amacıyla o nizamın Panthéon'u olan Saint-Jean kilisesine doğru gittim. Üçgen biçiminde frontonu, iki yanında taştan çan kuleleri olan, yanyana, üst üste dört destekten başka süsü olmayan, ne heykeli ne de arabesk motifi bulunan, tek kapısı ve tek penceresi olan bu ki-

lisenin cephesi, yolcuyu, içinin haşmet ve zenginliğine hazırlayacak görünümde değildi. İlkin gözü çeken, kilisenin «nef» denilen ön kısmının kemer içini boydan boya örten, fresk tekniğiyle boyanmış bir resimdi. Zamanla, daha doğrusu sıvanın kötülüğü yüzünden ne yazık ki bozulmuş olan bu fresk, ikinci sınıf büyük ustalardan biri olan, El Calabrèse diye anılan, Mattias Pretti'nin eseridir. Calabrèse gibi sanatçılar sanatın prensleri kadar deha sahibi olmamakla beraber, kimi zaman onlardan çok kabiliyetle görünürler. Sözü az edilmiş olan bu dev resimdeki bilgi, ustalık, düşünüş zenginliği, bereket ve sanat imkânları ölçülemeyecek parlaklıkta.

Kemer içi kubbesinin her bölümü Aziz Jean'ın hayatından bir konuya tahsis edilmiş. Kilisenin adını taşıdığı Aziz Jean, Malta şövalyeleri kurumunun patronu idi. Bölümlerin kubbeden duvara inen kısımlarında tutsak grupları resimlenmiş; yarı çıplak, kırık dökük zırhlar giyinmiş, düşkün ve ezilmiş pozlarda, konu ile yakından ilgili ilkel karyatidler halinde Araplar, Türkler, Hristiyan ve çeşitli tipler görünür. Büyük freskin bu kısımları, bu gibi resimlerde az rastlanan güçlü renkleri bakımından karakterli ve âhenklidir. Resimdeki güçlü ve sağlam renkler, kubbe ortalarındaki hafif renkleri, sanki birer sema imişler gibi, daha da derin gösterirler. Venedikte Aziz Pantaleone Kilisesinde bulunan, bu azizin hayatı, martiri ve göğe çıkmasını tasvir eden, ressam Fumiani'nin çok büyük çaptaki eserinden başka Malta'daki bu kocaman freske yaklaştırabilecek başka bir resim bilmiyorum. Ne var ki, Calabrèse'nin freskinde, Venedikli ressamın eserinde görülen soysuzlaşma izleri o kadar görülmüyor. Usta Guerechino'nun öğrencisi Calabrèse'yi adamakıllı tanımak ve incelemek gerekirse onu Malta'da, Aziz Jean Kilisesinde görmek gerekir. Bu dev resmine mükâfat olarak, Mattias Pretti, Caravaggio gibi Malta nizamı şövalyeliği payesine eriştirilmek şerefine kavuşmuştur.

Kilisenin zemin kısmı dörtyüz şövalye mezarından yapılı; bu mezarlar akik, porfir, antik yeşil, çeşitli renklerden plâkalarla

süslü ve bu süsler, her halde, en muhteşem bir mezar mozayiği görünüşünde idi. Her halde diyorum, çünkü, ziyaretim sırasında, o mezarlar Doğu bölgelerinde kiliselerin zeminini örten o kocaman hasırların altında bulunuyorlardı; o kiliselerde iskemle olmadığı ve dua için gelenler yere çömeldikleri için taş zeminler o büyük hasırlarla örtülüyordu. Mezarları göremediğime çok üzüldüm. Ama şapeller ve kilisenin yer altı mezarlarının ölümle ilgili öylesine ilginç ve zengin kısımları var ki, o zenginlik, mezarları görmemiş olmayı unutturabiliyordu. Bu şapeller dükа altınıyla yaldızlanmış arabeskler, helezonlu süslemeler, taşa oyulmuş dallar, dallı budaklı motifler, haçlar, armalar, zambak çiçekleriyle öylesine bezenmişlerdi ki, Fransız kiliselerinin ağır başlı çıplaklıklarını ve romantik hüzünlerini bilenler için bu zenginlik şaşkınlık uyandırır. Fransızlara göre bu süs kalabalıklığı, bu yaldızlar, bu çeşitli mermerler, daha çok bir saraya da bir balo salonuna yakışırdı. Çünkü Fransızların Katolikliği biraz da protestandır.

Malta şövalyeleri nizamının ihtişamına en fazla yardım etmiş büyük ustalardan biri ve Malta'da faydalı ya da süslü anıtlar yapılması için özel servetlerini sarfetmiş olan Nicolas Cotoner'in mezarı, pek o kadar zevkli olmamakla beraber zengin ve değerli maddelerden yapılıdır. Bu mezar, duvara dayalı bir piramittir. Üstüne oturtulmuş bir yuvarlak yanında boru çalan şöhret sembolü bir kadın ve Cotoner'lerin armasını taşıyan bir melek görülür. Büyük şövalyenin büstü, piramidin alt kısmında miğferler, toplar, bayraklar, kalkan, hücum botları ve mızraklardan kurulu bir düzenleme ortasındadır. Çömelmiş, kolları arkalarına bağlanmış, biri, isyankâr bir hareketle dönen iki köle heykeli taşıyarak anıtın kaidesini teşkil ederler. Bu mezar, dinsel amblemler savaş sembollerine karışarak hem askerî, hem de dinî bir kurul olan Malta şövalyeleri tipinde olduğu için onu ayrıntılarıyla tarif ettim. Bundan başka çok haşmetli ve zarif olan büyük şövalye Rohan'ın silâhları ve haçlar ve barut mahfazalarıyla karışmış İspanyol büyük şövalyesi Ramon de Perillas'ın mozolelerine de bir göz atmak gerekir.

Bütün bu mezarlara uzun uzun baktım; içimdeki duygu, yaşayan ve düşünen bir yaratığın, kendisi gibi yaşamış ve düşünmüş başka bir yaratığın yatmakta olduğu taş önünde duyduğu saygılı hüzündü. Ama, birden, bir heyecan duydum: Bir kemer dönemecinde Pradier imzasını taşıyan bir mermer heykel gördüm. İmza, yarı Grek, yarı Fransız harflerle, sanatçının ille de bir «epsiyon» değerini vermek istediği o garip sigma»yı taşıyordu. Fransa'da, hareketimden iki saat önce yazdığım son yazılarda, daha nice şaheserler meydana getirecek bir sevdiğim sanatçının anî ölümünden yakınıyordum. Hiç beklemediğim bir an, Malta'da, o zarif ve hüzünlü heykellerinden biriyle karşılaşıyordum. Bu eser, on yıl kadar önce Paris sergisinde hayranlıkla seyredilen Beaujolois kontunun heykeli idi. Pradier bu eserinde, ö'üm tasvirinde bile gençliğin bütün çekiciliğini sürdürmesini bilmişti. Dünyanın en sert maddesine adını intikal ettirebilmiş ve insanın faydalanabileceği ölçülü ölümsüzlüğü güzel eserlerle sağlamış olan sanatçıya ne mutlu!

Epeyi bakımsız bir yeraltı şapelinde Villiers de l'Ile-Adam, La Valette ve başka büyük şövalyelerinin mezarları var Arslanların, kuşların ve efsanevî yaratıkların taşıdıkları armalara dayalı başlıksız sütunlar üstünde zırhları içinde bu şövalyeler yatıyor; kimi bronz, kimi mermer ya da başka değerli maddelerden heykeller. Bu yeraltı mezarları ne korkutucu, ne de esrarlı. Sıcak memleketlerin ışığı, Gotik katedrallerinin ışık-gölge oyunlarına yer vermeyecek kadar parlakıtr.

Kiliseden ayrılmadan önce, Maltalı heykeltraş Gaffan'ın eseri olan «İsayı vaftiz eden Aziz Jean» adlı gurubundan söz etmeyi unutmayalım. Kilisenin en büyük mihrabı üstüne konmuş olan bu heykeller gurubu, biraz fazla üslûplaştırılmış olmakla beraber sanatçının gücünü gösteriyor. Bir de, Michel-Angello da Caravaggio'nun haşin, yırtıcı bir güzellik taşıyan ve Aziz Jean'ın başının kesilmesini gösteren tablosu var. Bu tablo tozlanmış, zamanın sislerine bürünmüş olmasına karşı, şaşılacak bir gerçekçilikte, bir ustalıkta ve olağanüstü bir enerjiyi açıklayan bir teknikte.

Saat ilerliyor, buharlı gemi geç kalanları beklemiyor. Set-set avluları, öne doğru uzanmış balkonları, evlerin altındaki dükkânları, merdivenlerde boyuna inip çıkan halkı ile, Saint-Jean ve Sainte-Ursule pitoresk sokaklarından bir daha geçelim. Strada-Stretta sokağı eskiden, Malta nizamı şövalyelerinin rahatsız edilmeden duello edebildikleri bir alandı; şehri çevreleyen eski tabyalardan, taş duvarların böldüğü, gölgesiz ve yeşilliksiz, kızgın ve amansız bir güneşin kemirdiği bu yanık renkli kırlara son bir göz atalım; İngiliz mezarlarının beneklediği denize, Regina meydanı tepesinden bakalım; Marse'ı bir çatana ile geçelim, Sangle sokağında gezinelim ve yerlilerin bıçakla ustaca ve zarifçe yonttukları o güzel taş vazolardan bir çift alamamak üzüntüsü ile gemiye binelim.

Saat dört buçuk, gemi saat beşte demirini çekiyor. Malta'daki çok kısa kalışımız onurumuna bir buket gibi, tam anlamıyla yerli bir eğlence bizi bekliyormuş. Çırılçıplak oğlan çocuklarıyla dolu sandallar gemimizi çevreliyor. Malta'lılar yumurtadan çıkmış ördekler gibi yüzüyorlar ve hepsi de fevkalâde dalgıç. Gemiden denize madenî bir para atılıyor; limanda deniz o kadar berrak ki, atılan paranın yirmi kulaca kadar derinlere indiği görülüyor. Paranın düşüşünü izleyen oğlanlar hemen arkasından dalıyor, dört atışın üçünde yakalıyorlardı. Ve bu spor, muhakkak ki, sağlıklarına olduğu kadar keselerine de yararlı idi.

Katakomblardan, Bengemma tepesinden, Herenle tapınağı kalıntılarından, Calypso mağarasından -çünkü bilginler Malta'nın Hommeros'un sözünü ettiği «Ogygia» olduğunu ileri sürerler- size bilgi vermediğim için özür dilerim; onları görmeğe vaktim olmadı ve başkalarının anlattıklarını kopya etmek de yakışmaz.

Yarın sabah Yunanistan kıyılarını göreceğiz. Ben azılı bir Klasisizm taraflısı değilim ama ne de olsa bu düşünce beni heyecanlandırıyor.

Daha çocuklukta, şairane rüyalar süzgecinden düşünülmüş bir toprağın gerçekleştiğini görmek her zaman kişiye korkulu bir heyecan veriyor.

— III —

SYRA

Yarın sabah Mataban Burnu açıklarında olacağız. Bu barbarca isim, bir alçı katı ince bir heykeli nasıl örtüyorsa buranın eski ismini öylece gizliyor. Ténare Burnu, bugün Mora denilen, eskiden Déloponèse olarak isimlendirilen, denize yayılmış derin oyuntulu dut yaprağı toprak parçasının en ileri ucudur. Bütün bu yolcular güvertede ayakta idiler. Bir şeyin görülebileceğinden üç-dört saat önceden, işaret edilen yöne bakıp duruyorlardı. Yunanistan denilen sihirli isim en durgun düşünceleri bile çalıştıracak nitelikte; sanata en yabancı burjuvalar bile heyecanlanıyor ve Chompré sözlüğünü hatırlatıyorlar. -Nihayet, mor gibi bir çizgi sular üstünde belirdi:- Yunanistan'dı bu çizgi; bu heykel traşlık sembolü toprağa uygun güzellikte bir dağ, suların üstüne çıktı, zarif, saf, güzel bir Nemf, banyodan sonra kumlar üstünde dinlenir gibi. Kaptana: «Bu dağ nedir?» dedim. Montmartre der gibi rahatlıkla: «Taygète dağı» dedi. Taygète adını duyunca «Georgiuques» şiirlerinin bir parçası hemen aklıma geldi:

..... Virginibus bacchata Lacaenis Taygeta!

Ve bu mısra, biteviye, ama düşünceme yeterek dudaklarımda uçuşmaya başladı. Virgile'nin bir şiiri kadar bir Yunan dağına yakışan ne var? Haziran ayı ortasında olmamıza ve havanın

epeyi sıcaklığına karşılık, dağın tepesi kar çizgileriyle gümüşî renklere bürünmüştü. Beyaz yollar üstünde zarif izlerini bırakarak Tagyete'de eski «bacchante»lar gibi koşuşan Laconia'nın güzel kızlarının penbe ayaklarını düşünüyordum!

Mataban Burnu, onu ikiye ayıran iki derin körfez halinde denize doğru uzanır: Coron ve Kolokythia körfezleri; bu burun, Yunanistan'ın bütün kıyıları gibi çıplak, ıssız bir toprak dilidir. Burun geçilince, size sağda, kuruluktan çizgi olmuş, sıcaktan kavrulmuş, yeşillikten yoksun, görünürde her hangi bir bitki yetiştiremeyen kırmızımtrak bir kaya gösterirler: bu, eski Cythère, Cerigo'dur; güller, mersin ağaçları adası, adı şehvet rüyalarını canlandıran Venüs'ün en çok sevdiği yer. Baştanbaşa mavi ve pembe renklerle bezenmiş «Cythère'e doğru hareket» tablosunun ressamı Watteau ne derdi, bu kıyme-kıyme kayalıklar karşısında? Burası, sevgililerin okşayışlarına bir koru sağlamaktan çok, keşişlere çile doldurmaları için bir mağara verecek çıplaklıkta. Hiç değilse Gérard de Nerval, bu Cythère kıyısında, muşambaya asılmış ve muşambaya sarılı bir ceset görebilmişti. Bu da adadaki adaletin temizliğe ve rahatlığa saygılı olduğunu gösterirdi. Şu sırada adanın bütün darağaçları ölülerle dolu olsalardı bile, gemi uzaktan geçtiği için onları görmek mümkün olamazdı.

Eskiler, bugün taşlıklı bir adacık ve kel bir toprağın bulunduğu yeri gözalıcı güzellikte tasavvur etmekle acaba yalan mı söylemişler? Eskilerin yazdıkları doğru mu, yanlış mı, anlamak o zamanlar kolaydı. Ve o yazıları sırf hayal ve fantazi ürünü kabul etmek hayli zor. Besbelli, insanın çabasından yorulmuş bu toprak zamanla tükenmiş; şaheserler vere-vere, dehalar ve kahramanlar yetiştire-yetiştire, barındırdığı uygarlıkla beraber ölmüş. Gördüğümüz onun iskeletinden başka bir şey değil; deri, adaleler, hepsi toz olmuş. Bir memleketten ruh çekilince, o memleket, bir vücutmuş gibi, ölür. Bu söylediğimi bütün Yunanistan topraklarına uygulamak mümkün, çünkü öylesine kesin ve yaygın bir farkı başka türlü kavramak mümkün değil. Bu

böyle olmakla beraber Yunanistan kıyıları, ne kadar çıplak ve ıssız olsalar bile, yine de pürüzsüz çizgili ve saf renklidirler.

Cerigo ve pomza taşından bir başka ada olan Servi adasından geçip Malia, ya da Saint-Duge burnunu aştıktan sonra adalar denizine varılır; ufuk mavi sularda koşuşan yelkenler, fıtalar, hafif gemiler, karavellalarla dolar; hava harika güzellikte, gemi ne yalpalıyor, ne de sallanıyor. Hafif bir meltem prova direğindeki yelkeni kabartarak, paletleriyle ayna gibi dümdüz denize çarpan yan çarklara yardımcı oluyor. Hayvanat biliminin Triton'ları olan yunus balıklarının bile atlamalarıyla karıştırmadığı bu dümdüz denizde Amphitrite'in, ya da Galatée'nin mitolojik kortejleri yüzmeli idi. Toprak artık kaçmış, gök kenarında bir sis gibi belirsiz; madem ki uzaklarda görülecek bir şey yok, Malta'dan gemiye binenlere bakalım.

Bunlar, geminin başında halıları üstüne yatmış,, ya da çömelmiş Lövantenlerdi, yanlarında yiyecek torbaları ve gece uyumak için uzanmalarına yarayan şilteleri var. Bir Lövanten, yolculukta üç şeyi beraberinde götürür: halısı, çubuğu ve minderi. Yaşlıca, rengi solmuş, iç kürklü fıstıkî bir sorguç giymiş olan biri var aralarında. Geri kalan giysileri hayli partal olmakla beraber sorgucun sırt kısmında altınla nakşedilmiş süsler var. Yanındaki erkek çocuğun hareketi, akıllı bakışlı kara gözleri seziliyor. İki üç Rum Lövanten'in az ötesine yerleşmişler. Süslü, epeyi zarif yelekle milli fistanlarını giymişler; ama söylemesi korkunç, seyri de daha korkunç, bu soylu Helen'ler Aşağı Normandiya'lılar gibi pamuktan bir çeşit bere geçirmişler başlarına.

Ey Yunanistan, klâsik toprak Burjuvaların fitilli beresini giymiş iki oğlunu bana göstererek son hayaline kastederek kalbimi yaralamak mı idi niyetin? Şurası da var ki yakından bakılınca o pamuk bereler, çirkinliklerini biraz örten kimi pasmantrilerle süslü bulunuyordu. Ve denebilir ki, bir Frikya başlığını giymiş olarak Helena'nın gönlünü çalan Paris'in başına geçirdiği, kırmızıya boyanmış bir pamuk bereden başka bir şey değildi.

Aklı ve acayipliği, sanatçılığı kadar belirli, İtalyadan gelen bir buharlı gemide bizimkine geçen ünlü borazan Vivier, güverte üstünde hayran-hayran onu dinleyenlerin ortasında, Mastoe Riffardini ve teğmeni Pietro'nun akıl almaz hikâyesini anlatıyordu. Babasıyla Atina'ya giden mavi gözlü güzel bir genç kız tembel-tembel bir kanepeye uzanmıştı, dinlediği hikâyeye hafiften gülümseyerek bakışlarını havanın berraklığına, sükûnetine gezdiriyordu.

Kaptanın, akşamın altı, yedisinden önce bir adanın görünmeyeceğini söylemesi üzerine yemeğe gitmeğe razı gelindi. Yemekten çıkıldığında Milo ve Anti Milo, gün batısının mor renkleri arasından göründüler; görünüm hep aynı idi: sarp verimsiz tepecikler, çıplak sırtlar, ama ne önemi vardı bunun? Bu kuru, zayıf topraktan harikulâde bir yemiş doğmamış mı idi? Beance ve Touraine'den daha zengin olan bu verimsiz toprak, sanatın şahaseri, biçimin en saf, en canlı örneği, şairlerin ve sanatçıların taptığı nurlu Venüs'ü saklamıyor mu idi? O Venüs ki, yüzyılların tozundan silkinerek tapınaklardaki yerini tekrar almış bulundu. Çünkü onun kaidesi önünde herkes Paganisttir; geçmiş zamanlar silinir ve kişi, güvercin ve kumruları kurban etmeğe hazır olur. Ne ileri bir uygarlık idi ki Yunan uygarlığı, Milo gibi bir ada, bu derece mükemmel bir eseri barındırabilmişti. Bize söylendiğine göre geçmiş zamanlarda o kadar sevgi, duygu ve şikâyetlerine konu olan Venüs'ün kolları toprakta, heykelin yanında yatıyorlardı ve çıkarıldıklarında, kötü bir ihtimal sonucu kaybolmuşlardı. Bu söylentiyi doğrulamıyorum, çünkü doğru ise yine eski dertler tazelenebilir; ama Milo adasında ağızdan ağıza dolaşan hürafe budur.

Güneş arkamızda batmıştı ama gece daha gelmemişti; saman yolu süt renkli geniş yolunu çizmişti; geceyle gündüz arası gökyüzünde sayısız beyaz lekeler belirmeğe başladığına göre Hercule Junon'un göğsünü kuvvetle ısırmıştı; yıldızlar inanılmaz bir parlaklıkta pırıldıyorlardı ve akisleri uzun, ateşli yollar halinde sularda beliriyordu; buharlı geminin geçtiği sular üstün-

de milyonlarca fosforlu pullar, ateş böcekleri gibi, kıvılcımlanıp sönüyordu. Doğu'nun ve tropikal denizlerin sık görünen bu özelliği, milyonlarca mikroskopik yaratıkların pırıltısıdır ve bundan daha sihirli bir görünüm düşünülemez. Bu gece, hâyatımın en şahane bir gecesi olarak benliğimde yaşayacaktır. Lapis-Lazüli mavisi, altın damarlar ve elmastan tozlarla bezenmiş iki uçurum arasında gidiyorduk sanki. Gümüş orağı belirli belirsiz görünecek kadar ince ay, daha büyük olsaydı gümüş ışınlarıyla ortalığı söndürecekti; şimdi ise bu mavi ve altın renkli gecenin bütün haşmetiyle parlamasına engel olamıyordu. Gidişimizin aksine gelen iki buharlı gemi kırmızı ve yeşil fenerleriyle tabiatın genel donanmasına katılıyorlardı. Hemen-hemen bütün yolcular geceyi güvertede geçirdiler ve ancak sabahın serinliği bizi kamaralarımıza indirebildi.

Aydınlık gelince Serpho ve Siphanto arasından geçiyorduk. Daha yakınından geçtiğimiz Serpho, eski Serphe'dir ve Roma İmparatorları burada sürgün edilirlerdi; Serpho, bugün de, bu korkunç amaca pek uygun bir yer görünüyor; denizden görünüşü kuru, çıplak, keder verici. Bakır renginde, delik-deşik sarp sırtlar, ada alanını tümsekleriyle kaplıyorlar. Dürbünle bakılınca kimi küçük taş duvarlar, çit ve ekilmiş toprak olması gereken koyu bir kaç leke görülüyor; bir tepe üstüne set-set, anfiteatr biçiminde kurulu bir şehir, daha doğrusu bir kasaba beyazlığı ile beliriyor. Yunanistan'ın o şeffaf havası ve o harikulâde ışığı olmasa bütün bunlar ne kadar sefil görünümler olacak; ama bu yanık topraklar, güneş altında, ne zengin ve güzel renklere bürünüyorlar!

Dağda olduğu gibi denizde de mesafeler ve görünenin çapları üstüne çok kere yanılmak mümkün. Serpho'nun bir kıyısı yanında Boni, ya da Poloni denilen küçük bir ada var ki, bana yirmi ayaklık bir yükseklikte gibi göründü, ama bir yelkenli yanından geçince, suya atılmış iri bir taş gibi gördüğüm o adacığın, yelkenlerden iki üç boy yüksek olduğu anlaşıldı.

Serpho ve Siphanto'dan sonra Antiparos ve Paros göründü.

Paros, Yunanistan'ın o dâhi heykeltraşlarına tanrılarının sonsuz parlaklıklı cildini yuğurmaya, mimarlarına da tapınaklarının beyaz sütunlarına yarayan, taş ocaklarının bulunduğu yerdir. Çünkü, Cyclades'ların Adalar Denizinde adalar durmaksızın birbirini kovalar ve pervanelerinin her dönüşü gemiyi bir başka adaya yaklaştırır. Bir kıyı denizde kaybolurken, güneş ışınlarının yaldızladığı, gölgelerin de mavileştirdiği yeni bir kıyı peydahlanır. Sağdan ve soldan, ünlü bir isim taşıyan bir toprağın peydahlandığını görür ve bu kadar bol tarih, hürafe ve şiirin bu kadar küçük bir alana sığmış olmasına şaşarsınız. Tanrılara, kahramanlara, şairlere hayat vermiş olan bütün bu adalar, burada, denizin mavi halısı üstünde çepeçevre oturmuşlar. Eski yeşil taçlarından yoksundurlar ama, yine güzeldirler ve hayali şiddetle etkilerler. Bu sarp kayaların her birinden bir şiir, bir tapınak, bir heykel, bir madalyon çıktı, kendilerini bu kadar mükemmel bulan uygarlıklarımız o eserlerle hiç bir zaman boy ölçüşemiyeceklerdir.

Sabahleyin Syra'nın önünde idik. Denizden bakılınca Syra, daha küçük çapta bir Cezayir'e benziyor. «Terre de Sieune» ya da yanık topaz renginde çok sıcak renkli bir dağlar fonu üstüne, tabanı denize dalmış ve ucu bir kilise olan göz alıcı beyazlıkta bir üçgen yapıştırırsanız, daha dün biçimsiz bir baraka yığını olan, ama buharlı gemiler uğrağı olduktan sonra yavaş yavaş Cyelades'ların kraliçesi olmaya aday bulunan bu şehir hakkında tam bir fikir sahibi olursunuz. -Sekiz, dokuz kanatlı yel değirmenleri bu sivri uçlu şehir görünümüne yer yer değişiklikler verir; gözün alabildiği uzaklıklara kadar ne bir ağaç, ne de bir yeşillik parçası görünür. Çeşitli tonajlı bir çok gemi, çözülmüş yelken ve halatlarının kara lekelerini şehrin beyaz evleri üstünde belirtip kıyı kenarlarını dolduruyorlar; küçük çatanalar sevinçli bir canlılık içinde kıyı boyunca gidip geliyorlar; su, toprak, gök, her şey, pırıl-pırıl ışık içinde idi ve hayat her yerden fışkırıyordu-. Küreklerini çabuk çabuk işleten sandallar gemimize doğru geliyor ve bizi başlıca hedef tutuyorlardı.

Az sonra güverteyi, esmer tenli, kartal burunlu, korkunç bıyıklı, ateşli bakışlı bir sürü yağız adam kapladı. Bize hizmet tekliflerinde, «ya keseniz ya hayatınız» diye teklif eden bir haydutun edası vardı; kimileri Yunan takkesi giymişti, (hakları idi ya) entari kadar geniş pantalonlarını yün kemerler tutuyordu, yelekleri koyu mavi idi; kimileri de fistolu jüp, beyaz yelek, ya pamuk takke, ya da siyah kurdeleli hasır şapka giymişlerdi. İçlerinden birinin çok zengin ve ihtişamlı giysileri vardı ve sanki bir albüm için yapılacak bir suluboya resime model olmak için süslenmişti. Homeros'un yazılarında, övmek istedikleri dinleyicilere seslenen konuşmacıları hatırlatıyordu: «Euknémidès Achaioi» (güzel çizmeli Yunanlılar). Gerçekten de bu adam, tasavvur edilemeyecek kadar güzel ve süslü çizmeler giymişti; delikli, işlemeli, kırmızı ipekten pomponlarla bezenmiş çizmeler. Güzel plili, göz alıcı temizlikte fustanellası kloş biçiminde yayılıyordu; arı beli kadar ince belini iyice dolanmış bir kemer sıkıyordu; galonlarla filigranlı düğmelerle süslü yeleğinden ince patiskadan gömleğinin kolları çıkıyordu. Süsler, arabesklerle ağırlaşmış bir setre atmıştı omuzuna. Bu parlak adam Yunanistana gelen yolculara tercümanlık eden mihmandardan başka bir şey değildi. Her halde bu mahalli giysinin lüksü ile müşterilerinin gözünü kamaştırmak istiyordu. Procida ve Nişida'nın güzel kızlarının ancak İngiliz turistleri şerefine kadife ve altından urbalarını giydikleri gibi.

Karaya ayak basınca gözlerime ilk takılan şey Avrupa ve Türk hamamlarını reklâm eder Yunanca bir yazı oldu. Ölü sanılan ve ancak Laucelot'nun kitabından öğrenilmiş harflere bir duvarda rastlamak kişinin tuhafına gidiyor.

Sekiz yıllık bir kolej öğreniminden sonra, reklâmları ve sokak isimlerini rahat-rahat okuyacak kadar bir yunanca bilgisine erişmiştim. Gördüğünüz gibi, boşuna geçirmemiştim zamanımı. Klâsik Yunan dilinden anılarımın ışığında Mercur Sokağında olduğumu (odos ton Hermou) ve bu sokağın Othon meydanına vardığını okuyabildim. Kurumuş defne dallarıyla süslü kereste-

lerden kurulu bir zafer takı, bu meydanın ortasında yükseliyordu. Pelops toprağının Bavyera'lı kralı Othon, yakın zamanlarda buradan geçmişti. Benimle karaya inen Vivier, bu vahşi adayı uygarlaştırmak, ve içleri tütün dumanı dolu sabun kabarcıklarının nasıl yapıldığını yerlilere öğretmek istediğini söyledi. Yüzlerine bakılırsa böyle bir marifetten her halde haberli değildi bu yerliler. Bir kahveye girdik ve Vivier, soğuk kanlılıkla, su, sabun, kâğıt ve bir pipo istedi. Bu istek kahveciyi şaşırttı ama, adam içinden şöyle düşünmüş olabilir. «Bu yolcu temiz ellerini yıkamak istiyor besbelli» ve Vivier'nin istediklerini getirdi. Beyaz tütün dumanının opalleştirdiği ilk sabun balonu piponun ağızlığından çıkıp uçmaya başlayınca, şaşkınlıktan, kahve fincanları müşterilerin ağızlarında durakladı. Bir başka şeffaf yuvarlak, ama bu sefer bir balon gibi paraşütlü, ve prizmanın bütün renkleriyle bezenmiş olarak havada uçmaya başlayınca kahvedeki şaşkınlık sınırsız oldu. Müşteriler geniş bir halka halinde uçuşan sabun balonlarını seyre başladılar. Coşkunluk gereken kıvamını bulunca, uyandırdığı etkiyi iyi ayarlamasını bilen Vivier, bilardonun kılıfını çıkardı ve yeşil çuha üstüne, fildişi toplar yerine, en hafif nefeste karambol edip yuvarlanan sabun toplarını sürmeye başladı.

Vivier'yi taklit hevesi içinde, canlı, kanlı yüzlü, pos bıyıklı bir Yunanlının bir bardak suya batırdığı sabun parçasını çevirirken bana gösteren arkadaşım: «Bakın nasıl incelip uygarlaşıyorlar, şimdiden daha tatlı ve cana yakın oldular!» dedi.

Onbeş dakika sonra sanırdınız ki kahve, Hintli hokkabazlarla dolu: ortalık, yükselen ve inen sabun toplarıyla dolmuştu. Bir saat sonra da bütün ada, böylesi ciddî bir işin gerektirdiği ağırbaşlılıkla, kâğıt borulardan içleri tütün dumanı dolu sabun toplarını havalandırmakla meşguldü. Paris'in bütün işsiz güçsüz sokakta gezenlerini altı ay burunları havada tutan bir gösterinin Syra halkını bu derece eğlendirmiş olmasına neden şaşmalı?

Arkadaşım bu mucizeleri yaratmakla meşgulken, beyaz ba-

danalı, duvarları Saint-Jacques sokağında basılan kötü renkli resimlerle süslü kahveyi inceliyordum. Resimler içinde en ilginç olanları, at üstünde iki Türk'ü gösteren gergefle işlenmiş iki resimdi. Bir okul öğrencisi genç kız şaheseri görünen bu resimler Sophia Dapola 1847 imza ve tarihini taşıyordu.

Rıhtım, çeşitli mağazalarla dolu: balıkçılar, kasaplar, şekerciler, kahve ve tavernalar, tütüncüler ve daha başkaları. Burası çok hareketli. Denizciler, hamallar, çeşitli memleketlerden gelmiş, değişik giysiler içinde bir sürü müşteri ve meraklı. Gemiden sandallara el uzatmak mümkün olduğu gibi kıyı ile deniz burada en içten ilişkiler içinde beraber yaşamakta. Bu görünüm ne kadar eğlenceli ve meraklı: katranlanmış kukuleteli yağmurluklar, ya da yelken ve branda bezleri arasından, arasıra, bir Palikarya'nın, bir Armatole'un gösterişli bir şekilde giydiği güzel bir kostüm parıldar.

Gürültülerden kaçarak, limana paralel bir sokakta, sedirlerini sokağa sermiş -çünkü Syra'da açık havada yaşanır- bir kahveye giderek oturduk. Bize burada limonlu dondurmalar getirdiler. Bu dondurmalar Paris'te Tortoni'de, ya da Madrid'de Bolsa'da yiyeceğimiz dondurmalardan çok daha nefisti. Nefasetlerine bundan daha iyi ölçü olamaz. Kahvede harika güzellikte bir Yunanlı'nın geçtiği gördüm. Kostümü herhangi bir Fransız etkisinden uzaktı;

Modern Yunan kostümünden daha zarif, daha soylu bir giysi düşünemiyorum: Mavi ipek püskülün akışıyla bezenmiş o kırmızı takke; geniş kollu o mintanla, galonlar, işlemelerle süslü o yelek, silâhlar sokulmuş o kuşaklar, Phidias'ın heykellerindeki kıvrımlı giysileri hatırlatan plili, borulu füstanela; Homeros'un kahramanlarının giydikleri paçalıklara benzer o tozluklar zerafet ve gurura karışık bir giysi bütünüdürler. Yunanlıların giysileri vücutlarına çok yapışık, o kadar ki, bizim «hussard» süvari erleri, ya da modaya uygun giyinen şık kadınlar, onların kabarık göğüslerini kıskanabilirler. Bellerin inceliği göğüslerinin bedenlerini, göğüs genişliklerini değerlendirir, ve yürürken, fistolu o

beyaz jüponları hafif hafif yalpalanır. O Yunanlının çok güzel bir adam olduğunu demin söyledim: Ama bir Apollon ya da bir Méleagre profili ve antik heykellerde görülen alınla aynı çizgide bir burun düşünmeyin. Bugünün Yunanlıları genellikle gaga burunludur ve sanıldığından çok Arap, ya da Yahudi tipine yakındırlar. Memleketin içlerinde, neslin eski karakterini muhafaza eden tiplere belki rastlamak mümkündür ama ben, gördüğümü anlatıyorum.

Syra, tuhafça bir aykırılıkla hem harap, hem de yükselmekte olan bir şehir görünümünde. Aşağı kesimde, her yanda, iskeleler, harç yığınları, sokaklara yayılmış yapı araç ve gereçleri görülür. Her bakışta yeni yeni evlerin yükseldiği görülür. Tepelerde ise her şey harap, yıkıntı durumdadır. Şehir, başını terk ederek ayaklarına doğru inmekte.

İlkin, sırtlar hemen-hemen deniz kenarından başladığından, dar sokakları tırmanarak modern Syra'da dolaşmaya başladım. Bir şey dikkatimi çekti: rastladığım insanlar arasında kadınların azlığı; -ilerlemiş ya da fazla genç yaşlarından dolayı her hangi bir şüpheye konu olmayacak kimi ihtiyar ya da kimi kız çocuklardan başka kadınlar. Ben geçerken kadınlar ya adımlarını sıklaştırıyor, ya da hemen evlerine giriyorlar. Giysilerinin karakteristik bir yönü yok: İngiliz siyah pamuklusundan âlelade bir entari ile, başa sarılmış koyu renkte bir tül, giydikleri hep bu. Doğu memleketlerinin kadın gizliliği Syra kadınlarında da var. Dükkânlarda hiç kadın görülmez, satan, pazara giden ve satın alınan şeyleri evlere taşıyanlar hep erkekler.

Önünden geçtiğim bir evden kahkahalar yükseliyor; bilmem neden, her halde çok gülünç buldukları bana gülen kız çocuklarının okulu.

Hanım öğretmen kapıda idi, içeri girerek okulu gezmem için bana işaret etti. Okula girdiğimde, içerde, kara gözlü, beyaz dişli, kalın saç örgülü bir sürü küçük kız gördüm. «Türk okulundan çocukların çıkışı» tablosunun ressamı Decamps burada, o

eserine nazire olarak, yeni bir konuya raslardı. —Daha sonra çok sade bir üslûpta yapılmış ,içi Bizans stilinde resimlerle süslü bir Rum kilisesine girdim. Sivorno'da da gördüklerim gibi, değerli taşlarla süslü plâkalardan, kutsal kişilerin kahve renginde baş ve elleri beliriyordu kilisenin bir yanında portik biçiminde bir duvar, mihrabı dua edenlerden gizliyordu ve bu mihrabın arkasında beyaz örtülü mihraptan başka bir şey yoktu; Gümüş üstüne işlenmiş altın yaldızdan bir haçla, kimi dinsel eşya gösterdiler. Bunlar, kaba, barbarca işlenmiş şeylerdi ama, epeyce karakterli ve ilgi çekici idiler.

Çok dik bir çeşit şose yolu, yeni Syra'yı eskisinden ayırır. Köprü geçilince, şelâle yatakları gibi taşla ve aryalı dikine sokaklardan tırmanmış başlar. İki üç arkadaşımla, yıkık duvarlar, çökük evler, yuvarlanan taşlar, mavimsi sırtlarını bacaklarıma sürterek bağıra bağıra kaçışan domuzlar arasında, yukarılara tırmanıyorum. Yarı açık kapılardan, gölgede pırıldayan ateşlerde bilinmez yemekler pişiren sersem, şaşkın yüzlü ihtiyar kadınlar görüyorum; melodramlardaki haydutlara benzeyen erkekler nargilelerini bırakıp hiç de tatlı olmayan bakışlarla kafilemize bakıyorlar.

Yol o kadar dikine ki, nerede ise dört ayak tırmanıyor, karanlık dönemeçlerden üstleri kapalı pasajlardan, geçiyor, yıkık merdivenlerden çıkıyoruz. Evler öylesine üstüste ki, birinin kapısı altındakinin taraçası seviyesinde; insanlardan çok keçiler için yapılmış bu yolda, barakalar, dağın tepesine varmak için, ayaklarını altındakinin başına dayar gibi. Eski Syra'nın başlıca özelliği ve de meziyeti, ancak atmacalara ve kartallara kolay yol verişinde olacak! Burası, yırtıcı kuşlar için pek güzel bir semt ama, insan yaşantısına hiç de uygun görünmüyor.

Soluyarak, ter içinde, nihayet Saint-Georges kilisesinin bulunduğu dar taraçaya vardık; burası mezarlarla dolu bulunuyordu. Hava ve yükseklikle kardeş ölülerin yattığı bu yere çıkınca önümüzde serili harikulâde panorama, yorgunluğumuzu unutturdu.

Syra'nın dayalı bulunduğu dağın tepesi arkamızda yükseliyordu; sağda yüzümüzü denize çevirince, vahşi bir romantizm görünümünde, delik deşik, toprağı derin çukurlarla oyuk kocaman bir hendek denize doğru iniyordu; yukarı ve aşağı Syra'nın beyaz evleri ayaklarımız altında serili idi. Daha uzakta deniz ışıklı hareleriyle parıldıyor ve Delos, Micone, Tine, Andro adaları kavis biçiminde çevreleniyorlardı. Batan güneş bu adaları, bir yağlı boya tabloda görülseler gerçekdışı sanılacak pembe ve güvercin göğsü renkleriyle boyuyordu.

Bu fevkalâde görünümü yeterince seyrettikten sonra sele kapılmış gibi şehrin aşağılarına yuvarlana yuvarlana indik. Sonra, denize doğru uzanan bir burun üstünde istihkâm ya da tabyaya benzer bir yere gittik ve sigaralarımızı tellendirdikten sonra limonatalarımızı yudumlayarak bir Macar orkestra heyetinin çaldığı İtalyan operalarını dinledik. Saç biçiminden başka, Fransız modasına uygun giyinmiş bir kaç kadın, yanlarında kocaları ya da dostlarıyla, masa ve iskemlelerle çevrili, palikaryaların kahvelerini içip nargilelerinin suyunu fokurdatarak oturdukları düzlükte beraberce geziniyorlardı.

Karşımızda, deniz, gemilerin fenerlerini yıldız yıldız aksettiriyordu; arkamızda, Syra'nın ışıkları dağın mor rubasını altın pullarla süslüyordu. Bu, çok zarif bir görünümdü. Bizi rıhtımda bekleyen sandallarımız, bir kaç kürek vuruşuyla, yorgun, bitkin, ama hayran olarak, bizi Leonidas'a ulaştırdılar. Ertesi gün İzmir'e doğru hareket edecektik. Dünyanın beşiği, güneşin doğduğu, Batıyı aydınlatmak için üzülerek ayrıldığı o mutlu toprağa, Asya'ya, ilk defa olarak ayak basacaktım.

IV

İZMİR

Saat onda, Pire'ye uğrayan aktarma vapuru Atina'ya giden yolcuları aldıktan sonra, Leonidas, Leman Gölü kadar saf ve sâkin harika bir denizde sessiz sessiz yoluna devam etmeye başladı.

Madem Atina'dan söz ediyoruz, hemen söyliyelim ki eski yolu değiştirmek aptalca bir tedbir olmuş; çünkü, Akropol'ü ve Partenon'u gezmekle çok daha faydalı bir şekilde doldurulacak olan yirmi dört saat, Syra'da geçmektedir.

Yanından geçtiğimiz Delos adasının çok garip bir mitolojik meydana geliş efsanesi var. Bir profesyonel jeoloji uzmanının bu efsanedeki gerçeği bilimsel plânda araştırıp araştırmadığını bilmiyorum; şimdilik, eski bir masalın anlattığı Delos doğuşunu nakledeyim: Neptune, üç dişli çatalının bir vuruşu ile bu adayı denizin dibinden çıkarıvermiş. Amacı, Junon tarafından kovalanan Latone'ye, Apollon ve Diane'i doğurabilmek için emin bir yer temin etmekmiş. Bu adada dünyaya gelebilmiş oluşundan kendini borçlu bilen Apollon, eskiden deniz üstünde gezici olan adayı dondurarak, Cyclades'ların ortasında ona değişmez yer verdi. Çıkmış olduğu denize yeniden giren Inlia adası gibi, bir süre sonra ölen, ada olarak meydana çıkan o volkani fışkırışlardan biri olmasındı bu Delos adası? Delos'un, başlangıçta, sular

üstünde gezen ağaç kökleri, yosunlar, otlardan yapılı, dipte takıldıktan sonra güneşin kuruttuğu, yaşanılacak hale getirdiği bir yığın olduğu kabul edilse bile, «gezici ada» olmuş olduğuna inanmamız gerekir mi? Yoksa, birbirlerine hemen hemen eşit ve benzer adalar topluluğu ortasında bulunduğu için, yol bulma araçlarından yoksun antik denizcilerin sık sık izini kaybettikleri Delos, bu nedenle mi, gezici tanındı?

Ancak bilginlerin cevaplandırabilecekleri bu sorunu burada tartışmak gerekmez; onu, benden daha yetkililere bırakarak öne sürmekle yetiniyorum. Apollon ve Diane'in doğduğu o kutsal ada önünden geçerken aklıma geldi bu sorun. Antik çağlarda Delos adasına çok büyük saygı gösterilirdi. Orada, Tanrının dört yaşında iken, Diane'in Cynthus dağında vurduğu keçilerin boynuzlarını kullanarak yaptığı bir tapınak görülüyordu ve bu tapınak dünyanın harikalarından biri bilinirdi. Bu adanın kutsal toprağı o kadar saygı değerdi ki, köpekler alınmaz, ölmek üzere olan hastalar da çıkartılırdı; barbarların bile taptıkları bu kutsal toprağa hiç bir ölü gömülemezdi. Yunanistan'ın öteki adalarını talan eden Pers'ler bile, bin gemilik donanmaları ile Delos'a yanaşdı, ama şiddet göstermediler ve hiçbir yeri tahrip etmemeğe gayret ettiler. Bugün Delos çıplak ve verimsiz bir toprak parçasıdır. Datone, doğumunu barındırmak için bir zeytin ağacının gölgesini burada zor bulurdu. Ne var ki burası aydınlık etimolojisini bugün de haklı çıkarır ve güneş onu sevgiyle yaldızlamaya devam etmektedir. Bütün bu Kiklad'lar o kadar küçüktür ki buharlı gemiyle yanlarından sürtünürcesine geçerken haritada gösterilen biçimleri ve kesintileri gerçekte görmek mümkün olur: Tabiatın kendisi, büyük mikyasta çizilmiş ve renklendirilmiş bir coğrafya haritasına benzemektedir. Elle tutulur bir coğrafya haritasını görmek, kabartılı bir plânda olduğu gibi görünüşü bütün ayrıntılarını görmek tuhaf bir şekilde etkiliyor kişiyi. Hayalde olduğu kadar tarih sayfaları arasında da o kadar büyük yerleri olan toprak parçalarını o kadar az zamanda aşabilmek de kişiye tuhaf geliyor.

Tine'yi Mycone'dan ayıran kanal geçildikten sonra daha öz-

gür ve adadan temizlenmiş bir denize giriyoruz. - Gün, sâkin ve aydınlık geçiyor; denizin tam hareketsizliği ve sessizliği en korkak midelere korkusuz ve vicdan azapsız, dörtbaşı mamur bir yemek yeme fırsatını veriyor. Güvertede bir süre gezindikten ve saatler gemi kadranına göre ayarlandıktan sonra - çünkü Paris'le İstanbul arasında bir saatlik fark var - herkes, ertesi sabah erkenden kalkabilmek ve güller şehri İzmir'in arkasında ufuktan güneşin doğuşunu seyredebilmek için, kamaralarına yatmaya indiler.

Gece, Victor Hugo'nun «Orientales»inde dediği gibi şarap adası Girit'te bir süre duruldu ve mallar alındı. Güverte üstünde yuvarlanan balya gürültüleri ve hamalların ayak sesleri beni uyandırdı. Merdivenden yukarı çıktım, ama, yanmış bir kâğıt üstünde koşuşan kıvılcımlara benziyen ışıklardan ve koyu bir kitleden başka bir şey göremedim.

Şafak sökerken, dibinde şehrin yayıldığı ve zarif kavis çizen İzmir Limanına giriyorduk. Bu uzaklıktan gözüme ilkin çarpan, evlerin üstünde uzanan, siyah uçları, minarelerin beyaz uçlarıyla karışan servilerden yapılı, geniş ve yaygın bir perde oldu; henüz gölge içinde, yıkık duvarları parlak gök üstünde beliren eski ve harap bir kalenin bulunduğu bir tepe evlerin arkasında bir anfi gibi çevreleniyordu. Burası, artık, Yunan Kıyılarının çıplak ve hüzün verici görüntüsü değildi. Asya toprağı, sabahın pembe ışıkları içinde taze ve güler yüzüyle kendini gösteriyordu.

Utanarak itiraf edeyim, bugüne kadar dünyanın beş kıtasından ancak ikisini gördüm; Avrupa'yı ve Afrika'yı. Üçüncü kıta olan Asya'yı görebilmek içimde çocukça bir sevinç uyandırıyordu. Avrupa kıyısında görebileceğim aynı toprak parçası her halde bana bu derece zevk vermezdi. - Amerika'ya ve Polinezya'ya ne zaman gideceğim? Bunu yalnız Tanrı bilir!

Hayatta aptalcasına nice yıllar kaybeder kişi! Her eğitim, tamamlayıcı olarak, dünya etrafında bir gemi gezintisini de ihti-

va etmemeli mi? Her Kolejin, hizmetinde, üçüncü sınıf öğrencilerini alarak çalışmalarını, Ulu Tanrı tarafından yazıldığı için hepsinden iyi yazılmışı olan evrensel kitaptan tamamlatacak bir gemi neden yok? Grek ve Trova'lı kahramanların gezilerini tekrarlayarak Odyssee'yi ve Eneide'i anlatmak ne can alıcı bir çalışma olur?

Yerli bir sandal bizi karaya götürdü. Saat daha çok erkendi, ama deniz havası iştah açıcıydı; Mösyö Vivier, Mösyö R. ve Atina'dan gelen Roma Okulu öğrencisi iki gençten kurulu bulunan küçük kafilemiz, turizmin zorunluklarını yerine getirmek için şehir içine dağılmadan önce bir şeyler yemek gerektiği noktasında birleşmiş oldu. Ne var ki, otellerde yemeklerin nizamî saati henüz çalmamış olduğundan bir fincan kahve ve küçük bir ekmekle yetinmek zorunda kaldık. - Bu hafif yemeği yediğimiz gazino, deniz kenarında bir tahta iskelenin üzerinde bulunuyordu ve dalgalar, altında, tatlı tatlı çırpınıyordu. Rıhtıma yanaşmış gemileri buradan görmek kabildi; bu kahvede, süs olarak, bir fincanlık kahve alabilen küçük bir cezvenin ateşe sürüldüğü ocaktan ve tertemiz ve parlak bir dizi nargilenin sıralanmış olduğu bir raftan başka süsü yoktu. İstanbul'da herkesin çubuk içmesine karşılık İzmir'de hemen hemen yalnız nargile fırdatılır - Batılı «sigar»lar buralarda artık rüya olmaya başlar ve tütün tiryakilerinin alışkanlıklarını değiştirmeleri gerekir.

Kervanlar Köprüsünü görmeden İzmir'den gitmek geleneğe karşı gelmek olurdu; biraz Fransızca, biraz İtalyanca bilen bir Yahudi drogman bir kaç dakika sonra yeteri kadar eşek tedarik etti. Kervanlar Köprüsü şehrin bir ucunda idi ve oraya kadar yürümeye vaktimiz yoktu. Zaten, Doğu'da, eşeğe binmek hiç de gülünç olmayan bir harekettir. İsa'nın Kudüse muzaffer girişinde küçümsemediği bu sâkin hayvana burada en ağır başlı ve önemli kişiler biner; bu eşeklerin semer ve yularları çeşitli renkli küçük çağanoz kabuklarıyla süslü idi ve bu hayvanlarda, kendileri ile alay edildiğini bilen bizim zavallı eşeklerin sümsük ve fukara duruşları yoktu. Her birimiz çeviklikle kendi hayvanına

bindi ve drogman başta, eşekçi de arkada olarak şehir sokaklarına daldık. Kara kuru, sinirli, boyuna koşan, arkada kalanları sopalayan eşekçinin kulak tırmalayan bağrışlarından huylanan hayvanlarımız hayli çabuklukla yürümeğe başladılar. Böylece eşek üstünde çabuk çabuk giderken evlere, mezarlıklara, bahçelere, çelip geçenlere bakıyorduk; ama bunları anlatmanın şimdi sırası değil, bir an önce Kervanlar Köprüsüne varmaya bakalım; henüz sabah olduğundan orada harekete hazır bir konvoy bulmamız muhtemel.

Ne yazık ki çirkin bir demir parmaklıkla biçimi bozulan bu meşhur köprü bir kaç kulaçlık derinliğindeki küçük bir derenin üstünden geçer. Kutsal kör adamın tozlu ayaklarını sildiği ve üç bin yıldan beri kurumamış olan suyun üstünde yarım düzine ördek sâkin sâkin yüzmekte idiler. Bu dere Meles deresidir ve Homiros «Melesigene» adını bu dereden almıştır. Gerçi kimi bilginler bu küçük akarsuya Meles adının yanlış verildiğini söylemekte, başka bilginler de, daha ileriye giderek Homiros'un hiç bir zaman yaşamamış olduğunu iddia ederek sorunu kökünden halletmektedirler.

Ben ki, şair değilim, kendiliğinden güzel ve çekici olan bir yere bir fikir, bir ruh katan hurafeyi kolaylıkla kabul etme eğilimindeyim. Altlarında bir kahvenin bulunduğu dev çınarlar kıyılarından birini gölgelemektedir bu derenin; öteki kıyıda bir mezarlığın çok güzel selviler görülür. Mezarlık sözcüğü sakın içinizde korkunç, ölüm duyguları uyandırmasın: gök mavisi ya da elma yeşili zeminler üstünde pırıldayan güzel Türk harfleriyle süslü beyaz mermerden mezarlar, hiristiyan mezarlarından biçim bakımından çok farklıdır ve ağaçların arasından geçen güneş ışınları arasında sanki sevinçle parlamaktadırlar, bu görünüş hiçbir şekilde ölüm duygusu uyandırmaz, olsa olsa alışkın olmayanlarda hafif bir melânkoli uyandırır ki, bu da, tatlı bir duygudur.

Köprü başında, Decamps'nın tablolarında görülen ve herkesin çok iyi bildiği birkaç Zeybek'in bulunduğu bir çeşit gümrük

karakolu bulunmaktadır: bu zeybeklerin başında koni biçiminde yüksek bir sarık var, arkası cep şeklinde kabarık beyaz kumaştan bir don giyiyorlar, belden koltuk altlarına kadar yükselen kocaman kuşakları var ve kabzaları süslü korkunç yatağanlar ve kamalar bu kuşağa sokuludur; Kordova derisi rengindeki bacaklar çıplaktır, yüzler güneşten yanık ve gözler kartal gözü gibi keskindir. Zeybeklerin burunları kemerli, bıyıkları ihtiyar askerlerinki gibi gür. Her halde namuslu olan, ama gümrükçüden çok hayduta benzeyen üç dört zeybek, tembel tembel bir sıra üstünde serili olarak oturuyorlardı.

Hayvanlarımızı dinlendirmek için çınarların altında oturmuştuk, bize mastika ve pipolar getirdiler. Mastika Doğu'da, özellikle Rum adalarında çok içilen bir çeşit likördür, en lezzetlisi Girit adasında yapılır. Bu, içinde güzel kokulu bir çeşit macun eritilen ispirtodur. - Bu mastika suya karıştırılarak içilir, suyu serinletir, kolonya gibi beyazlatır. Bu içki, Doğu'nun «Absent» idir. Bu yerli içki içerken oniki yıl önce Gırnata'dan Malaga'ya giden yol üstünde içtiğim «aguardiente» yi bana hatırlattı; «arriero» Lanza ile boğa döğüşlerine gidiyordum, şimdi ne yazık ki kurtların didik didik ettiği «majo» elbisesini giymiştim. Bu elbisenin sırtında ne kadar güzel bir çiçek saksısı işlenmişti.

Tütün içer ve mastikalarımızı yudumlarken, önde çıngıraklı bir eşekle onbeş kadar develik bir kervan merasimle köprüden geçti; yuvarlak sırtlı develer uzun devekuşu boyunlarını öne arkaya sallayarak, fil'in ve zürafanın yürüyüşlerine benzeyen bir yürüyüşle ilerliyordu. Bambaşka bir tabiat için yaratılmış gibi olan bu biçimsiz hayvanın garip görünüşü kişiyi son derece şaşırtır ve yabancı bir hava içine sokar. Bizde ancak at cambazhanelerinde ve hayvanat bahçelerinde görülebilen bu garip hayvanlara böyle serbest olarak rastlanınca, Gand bulvarından çok uzakta olunduğu anlaşılır. - Bir de, herhalde haremağası asık suratlı bir zencinin yanında giden, yüzleri sıkı sıkıya örtülü iki kadın gördük. - Doğu, en kuşku götürmez şekilde kendini göstermeye başlıyordu ve en paradoksal düşünce bile henüz Pariste olduğumuzu artık iddia edemezdi! -

Şehre dönmeden, Pagus dağı üstünde antik İzmir'in Akropolü'nün bulunduğu eski şatoyu ziyaret etmeyi tasarladık. Güzellikleri artık kalmamış, sadece taş yığınları haline gelmiş antik kalıntılara pek aldırmam. Kolayca coşan, kendilerinden geçen, parola üstüne ilgilenen kimi gezicilerin hayran olma hassası bende yoktur. Ne var ki bir dağ tepesinden görünüş her zaman güzeldir ve Pagus dağına çıkmaya engel olmak aklımdan geçemezdi; bu dağa giden dar yollar, patikalar, güllerle bezenmiş değildi, aksine, çeşitli irili ufaklı taşlarla örtülü bulunuyordu. Ama eşekler, onları karakterize eden adım atma emniyetiyle bu taşlara basmadan ilerliyorlardı. Bu daracık yollar, Doğu usulüne göre belli belirsiz yapılmıştı ve şeritten çok çapraşık ve girift balık ağlarına benziyorlardı. İlkin yavaş yavaş orman ya da tarla haline gelen metrûk, eski mezarlıklardan geçtik. Mezarlar, bitkiler ve tozlar arasında, onları unutanların sessizliğine dalmışlardı. Bir süre yukarılara çıktıktan sonra tabiat görünüşü gerçekten güzelleşti: İzmir, kırmızı ve beyaz evleriyle ayaklarımız altında seriliydi. Damarların parlak kırmızılıkları çizgi çizgi beliriyordu, serviler perde perde geriliydi, küme-küme ağaçlar, kubbeler ve fildişinden direklere benzeyen minareler görülüyordu. Çeşitli bitkilerle örtülü kırlar, sıvı halinde bir gökyüzüne benzeyen, göğün mavisinden daha mavi liman. Ve bütün bu görünümler, tasavvur edilemeyecek kadar şeffaf bir hava içinde, gümüş rengi bir ışık altında bulunuyordu.

Bu panoramayı doya doya seyrettikten sonra hayli dik yollardan «Rus Dağı» biçiminde eğri-büğrü sokaklardan, asfalt kaldırımdan tamamen yoksun, ama merak uyandırıcı mahallelerden aşağıya indik. İzmir evleri genel olarak çok alçak; bir zemin katı ve üstünde bir tek kat, hepsi bu kadar. Gök mavisi renginde arabeskler, palmetler, rozalar ve ince şeritlerle süslü beyaza boyalı olan bu evler çok taze, çok temiz İngiliz porselenlerine benzerler. Kimi zaman pencereler arasında kireçten, delikli küçük evler konulmuştur; güvercinler bu evlerde yuvalarını yaparak barınmaya dâvet edilir. Bu, insanın kuşa olan duygulu konukseverliğidir ve kuş bu dâveti hiç bir zaman aldatılmayan bir gü-

venlikle kabul eder. İnsanın, alçak gönüllü kardeşleri olan hayvanların hayatına karşı bu saygısı, Doğuda, Brahmanlardan, uzak Hind diyarından gelmişe benzer.

Sokakları sürülerle dolduran ve gelip geçenlere zor yol veren serseri köpeklerin çokluğu her halde bu duygunun sonucudur. Bu köpekler hep üçer, dörder olarak gruplaşırlar sokaklarda; kıvrılıp yatmışlardır sokağın orta yerinde ve ayaklarına basılsa bile kalkıp yol vermezler. Ya üstlerinden atlamak, ya da çevrelerinde dönerek yola devam etmek zorunda kalır gelip geçenler. «Tanrılara benzeyen dilenciler» adlı şiirinde Alfred ve Musset'nin söyledikleri, az değişikliklerle İzmir ve İstanbul'un köpeklerine de uygulanabilir :

Onları rahatsız etme, sana «insan» diyecekler
Onları ezme, kendilerini ezdirirler.

Yürüye yürüye sokak kavşaklarında kâh Türk üslûbunda geniş damlı, kabartmalı Kur'an yazıları, küçük sütunlarla süslü Doğulu bir Rococo üslûbunda güzel bir çeşmeye, kâh pencereleri parmaklıklı duvarla çevrili bir mezarlığa hayran hayran bakıyordum; bu pencerelerden bakınca mezarlar arasında yem arayan tavukları, güneşte mezar basamakları üstünde uyuyan kedileri görmek mümkündü. Yıkanmış çamaşırlar bir selviden öbür selviye gerili iplerde kurutuluyordu. Doğuda, bizde olduğu gibi, hayat ölümden titizlikle ayrılmamıştır; hayat ve ölüm, eski dostlar gibi beraberce yaşarlar; bir mezar üstüne oturarak aşktan söz etmek, tütün içmek ve yemek, uyumak, bizde olduğu gibi hiçbir günah, hiçbir küfür fikri uyandırmaz; inekler ve atlar mezarlıklarda otlanır ve her zaman mezarlar arasından geçerler; insanlar burada gezinir, buluşurlar, sanki ayaklarının dibinde, tahta tabutlarının içinde kaskatı, çürümekte olan ölüler yokmuş gibi.

Ama bu konuyu burada bırakalım, çünkü okuyucularımıza, hele Avrupa'daki kadın okuyucularımıza pek neşeli gelmez. Ne var ki Paris'te Ortaçağda, mezarlıklar ve ölü yığınları vardı açık-

ta ve en uygar şehir olan Londra'da Westminster, Saint-Paul ve başka kiliseler çevresinde bugün de ölü gömülmektedir.

Geçtiğimiz mahalleler hayli tenha idi ve görünürlerde insan pek yoktu. Bunun için bizi Bedestene götürmesini drogmanımızdan rica ettik. Bedesten, bir Doğu şehrinde, dolaşmak zevki ya da satmak, satın almak için oraya üşüşen çeşitli memleketlerden gelen değişik giysilerdeki insanlar yüzünden en merak uyandıran yerdir. İngilizlerin «Zaman paradır» atalar sözünün Doğuda hiç bir anlamı yok; çünkü insanlar burada, hiç bir şey yapmadan vakitlerini geçirirler, büyük bir rahatlıkla. Bütün gün bir hasır üstünde, hareket etmeden oturabilirler.

Bedesten, az yüksek hücreler ve küçük dükkânların sıralandıkları sayısız dar sokaklardan kurulu bir yer. Bu dükkânların içindeki yatmış, bağdaş kurmuş satıcılar ya tütün içer, ya uyur, ya da boncuklu Türk tespihlerini çekerler. Bu boncukların her biri Tanrı'nın yüz adına karşılıktır. Dükkânlar o kadar küçük ki satıcı elini uzatarak oturduğu yerden her yere yetişebilir. Müşteriler dükkânın dışındadırlar, pazarlık mostraların önünde yapılır. Gördüğünüz gibi, bu işlerde hiç bir lüks yoktur; bu dükkânlar duvara oyulmuş dört köşe birer hücredir ama içindeki eşya çok ilginçtir; değerli kumaşlar, güzel silâhlar, harikulâde eğerler, altın ve gümüşle bezenmiş işlemeler.

Bir özelliğin dikkatimi çekmiş olduğu Constantine şehrinde olduğu gibi bu Bedesten'in sokakaları da potreller üstüne konulmuş, boydan boya latalarla gölgelendirilmiştir. Bu latalar aralıklıdır, yoksa sokak karanlığa gömülü olurdu; bu aralıklardan sızan güneş ışınları sokağı parlak şeritlere ayırır ve en umulmaz, en garip ışık-gölge oyunlarına sebep olur. Bu ışınların altından geçen bir adamın burnu Rembrandt'ın portrelerinde görüldüğü gibi, bir ışık parçasıyla aydınlanır, bir kadının feracesi, pembe bir alev gibi yanar; bir güneş hüzmesi gören bir nargile bir yakut yığını gibi pırıldar ve bir tatlıcı dükkânının içindeki şekerlemeler Ali-Baba'nın mağarasındaki hazineler gibi alev-alev göz kamaştırır. Bu sokakları sarmaşıklarla, asma çubuklarıyla örtmemiş

olmalarına şaşılabilir; fazla sert olan güneş onları yakar diye korkmuşlardır anlaşılan. Ama, İspanya'da olduğu gibi, tenteler ya da bezden şeritler, bana kalırsa, bu «hava döşemeleri» yerine daha uygun olurdu.

Bedestenin az ilerisinde bir cami var; bu cami de, ötekiler gibi, çok sayıda bir kubbe birikintisinden, müezzinin müslümanları namaza çağırdığı minarelerden yapılı. Ben, bu minareleri ve şerefelerini, gemi direklerine ve çanaklarına benzetirim. Bu caminin yanında abdest almak için bir şadırvan var; bu, yuvarlak bir çatının çevresine dizilmiş, haylıca kaba başlıkları maviye boyanmış ve güzelce, süslü bir parmaklıkla birbirine bağlanmış sütunlardan yapılıdır. Çatı geniş ve yukarıya doğru kıvrıktır; su, çepeçevre, bir yola doğru şırıldayarak iner. Hazreti Muhammed'in emirlerine uygun olarak müslümanlar ayaklarını dizlerine, ellerini de dirseklerine kadar yıkarlar. Doğu giysileri, öteki gizli yerlerini de herkesin önünde ve kimseye göstermeden yıkamalarını kolaylaştırır.

Namaz saati gelmişti; aşılması her halde tehlikeli olacak olan kapı önüne kadar caminin merdivenlerini çıktık. Çok kalabalık vardı ve caminin iç mekânı bütün dindarları alacak genişlikte değildi. Pabuç, ayakkabı ve terliklerden yapılı bir dağ, caminin kapısı önünde yükseliyordu. Yürek biçimi kemerli revakın altına üç sıra müslüman dizilmiş, yüzleri Mekke'ye dönük olarak bir mollanın cami içinden yönettiği namaza uyuyorlardı. İnançları ne olursa olsun, ruhlarının bütün içtenliği ile Tanrı'ya karşı ibadet eden insanların tutumunda hiçbir gülünçlük bulunmaz; ne var ki, bir Prusyalı onbaşının değneğine uyar gibi, topluca hareket eden bu saf yürekli müslümanların dinsel eğilip kalkmaları benim hayli tuhafıma gitti. Bizim Katolik törenlerimizin de bu müslümanlara tuhaf geleceğini kendime söylüyordum ama, Molière'in kemiklerini andıran bir beraberlikle, üç sıra üstüne burunlarını yere değdirmelerini görünce gülmemek için kendimi tuttum. Her şeyi halkeden, var edenin gözünde hiç bir hareket gülünç değildir. Fakat öyle sanıyorum ki, Tanrı olsa

idim, bana tapanların kimi hallerini öylesine gülünç bulurdum ki, koyduğum dini ortadan kaldırırdım.

Camiden uzaklaşarak Rum kilisesine gittik. Burası, İtalyan camcıları tarafından kaba bir şekilde resimlenmiş, modern fresklerle süslenmiş, çirkin görünüşte kırmızı patiskalarla çevrilmişti. Bu kilise, kiliseden çok, bayağı bir toplantı salonuna, ya da bir banliyö kasabasının balo yerine benziyordu. Bir kürsüye çıkmış bir papaz, el kol hareketleri ile ve avaz-avaz bağırarak, modern Grek lisanında, her halde hayli ilginç, ama bizim için anlaşılmaz bir vaaz vermekte idi. Kilisenin iç kapalı avlusunda, «Corpus Domini Töreni», «Gençlik Çeşmesi» ve «Trasque» ressamı Clement Boulanger'nin anısına duvara çakılı bir kitabe gördüm. Boulanger, bir kaç yıl önce Efes harabelerine yapılan bilimsel bir araştırma sırasında ölmüştü. Beşerî bencilliğin bir gösterisi, ya da barbar bir toprağın, örttüğü kemiklere daha ağır geleceği düşüncesinin sonucu olarak, yabancı bir ülkede rastlanan vatandaş mezarı kişiye daha acı geliyor. Ben, Clément Boulanger'yi tanımıştım ve bu ölüm kitabesi bana, herhangi başka bir mezar yazısından daha acı geldi.

«Güzel cins»in geçişini seyretmeye, bir opera ya da kilise çıkışı çok uygundur. Yüzleri karşılıklarla dolu, sararmış, mumyalaşmış, siyah başlıklara gömülü hayli ihtiyar kadınlara karşılık, uzaktan uzağa, kelebekler ve çiçekle süslü ince başörtülere sarılı saf, taze bir genç kız başı da görünür ve öteki çirkinlikleri unutturur.- Na yazık ki yerli giysi bu başlıkla biter; Bursa ya da Lyon ipeğinden bir entari, Avrupa biçiminde bir şal tuvaleti tamamlar. Şık giyinmiş olanların başında, tekerlekleri alınmış birer araba tentesine benzeyen şapkalar var. Bundan gördüğüme göre bu şık kadınların çoğu, Paris'in oyuncu kadınlarının ve «alüfte»lerinin deyimiyle «makyaj» yapar, yani beyaz, kırmızı, mavi ve siyah pastellerle yüzlerini boyuyorlar. Genç bir yüze sürülen, kırışıklıkları örtmek amacında değilse bu boyama işine karşı değilim.

Şehir içinde yaya dolaşırken -çünkü eşeklerimize yol ver-

miştik- fakir yahudiler için Baron de Rothschild'in kurmuş olduğu bir çeşit barınma avlusundan geçtik. Bir Hint «hamak»ı gibi iki ağaç arasına gerili bir beşik, bu sefalet, sakatlık ve ihtiyarlık barınağına biraz zerafet veriyordu. Çocuk, sineklerin saldırısına karşı ince bir kumaşla örtülmüştü; uykudan nemli, terli küçük eli beşiğinden sarkmıştı. Rüyasında gördüğü bir oyuncağı yakalamak ister gibi hareketleniyordu.

Böylece yürüye yürüye esir panayırına varmış olduk, harap kemerler, yıkık yapılarla çevrili bir avlu.- Kurnaz suratlı bir satıcının beklediği, yırtık bir halının üstüne çömelmiş iki genç zenci kadınından başka satılacak esir yoktu. Avlunun girişine adım atar atmaz anaları babaları bu harebelerde oturan, paramparça giysiler içinde bir sürü küçük çocuk bize doğru koşarak bağıra çağıra para dilendiler.

O iki zenci kadından biri, gözlerinin esrarlı, içli ifadesi ile, beni duygulandırdı, bu ifade, yakalanmış bir ceylanın adeta hayvanî bir ifadesi idi; Avrupalı gözler, acının artık bir düşünüş değil, bir içgüdü olduğu böylesi bir bakışa sahip olamazlardı. Victor Hugo'nun Francfort'un büyük kasaphane caddesinde satın almak istediği ama sonra onu ne yapacağını bilmediği küçük domuz gibi, bu zenci esiri ne yapacağımı bilseydim satın alırdım. Satıcı aşağı yukarı 250 frank istiyordu ki, fazla bir fiyat değildi. Zenci esire birkaç kuruşla şekerlemeler vermekle yetindim ve o, bunları, kolu gövdesine yapışık, avucu açık, antik bir hareketle aldı; elime değen parmakları maymun parmakları gibi soğuk ve yumuşaktı.

Yürümekten, koşmaktan yorgun düşen küçük kafilemiz, bilmeden yeniden gelmiş olduğu Bedesten'deki bu kahvenin önüne yerleşti. Orada, hareket saatine kadar önümüzden geçen türk, acem, arap, suriyeli, afrikalı, ermeni, kürt, tatar ve yahudilerden yapılı garip kalabalığı seyre koyulduk. Bunlar çok kere parça parça, arasıra da zengin, süslü giysiler içinde idiler ama, zengin olsun, fakir olsun bu giysilerin tümü ilginç ve kendilerine has'tı. Meraklı bir göz bu denli değişik bir «kalidoskop» görme-

miştı o güne kadar, ve bir saat süresince Hind'in ve Doğu'nun en halis örnekleri önümüzden geçmiş oldu. Leonidas'a zamanında yetişememek korkusu olmasa, önümüzden geçen bütün bu kişileri tarif ederdim; ama onları uzunca süre kalmak niyetinde olduğum İstanbul'da tekrar göreceğiz.

TROADE'LAR, ÇANAKALE

İzmir'den; Asyaî ve şehvetli bu şehirden bu kadar çabuk ayrılmak ne zor! Sandala koşarken gözüm, evlerin aralık kapılarına dalıyordu; bu kapıların ardından Andaluzya'daki «patio»lara benzeyen mermer döşeli ve çeşmeli avlular, sükûnet ve gölge dolu yeşil bahçeler görülüyordu; beyaz ya da tatlı renklerle bezenmiş maşlahlı, başları zarif Rum başlıklarıyla süslü güzel rum kızlar bu avlularda gruplaşmışlardı ve bu görünüş bir ressamı, bir şairi zevklendirecek nitelikteymiş. İzmirden ayrılırken bu üzüntü, şehrin düzgün sokakları, Güller Sokağı ve çevresindekilerle ilgili; çünkü yahudi mahallesinde ve Türk mahallesinin kimi bölümlerinde korkunç bir sefalet, hazin bir yıkıntı görülür. Doğru ve tarafsız olmam tasamdan ötürü madalyonun bu öbür yüzünü gizleyemezdim. Çok eski çağlardan gelmesine karşın -çünkü Homeros devrinden kalmadır.- İzmir'de ilk haşmetinden pek az kalıntı var; ben, kendi hesabıma, onları çevreleyen hafif çağdaş yapılar arasından yükselen üç dört iri Roma sütunlarından başka hiç bir antik kalıntı görmedim. Bir Jüpiter, ya da Servet tapınağından kaldıklarını tahmin ettiğim bu çok sade ve epeyce ilkel sütunlar, her halde bilginlerin ilgisini çekmiş olan güzel bir görünüşte idiler; onları, eşek sırtında şöyle geçerken gördüğümden, tam bir fikir yürütmeme imkân yok.

Asya kıyısı Avrupa kıyısından daha az çıplak; toprağın çizgilerini görebildiğim müddetçe geminin güvertesinde kaldım.

Ertesi gün, gün ışıyınca, erkeğin ayak basması yasak edil-

miş ve bugün de hayli rahibesi bulunan, o garip aşk adası Cythère'i, Sapho'nun vatanını, antik Lesbos olan Midilli adasını geçmiş bulunuyorduk. Yassı bir toprak da, önümüzde ve sağımızda yayılıyordu; bu Troade idi.

CAMPOS UBİ TROJA FUİT,

Burası, epik şiirin toprağı, ölümsüz destanların sahnesi, Grek ve Latin dehalarının, Homeros ve Virgile'in iki kere kutsallaştırdığı yerdi. Yüksek yatağından Didon'a hikâyesini anlatan Enee gibi, ben de, güverte üstünden ve daha da gerçeğe uyarak diyebilirim ki:

EST İN CONSPECTU TENEDOS...

Çünkü biçare Laocoon ve oğullarını örgülerinin içine alan yılanlar bu adadan fışkırmış ve heykeltraşlık sanatının şaheserlerinden birine konu olmuşlardır. Chryses'in anlattığı, gümüş yaylı Phoebus Apollon'un kudretle hüküm sürdüğü Tenedos; daha ilerde, bir ulusu mahveden savaşın ilk kurbanı olan Protesilas'ın kanalıyla boyamış olduğu plaj. Uzaktan hayalmeyal seçilen bu yıkıntılar, kırmızı tuğlu miğferiyle küçük Astyanax'ı korkutan Hectar'ın çıktığı Scees kapıları; Homeros'un, Helena'nın güzelliğini selamlattığı ihtiyarlar bu kapıların gölgesinde otururlar. Ufukta yükselen, ormanlarla örtülü bu koyu renkteki dağ, Paris'in üç dilberi yargıladığı İda'dır; üç rakip Tanrıça, kar gibi kollu Here, deniz yeşili gözlü Pallas Athene ve sihirli eldivenli Aphrodites burada, mutlu çabanın karşısına çırılçıplak çıkmışlardı. Anchîse burada tanrısal bir evliliğin sarhoşluğunu tatmış ve Venüs'ü Enee'nin anası yapmıştı. Grek'lerin donanması bu kıyı boyunca dizilmişti ve kara gemilerin provası kum üstüne yarı çekilmişti. Homeros'un yazılarının ne kadar doğru olduğu toprakların her girinti ve çıkıntısından anlaşılıyor; bir savaş

uzmanı, elinde İlyada, kuşatmanın bütün safhalarını bir-bir izleyebilir.

Bu klâsik anılarımı hatırladıkça Troade'a, Stalimene'e, eski Lemnos'a bakıyorum; gökten atılan Ephaistos'un düştüğü bu ada denizden sanki fışkırarak, arkamda, sarımtrak sırtlarını belirtiyor.

İlerlerken, Yenişehir adlı küçük bir koyun yakınlarında iki tümülüs görülür. Syra'nınkilere benzeyen dokuz hava değirmeni burada sıralanmışlar. İzmir'den gelirken ilk tümülüs deniz kenarına en yakın olanıdır. Achille'in sevgili dostu, silâh arkadaşı, ayrılmaz yoldaşı Patrole'ün mezarı. Sayısız kurbanın kanıyla sulanmış koca odun ateşi burada yakıldı; ızdıraptan sarhoş gibi olan kahramanımız ondört değerli atı, iki cins köpeği ve kendi eliyle öldürdüğü oniki genç Trova'lıyı ateşe attı ve bu kurbanları dostunun ruhuna ithaf etti. Yas tutmuş olan ordu ateşin çevresinde günlerce süren törenlerde bulundu.

Homeros coğrafyası ile İlyada'nın kahramanları üstüne böylece düşünmek, Trova karşısında bağışlanabilecek bir züppeliktir. aradenizden gelen rüzgârla biraz cenkleşmek zorunluğunda olan Leonidas yoluna devamla Çanakkale boğazına doğru ilerlemektedir. Bu boğaz, biri Asya, öteki Avrupa kıyısında iki kale tarafından görünür. Çapraşık ışıkları boğazın girişine set çekerek bu girişi bir düşman donanmasına imkânsız olmasa bile hakkındaki sözlerimizi bitirirken şuna da işaret edelim ki Simois olduğu söylenen, kimilerinin de Granique olarak vasıflandırdığı bir su yolu Yenişehir'den ötede Boğaziçine akmaktadır. «Hellespont» ya ad «Helle Denizi» - Çanakkale Boğazı, çok dar ve gerçek bir denizden çok, büyük bir nehrin ağzında gidiliyor kanısını uyandırır. Genişliği, Gravesend'e doğru Tamise'in genişliğini aşmaz. Rüzgâr, Ege denizine geçmeye uygun bulunduğundan, pupa yelken bize doğru gelen bir gemi kalabalığının arasından geçiyorduk; alçak yelkenlerini açmış olan bu gemiler, uzaktan, iki elleriyle su kovaları taşıyan ve yürürken sağa sola yalpa vuran kadınlara benziyorlardı. Güvertedeki yolcuların çoğunun ak-

lına gelen bu benzetiş şimdi, bunları yazarken, daha gülünç geliyor. Doğru olmakla beraber bu benzetiş, bu satırları okuyanlara da gülünç gelecek herhalde.

Daha yakınından geçtiğimiz Avrupa kıyısı sert, biteviye bir görünüşte, kimi bitkilerin yer yer lekelediği çıplak ve sarp tepelerden yapılı, Asya kıyısı ise çok daha sevimli ve neden bilmem, peşin fikirler gereğince daha fazla kuzey Avrupasına yakışacak bir yeşillik görünüşünde. Bir ara kıyıya o kadar yakın idik ki, ince ve sarı bir şerit gibi kıyı dibinden uzanan yol üstünde giden beş Türk atlısını pek belirli bir şekilde gördük. Bu atlılar bize ölçü oldular, çünkü onlara bakınca sandığımızdan çok daha yüksekte olan kıyının gerçek çapının farkına varabildik.

Xerces, ordusunu geçirmek için, burada köprü kurdurmuş ve sular o köprüyü yıkmak cesaretini gösterdikleri için suları kamçılattırmıştı. Ahlâk kitaplarının insan deliliğinin ve gururunun en aşırı bir hareketi olarak yargıladıkları bu olay, cereyan etmiş olduğu bu noktada, aksine, gayet akıllıca görünmekte, Bundan başka, buradan geçerken, Hero ve Leandre'ın aşklarının tanıttığı Seslos ve Abydosda düşünülür; bu iki yer, Çanakkale'nin ancak sekizyüz yetmişbeş adımlık bir genişliğe sahip olduğu burada bu yükseklikte bulunuyordu. Bilindiği gibi, âşık olmadığı halde Lord Byron da Leandre'ın yüzme macerasını başarmıştı; ama karşı kıyıda elinde meşalesiyle ona yol gösteren Hero yerine ancak soğuk sudan hastalık ve hararet kapmıştı. Byron karşıdan karşıya bir saat on dakikada geçti; «Child Harold» ve «Korsan» eserlerini yazmış olmasından daha büyük bir kıvanç duydu bu geçiş sonunda!

Rıhtıma yanaşmadan, üstünde birçok memleket konsoloslüklarının bayrağı dalgalanan bir şehir önünde bir ara durduk; rüzgâr altında büyük bir hızla dönen yel değirmenleri görünüyordu. Şehir dışındaki plajda, içinde askerler bulunan beyaz ve yeşil çadırlar kurulmuştu. Bu şehrin tam olarak adını veremeyeceğim size, çünkü, kime sordumsa bana başka bir ad verdi;

bu, böylesi bir memlekette olağan sayılmalıdır, çünkü esas Grek adına bir lâtin ad, ona bir türkçesi katılır, en sonunda, daha açık olsun diye bir de Frenkçe'si eklenir; ama anladım ki burası, bizim Dardanelles olarak isimlendirdiğimiz Çanakkale'dir.

Rüzgâr, cereyan ve denizin dar alanından dolayı sular kaynaşıyordu; boğazın ortasında bekleyen Leonidas'a varmaya çalışan ve birkaç kürekçinin çektiği sandalı bu sular epeyi sallıyordu. Marmaranın girişinde bulunan Gelibolu'ya gidecek olan bir paşa bu sandalın içinde idi. Bu, kalın gövdeli, geniş, yağlı, ama düzgün yüzlü şişman bir adamdı. Kırmızı fesi, düz düğmeli lâcivert redingotu ile Nizam'ın o çirkin formasını giymişti; yaverler, sekreterler, çubukçu ve subaylar, kavas ve çeşitli uşaklardan kurulu bir «bendegân» kalabalığı çevresinde dolanıyordu. Bütün bu kimseler halıları serdiler, şilteleri yerleştirdiler ve çömeldiler; en terbiyelileri sandalın bankolarına oturarak, kendilerine uygun bir durum takınmak kaygısıyla bir ayaklarını bir elleriyle tuttular.

Paşanın eşyası ilginçti: Kırmızı maroken kılıflar içinde nargileler, kiraz ve yasemin dallarından demetler, sandık biçiminde deri kaplı sepetler, yuvarlanmış Acem halıları, ve bir sürü cam eşya. Bu kafile arasında hayli garip tipler bulunuyordu: Küp gibi şişman, sapsarı saçlı, şişkin yanaklı bir genç oğlan vardı ki; daha fazla Türk kıyafetinde koca bir İngiliz «Baby» sine benziyordu; bir de sipsivri, kemikli, tilki suratlı bir Rum vardı. Richelieu sokağındaki tiyatroda oynanan Bayezit piyesindeki giysilere benzeyen, tarçın renginde, içi kürk kaplı uzun bir sorgucun kıvrımları arasında âdeta kayboluyordu; bu iki oğlan, iki parantez gibi şişman paşayı ortalarına almışlardı ve sahiplerinin himayesi altında bulunmaktan pek keyifli görünüyorlardı. Bu kafilenin daha bayağı görünenlerinin giysileri ise, bölgesel karakterlerini muhafaza etmişlerdi: Silâh sokulmuş geniş kemerler, işlemeli yelekler, püsküllü, dirsekler yaldızlı ve dolambaçlı şeritlerle süslü cepkenler; bunlar çoğunlukla Arnavut uşaklardı ve süslü giysileri içinde köleden fazla birer Doğu prensine benzi-

yorlardı. Oysa, onların yanında, sade üniforması içinde asıl uşağa benzeyen, Paşa idi!

Ramazan ayında bulunduğumuz için ne Paşa, ne de köleler, çubuklarına el sürmediler ve vakit geçirmek için, uyumak, ya da tesbih çekmekle yetindiler.

Üstünden geçtiğimizde gece olduğundan Marmara denizi hakkında fazla birşey söyleyemeceğim; güvertede ondört saatlik bir gezintiden sonra o kadar yorgun düştüm ki kamaramda uyuyordum. Marmara, Gelibolu'dan sonra adamakıllı genişler ve İstanbul'a yakınlaşınca, yine daralır. Paşayı ve bendelerini, minareleri gecenin karanlığında hayalmeyal seçilen Gelibolu'ya bıraktık. Avrupa kıyısından gün ışıyınca, ezeli karları altında Bithinya'lı Olympe, sabahın pembe buğuları, güvercin göğsü akisleri ve gümüş pırıltılarıyla yükseliyordu. Daha az arızalı olan Avrupa kıyısı beyaz evler ve yeşilliklerle benekleniyordu ve tepelerde yüksek fabrikaların uzun tuğla bacaları yükseliyordu. Endüstri dünyasının bu dikili taşları, uzaktan, pembe taşlarıyla, Mısır'ın pembe granitine benziyorlardı. Bana paradoks yapıyorsun denilmesinden korkmasam derim ki bütün bu kıyı Köpekler Adası ile Greenwich arasındaki Tamise nehrini hatırlatmış oldu; süt beyazı, opal renginde ve şeffaf bir buğu içinde yüzen gök, bu etkiyi daha da kuvvetlendiriyordu.

Boulogne gemisinde Londra'ya gittiğimi sanabilirdim, eğer Çanakkale'ye girdiğimizden beri direğimizde dalgalanan ay yıldızlı kırmızı Türk bayrağı olmasaydı.

Uzaklarda, İstanbul'un Hyeres adaları olan ve pazar günleri gezintiye gidilen Prens adaları mavi-mavi beliriyordu; bir kaç dakika sonra İstanbul bütün haşmetiyle görünecekti. Şimdiden, solumuzda, sisin gümüş tülü arasından birkaç minarenin mızrakları göğe doğru fışkırıyor; eskiden elçilerin hapsedildiği birbirine mazgallı duvarlara bağlı Yedikule'nin kunt kuleleri beliriyor; Yedikule ayağını denize daldırırken sırtını tepelere dayıyor; Eyüp'e kadar şehri çevreleyen tabyalar buradan başlıyordu. Türk-

ler burasını Yedikule olarak isimlendirirken Rumlar, eskiden, buraya Heptapurgon derlerdi. Yapılışı Bizans İmparatorlarından kalmadır. Yapımına Zenon başlamış, Comnenes'ler bitirmiştir. Denizden bakılınca çok yıkık, harap olmaya, dökülmeye mahkûm görülür; ne var ki, ağır biçimleri, kalın, kunt kuleleri, duvarları, müstahkem kale görünüşüyle bir haşmet etkisi uyandırıyor.

Vaktinden önce varmamak için hızını kesen Leonidas, Sarayburnunun önünden yalayarak geçiyor; burası, servi ve terementin ağaçlarından kurulu bir yeşil perde önüne beyaza boyanmış uzun duvarlarını belirtiyor; kafesli odalar, geniş damlı köşkler hiç bir simetriye uymadan sıralanıyor. Saray sözcüğünün en tembel hayallerde bile uyandırdığı binbir gece haşmetiyle bu görünümün arasında hiç bir ilişki yok. İtiraf etmek gerekir ki Gürcistan'ın, Yunanistan'ın ve Çerkezistan'ın güzellerinin ve padişahın Tanrısı olduğu bu Muhammed cennetinin hurilerinin saklı bulundukları bu sık kafesli tahta kutular, tavuk kümeslerine benziyorlar. Biz, elimizde olmayarak, Arap mimarisiyle Türk mimarisini birbirine karıştırıyoruz; bunların hiç bir ilişkileri yok, ve gerçekten tamamiyle uzak olarak, her sarayı bir Elhamra sanmak eğiliminde bulunuyoruz. Ne var ki bu heves kırıcı düşünceler, sarayın, göz alıcı beyazlığı ve yeşillikleriyle, açık gökyüzü, ve akıntısı o esrarlı duvarları yalayan mavi deniz arasında, görünüşü pek hoş bir etki uyandırıyor.

Geçerken, duvarın bir oyuğundan denize doğru inen bir geçiti bize gösterdiler. Söylendiğine göre, sadakat göstermeyen, padişahın gözünden düşmüş olan odalıklar, içinde bir kedi ile bir yılan bulunan bir torbaya dikilip bu yoldan Boğaz sularına gönderilirmiş.. Bu mavi ve derin sular, bu sert akıntılar kim bilir kaç güzelin vücudunu yalayıp yutmuştur? Bugün bu gibi âdetler hayli mülayimleşmiştir ve böylesine barbarca hükümlerin artık sözü edilmiyor. Şunu da unutmayalım ki bu söylenti belki de uydurmadır ve doğruluğuna hiç bir zaman tanıklık edemem. Üstüne bir şey katmadan söyleneni naklediyorum ve doğru olmasa da, her halde biz yabancılar için renkli ve «bölgesel» bir söylenti!

Sarayburnu'nu döndük; Leonidas, Haliç'in ağzında duruyor. Hayalî bir piyesteki bir opera dekoruna benzeyen harikulâde bir panaroma gözlerimin önüne seriliyor: Haliç uçları, Sarayburnu ile Tophane olan iki burunlu bir körfez; bu körfez, her iki kıyısında amfi olarak kurulu şehrin ortasından geçerek Avrupa tatlı sularına (Kâğıthane'ye) kadar uzanır. Altın Boynuz diye isimlendirilen Haliç, gemilere barınma kolaylığı ve ticarete, deniz yapılarına uygun oluşu ve şehir için gerçek bir bereket ve bolluk borusu olduğundan ileri gelmiştir.

Saraya inişimizi beklerken daha sonra ayrıntılı olarak tarif edeceğimiz ve sonradan boyayacağımız tablonun şimdi hafif bir krokisini çizelim: Sağda, denizin ötesinde, sıra sıra pencereli, üstlerinde bayrak direkleri bulunan dört kuleli olağanüstü büyüklükte bir yapı görülüyor: bu, Üsküdar'ın en karakteristik olmasa bile en azametli yapısı olan bir kışladır; kışla artık hiç bir izi kalmamış olan eski Chrisopolis'in bulunduğu yerde, Karadeniz'e doğru giderken görülen, İstanbul'un Asya Kıyısındaki Üsküdar'dadır.

Az uzakta, deniz ortasında, kayalıklardan yapılı bir adacık üstünde göz alıcı beyazlıkta bir deniz feneri görülür. Bu, Musée'nin anlattığı iki ünlü sevgiliyle hiç bir ilgisi olmamakla beraber Leandre Kulesi, ya da Kız Kulesi diye isimlendirilen fenerdir. Hayli zarif biçimde olan bu Kule, ışığın berraklığı yüzünden kaymak taşından gibi görünür ve denizin koyu mavisi üstünde çok güzel belirir.

Haliç'in girişinde bulunan Tophane, iskelesi, top dökümhanesi, Sultan Mahmud'un yaptırdığı cesaretli kubbeler, ince minareli camisi ile denize doğru uzanır.

Kırmızı tuğlalı kiremitli damlar ve ağaç kümeleri üstünde gururlu ve hakim bir eda ile Rusya Elçiliği gözü çekerek daha şimdiden şehri zaptetmiş gibidir. Buna karşılık öteki elçilik yapıları, görünüş bakımından, çok daha alçak gönüllüdürler. Frenk ticaretinin bulunduğu semtteki Galata Kulesi, ev kümelerinin

ortasından yükselir, gri yeşil renkte kurşun bir külâhı vardır ve ayaklarında harap ve dökük eski Ceneviz duvarlarına hâkimdir. Avrupalıların oturdukları semt olan Pera - Beyoğlu, sırtın üstünden taş yapılarını, servilerini sıralar ve bu taş yapılar Tepebaş'na kadar yapılmış Türk tahta barakalarıyla tezat halindedir.

Sarayburnu öteki burundur ve asıl İstanbul şehri bu kıyıdan sonra gelişir. Gökyüzü ile deniz arasında bu derece güzel arızalarla yükselen hiç bir toprak parçası tasavvur edilemez; kara, deniz kıyısından hemen sonra yükselir, yapılar, «anfi» biçiminde, set set görünür. Çeşitli renklerle bezenmiş evler, yeşillikler deryasından fışkıran camilerin mavimsi kubbeleri, şerefelerle çevrili, ince külâhlı beyaz minareleri, sabahın berrak, parlak gökü üstünde belirerek şehri bir şark rüyası havası içine sararlar. Evleri, camileri saran gümüşî ışık da bu etkiyi daha da güçlendirir. Yanımızda bulunan, yarı resmî nitelikte bir işle görevli bir yol arkadaşı camilerin isimlerini bir bir sayıyor. Sarayburnundan başlayarak ve gitgide Haliç'in derinliklerine doğr ilkin Ayasofya, Aya Eirine, Sultan Ahmet, Nur-u-Osmaniye, Bayezid, Süleymaniye, Fatih, Sultan Selim camileri. Bütün bu camiler ve minareleri arasından Seraskerlik Kulesi başdöndürücü bir yükseklikte fışkırıyor. Yangınları bu kule haber verirmiş.

Haliç'in iki kıyısını birbirine bağlayan üç köprü var. Bu köprüler, Türk şehri ile, acaip giysili bir halkın doldurduğu karşı mahallelerin arasında durmayan bir gidiş ve geliş sağlamış oluyor. Galata'nın başlıca sokağı bu köprülerin ilkinde sona erer.

Ama bu ayrıntılı noktaların pek üstünde durmayalım şimdilik, çünkü sırasında onlardan söz açacağız. İstanbul'un tüm görünüşünü incelemek daha doğru.

Londra'da olduğu gibi İstanbul'da da rıhtım yok, şehir, her yönünden, ayaklarını denize sokuyor. Bütün memleketlerin gemileri, bir granit rıhtımın zorladığı saygılı bir mesafede kalmadan, deniz kenarındaki evlere adamakıllı yanaşıyorlar. Köprünün

yanında, Haliç'in ortasında ve açıkta duran İngiliz, Fransız, Avusturyalı, Türk buharlı gemileri var. İstanbul'un Tamise'i olan Haliç, şehrin bütün hareketini ve faaliyetini kendinde toplar. Binlerce çatana ve kayık, binlerce balık gibi, körfezin mavi sularında gidip gelirler. Galata ve Tophane arasında bulunan gümrüğün az açığında demir atmış olan Leonidas'a doğru gelenler var. Gümrük yapılarında dünyanın bütün memleketlerinde, Odeon tiyatrosunun üslûbuna benzer sütunlar ve alınlıklar vardır. İstanbul Gümrüğü de bu mimari özelliğe uymuş bulunuyor. Bereket versin ki, yanındaki barakalar o kadar harap, o kadar eğribüğrü, doğulu bir umursamazlıkla birbirlerine öylesine abanmışlar ki, bu derbederlik, gümrük yapısının klâsik görüntüsünü hayli değiştiriyor.

Her zaman olduğu gibi, Leonidas'in güvertesi, çeşitli diller konuşan bir kalabalıkla doluverdi: Bu, türkçe, rumca, ermenice, İtalyanca, fransızca ve ingilizcenin anlaşılmaz ve gürültülü bir karışımı idi. Bu değişik dillerin gürültüsü arasında hayli şaşkın bakınırken, tavsiye edildiğim kişinin kayıkla kurtarıcı bir melek gibi, gemiye yanaştığını gördüm. Tek başına, ünlü Mezzofanti kadar dil bilen bu kişi, çevremi saran serserilerin her birini kendi dilinde, bir güzel kovup dağıttıktan sonra beni sandalına alarak gümrüğe götürdü. İçine şöyle bir göz atılan küçük sandığımı bir hamal geniş sırtına yükledi, tüyden hafifmiş gibi.

Hamal, İstanbul'a özgü bambaşka soydan bir yaratıktır. Hamal, iki ayaklı ve hörgüçsüz bir devedir. O, salatalık ve su ile beslenir, geçilmez derecede arızalı sokaklarda korkunç ağırlıkta yükler taşır, öldürücü sıcaklıkta dik yokuşları tırmanır. Çengel ve zincir yerine, omuzlarından arkasına astığı içi dolu, deriden bir yastığı bulunur. Yükleri bunun üstüne yerleştirdikten sonra, kuvvetini boynundan alarak iki kat yürümüye başlar, Giysileri, kaba çuhadan bir şalvar, sarımsı bir yelek, sarık gibi mendille çevrili bir festen ibarettir. Hamalların gövdeleri son derece gelişmiş olmakla beraber, gariptir ki bacakları çok kere adamakıllı incedir. Kösele haline gelmiş bir deriyle örtülü, kılıfının için-

de birer flüte benzeyen bu zavallı incecik kemikleriyle, Herkül'lerin bile yükleyemeyecekleri ağırlıkları nasıl oluyor da taşıyabildiklerini kişi anlıyamıyor.

Bana ayrılan eve doğru yol almış, hamalın arkasından giderken, dar, dolambaçlı, iğrenç derecede pis, biçimsizce döşenmiş, delik deşik, tüyleri dökülmüş köpekler, kalas ve hurda şeyler yüklü eşeklerle dolu sokaklardan geçiyordum. Uzaktan bakılınca İstanbul şehrinin uyandırdığı sihirli etki çarçabuk siliniyordu. Cennet çöplük haline geliyor, şiir, kötü bir nesir oluyordu. Ve, içimde acı bir hüzünle kendi kendime soruyordum; bu çirkin baraka yığınları nasıl oluyordu da, uzaktan, o derece çekici bir görünüme bürünüyor, o derece duygulu, dumanlı bir renk alabiliyorlardı.

Hamalın arkasından ve kılavuzumun kolundan tutarak, İzmir'li bir kadının evinde bana ayrılan odaya varmış oldum. Burası, karaktersiz, ama zevkli, Marsilya ya da Barcelone'un üçüncü sınıf sokaklarındakilere benzeyen evlerin sıralandıkları Beyoğlu'nun büyük caddesi yanında bir evdi.

Posta kadar çabuk, oniki günde Paris'ten buraya gelmiştim; prensibim bu idi; gideceğim yere mümkün çabuklukla, dört kanatla uçar, sonra bu uzak yerden yavaş yavaş dönerdim.

Burasına gelince, hak etmiş olduğum dinlenmeye bir gün ayırmaya kararlı idim; ama merak daha güçlü çıktı ve atıştırdığım bir kaç lokma yemekten sonra, dayanamayacak, bu bilmediğim şehrin içine dalıverdim. Çok tedbirli, ihtiyatlı bir arkadaşımın yaptığı gibi, yolumu şaşırmamak için bir pusula bile almamıştım yanıma.

KÜÇÜK ÖLÜ KIRLIĞI (*) — ALTIN BOYNUZ (**)

Bana ayrılan lojman, Frenk mahallelerinin sonundaki bir sokakta bulunuyordu ve Avrupalılar bu mahalleden başka bir yerde

(*) Çev. Notu : Bugünkü Tepebaşı
(**) » » : Haliç

oturamazlardı. Bu sokak, Beyoğlu'nun büyük caddelerinden Tepebaşına gider, bu sokağı daha kesin olarak size tarif edemem çünkü, İstanbul sokaklarının girişinde isimleri yazılı değildir, ne türkçe ne de Fransızca. Bundan başka, evlerde numara yoktur ve bu, zorlukları daha da arttırır. Bu dolambaçlı lâbirent içinde yolcu rastgele yürür ve yolunu bir takım işaretlerin yardımıyla bulabilir. Ariane'ın ipliği ya da Parmak Çocuk hikâyesindeki beyaz taş parçaları burada çok faydalı olabilir; geçilen yollara ekmek parçaları serpiştirmeye gelince, bu düşünülemez bile, gökyüzünün kuşları olmasa sokaklardan köpekler o ekmekleri hemen yiyeceklerdir.

Köpek konusuna gelince, gelişimden sonraki ilk günlerde yolumu bulmak için sokak ortasındaki büyük bir çukuru temel işaret olarak bellemiştim. Bu çukurun dibinde kemirici cinsinden iri bir köpek dört-beş yavrusunu, tam bir rahatlık içinde ve gidip gelen yayaları, atlıları hiçe sayarak, emziriyordu.

Kimi sokakların geleneksel isimleri var. Bu isimler, bir hanın, ya da bir caminin yakınlığından gelir. Sonardan öğrendim ki benim sokağın ismi Derviş Sokağıymış; ama hiç bir yerde yazılı olmadığından yolunuzu bulmak imkânsız olurdu.

Oturduğum ev kârgirdi. Bu, İstanbul gibi kolaylıkla tutuşan bir şehir için çok önemli bir hususdu ve bunu bana çok kere hatırlattılar. Yangına karşı daha da korunmak amacıyla evin demir bir kapısı vardı ve pencerelerinde gerekince kapanan kalın demirden kepenkler bulunuyordu. Mahallede yangın çıktığı taktirde bu pancurlar alevlerin içeriye sızmasına engel olabilecekti. Oturduğum salonun duvarları beyaz badanalı idi, ahşap tavanı mavi çizgili gri renkte idi. Mobilya olarak uzun bir sedir, bir masa, altın yaldızlı ve siyahlı Venedik aynası, yatak odamda da bir demir karyola ile bir dolap vardı.

Gördüğünüz gibi bu mobilya hiç te bir Doğu mobilyası değildi. Oysa ev sahibi madam İzmirli idi ve yeğeni, pembe sabahlığı ile Avrupa modasına göre giyinmiş olmasına karşılık, mat

siyahlıkta soluk yüzü, iri, tatlı bakışlı gözleriyle Asya'nın rehavetini temsil ediyordu. Başının üstüne bağladığı küçük mendiliyle çok güzel görünüşte bir Rum hizmetçi kız ev halkını tamamlıyor ve ona mahallî bir renk, çeşni veriyordu.

Yeğen biraz Fransızca, teyzesi biraz İtalyanca biliyordu, bu sayede hayli anlaşabiliyorduk. Zaten, İstanbul gerçek bir Babil Kulesi. Buraya gelen kişi bütün dillerin birbirine karıştığı bir merkezde sanabilir kendisini. Günlük hayatta anlaşabilmek için dört dilden anlamak gerek: Rumca, Türkçe, İtalyanca ve Fransızca. Beyoğlu'nun «poliglot» oğlanları bu dilleri bilirler. Ünlü Mezzofanti İstanbulda kimseyi şaşırtmaz; kendi dilimizden başka hiç bir dil bilmeyen biz Fransızlar bu olağanüstü kolaylık karşısında şaşıp kalıyoruz.

Gezilerimde, bir keşif ve araştırma gezisine çıkmış bir Kaptan Cook gibi, tanımadığım şehirlerin sokaklarına tek başına dalmak âdetimdir. Bir çeşme, bir cami, her hangi bir anıtla karşılaşmak kadar oyalayıcı ve eğlendirici bir şey tasavvur edemem. O zaman, aptal bir kılavuzun bir boğa yılanı ağırlığıyla size o çeşmenin ya da anıtın adını söylemesinden uzak kalır ve gördüklerinizi kendi çabanızla adlandırırsınız. Zaten, gelişigüzel gezinirken, size hiç bir zaman gösterilmeyecek şeyler bulursunuz. Böylelikle, gittiğiniz memleketin en meraklı, en ilginç özellikleriyle karşılaşmış olursunuz.

Başımdaki fes, yukardan aşağı iliklenmiş redingot, deniz yolculuğunda yanmış yüzüm ve altı aylık sakalımla «reform» a uygun bir Türke yeter derecede benzemiştim; sokakta yürürken hiç kimsenin merakını uyandırmadan Tepebaşı'na doğru cesaretle yürüdük. Yolumu şaşırmamak için evimin yerini ve geçtiğim yolu iyice belledim.

Fransızca Petit-Champs diye adlandırılan Tepebaşı, Haliç kıyısından Beyoğlu tepesine çıkan bir tepenin üstündedir. Yamaç kenarında bir taraça, kahveler ve sokağın öbür yanında yüksek evler vardır. Burası, uzun yıllardır kimsenin gömülmediği eski

bir Türk mezarlığının yeridir. Artık kimsenin gömülmeyişi, ya yer kalmadığından, ya da müslümanların burada gâvurların fazla yakınına gelmelerinden olsa gerek.

Altlarında, başları renkli sarıklı binlerce mermer taşından kurulu bir mezar ordusunun bulunduğu kara yapraklı, gri köklü servilerin kapladığı yamacı parlak bir güneş aydınlatıyordu; ağırlıklarının toprağı kaydırışına göre kimi sağa ve sola, kimi öne ve arkaya eğik olan bu taşlar bir insan gövdesini hatırlatıyorlardı. Üstlerine Kur'andan ayetler yazılı bulunan bu mermer taşlar, kayan toprağa sağlam olarak yerleştirilmediklerinden devrilmiş ve parçalanmışlardı. Mezar taşları yer yer sarıklarını kaybetmiş, başsız gövdeler olmuşlardır. Halkın söylentilerine göre, bu sarıksız, kavuksuz taşlar, ölümlerinden sonra da II inci Mahmud'un gazabından kurtulmayan eski yeniçerilerin mezar taşlarıydı. Selvileri ve mezarlarıyla, Beyoğlu evleri arasından Mevlevi Tekkesine kadar uzanan bu kabristanda hiç bir simetri, hiç bir intizam yok; eski mezarlardan çıkan taş ve mermer parçalarıyla döşeli iki üç yol, arasından geçer bu kabristanın; orada burada, yüksekçe tümsekler üstünde, alçak duvarlar ya da parmaklıklarla çevrili güçlü ya da zengin bir ailenin mezarlarına rastlanır. Bu mezar alanlarında genellikle görülen, kocaman bir kavuk ya da sarık oturtulmuş bir mermer sütundur; bu sütun, üstü kaşık biçimi yuvarlatılmış yaprak motifleriyle süslüdür ve oniki kadar başlıksız küçük sütunlarla çevrilidir. Bu, eşleri ve küçük yaşta ölmüş çocuklarıyla yatan bir paşanın mezarıdır. Bütün bu irili ufaklı mezarlar öteki dünyada paşayı yalnız bırakmayan bir çeşit haremdir sanki.

Mezarlığın boş yerlerinde tahta işçileri, kapı çerçeveleri ve merdiven basamakları yontmakla meşguldürler; işsiz güçsüz kimi insanlar gölgede uyumakta, ya da bir mezar üstüne otururak çubuk tüttürmektedir. Sarı fotinlerini ağır ağır sürterek örtülü kadınlar geçerler; mezar taşları arkasına saklanan çocuklar saklambaç oynayarak neşeli neşeli bağrışırlar. Simitçiler, üstleri bademli, yuvarlak taç biçiminde pastalar satarlar. Yıkık,

bozuk kabirler arasında dolaşan tavuklar yem, inekler de yiyecek çimen ararlar. Bu seyrek, ikel yeşillikler arasında kendilerine göre bir şey bulamayınca eski şapka parçaları, ya da terlik kırpıntıları yemeye çalışırlar. Köpekler, çürümüş tabutların toprağa oydukları çukurlara, daha doğrusu kadavraların çevresindeki toprağı tutan tahtalar yerleşerek açgözlüklerinin genişlettiği bu ölüler barınakları arasında yatmışlardır.

Çok geçilen yerlerde mezarlar, fütursuzca üstlerine basanların ayakları altında yavaş yavaş aşınarak, toprak ve çeşitli çöpler arasında eriyip giderler. Parçalanarak yerlere dağılan kırık mezar taşları sanki bir çelik çomak oyununun parçalarıdır; bu kırık mezar taşları, terk edilmiş her şeyi yavaş-yavaş toprağa gömen göze görünmez mezarcıların eseri olarak, eskiden işaretledikleri ölüler gibi kaybolup giderler. Bu göze görünmez mezarcılar, kabir olsun, tapınak ya da şehir olsun, kendi haline bırakılan her şeyi ortadan kaldırırlar; bu ortadan kalkış, unutulmuş şeylerin üstüne sinen yalnızlık değil, belli bir süre için ölüme verilen yeri tekrar işgal eden hayattır.

Daha sık servi kümeleri, ululuğu bozulmuş bu mezarlığın kimi yerlerini koruyarak melankolik havasını yaşatmaya devam eder. Kumrular servilerin siyah dalları arasında yuvalanmıştır. Kara kuşlar da sivri uçları üstünde geniş kavisler çizerek, mavi gökte uçuşurlar.

Kalaslardan, kafeslerden ve hasır parçalarından kurulu tahta evler, ağaçlar arasında kümelenmiştir. Bu evler güneşin ve yağmurun etkisiyle pembeleşmiş kırmızıya boyalıdır. Çökmüş, beli bükülmüş, dengesi bozuk evlerdir bunlar ve İngiliz suluboya resamlarına en uygun düşecek konulardır.

Haliç'e giden yokuşu inmeden önce, bir an durarak, gözlerimin önüne serili harika görünümü seyrettim. İlk plân, serviler ve mezarlarla örtülü kabartılı ve çukurlu mezarlıktı; ikinci plân, Kasımpaşa mahallesinin koyu renk kiremitlerle örtülü, kırmızımtrak evleriydi; üçüncü plân, Sarayburnu'ndan Kâğıthaneye

Gautier'nin gördüğü Haliç

uzanan körfezin mavi sularıydı; dördüncü plânı da İstanbul'un, amfi biçiminde yükseldiği inişli yokuşlu tepeler teşkil ediyordu. Çarşıların mavimsi kubbeleri, camilerin beyaz minareleri, gök üstünde siyah bir dantel dizisi gibi beliren eski Vaneus su kemeri, servi ve çınar kümeleri, dam köşeleri, bütün bunlar Yedikule'den Eyüb sırtlarına uzanan o harikulâde ufuk çizgisine değişik görünümler katıyordu. Bu dekoru Tarabya ya da Kadıköye gitmek üzere bacalarını tüttüren buharlı gemiler dumanının şeffaf tül gibi dolaştığı beyaz, gümüşümsü bir ışık aydınlatıyordu. Bu ışık, ön plânların sert, çiğ renkleriyle çok güzel bir ayrılık kuran bir hafiflikte idi.

Bir kaç dakika hayran hayran bu görünümü seyrettikten sonra yeniden yürümeye koyuldum ve kâh belirsiz dar yollardan geçerek, kâh mezarların üstünden atlayarak, kömürcülerin, nalburların ve maden işçilerinin oturduğu, kara evlerle çevrili, dolambaçlı sokaklı bir mahalleye vardım. -Ev diyorum, ama bu söz fazla ihtişamlı oldu onun için geriye alıyorum. Siz kulübe, karanlık, pis, kümese benzer yerler, salaş mezbelelikler deyin; hayal edebileceğiniz duman içinde, sefil, leş gibi ne varsa onu düşünün, ona göre isim verin bu yere. Ama bu gördüklerimde, ressam Decamps'nın, o usta palet bıçağıyla canlandırdığı çatlak içinde, yıkık dökük, küflü duvarlar yoktu. Düşük kulaklı, zayıf ve kanlı sırtlı zavallı küçük eşekler, kömür ya da hurda demir yüklü olarak kapkara dükkânların önünden geçiyorlardı. Çekirge ayaklarınınkilere benzer sıska bacakları üstüne bağdaş kurmuş ihtiyar dilenci kadınlar, paramparça feracelerinin kolundan çıkardıkları mumya eline benzer ellerini çaresiz bir hareketle bana doğru uzatıyorlardı. Yırtıcı kuşlarınınki gibi sivri burunlarının kabarttığı, iğrenç suratlarını bir kefen gibi örten ince yüz örtülerinin altından baykuş gözüne benzeyen gözleri, kara lekeler gibi beliriyordu; başları göğüslerine eğik, sırtları kamburlaşmış, daha canlı görünen başka kadınlar da uzun bastonlara elleriyle tutunarak sokaktan geçiyorlardı.

Cinslerinden adamakıllı vaz geçmiş, uzun bir tuvaletin su

nî olarak artık gizlemediği kadınların, Doğu'da, ne akıl almaz çirkinliklere ulaşabildiklerini görmeyenler düşünemez; maske daha doğrusu yüz, duyulan etkiyi daha da gücendirir: Görülebilen korkunçtur, ama tasavvur edilen bin kat daha iğrenç ve korkunç. Ne yazık ki Türkler, hürafelerinde, yahudilerinki gibi şeytan toplantısından yoksun olsaydı bu büyücü kadınları bir süpürge sopasına bindirip oraya gönderirlerdi. Koca koca yükler altında iki kat olmuş, cehennemde Dante'nin yaptığı gibi, biri adamakıllı yerleşmeden öteki ayağını atmayan Arnavut ya da Bulgar hamallar sokaktan gelip geçiyorlardı; kibar olmaktan çok işçi olan bu mahalleden atlar da geçiyordu gürültü ile. Düzensiz, yumru-yumru kaldırımlardan geçerken nalları kıvılcımlar saçıyordu.

Böylelikle Haliç'e, kale biçiminde büyük bir kulenin yükseldiği, geniş yeraltı temelleri üstüne kurulu tersanenin beyaz yapılarının yanına varmış bulundum. Uyar bir zevk içinde kurulu olan bu tersaneden Türkler çok gururlanırlar ama burası bir Avrupalı için hiç te ilginç bir yer değildi; bu tersane önünde fazla durmadan bütün dikkatimi limana verdim. Burası çeşitli milletler gemileriyle dolu bulunuyordu, kayıklar sular üstünde iz bırakarak, oraya buraya gidiyordu; hele, karşı kıyıda, İstanbul'un o hârika panoroması uzanıyordu.

Bu görünüm öylesine garip bir güzellikte ki, kişi, gerçek olduğundan şüphe edebilir. Kişi sanabilir ki karşısındaki bu görünüm ressamın fantezisine göre hayali bir Doğu temsili için boyanmış bir dekor tablosudur ve bir tiyatro sahnesinin gaz lambalarıyla ışıklandırılmıştır. Çinvarî damları, mazgallı beyaz duvarları, kafesli köşkleri, servi, yelpaze biçiminde çamları, çınar ve ceviz ağaçlarıyla Sarayburnu; sedeften gemi direklerine benzeyen altı minaresi arasında kubesini yuvarlatan Sultan Ahmet Camii; beyaz ve penbe şeritlerle bezenmiş kalın destekleri üstünden Bizanslı kubbesini yükselten dört minareli Ayasofya; kumru sürülerinin bulut gibi üstünde uçtukları Beyazıt Camii; Yenicami, devamlı bir gözcünün yangın haberi ver-

mek için ufkun her yanını tepesinden durmadan gözetlediği, içi oyuk kocaman bir sütuna benzeyen Seraskerlik Kulesi; Arap zerafeti, çelik bir miğfere benzeyen kubbesiyle Süleymaniye; mavimsi süt renginde, sedef pırıltılarıyla bezenmiş gibi, inanılmayacak incelik ve şeffaflık üstünde aydınlıkla beliren bütün bu görünümler, günlük gerçekten çok bir sihirbaz değneğinden çıkmış bir hayali tabloya benzemektedir. Haliç'in gümüş pırıltılı suları bu muhteşem dekoru titrek aynasında aksederek görünümün sihrini daha da arttırır. Demir atmış gemiler, kuş kanadı gibi yelkenlerini açmış Türk sandalları, sert renkleri ve iplerinin çizgileriyle bu dumanlı fonla tezat kurar ve Konstantin ile Fatih Sultan Mehmet'in şehri, rüya renkleriyle uzanıp gider.

Benimle İstanbul gezisine kalkan dostlardan biliyorum ki bu harikulâde görünümlerin, tıpkı tiyatro dekorları gibi, uzaktan görülmesi, bir çeşit perspektive kurulmalarını gerektirse, yaklaşınca prestij dağılır, hayal kaybolur, saraylar yamru yumru barakalar. minareler beyaza badana edilmiş iri sütunlar olur. Dar, yokuşlu, iğrenç derecede pis sokakların hiç bir özelliği yoktur; ama, ne zarar var, yeter ki güneşin paleti tarafından renklendirilen bu evlerden, camilerden, ağaçlardan kurulu denksiz, karmakarışık görünüm, denizle gök arasında bir harikulâdelik etkisi uyandırıyor ya. Şehrin dış görünüşü, ne kadar da bir takım hayallerin ürünü olsa, gerçekten güzeldir.

Uçan martıları, balık gibi su üstünde kayan kayıkları, bir, ya da çok örneklerle temsil edilmiş her çeşit milletten insanların gidiş gelişlerini seyrederek bir süre deniz kenarında kaldım. Bu insanları seyretmek, seyirciyi bıktırmayan sonsuz bir karnaval geçidi gibidir.

İki kıyıyı birleştiren vapurların yanaştığı köprüden geçip, Rumların dedikleri gibi «is tin polin» -şehre doğru- gitmeyi hayli canım istedi ama, gün epeyi ilerlediğinden, bu cesaret isteyen bir macera idi. Bu «is tin poli» sözüne gelince, Türkler, onu işite-işite, antik Bizansın adını «İstanbul»a çevirmişler. Ki-

mi bilginler, İstanbul değil, İslâmın şehri anlamına gelen «İslâmbol» denilmesinin doğru olacağını söylerler.

Geriye döndüm. Tepebaşından geçerek Beyoğlu'na vardım. Sağa saptığımda, eski bir Ceneviz duvarıyla, köpeklerin uyuduğu, çocukların oynadığı çöp birikintileri dolu eski bir çukurun yanından geçerek Galata Kulesine varmış bulundum.

Bu, Serasker Kulesi gibi yangın gözetlemeye yarayan, ta uzaktan, denizden gelirken görünen yüksek bir yapıdır.

Tam anlamıyla burçlu Gotik bir kaledir. Tepesi mazgallarla çevrilidir ve zamanla okside olmuş bakırdan sivri bir külâhı bulunmaktadır.

Bu külâhın tepesindeki ay yerine ortaçağ şatolarının yelkovanı bulunması daha doğru sayılabilirdi. Bu kulenin altı, yüksekliğini daha da belirten bir takım basık evler, kulübelerle kaplı bulunuyordu. Kulenin yapımı Cenevizliler devrine düşer. Asker ve tüccar olan Cenevizliler dükkânlarını kale haline getirmiş, oturdukları mahallelere de savaş içinde bulunan bir şehrin semtleri karakterini aşılamışlar, Dükkânları, satış yerleri, ablukalara karşı koyacak nitelikte idi ve, gerçekten de hayli ablukalara dayanmışlardı.

Petit-Champs'ın bulunduğu tepenin üstünde bir yanı harika bir görünüme bakan evlerle dizili geniş bir yol var; o yoldan geçerek, gövdesi kalın damarlı yaşlı bir servinin bulunduğu bir köşebaşına vardım. Hayli yorgun, ölecek derecede aç olarak sokağımın karşısında buldum kendimi.

Yakın bir lokantadan getirilen yemeği önüme koydular, ama, bu yemek, iştahımı kesiverdi. Açlığımı giderdiğinden değil de, ne yazık ki tiksintiden!

Yolculukta yediklerimden şikâyet âdetim değildir, boğazlarına fazla düşkün kimi turistlerin yaptığı gibi, bayat yağla pişirilmiş, yumurtaları liyme liyme bir omleti, bir felâketmiş gibi karşılamam; ama, geçerken kaydedeyim ki İstanbul mutfa-

ğı ile bu ilk temasım ilerisi için bende hiç de iyimser olmayan bir etki uyandırdı. İspanya beni keçi kokan şaraba alıştırmıştı, keçi derisinden tulum içinde getirilen Tenedos siyah şarabına kolayca boyun eğmiştim. Ama, eski su bendlerinin küfünü taşıyan sarı, tatsız su, bende, Cezayir'in ibriklerinin ve Gırnata'nın «alcarrozas» larının hasretini uyandırdı.

VII
BİR RAMAZAN GECESİ

Paris'te, akşam sekizden onbire, Père-Lachaise ya da Montmartre mezarlıklarında bir gezinti yapmak fikri hayli garip, ölüm kokan bir romantizmin isteği gibi gelir; züppelerin en yüreklileri bile korkar böyle bir gezintiden. Kadınlar ise, böyle bir teklif karşısında dehşetlerinden bayılırlar. İstanbul'da kimse aldırmaz böyle bir olaya. Beyoğlu'nun «Grand Bulvarı», Petit-Champ-des-Morts'un bulunduğu tepededir. (Ölülerin küçük alanı) Tasavvur ediniz ki, sayın Mösyö ve güzel Madam, bir yaz günü Paris'te Tortoni'nin peronundasınız ve karşınızda, mehtapta, servilerin karalığı arasında, gümüşten yarım sütunlar biçiminde binlerce mezar taşı sıralanmıştır. Siz bunları seyrederken, sevgi ya da başka bir konu üstüne sohbet ederken dondurmanızı yiyorsunuz! Bir çok yerinden devrilmiş ince bir parmaklık, sevinçli gezi yeriyle Ölüler Kırlığı arasındaki sınırı teşkil eder; bu taraçayı, boydan boya, müşterilerin bir fincan kahve, bir bardak su ya da şerbet önünde oturdukları masalar ve iskemleler kaplar. Bu taraça daha ileride dönerek, Beyoğlu'nun üst kısmında bulunan «Grand-Champ-des-Morts» (ölülerin büyük kırlığına) varır. Beş, altı ya da yedi katlı, burjuva zevkini yansıtan, kışla ile fabrika arası bir görüntüde, çok çirkin bir mimari üslûbunda evler yolun bir yanında dizilidir ve hiç te lâyık olmadıkları bir tabiat «manzara»sına bakarlar. İstanbul'un en güzel yapıları bilinen bu evlerden Beyoğlu semti kıvanç duyarak onları Marsilya, Barcelone, hatta Paris'e lâyık

görür. Gerçekten de bu evler, en uygar, en modern çirkinliktedirler; ama şunu da teslim etmek gerekir ki, gece, fenerlerin ve yıldızların bellibelirsiz, ya da badanalı cephelerini sanki buzlaştıran ayın mor ışığında, bu evler, ağır kitlelerinden ötürü, hayli gösterişli bir niteliğe bürünürler.

Taraçanın iki ucunda çalgılı kahvehaneler var; bunlar, konsomasyon yapma zevkine, Alman valsleri ve İtalyan opera uvertürleri çalan açık hava Tzigan orkestralarının müzik zevkini katarlar. Mezarlara bakan bu gezinti yeri çok şenlikli; müzik hiç durmaz, orkestranın biri bitirirken öteki çalmaya başlar. Müzik, alçak sesle konuşan gezicilerin fısıltılarına Verdi'nin nağmelerini karıştırarak ortalığa bir bayram havası verir. Nargilelerin, tömbekilerin, sigaraların dumanı spiraller çizerek havada yükselir. İstanbul'da herkes, kadınlar bile, tütün içer. Tüten bütün çubuklar, sigaralar karanlığı parlak noktalarla delerek, öbek öbek ateş böcekleri uçuşuyormuş etkisini uyandırırır. «Ateş, kibrit» diye bağrışmalar duyulur çeşitli dillerde, ve garsonlar bu çağırılara, ellerinde maşa ucuna takılmış kırmızı körlerle, koşuşup dururlar.

Masa başında oturan müşterilerden boş kalan yerden, kalabalık gruplar halinde Beyoğlulu familyalar yürür; saç biçimleri ve kadınların kimi tuvaletleri dışında hepsi de Avrupa tarzında giyinmişlerdir. Genç erkekler, son modaya uygundurlar, Jules David'in gravürlerine benzerler. Fazlaca yeni, fazlaca gıcır gıcır giyinişleri olmasa, Parisli şık erkeklerden farkları yok; bu gençler modayı uygulamıyor, modanın önünde gidiyorlar sayılır. Giysilerinin her parçası Richelieu yada Paix sokaklarının ünlü bir mağazasının imzasını taşır; gömlekleri Lami-Housset'den, bastonları Verdiler'den, şapkaları Bandoni'den, eldivenleri Jouvin'den gelmedir. Buna karşılık kimileri, genellikle Ermeni asıllı olanları, siyah püsküllü kırmızı fes giymişler; ama bunlar azınlıkta. Bütün bu gezici gruplarda Doğu'yu hatırlatanlar, işlemeli cepkenini savurarak, kloş biçimi fistanlı bir Rumun, ya da arkasında kavası ve çubukçusu, at üstünde, Ölüler Büyük Ala-

nından gelip İstanbul yönüne gitmek için Galata Köprüsüne doğru giden bir Türk'ün geçişleridir.

Türk âdet ve yaşantıları Avrupalı yaşantılarını etkilemiş; Beyoğlu'lu kadınlar çok kapalı yaşarlar. -Kendi istekleriyle kapalı-. Ancak Petit-Champs'da bir gezinti yapmak, gecenin serinliğinden faydalanmak için çıkarlar. Ne var ki çoğu bu mâsum eğlenceden de kendilerini yoksun ettiğinden, Cascines'de, Prado'da, Hyde-Park'ta, Champs-Elysées'de olduğu gibi bu memleketin kadın tiplerini gözden geçirmek, buraya gelen turist için zor bir iş olur. Doğuda yalnız erkek vardır ama kadın, sanki bir masal, bir hürafe imiş gibi gelip geçer ve Hıristiyanlar, bu bakımdan, müslümanların düşünüşlerine uyarlar.

O akşam Petit-Champs çok hareketli ve kalabalıktı. Yeni ay ile Ramazan başlamıştı. Dindar astrologların bekledikleri ay, Bitinyalı Olympe dağının üstünden çıkınca büyük Muhammedî jübilenin dönüşü bütün imparatorluğa ilân edilmişti. Herkesin bildiği gibi, Ramazan, hem bir perhiz, hem de bir «karnaval», bir şenlik devresidir; gündüz «imsâk»e, gece de zevke tahsis edilmiştir. Tövbe, istiğfar, sefahatle karışmıştır ve imsâki, sefahat kolaylaştırır. Güneşin doğuşundan top sesinin tam vaktinde haber verdiği batışına kadar, Kur'an, ne kadar da hafif olsa her türlü besiyi yasak eder. Tütün bile içilmez ve bu, dudakları amber ağızlıktan ayrılmayan bir millet için çok acı bir mahrumiyettir. En yakıcı susuzluğu bir yudum su ile gidermek günah sayılır ve imsâkin bütün sevabını ortadan kaldırır. Ama, akşamdan sabaha her şey serbesttir ve insanlar, gündüzün mahrumiyetlerinin acısını bol-bol çıkarırlar. Türk şehri bayram havası içindedir.

Petit-Champs gezinti yerinden görünüm harikûlade idi. Haliç'in öbür kıyısında, İstanbul, bir Doğu imparatorunun tacı gibi pırıl pırıldı; camilerin minarelerinin şerefeleri, kandilden bileziklerle süslü idi; bir minareden ötekine, ateşten harflerle, kutsal bir kitabın sayfalarına yazılı gibi gök üstünde beliren Kur'andan âyetler pırıldıyordu. Ayasofya, Sultanahmet, Yeni Cami, Süley-

maniye, Sarayburnundan Eyüb sırtlarına kadar dizili Allah'ın bütün tapınakları aydınlıklar içinde ışıldıyor, ateşli cümlelerle İslâmın formüllerini ilân ediyorlardı. Hilâl, yanındaki yıldızla, imparatorluğun armasını gök bayrağa nakşetmiş gibiydi.

Körfezin suları bu milyonlarca fosforlu pırıltıyı kırarak, parçalayarak daha da arttırıyor, yarıyarıya erimiş değerli taşlardan kurulu şelâleleri sanki akıtıyordu. Denilir ki gerçek her zaman rüyanın altındadır; ama burada gerçek, rüyayı arkada bırakıyordu. Bir fersah uzunluğundaki bu kocaman, alev alev yanan kılıf yanında Binbirgece Masalları efsanevi çekiciliğini kaybettiği gibi, Harunurreşit'in yerlere dökülen hazinesinin pırıltısı da solup sararır.

Ramazan ayı içinde özgürlük tamdır; öteki aylarda olduğu gibi fener taşımak zorunluğu yoktur; pırıl pırıl donatılmış olan sokaklar bu polis tedbirini gereksiz kılarlar.

Gâvurlar, son ışıklar sönünceye kadar şehirde kalabilirler ki, böylesi bir cesaret, başka zaman, kişi için tehlikeli olabilir. Onun için, kendisine salık verilmiş olduğum genç bir İstanbul' lunun teklifini hararetle karşıladım. Tophane iskelesine inecek, bir kayık tutacak, padişahın cuma namazını kılmak üzere Çırağan'a gidişini seyrettikten sonra geceyi Türk şehrinde geçirecektik.

TOPHANE

Beyoğlundan Tophaneye, «Rus dağı» denilen dikine kaydıraklara benzer, kurumuş bir şelâle yatağını hatırlatır dar bir sokaktan inilir. Asfaltın elâstikiyetine, şosenin yumuşaklığına alışkın bir Parisli ayağı için bu paldırküldür iniş çetin bir cambazlıktır. Bu azap verici inişin tehlikeli yönlerinin coğrafyasını çok iyi bilen arkadaşımın koluna dayanarak bir yerim burkulmadan aşağıya kadar inebildim ki, bu, umulmadık ve şaşılacak bir sonuçtu. Hiç bir köpeğin bile ayağına basmadım ve bu sevimli hayvanların hiç biri bacaklarıma saldırmadı.

Biz aşağıya indikçe, hele yolu ikiye ayıran, geniş saçaklı küçük bir Türk çeşmesinden sonra, kalabalık artıyor, yoğunlaşıyordu. Parlak bir şekilde aydınlatılmış olan dükkânlar sokağı ışığa kavuşturmuştu; yere çömelmiş ya da basık iskemlelere oturmuş, bir günlük orucun uyandırdığı şehvet ve hazla tütün içen Türkler sokağı doldurmuştu; dünyanın en hareketli, en ilgi uyandırıcı bir gitgel, bir hareket, sokağı cıvıldaştırıyordu; çünkü, sessiz ve durgun, hareketsiz duran tütün içenlerin iki sırası ortasında her milletten, her cins ve yaştan bir geziciler deresi durmadan akıp gidiyordu.

Bu derenin izinde, köşedeki caminin kemerli avlusundan geçerek, İngiliz gravürlerinin dünyaya tanıttığı Arap üslûbundaki o zarif çeşmenin karşısına geldik. Ne yazık ki bu çeşmenin o güzel saçağını kaldırıp yerine çok çirkin bir demir parmaklık yerleştirmişler. Paris'in «Gustave'ın maskeli balosu», bir ramazan gecesinde Tophane meydanının sunduğu giysi çeşitliliğinden daha zenginine sahip değildir:

Tuna köylülüğünden beri her halde hiç değişmemiş olan dize kadar inen kaba kumaştan jaketleri, kürkle çevrili külahlarıyla Bulgarlar; ince belli, gövdeleri org denilen borulu müzik âletlerine benzeten fişekliklerle kaplı geniş göğüslü Çerkesler; parlak deriden Rus kasketleri, bir madeni kemerle çevrili daracık setreleriyle gürcüler; çıplak gövdeleri üstüne işlemeli, kolsuz yelekler giymiş Arnavutlar; yandan yırtmaçlı urbaları, mavi bir mendille çevrili siyah takkelerinden hemen tanılan yahudiler; Koca şalvarlı, sıkı, kemerli, ipek püsküllü tarbuslarıyla Adalar Rumları; düz redingotlu, kırmızı fesli genç Tanzimat Türkleri, yeniçeri devri modasını hatırlatan yayvan sarıklı, pembe, gök mavisi, kahve rengi ya da mor kaftanlı ihtiyar Türkler; siyah Astragen koyunu kürkünden yapılı külâhlarıyla İranlılar; Bizans «dalmatik» lerine benzeyen geniş meşlahları altın çizgili mendilleriyle Suriyeliler; açık renkli feraceler giymiş, beyaz yaşmaklı Türk kadınları; o kadar sıkı örtünmemiş, mor giysili ve siyah pabuçlu Ermeni kadınları; durmadan öbekleşen, sonra

çözülen gruplar halinde hareketlenen bu değişik tip ve giysiler, kişinin hayal edeceği en eğlenceli bir karnaval görünüşünü teşkil ederler.

Açık havada kurulu tezgâhlarda yoğurt, kaymak ve Türklerin çok sevdiği şekerlemeler satılıyordu; sucu dükkânları önünde ziller çalıyor, kristalden küçük küçük küreler birbirine çarparak çınlıyordu; meydanın kenarlarında şerbetçiler, ayrancılar, dondurmacılar dizilmişlerdi ve mostralarını aydınlatmışlardı. Parlak bir şekilde ışıklandırılmış tütüncü dükkânlarında kiraz ya da yasemin ağacından koca imameli çubuklarda en nefis tütünler içen kellifelli yüksek kişiler çevrelerindeki şenliği seyrediyorlardı. Kahvehanelerin dip tarafında tarbukalar gürüldüyor, tefler titriyor, rebap ve zurnalar inliyordu; biteviye ve tiz perdeden sesler başka ince ve çınlayan seslere karışarak tütün dumanından, bulutların arasından yükseliyordu. Yerlerinden kımıldamayan, istiflerini hiç bozmayan bu insanlar arasından bin zorlukla geçerek kayığa bineceğimiz Tophane iskelesine vardık.

Bir kaç kürek vuruşu ile denize açılmış olduk; Boğazın ortasından Sultan Mahmut camiini ve yanındaki Tophane yapısını donatan kandilleri seyredebildik. (Türkçe «top» sözcüğü bizim «canon», «hane sözcüğü» de yapı, yer demektir.) Sultan Mahmut camiinin minareleri İstanbul'un en zarif, en ince minareleri bilinir, Türk mimarlığının klâsik tipleri olarak anılır; gecenin maviliği içinde göklere doğru fışkıran bu minareler, Kur'an'dan parlak âyetlerle birbirine bağlıdır ve göze en hoş, en ahenkli bir görünüş teşkil eder. Tophane yapısı önünü süsleyen donanma, kundağı ve tekerlekleriyle kocaman bir topu canlandırıyordu; bu saf resim, Türk topçuluğunun ışıldayan bir sembolü gibi idi.

Boğaz boyunca, Avrupa kıyısı önünden geçerek, ışıklarla noktalanmış vezirlerin, paşaların yalılarını boyladık; demir karkaslar üzerine tutturulmuş kandiller Doğu üslûbunda karışık çizgili rakamları, buharlı gemileri, buketleri, içlerinden alevler yükselen çanakları, Kur'andan ayetleri canlandırıyordu. Böylece gi-

de-gide Çırağan Sarayının önüne gelmiş bulunduk. Bu saray, Paris «Mebuslar Meclisi» üslûbunda, ince sütunlu üçgen biçiminde frontanlı bir ana yapı, parmaklıklı pencereli, kocaman kafeslere benzeyen iki kanattan meydana gelir. Alevli kıvrıntılı çizgiler, yapının ön cephesinde, padişahın adını canlandırıyordu. Sarayın açık kapısından, kollu şamdanların aydınlattığı geniş salonda, namaz kılan bir çok gölgenin hareketleri seziliyordu. Halılar üstüne diz çökmüş büyük rütbeli askerleriyle çevrili padişah namaz kılıyordu. Mumların sarı ışığıyla aydınlatılmış salondan tiz perdeden dua sesleri dışarı taşarak sakin ve mavi gecenin içine yayılıyordu.

Bu sahneyi bir kaç defa seyrettikten sonra kayıkçıya sandalı çevirmesini söyledik. O zaman, eski Chrysopolis olan Üsküdar'ın, Asya yakası olan karşı kıyıdaki set set evlerini seyredebildim. Üsküdar'ın camileri de aydınlatılmıştı ve servileri bir ölüm perdesi gibi kara yapraklarını arka tepelerde geriyordu.

Kayığımız ilerlerken, bilgisiz ellerde son derece tehlikeli olan Boğazın deniz taşıtları kalabalığı ve akıntıları arasında en ince ve narin kayık ve sandalları yürüten kürekçilerin ustalığına hayran oldum. Kayıklarda dümen yok ve kürekçiler, gondollarının hep provasına bakan Venedik gondolcularının aksine, gidecekleri yöne sırt çevirirler; bundan dolayı, beklenmedik bir şey yollarını kesmesin diye her kürek çekişte arkalarına bakmak zorundadırlar.

Bundan başka, kendilerine has bir takım bağırışlarla, inanılmayacak ustalıkla işaretleşip çarpışmaları önlerler.

Kayığın dibinde, arkadaşımın yanına oturmuş, gördüğüm harikulâde manzarayı, sessizlik ve tam bir hareketsizlik içinde zevkle seyrediyordum. Tam bir hareketsizlik içinde, çünkü, Türk ağırbaşlılığına uygun hesaplanıp yapılmış bu dar tekneler, en ufak hareketle alabora oluverirler. Gecenin çiğ kukuleteli yağmurluklarımız üstüne pırıldayarak birikiyor, çubuklarımızın ağzını cızırdatıyordu; deniz rüzgarının, akıntıların doğurduğu hava

sütunlarının her zaman meltemlediği Boğaziçinde günler ne kadar da sıcak olsa, geceler hep serindir.

Sarayburnunu yalayarak Haliç'e girdik; kayığımız, bir sürü kayık arasına sivri bir ok gibi girerek, büyük bir köşkün yanında durdu; Çin yapılarının geniş damına benzeyen saçaklı, duvarları yeşile boyanmış bir köşk eskiden padişahın vakit geçirdiği, eğlenmek için geldiği bir yermiş; şimdi ise karakol olarak kullanılıyormuş. Provaları yaldızlı uzun kayıklar buraya yanaşıyor, paşalar ve devlet erkânı karaya çıkıyor, Arnavutların, kavasların tuttukları zengin koşumlu Berberistan atlarına biniyorlardı; onların geçişini sağlamak için halk saygıyla yol veriyordu ve bu sahneyi seyretmek benim için çok zevkli idi.

İstanbul sokakları her zaman karanlığa gömülüdür. Ama, uzaktan uzağa kağıttan bir yıldızın titrediği bu karanlık yollar ve meydanlar, Ramazan gelince, neşeli bir parıltıya kavuşurlar. Bütün gece açık dükkânlar, karşı evleri de aydınlatan parlak ışın demetlerini sokaklara dökerler. Her tarafta lâmbalar, mumlar, yağ kandileri yanar; şişlere geçirilmiş küçük küçük et parçalarının korlar üstünde kızardığı kebapçı dükkânları yanan ateşlerle ışıldar; baklava tepsilerinin piştiği fırınlar kırmızı ağızlarını açmıştır; açık hava satıcıları, mallarını değerlendirmek ve müşteri çekmek için mostralarını küçük küçük mumlarla aydınlatırlar. Kafa kafaya vermiş arkadaş grupları serin havanın alevlerini titrettiği üç fitilli lâmbalar, ya da fenerler çevresinde toplanmış, yemek yiyiyorlardı; kahvehane kapıları önünde oturmuş tütün içenler her nefes alışta çubuklarının, nargilelerinin kırmızı kıvılcımını canlandırıyorlardı. Ve neşesi, keyfi yerinde bu kalabalık üstüne ilginç pırıltılarla, akislerle zenginleşen, renginleşen bir ışık perdesi yayılmış bulunuyordu.

Bütün bu insanlar, ondört saatlik açlığın verdiği iştahla, kimi asma yapraklarına sarılı pirinç ve kıymadan yapılı dolmalar, kimi hamurla sarılı kebaplar, kimi pişirilmiş ya da kızartılmış, rendelenmiş mısırlar, kimi ise koca koca salatalıklar, ya da iri yeşil kabuklu, beyaz etli iri İzmir karpuzları yemekte idi-

ler; daha zengin, şehvetli oldukları belli olanları ise geniş porsiyonlu baklavalar kestiriyor, çocuksu bir iştah ve acele ile türlü şekerlemeler atıştırıyorlardı. Bu sakallı, iri adamların böylece tatlı ve şekerlemeler yiyişleri hayli gülünç bir görünüm idi. Oruç bozanlardan, manavların mostrasında yığınla duran beyaz dutları da yiyenler vardı.

Arkadaşım beni bir şekerci dükkânına soktu. İstanbul'un «Boissier»si olan bu dükkândaki şekrlemeler, Paris'te sanıldığından çok daha ince ve çeşitli idi ve arkadaşım Türk şekerlemecilik sanatının inceliklerini bana göstermek istiyordu.

Bu dükkân, uzun ve özel bir incelemeye lâyık, ilginç bir yerdi. Gemi lumbarları gibi yelpazevâri kaldırılan kepenkler, sarı ve mavi renklere boyanmış, kafesli saçaklar halinde idi; büyük cam kavanozların içinde pembe, beyaz akideler, çeşitli renklerle bezenmiş, unlu, şekerli, şeffaf rahat lokum stalaktitleri, gül reçelleri ve fındık-fıstıklar bulunuyordu.

Üç kişinin zorlukla hareket edebileceği, ama İstanbul'un en genişlerinden biri sayılan dükkâna girdik; esmer tenli, siyah sakallı, hem iyimser, hem de korkunç yüzlü şişman bir Türk, bize sevimli ve dehşet verici bir edâ ile beyaz ve pembe rahat lokumlar, çok baharlı, ama çok lezzetli çeşitli yerli şekerlemeler ikram etti. Bereket versin ki güzel bir kahve, Paris'li bir damak için fazla tatlı, fazla baygın olan bu şekerli şeylerin yanıklığını giderdi. Bu kahve bana iyi geldi, çünkü, yerli havaya uyma hevesiyle o şekerlemelerden fazla yemiştim!

Dükkânın dip tarafında, belleri çizgili peştemallara sarılı, çıplak kollu, ve başları beze sarılı genç oğlanlar harlı bir ateş üstüne oturtulmuş tencerelerde şekerli sulara badem ve fıstıkları karıştırıyor, ya da beyaz un tozlarına rahat lokum sucumlarını yuvarlıyorlardı. Bütün bu çalışmalarda hiç bir gizlilik yoktu.

Türklerin, sedirlerden başka oturdukları tek yer olan alçak iskemlelerin üstünden sokağı seyrediyordum; sokak, çeşitli tiplerle dolu yoğun bir kalabalık içinde idi; şerbetçiler, buzlu su

satanlar, gezici tatlıcılar bağıra bağıra mallarını satıyorlardı; ata binmiş, arkasından kavas'ı ve çubukçusu gelen yüksek bir devlet memuru destur demeden kalabalığı fütursuzca yarıp geçiyordu; yada yaya giden bir arabacının sürdüğü bir talika, yolun inişli yokuşlu kaldırımları ve çukurlarında yalpalıyarak ilerliyordu; benim için yepyeni olan bu görünümü seyre doyamıyordum, arkadaşımın kılavuzluğu ile kayığımızın bizi beklediği iskeleye doğru gitmeye başladığımız zaman saat sabahın birini geçmişti.

Dönüşte, yeni Cami'nin avlusundan geçtik; bu avlu, antik sütunlar, ve harikulade bir Doğu üslûbunda kemerlerle bezenmiş bir galeriyle çevrili idi; ay, avluyu beyaz bir ışıkla aydınlatırken gölgeler mavimsi bir renge bürünüyorlardı; kemerlerin altında, kendi evlerinde imişler gibi rahat ve fütursuz, paçavralara sarılı bir takım serseriler yatmışlardı. Evi olmayan her müslüman, gece nöbetçilerinden korkusuz, cami merdivenlerine uzanabilir; kilise yapısı önündeki İspanyol dilencisinin emniyeti içinde o merdivenlerde rahatça uyuyabilir.

Şenlik, İstanbul'da, gün doğusunda, orucun başladığını haber veren top atışına kadar devam edecekti; ama artık dinlenme zamanı gelmişti bizim için, ve Tophane'den Beyoğlu'na tırmanmak zorunda idik ki bu vucut ve düşünce için yorucu bir günden sonra hayli çetin bir tırmanıştı. Fransız ve yeni gelmiş bir yabancı olduğumu anlayan köpekler önlerinden geçerken homurdanıyorlardı; ama arkadaşımın Türkçe sözleriyle susuyor ve dişlerini baldırlarıma geçirmeyerek bana ilişmiyorlardı; kılavuzumun sayesinde o köpeklerin korkunç dişlerinden kurtulmuş olarak evime dönebildim.

VIII
KAHVELER

Paris'te Temple bulvarındaki Türk kahvesi, Doğu kahvehanelerinin debdebesi konusunda hayli Parisliyi yanıltan bir şey-

dır. İstanbul, yürek biçiminde kemerler, küçük sütunlar, ayna ve devekuşu yumurtalarından kurulu bu ihtişamdan hayli uzakta: Türkiye'de bir kahvehane kadar sade hiç bir şey yok.

En güzellerinden biri bilindiği halde hiç bir yönü Doğu ile ilgili efsaneleri hatırlatmayan bu kahvelerden birini size anlatayım; sırlı çinileri, dantela gibi işlenmiş stalaktitleri, arı kovanı gibi bezenmiş kemerleri, yonca biçiminde pencereleri, Girault ve Prangey'nin renkli litografyalarının üne kavuştuğu Alhambra sarayının altın, yeşil ve kırmızı renklerini burada boşuna ararsınız; Paris'te Hollanda çorbası satan bir çok dükkân bu İstanbul kahvehanesi kadar süslüdür!

Tonozlu, on iki ayak kare genişliğinde ve beyaza badana olmuş bir yer düşününüz; hasırla örtülü çepeçevre bir banko-sedir, arka duvarda insan yüksekliğinde bir tahta kaplama. Ortada ki bu, zarif ve tam anlamıyla Doğulu bir özelliktir- üstüste oturtulmuş üç fıskiye havuzcuklu büyük bir mermer çeşme; incecik bir su fıskiyeden yükselerek şırıltılarla dökülür. Köşede, müşteriler istedikçe kahvenin sarı bakır cezvelerde fincan fincan pişirildiği, ateşi pırıldayan heybeli bir ocak.

Duvarlardaki raflarda usturalar var, küçük, pek güzel aynalar da raflara asılı; müşteriler bu aynalara bakıp traşın zevklerine uygun yapılıp yapılmadığını izlerler; çünkü Türkiye'de her kahvehane aynı zamanda bir berber dükkânıdır. Hasırlı sedirde bağdaş kurup çubuğumu tüttürürken papağan burunlu şişman bir Türk'le kartal burunlu zayıf bir İranlı içeri girdiler; Karşımda, Fenerli bir genç ve züppe Rum, bıyıklarına kozmetik sürdürüyor ve küçük bir cımbızla yoldurduğu kaşlarını boyatıyordu.

Kur'an yasağına bakılırsa, Türklerin resimleri sevmedikleri, plastik sanat eserlerine birer tapma aracı olarak baktıkları sanılır: Prensip olarak bu doğru olmakla beraber, bu görüş, hayatta, o derece kesin uygulanmıyor. Kahveler en garip, en «barok» zevk, anlayış ve seçimde bir takım resimlerle süslüdür ve bu resimler müslüman taassubunu hiç bir şekilde rahatsız eder görünmezler.

Sözünü ettiğim çeşmeli kahvehane de, kabasaba resimlerle dolu tam bir galeriye sahip. Onları, yerinde, bir-bir not ettim: Kur'an ayetleriyle yazılı, üç ayaklı bir sehpa üstüne oturtulmuş bir derviş sarığı; millî «polka» olan köylü oyunlarını gösteren bir resim; bir geyik postu üstüne oturmuş, çiğ kırmızıya boyanmış bir aslanı yola getiren bir şeyh; Henri Heine'nin «Reisebilder» önsözünde anlattığı kırmızı aslanlardan biri olsa gerek bu aslan; Victor Adam'ın çizdiği hayvan etüdleri; korkunç bıyıklı, barbar sorguçlu, bir takım silâhları sallayan, altı ayaklı mavi atlara binmiş Horasan'lı cengâverler; Ratisbonne savaşında Napoleon; çok güzel «hat»larla yazılı arabeskler ve çiçeklerle süslü Allah ve Ali isimleri; Saint-Jacques sokağından gelme bir genç İspanyol kızı, altında da şu şiir:

Gözlerinde mutluluğun aksini görüyorum sandım
Öyleyse hayatımı ve kalbimi sana veriyorum.

Türk gemileri, buharlı gemiler, kürekçiler uzun kuyruklu harflerle canlandırılmış kayıklar; yirmi iki Fransızın ikiyüz Arapla mücadelesi, çölde Hintli «fakir»lerin arkasından giden keçiler; en ilkel bir üslûp içinde resimlenmiş yılanlar ve gazeller; Rusya imparatoru ve asil ailesi; Türk kadın giysileri, kanını veren bir Türk; Rum kahramanı Grivas; Austerlitz savaşı; Mısır paşası Mehmet-Ali'nin portresiyle son derece şişman bir adamın resmi; İstanbul'da ünlü bir uçuş başarmış olan Tomaski'nin balonu; hayalî bir şekilde resimlenmiş bir aslan, bir geyik, bir Ankara kedisi.

Bu hayvanların resimleniş üslûbuna benzer aranılsa, ancak gezici at cambazhanelerinin önünde asılan ilânlarda bulunur. Bu resimlerden başka Tersanenin, başlıca camilerin, Geneviève de Brabant'inkiler de görülüyordu ve bütün bu resimler, iki paralık ince çerçeveler içinde idi.

Bu garip resim karışımı az çok değişikliklerle her yerde görülür. Türk hat yazıları Fransız resimleriyle karışarak, bu karışımdan habersiz duvarlar üstünde en garip fikir antitezlerini mey-

dana koyar. Buharlı gemilerin yanında deniz kızları görülür ve Şehname'nin kahramanları Fransız İmparatorluğunun askerleri üstünde baltalarını ve silâhlarını savururlar.

İstanbul'un o çok yorucu sokaklarında uzun uzun gezindikten sonra, bu kahvehanelerde, iri siyah gözlü genç bir oğlanın parmakları ucunda tuttuğu köpüklü kahve dolu fincanı alıp içmek gerçek bir zevktir. Türklerin önce, Frenklerin sonra içtikleri bir bardak su da sunulur kahveyle beraber.

Bu konu üstüne hayli ilginç bir hikâye anlatırlar: Doğu dillerini gayet düzgün konuşan bir Avrupalı, uzun bir alışkanlığın rahatlığıyla müslüman elbisesini giyerdi; memleketin sıcak güneşi de tenini hayli yakmıştı. Ne var ki, Suriye'de iken, Arapçayı çok düzgün konuşan bu Avrupalıyı yerlilerden ayıramaması beklenecek kadar bilgisiz, üstü başı partal bir zavallı bedevî onun Frenk olduğunu anlamıştı. —«Frenk olduğumu nereden anladın?» diye sordu Avrupalı. Atina çarşısında konuşurken bir lisan hatası yaptığı için yeşillik satan bir kadının ona «yabancı» demesinden gücenen Théophraste gibi, o Avrupalı da kendisine Frenk diyen bedevî'ye sıkılmıştı. Bedevî sorusunu şöyle cevaplandırmıştı: «Frenk olduğunu anladım, çünkü suyu kahveden sonra içtin!»

Her gelen, tütünü kese içinde kendisi getirir; kahvehane sadece çubuğu ve nargileyi verir; çubuğun amber ağızlığı kir tutmaz ve nargile, kişinin taşıyamayacağı kadar ayrıntılıdır. Bir fincan kahvenin fiatı yirmi paradır (aşağı yukarı bizim iki buçuk «sous»); bir kuruş verirseniz (dört buçuk «sous») son derece cömert bir senyör'sünüz. Para, kapının yanına kurulmuş, kumbara gibi üstü delik bir küçük tahta kasaya atılır. Türkiye'de, yırtık pırtık giysili her hangi bir serseri, kahvehanede, en şatafatlı biçimde giyinmiş bir Türk'ün yanına gelip sedire oturabilir ve o Türk, altın işlemeli kolunun yanındakinin parça parça, yağlı koluna değmemesi için geriye çekilmez. Bu böyle olmakla beraber kimi sınıfların özellikle ve devamlı toplandıkları yerler var; İstanbul'un en güzel semtlerinden biri olan Sarayburnu ile Yeni

Cami arasındaki mermer çeşmeli kahve şehrin en seçkinlerinden biridir.

Bu kahveyi bir Avrupalı gözünde pek çekici ve zarif kılan bir özelliği var.

Kırlangıçlar yuvalarını kubbe altına örmüşler, camekân her zaman açık olduğu için bir kanat çırpmasıyla girip çıkıyorlar. Müşterilerden, ortalığı kaplayan çubuk dumanlarından hiç korkmayan kırlangıçlar, sevinçli ötüşlerle uçuşup, kuyruklarını kimi zaman oturanların fesine ya da sarığına değdirerek, yavrularına böcekler getirerek beslerler. Kafalarını yuvadan dışarı çıkaran yavrular, küçük siyah çivi başına benzeyen gözleriyle aşağıda gidip gelen müşterileri seyreder ve nargile seslerinin horultusu arasında uykuya dalarlar.

Kuşun insana bu güveni ve bu kahvehanedeki kuş yuvası kişiyi duygulandıracak bir görünüm; çok kere insanlara karşı hunhar davranan Doğu'lular hayvanlara karşı çok tatlıdırlar ve kendilerini sevdirirler; hayvanlar da onlara sokulurlar. Doğu'lular, Avrupa'lılar gibi, gürültüleri, yüksek sesle bağrışmaları ve durmadan gülüşleriyle hayvanları tedirgin etmezler.

Beyoğlunda, Mevlevî Tekkesinin yani Küçük Ölüler Alanı'nın (*) karşısında bir kahvehane var ki, buraya, özellikle, Frenkler ve Ermeniler gelir. Burası, duvarları yarıya kadar beyaz filelerle süslü sarımsı tahtalarla kaplanmış, kilimlerle örtülü minderlerle çepeçevre döşelidir. Duvarlara sarı kordonlarla asılı, altın yaldızlı ve siyah motiflerle süslü aynalar, el biçiminde çengellere asılı havlular görülür; İstanbul'daki buna benzer bütün yerlerde olduğu gibi bu kahvehane de aynı zamanda bir berber dükkânıdır. Dipte, bir raf üstünde Bohemya camından, yontulmuş kristalden, parlatılmış madenden, pırıltılar ve ışıklar içinde, maroken hortumları Laocoon'lar gibi birbirine dolanmış nargileler dizilidir. Bu nargilelerin yanında da, antik çağların üç sıra kürekli kadırgalarının yanlarında pırılda-

(*) Çev. Notu : Bugünkü Tünelbaşı

yan kalkanlara benzeyen büyük bakır leğenler var ve berber, bu leğenlerde, müşterilerinin başlarını sabunlar. Kapının yanındaki sıraya oturulur ve Galata'daki tezgâhlarına giden tüccarlar dalgın dalgın seyredilir. Ya da, servi dikili tümseklerinin üstünde sokağa doğru sarkan dağınık mezar taşlarına bakılır.

Boğazın Avrupa kıyısında bulunan Beşiktaş kahvehanesinin yapısı daha «pitoresk»tir; balıkçıların balıkları gözetledikleri suya çakılmış kazıklar üstündeki salaşlara benzemektedir. Arnavutköyünden gelen akıntılar burasını yaladığı gibi Karadenizden gelen rüzgârlar da bu kahveyi serinletir; açıktan seyredilirse bu deniz üstündeki kahve, sularda oynayan ışıklarıyle pek hoş ve zarif bir görünüdedir. İzmir körfezindekileri hatırlatan, ama onlardan daha zarif olan bu su üstü kahvehanesinin önü, yanaşmak isteyen bir kayık kalabalığı ile çevrilidir.

İstanbul kahvelerinin bu monografilerini kapatmak için, sadece denizcilerin geldikleri, Yeni Cami iskelesinin yanında bulunan başka bir kahveden söz açalım. Burasının ışıklandırılması hayli ilginçtir; fitilli, yağ dolu kandiller kıvrımlı tellerle tavana asılıdır; bu teller, küçük çocukların tahta topları içine konulan ve mermileri savurmaya yarayan yaylara benzer. Kahveci arasıra kandillere dokununca, kandiller, ışıktan bir bale gibi, inip çıkar. Giysileri zaten lekeden korkmayan müşteriler bundan çok haz duyarlar. Çizgilerini belirten bir çok ışıkla süslü, telden yapılı ve büyük bir gemi biçimindeki bir avize de bu garip ışıklandırmayı tamamlar.

Bir Frenk'in geldiğini görünce kahveci, onun şerefine, kandillerini sert vuruşlarla hareketlendirdi; camlar, gece kimi zaman görülen alevli buharlar gibi dansa başlarken gemi avize de, fırtınaya tutulmuş kadırga gibi sağa sola yalpalanarak damla damla yağlarını serpiştirdi.

Bu düşük ve korkunç görünümlü kahvenin müşterilerini iyice canlandırmak için ressam Raffet'nin kalemi ya da Decamps'

nın fırçası gerekir. Oradaki sırım gibi herifler pala bıyıklı, sert renklerle beneklenmiş burunlu, Havana sigarı ya da pişmiş toprak renkli tenli idiler; siyahlı beyazlı, iri, Doğulu gözleri vardı, şakakları traş edilmiş ve mavi-mavi, yüzlerinin ifadesi yırtıcı ve alışılmamış bir görünüşte idi. Bir kere de görülseler unutulmayacak başlardı bunlar ve en usta ressamların canlandırdıkları vahşi yüzler bunların yanında pek yumuşak ve renksiz kalırdı.

Sallanan kandillerin belirsiz ışığı, tütün dumanı arasından bu yüzleri kâh sert kâh ışıklar içinde belirtiyordu. Koyu kahve rengi, toprak rengi gölgeler Rembrandt vari bir ışık ve gölge oyunlarıyla yüzleri canlandırıyordu. Bu yüzlere bakarken, kişi, bir kahvehanenin sakin duvarından çok, onlara, bir dağ boğazının sert, çıplak kayalıklarını, ya da bir haydut mağarasının karanlık oyuklarını yakıştırıyordu. Ne var ki, gerçekte, bu adamlar kuşkusuz dünyanın en namuslu adamları idiler. Şu gerçek ki gaga burunlar, kararmış tenler, çalı gibi kalın kaşlar ve traş edilmiş kafalar kişi ruhunu alçaltmaz; korkunç görünüşlü bu adamlar, Salvator Rosa ya da Adrien Guignet'nin resimledikleri haydut tiplerine model olabilecek o görünümleriyle, gerçekte, şaşılacak bir rahatlık içinde kahvelerini yudumluyorlardı. Giysileri çıplak bedenlerine oturttukları eski püskü bir cepkenden, yelken bezinden, katrandan sertleşmiş geniş pantalonlardan ve koltuk altlarına varan geniş kırmızı kuşaklardan yapılı idi; başlıkları solmuş, terlikleri yırtılmış, kukuleteli kabasaba süslü yağmurlukları deniz suyundan sertleşmiş, güneşten yanmıştı. Bu harikûlade partal giysiler sefil olmaktan çok «Pitoresk» ve bir ressam fırçasına yakışır nitelikte idiler, yırtıkların altından çelik adaleler, bronzdan tenler beliriyordu.

Bütün bu denizcilerin kollarında mavi ve kırmızı dövmeler vardı. En kabasaba adam, içgüdüsüyle bilir ki, süsleme, onu, aşılmaz bir sınır çizgisiyle hayvandan ayırır. Giysilerini işlemelerle süsleyemeyince, derisini süsler. Bu göreneğe her yerde rastlanır; deseni, çizgi ile resim yapmayı bulan kişi, sevgilisi-

nın gölgesini duvar üstüne çizen çömlekçi Dibutade değil, bir balık kılçığıyla yanık derisine bir arabesk oyan vahşidir.

Bu kabarık damarlı, atlet adaleli kollar üstünde, ilkin, Doğu'da çok korkulan «nazar» dan koruyan «Maşallah»ı gördüm. Fransız trampetçilerinin kollarında görülen, ya da âşık ahçı kadınlarının mektup kağıtlarına çizdikleri, alev alev yanan kalbe saplanmış ok da vardı; sonra Mekke'ye kutsal ziyaretin anısı olarak, dallar ve çiçeklerle süslü Kur'an sureleri, zincirleriyle gemi çıpaları, davlumbazlı, bacalarından duman tüten buharlı gemiler.

Ötekilere kıyasla, yine partal giysiler içinde ama daha temizce görünen bir gencin kollarındaki dövmeler dikkatimi çekti; kolları omuzlarına kadar çıplak olan bu genç şu resimleri dövdürmüştü: Sağ kolda, Tanzimat giysisi olan mavi redingotlu ve kırmızı fesli, elinde bir fesliyen saksısı tutan genç bir Türk, sol kolda kısa jüponlu, peri korseli, karşısındaki âşığın sevgilisini karşılar gibi bir atlayışını yarıda bırakmış görünen bir dansöz kız. Bu dövme şaheseri, her halde, genç denizcinin başından geçmiş bir maceranın anısı olacaktı. Böylelikle, o macerayı unutsa bile, anısı derisine nakşedilmiş olacaktı!

Bu korkunç ama son derece terbiyeli, haydut görünüşlü denizciler hasır sedirde bana saygıyla yer verdiler ve orada içtiğim kahve Paris'in en ünlü gazinosunun önüme koyacağı siyah bulaşık suyundan her halde çok daha lezzetliydi. İstanbul'da sarhoş insan bulunmayışı, şehrin en aşağı katlarıyla bile ilişki kurma imkânını verir; Doğulularda, bizde hiç rastlanmayan doğal bir soyluluk var. Bir Türk düşününüz ki, gece vakti, Paul Niguet'ye gitsin! Kim bilir ne alaylı sözlerle karşılanır, ne kaba muamelelere konu ve kurban olur! Bu dumanlı kahvehanede aynı durumda idim ve burada bulunanların hiç biri ne bana dikkat eder göründü, ne de, en hafifinden, terbiye dışı bir tavır takındı, Şurası da var ki burada içilen tek şey, «Krio nero, Krio nero» diye avaz avaz bağıran genç Rum çocuklarının sattıkları su idi. (Soğuk su - soğuk su!). Oysa, Paul Niguet'de, ileri uy-

garlıktan olacak, «mavi şarap» ve «Aff içkisi» satılır!

Unkapanı'nda, Haliç üstündeki eski köprü yanında, Fener'li Rumların gittikleri hayli ilginç başka bir kahvehaneyi de anlatalım. Buraya kayıkla gelinir ve bir yandan çubuk içilirken, bir yandan da denizde gidip gelen sandallar, suları kanatlarıyla yararcasına uçan martılar, ya da gökyüzünün mavisinde geniş kavisler çizen atmacalar seyredilir.

Fransa'da düşünülen, hayal edilenden çok farklı olan Türk kahvehane tipleri, az çok farklarla bunlardır; bunları görünce ben, kendi hesabıma şaşmadım. Çünkü bunlardan daha ilkel olan Cezayir kahvelerini daha önce görmüştüm. Kimi zaman bu kahvehanelere, çalan ve şarkı söyleyen saz toplulukları gelerek havayı şenlendirirler. Avrupalı kulaklara çok garip gelen ritmleri Doğulular saatlerce, büyük bir zevkle dinlerler. Meyerber, Halevy ve Berlioz benden nefret edip barbar bir adam sansalar bile, itiraf ederim ki kimi zaman ben de zevklendim bu saz heyetlerini dinlerken. Âhenkli olmasalar bile hiç değilse merak uyandırıcı, «pitoresk» olan bu müzikçilerden tekrar söz etmek fırsatını bulacağım.

DÜKKÂNLAR

Doğu dükkânı Avrupalı dükkândan çok farklıdır: Burası, duvar içine oyulmuş bir çeşit barınaktır; akşam olunca kanatlı kepenklerle kapatılır. Bir hasır ya da bir İzmir halısı üstüne çömelen satıcı ağır ağır çubuğunu içer ya da, yavaşça hareketlenen parmaklarıyla tesbihini çeker. Müşteriye hiç aldırmaz görünür ve saatlerce değişmeyen bir duruş içinde kalır. Müşteriler genellikle dışarıda, sokaktadır, karmakarışık, satış çekiciliğinden uzak bir biçimde yığılmış malları oradan seyrederler. Fransa'da mükemmelliğe erişmiş olan mostra ve teşhir sanatından Türkiye tamamiyle habersizdir. Vivienne sokağının ya da Strand'ın o harikûlade mağazalarından İstanbul'un en güzel sokaklarında bile eser yoktur.

Tütün içmek Türk'ün en önemli ihtiyaçlarından biridir; bundan ötürü tütün, amber çubuk ve lüle satan dükkânlar pek çoktur. Sarı renkte, çok ince, yumuşak demetler şeklinde kıyılmış tütünler, kalitelerine ve fiatlarına göre, dükkân önünde küçük kümeler halinde teşhir edilir. Tütün, başlıca dört sınıfa ayrılmıştır: yavaş tütün, orta tütün, dokunaklı ve sert tütün, okkası onsekiz ile yirmi kuruş arası değişir. Çeşitli kuvvette, sertlikte olan bu tütünler ya çubuklarda ya da, Türkiye'de kullanılmaya başlayan sigara olarak içilir. En makbul tütünler Mekadonya tütünleridir.

Nargilede kullanılmak üzere hazırlanan tömbeki İran'dan gelir; bu tütün öteki gibi kıyılı değil, buruşturulmuş ve küçük parçalar halinde hazırlanmıştır; rengi daha koyudur ve o derece serttir ki, daha önce iki, üç kere yıkanmadan içilmez. Bu tütün kolayca dağılabildiğinden, ecza satan dükkânlarda görülen cam kavanozlar içine konulur. Tömbekisiz nargile içilmez; ne yazık ki Fransa'da çok güçlükle bulunabilir. Bir sedirin yastıklarına yaslanıp, geçtiği sudan serinlenmiş olan bu güzel kokulu dumanı, küçük çekişlerle tüttürmek kadar dinlendirici bir şey yoktur. Duman, kırmızı ya da yeşil maroken kaplı hortumlardan geçtikten sonra ağıza gelir ve nargile içen, Kahire'li bir hokkabazın yılanla oynaması gibi, hortumu koluna dolar. Nargile içmek, tütün zevkinin, tütün içine hazzının «tenperver»liği, en yüksek derecesine ulaşmış keyfidir; bu ince keyif zevkine sanat zevki de karışır; nargileler altın, gümüş, işlenmiş çeliktir, kimileri harikûlade şekilde oyulu, süslü, kabartılıdır ve biçimleri en pürüzsüz güzellikteki antik vazolar kadar zariftir. Kimi nargileler nar tanesi renginde taşlar, firuzeler, mercanlar, arabeskler halinde camı süsleyen başka değerli taşlarla örülüdür.

Nefis bir koku, ve bir parföm haline getirilmiş tütünü bu şaheserler içinde içersiniz; mermer çeşmeler kenarında ya da köşk kafesleri önünde sultan efendilerin keyif ve mutlu bir dalgınlık içinde saatlerce içtikleri bu nargileyi, sanmam ki bizim güç beğenir, gururlu düşeslerimiz küçümsesinler.

Tütün satanlara İstanbul'da «Tütüncü» derler. Çoğu Rum ya da Ermenidir. Rumlar Yanya'dan, Larissa'dan ve Selânik'ten, Ermeniler ise Samsun'dan Trabzon'dan ve Erzurumdan gelirler. Müşterileri çok iyi karşılarlar, terbiyelidirler; kimi zaman, hele Ramazan akşamları, vezirler, paşalar, beyler ve devletin önemli kişileri dükkânlarında küçük iskemleler ya da balyalar üstüne teklifsizce oturur tütün içip sohbet eder, birb'rlerine haber iletirler.

Garip şey! Bugün Doğu'da kullanılması evrenselleşmiş olan tütünü, kimi padişahlar en kesin şekilde yasaklamışlar; birçok Türk tütün içme zevkini hayatı ile ödemiş. Gaddar IV Murat, çubuk içen nice Türk'ün kafasını uçurmuş. Kahve de İstanbul'da kanlı olaylarla başlamış, tutkunları ve martirleri olmuş.

Çağdaş Bizans şehrinde, Türk'ün başlıca zevki olan çubuğun hazırlanmasında büyük bir titizlik gösterilir ve bu hazırlık çok kere bir lükstür de. Kitapla beraber çubuk ve lüle satan dükkânlar pek çok ve çeşitli mallarla doludur. En makbul çubuklar düzelttirilmiş kiraz ve yasemin dallarından yapılır; iriliklerine, mükemmelliklerine göre çok yüksek fiatlara satılırlar. Nar tanesi renginde, sönük bir pırıltıyla pırıldayan, kabuğuna dokunulmamış, içi oyuk güzel bir kiraz dalı, kabarcıkları düzgün, tatlı bir sarımtrak renkte bir yasemin dalının değeri beşyüz kuruşa kadar yükselir. Tophaneye inen sokakta, duvarla çevrili, parmaklıklı pencelerinden altın ve mavi süslerle bezenmiş zengin mezarları görünen bir mezarlık karşısında bulunan çubukçu dükkânında zaman zaman uzunca kalırdım; dükkâncı, seyrek gri sakallı, beyazımsı etlerle çevrili gözlü, gaga burunlu, yüzü tüysüz papağana benzeyen ihtiyar bir adamdı; karikatürist Cham'ın model bileceği bir Türk tipi karikatürünü canlandırıyordu bu adam. Düğmeleri eskimiş yeleğinin kolundan yassı, sarı ve zayıf bir kol çıkıyordu ve bu kol, Paganini'nin zor bir melodisini yayıyla çıkarmaya uğraşan bir kemancının hareketi gibi, elindeki yay ile, lülesi üstüne uğraşıp duruyordu. Bu yayın hareketlendirdiği sivri bir demirin üstünde başdöndürü-

rücü bir şekilde dönen kiraz dalı ince ince deliniyordu; ihtiyar dükkâncı arasıra masanın kenarına vurarak kamışın tozunu yere döküyordu. Her halde oğlu olan genç bir çocuk, ihtiyarın yanında, daha az değerde çubukları delmekle meşguldü. Güneşte oynaşan bir yavru kedi ailesi ince yoncanın üstünde yuvarlanıyordu. Henüz çalışılmamış kamışlarla, yontulup delinmiş olanlar, gölge içine gömülü dükkân dibindeki raflarda dizili idiler ve bu görünüm ressam Théodore Frère'e salık verdiğim Doğu havalı güzel bir tablo teşkil ediyordu. Zaten, böylesine bir tabloya İstanbul'un her sokak başında, az çok değişiklerle, rastlamak mümkündü.

Lüle yapılan imalâthaneler, üstlerindeki kızılımsı tozdan belli olur; daha sonra pişirildikleri zaman pembemsi bir kırmızı renk alacak olan sarı kilden sayısız lüle, raflarda dizili, fırına girme vaktini beklerler; çok ince ve yumuşak bir hamurdan yapılı olan çubuk ağızlıkları üstüne çubukçu, küçük bir tekerlekle, çeşitli süsler hakkeder ve kendi mühürünü basar; bu ağızlıklar, Fransız pipo ağızlıkları gibi içile içile eskitilip sarartılmaz ve çok ucuza satılır. Türkler bunları inanılmayacak bollukta kullanırlar.

Amber Çubuk «imame»lerine gelince, maddelerinin değeri ve işlerinin inceliği bakımından, özel bir alışverişe konudurlar ve daha fazla kuyumculuk sanatıyla ilgili görünürler. Amber, her yerden daha bol bulunduğu Baltık denizi kıyılarından toplanır; çok pahalı satılan İstanbul'da Türk'ler, yarı şeffaf ve soluk l'mon renginde olanlarını da çok sever ve amber parçasının lekesiz, damarsız olmasını isterler. Bu koşulları yerine getiren amberler hayli nadir olduğundan bu «imame» lerin değeri çok yükselir. Mükemmel sayılabilen bir çift «imame»nin fiatı sekiz onbin kuruşa kadar yükselebilir.

İstanbul'un devlet ricalinin ve zenginlerinin evlerinde bulunan amber «imame»li çubuk takımları bizim paramızla yüz elli bin franklık bir değer taşıyabilir; bu «imame»ler kimi zaman pırlantalar, yakutlar ve çeşitli değerli taşlarla bezenmiş halka-

larla çevrilidir; bizde İngiliz gümüşlerine ya da Boule mobilyasına sahip olmak nasıl bir zenginlik ve lüks işareti ise, böylesine çubuklara sahip olmak da bir Doğu'lu için öylece bir zenginlik ve lüks işaretidir. Kehribar ya da «Kârım Esfer»den bütün bu amber uçlar çeşitli renk ve şeffaflıktadır, büyük bir titizlikle yontulu, cilâlı, perdahlanmıştır; güneşte öylesine sıcak, altın rengi nüanslara bürünürler ki, ressam Titien'i kıskandıracak kadar tatlı ve zengin olan bu nüanslar, en azılı tütün düşmanında bile çubuk içme isteğini uyandırır.

Önemsiz ve daha küçük dükkânlarda ucuza «imame'ler satın alınabilir; bunların göze pek görünmeyen kusurları vardır ama görevlerini pek güzel yerine getirirler ve dudağa değdiklerinde pahalı olanlar kadar tatlıdırlar. Bir de, Bohemya renkli camlarından yapılmış amber taklitleri vardır ve bunlar pek ucuzdur. Ne var ki bu sahte «imame»leri en aşağı katlardan Rumlar ve Ermeni'ler kullanırlar. Kendine ve milliyetine saygısı olan her Türk'e Naima'nın şu şekilde değiştirilmiş şiirini uygulamak mümkündür:

Mutlu Türk! Amber çubukla
«Orta» tütün içiyordu.

Ümit ederim ki kadın okuyucularım tütüne ve çubuğa ait bütün bu ayrıntılardan sıkılmazlar; ne yapayım ki, İstanbul, Homiros'un tanrılarının üstünde yürüdükleri buluttan daha kalın devamlı bir tütün bulutu içindedir!

Sokaklar arasındaki bu âvâre dolaşma, kalemimi hareketlendiriyor; adım adım nasıl adımı izlerse cümle de öylece cümleyi izliyor. Bu birbirine uymaz konular ve nesneler arasında bağ yok. onu görüyorum, ama o bağı aramak belki de faydasız olur. Okuyucunun, genellikle gezicilerin ihmal ettikleri bu karakteristik küçük ayrıntıları kabul etmesi, hoş görmesi gerek; buraya gelen yabancılar, dükkânlarda satılan küçük şeylere, düzensiz, simetrisiz ve değersiz nesneler olarak bakarlar ama bunların, hiç değilse, bir çeşit vahşi ve Barok özellikleri var.

Amber «imame»ler satan bir dükkânın yanında, mostrası ihti-

şamlı olmasa bile hayli ilginç ve orijinal ola nbir şekerci gördüm; davlumbazları ve dumanıyla şekerden yapılı bir buharlı gemi yanında aynı şekerden bir çocuk beşiği; kollarını uzatmış, başını eğmiş bir mevlevî. Bizim pandispanyadan alçak kabartmalarımızdan da daha ilkel bir üslûpta olan bu dönen mevlevilerin etekleri, yeşil, mavi başlı, pembe kuyruklu efsanevi bir aslanı yelpazeliyor. Bu aslan, duruşu bakımından, Pire'den Venedik'e getirilen oturmuş aslanı, daha fazla da heykeltraş Barie'nin nehir kenarındaki aslanını hatırlatıyor; aslanın az yanında, hayvanat bilgini Toussenel'in bile sınıflandıramayacağı cinsleri bellisiz bir kuş sürüsü uçuşur; bu kuşlar birinci cumhuriyet askerlerinin pantalonları gibi üç renkli çizgilerle boyalı. Bu kadar önemli bir sorunu çözmek cesaretini göstermesem bile, öyle sanıyorum ki bu şekerden kuşları yapan kimse, ördek ya da martılar yapmak istemiş ve mavi, beyaz ve kırmızı renkleri de her halde Fransa'ya bir cemile olsa gerek! Türkler, buharlı gemiyle özellikle ilgileniyor; bu şekerden gemi, Strand'daki İngiliz oyuncakçı dükkânlarında satılan gemileri hatırlattı. Barbarlıkla uygarlık aynı fikirde karşılaşıyorlar.

Parmaklarıyla yemek yiyen Türk'lerde tabiî olarak yemek takımı yok; yalnız Fransa ya da İngiltere'ye gitmiş olan kimi önemli kişiler Doğu'da hemen hemen hiç bilinmeyen çatal bıçak gibi lüks nesneleri Türkiye'ye getirmişler. Ancak bu kişiler sadece yabancılar önünde, uygar olduklarını göstermek için, çatal ve kaşık kullanırlar. Ne var ki ne yoğurt ne kaymak, ne de kiraz kompostosu parmaklarla yenilmez; bunun için tahta işi yapanlar, gümüş takımların yerine geçmek üzere, çok ince işlenmiş, zarif, sedeften ya da şimşirden spatüler yaparlar. O dükkânlardan birinde böylesine spatül kaşıklardan yapılı bir servis gördüm ki, en ince çin fildişi takımlarıyla boy ölçüşebilecek güzellikte idi: bu servis, bir büyük kaşıkla içiçe girebilen altı küçük kaşıktan yapılı idi. Büyük kaşığın sapı, incecik bir testere ile kesilmiş, pencere pencere açılmıştı ve bu küçük oyuklar, fevkalâde güzellik ve incelikte arabeskler meydana getirmişti. Bu süsü, ekinlerde biten tomurcuklara benzer motiflerle çok zevkli çiçek ve yaprak motifleri ta-

mamlıyordu. Süs bakımından o kadar zengin olmayan küçük kaşıklar da kendilerine göre süslü ve güzeldiler. Öyle sanıyorum ki boyuna yenilik, yeni biçimler peşinde koşan bizim Paris'li kuyumcularımız bu Türk servisini, pekâlâ gümüş ya da vermey olarak taklit edebilirler ve böylelikle meydana getirecekleri servisler, tatlıdan önceki ve tatlı sırasındaki yiyeceklerde kullanılmak üzere, en zengin sofralarda yer alabilecektir.

Sardonya kançelarya'sından mösyö R...'nin bana hediye ettiği, Trabzon işi bir servisi Froment, Meurice, Wechte, ya da herhangi bir modern Benvenuto Cellini'ye, kopya etmeleri için, ödünç vermeye hazırım.

Yeni ve eski köprüler arasında, Haliç boyunca uzanan sokakta, mermer ustaları çalışır; İstanbul mezarlıklarında, mezarlarından çıkmış beyaz hayaller gibi yükselen, kavuklu ve sarıklı taşlar burada yontulur. Burada devamlı çekiç ve keski gürültü'leri hâkimdir; pırıltılı bir mermer tozu yolun bu kesimini örter ve kara benzeyen bu toz hiç erimez. Yeşil, kırmızı ve mavi boya kutuları önünde çalışan süsleme işçileri de, Kur'andan ayetlerin altın yaldızlı harflerle belireceği taşların zemin kısımlarını boyarlar ya da özellikle kadın mezarlarına özgü çiçek, asma dalı, üzüm salkımı gibi motifleri boyarlar. Bu motifler zerafet, tatlılık ve bereket amblemleridir.

Daireleri, köşkleri, bahçeleri serinletecek mermer çeşmeler yalaklar da burada yapılır; bu çeşmeler, bu yalaklar, islâmlığın öngördüğü o sık, sürekli yıkamalara da yarar; pisliğin kutsal bilindiği katolikliğin aksine islâmlık temizliği bir fazilet katına yükseltir. Katolik pisliği o derece tutmuştur ki, İspanya'da sıkça banyo yapan kimseler dinsizlikle suçlandırılmış, Hristiyandan çok Arap bilinmişlerdir.

Ölüm ve ölülerle ilgili bu mezar yontuculuğu endüstrisi, ona çalışanların keyfini hiç de kaçırır görünmüyor; aksine, mezar taşlarını neşeli neşeli yontuyorlar. Türkiye'de ölüm fikrinden hiç kimse korkmaz, en önemsiz bir hüzün bile uyandırmaz.

Yaşayanlar ölüme alışkındırlar ve bizde olduğu gibi sessiz ve tenha yerlerde kıvrılı bulunan mezarlıkların aksine, her yerde yaşayan şehre karışmış bulunan Türk mezarlığı, esrarlı ve korkunç havadan kurtulmuş bulunuyor. En iyi müşterisi ölüm olduğu için boyuna çalışır durumdaki bu mezar şantiyesinin yanında hayat, civcivli, sevinçli gürültülerle sürüp gider. Yiyecek satıcıları mallarını sergilerler ve her yönde görülenler şunlardır: Türklerin tereyağı yerine kullandıkları, yağlı kirece benzer, bir çeşit beyaz peynirle dolu variller, Rus havyarları, karpuz ve salatalık kümeleri, parlak mor pırıltılı patlıcan ve domates yığınları, kasapların kancalarına asılı ve aç köpeklerle çevrili kanlı et parçaları; daha uzakta bulunan balık pazarı, sert deniz kokularıyla burnumuza çarpar ve yaklaştığınızda, mürekkep balıklarının, ahtapotların, yılan balıklarının, deniz akreplerinin, tabiatın saf gündüz ışığına göre yoğurmadığı, derinliklerin yeşilimsi karanlığında saklanan tuzlu su imparatorluğunun garip yaratıklarını sıralarlar.

İstanbul'da yenilen kılıç balıkları özellikle korkunç görünüştedirler; altı, yedi ayağı bulan uzun gövdeleri geniş dilimlere kesilir; yuvarlak, cam gibi parlak ve kanlı gözlü başı, kesildikten sonra da, güçlü, esmer çelik gibi sert kılıcıyla sizi tehdit eder gibidir. Kılıcın yapışık olduğu bu burun çok garip bir görünümde ve bu balığa, sırlı bir nitelik verir. Balık pazarından geçtiğimde karşılıklı dört masa üstünde bu kocaman kılıç balıklarından dördü yatıyor ve kılıçlarını sanki birbirlerine saplar gibi kavgaya hazırlanır etkisini uyandırıyorlardı. Bu konu, ressam Sneyders'e ilham verecek kadar ilginçti.

İstanbul'da yabancının dikkatini çeken bir özellik de, dükkânlarda hiç kadın bulunmayışı. Hep erkek satıcı var, kadın satıcı yok. Müslüman kıskançlığı, ticaretin zorunlu kıldığı kadın-erkek ilişkilerine tahammül edemez; bundan ötürü de pek güvenemediği kadın cinsini ticaret âleminden uzak tutmuştur. Bizde, kadınlara verilmiş olan kimi küçük alışveriş çalışmaları, Türkiye'de, boğa boyunlu, kıvırcık sakallı, şişkin pazılı atletik genç erkeklere verilmiş. Bu da, haklı olarak, bize hayli gülünç gelen bir olay!

Kadınlar satmıyorlar ama, aksine, hayli satın alıyorlar; onları, arkalarında Arap halayıkları, ikili, üçlü gruplar halinde dükkân önlerinde görmek mümkün. Satın aldıkları malları elinde açık bir torbayla bekleyen Arap halayığa verirler; Judith'in Holopherne'nin başını siyah kölesine uzattığı gibi! Pazarlık, İngiliz kadınları için olduğu gibi Türk kadınlarını da eğlendirir; pazarlıkla vakit geçirilir, evin erkek sahibinden başka, yabancı erkeklerle konuşmak fırsatını verir. Bu zevkten kendilerini mahrum eden pek az kadın var; pazarlığı özellikle burjuva sınıfı kadınları yapar, çünkü kadın efendiler, «aristokratlar», satın almak istedikleri malları evlerine getirtirler.

Yeni Cami iskelesinden Sultan Bayezit camiine giden dolambaçlı yollardan yürürseniz, bir kapısından öbür kapısına malların taşınmasına ve müşterilere tahsis edilmiş dar bir geçidin katettiği Mısır Çarşısı, ya da Baharatçılar denilen büyük alana varırsınız. Bütün bu yabancı ülkeler mahsullerinden çıkan derin koku burun deliklerinizden girip sizi sarhoş eder. Orada, kümeler halinde ya da açık torbalarda, çeşitli kokuların ağırlaştırdığı havadan uyuşmuş gibi, bağdaş kurup mallarını bekleyen satıcılar önünde, kına, sandal, antimon, renkli tozlar, hurmalar, tarçın, aselbend, fıstıklar gri amber, sakız, zencefil, Hindistan cevizi, afyon, haşhaş serilidir. Sir-Hasirim'in dediği gibi «bu kokulu ecza tepeleri» sizi uzun zaman durduramazlar karşılarında. Yolunuza devam edip, kazancıların kulakları sağır eden çekiç vuruşları ve Parisli bir mide için iştah açıcı olmayan Türk kaba et yemeklerinin çanakları doldurduğu aşçı dükkânları arasından, dışı hiç de gösterişli, anıtsal olmayan Büyük Çarşı'ya varırsınız; burası, üstlerinde deri kabarcıklarına benzeyen küçük kurşun kubbeler bulunan renksiz yüksek duvarlar, bunlara yapışık bir sürü karanlık ve pis dehlizler, önemsiz bir yapım ve işletmeciliği bandıran dükkâncıklarla doludur.

Frenklerin verdikleri isimle Büyük Çarşı, son derece geniş bir alanı işgal etmektedir ve sokakları, dar yolları, kavşakları, meydan ve çeşmeleriyle çok kere gelindikten sonra bile içinden

zorlukla çıkılan girift bir labirent olarak, şehir içinde şehirdir. Bu geniş alanın her yeri kemerlerle örtülüdür, ışık, yapının düz damını yer yer kabartan, yukarda sözünü ettiğim küçük kubbelerden dökülür ve bu bulanık, belirsiz ışık alıcıdan fazla satıcının işine yarar. «İstanbul Bedesteni» adının uyandırdığı bir Doğu haşmet ve debdebesi fikrini kırmak istemem ama, Türk çarşısını kuruluşu bakımından çok benzediği Paris'in Temple çarşısına benzetmekle en doğru kıyaslamayı yapmış olurum.

Mimari özelliği olmayan bir kemerden geçerek kendimi en çok «itriyat», kokular satan dükkânlarla dolu dar bir yolda buldum. Burada şunlar satılıyordu: bergamot ve yasemin esansları, pullarla süslü kadife kılıflar içinde atar-gull şişecikleri, gül suyu, kıl döken macunlar, kabartılı Türk harfleriyle süslü saray şekerlemeleri, misk torbaları, yeşim taşı, amber, kuka, fildişinden tespihler, gül ve sandal ağaçları, ince tezhiplerle çevrili İran aynaları, geniş dişli dört köşe taraklar, Türk süs ve zerafetinin bütün araçları. Kadınlar çok kere altın işlemeli, kırmızı, yeşil cepkenli, kiraz, fulya veya başka renkli taftadan mâmul pantalonlu, giysileri çarşının serin ve şeffaf gölgesinde çiçekler gibi parlayan güzel çocukları ellerinden tutarlar; mavi-beyaz kareli «habbarah» larına sarılı zenci kadınlar hanımların arkasında durup bu ilginç Doğu görünüsünü zenginleştirirler. Kimi zaman da kısa bedeni, uzun bacakları, omuzlarına gömük yağlı ve sarkık, tüysüz başıyla hemen hemen kendini belli eden bir harem ağası, ona emanet edilmiş küçük kafileyi gözetler ve onlara halk arasında yol açmak için otoritesinin timsali olan deniz aygırı derisinden kırbaçını sallar. Dükkâncı, dirseğine dayanmış, malları karıştıran, mostrasının altını üstüne getiren, olur olmaz soran, ilanmayan küçük gülüşlerle bağrışan genç kadınların bin bir sorusuna soğukkanlılık ve bir çeşit üşentiyle cevap verir.

Bu mostraların arkasında, iki üç basamakla çıkılan dükkânın arka bölümünde, ancak ciddi müşteriler için kasa ya da dolaplarda daha değerli eşya bulunur. Tunus'un yollu güzel eşarpları, İran'ın halıları ve Keşmir yaprakları kişiyi aldatacak kadar güzel taklid edilmiş işlemeli şalları, sedef, inci ve sedef midyesiyle

süslü aynalar, şerbet tepsileri için kakmalı, oymalı küçük masalar, Kur'an okumak için rahleler, altın ve gümüş simli, minalı, menevişli buhurdanlıklar, sırt kaşımak için fildişinden ya da deniz kabuğundan küçük eller, Horasan çeliğinden nargile kapakları, Çin ve Japon fincanları, Doğunun bütün eşyalar topluluğu, bu dolap ve kasalardadır.

Çarşının başlıca sokağı biri siyah, biri beyaz taşlı kemerlerle örtülü olup kubbe altları XV inci Louis devrinde uygulanan süsleme tarzına sanıldığından çok yakınlaşan Türk-Rokoko'su zevkinde yarı silinmiş siyah-beyaz arabesklerle bezenmiştir. Bu sokak, yazılar ve renkli motiflerle örtülü, suyu apdest almak için kullanılan bir çeşmenin yükseldiği bir yol kavşağına varır; dinî görevlerini hiç bir zaman unutmayan Türkler, pazarlığı yarıda bırakır ve müşteriyi kendi haline terkedrek, Mekke'ye -kıbleye- dönük seccadelerine diz çökerek Sultan Ahmet ya da Ayasofya camiinin kubbesi altında imişler gibi rahatlık ve huşû ile namazlarını kılarlar.

Yabancıların en çok uğradıkları dükkân, Ermeni olup Fransızca konuşan, tam bir sabırla dükkânını altüst etmenize göz yuman Ludovic'in dükkânıdır. Benim orada, eski Türk âdetince gümüş filigranlı zarflarda, Çin fincancıkları içinde nefis moka kahvesini yudumlayarak çok kere uzun uzun kaldığım oldu. Rembrandt, antik eserler müzesini daha da zenginleştirecek şeyler bulurdu burada: eski silâhlar, eski kumaşlar, garip mücevherler, görülmemiş biçimli çanak çömlekler, neye yarayacakları belisiz âletler. Elbiselerin asılı olduğu yerler, esrarlı renklerinin parıldattığı garip eşyalar, Ludovic'in dükkânının köşelerinde yığılıdır; barbar bir vücut üstüne eklenmiş sahte bir medeniyet kıyafeti olan Tanzimat'ın gülünç kostümünü giymek zorunda olan «pitoresk» Doğu, kendine has üst başı buraya bırakmış gibi. Alçak bir masa üstünde şunlar yığılı durur: İran kamaları, yatağanlar, işlenmiş gümüşten kınlı, kadife, sahtiyan, Yemen derisi, tahta, bakırdan kılıflı, sapları yeşim taşı, akik, fil dişi, sılan, firuztaşı, mercanla süslü uzun, dar geniş, kıvrık, helezonlu, paşa-

nın altın harflerle bezenmiş Şam hançerinden, devecinin kaba bıçağına kadar her devrin ve biçimin, her memleketin hançerleri. Nice zeybek ve arnavut nice bey ve efendi, nice «rea'ya -Hristiyan», ressam Descamps'ı sevinçten deli edecek bu değerli ve barok hazineyi teşkil etmek için kuşaklarını boşaltmışlardır.

Demir pırıltılı miğferleriyle örgülü Çerkes zırhları, kaplumbağı, su aygırı derisinden, bakır kabartılarla örtülü, altın, gümüş kakmalı çelik kalkanlar, Moğol okluklar duvarlara asılı idi; hem silâh, hem de değerli mücevher olan savatli, kakmalı uzun tüfekler de duvarlara dayalı idi; Türklerin yaptığı halk resimlerinde onları gülünç göstermek için İranlıların eline verdikleri ve Ortaçağ şövalyelerinkine tam uygun bir silâh topluluğu da duvarlara dayalı, çatık halde idi.

Dolaplarda kelebek kanadı gibi pırıldayan, gümüş süsleri içinde mehtap altında sular gibi titreşen Bursa ipekleri, hafif altın örgüleri, desenleri, renkli baklavalarıyla Lübnan terlikleri ve tütün torbaları, şeffaf ya da kalın çizgili ince ipek gömlekler, altın simlerle işlenmiş mendiller, Hint ve İran keşmirleri, içleri martr ve ziblin kürklü emir-yeşili hırkaları, Elhamra sarayının Elçiler salonu tavanı arabesklerinden daha girift süslerle bezenmiş cepkenler, altın işlemeleri altında kaskatı duran dolmanlar, göz alıcı sırmalarıyla sanki elmaslaştırılmış altın telli ipek kumaşlar, Bizans modellerine uygun kesilmiş Kahire meşlahları, soğuk Avrupamızdan uzak bir rüyanın serapları gibi hayal ettiğimiz bu güneş memleketlerinin efsanevi zenginliği. Ludovic bu Doğu harikalarına bakmanıza, açıp yaymanıza ve ışık altında parlatmanıza izin verir; binbir gece masallarının gardrobunu karıştırırsınız; gönlünüz isterse Caramalzaman prensinin cepkenini giyebilir, Boudroulboudour prensesinin otantik urbasını açıp bakabilirsiniz.

Amber, abanoz, mercan, sandal tesbihler; emaye altın buhurdanlıklar, divitler, resimleri savaş sahnelerini tasvir eden İran aynaları; tavus ya da sülün tüyünden yelpazeler; gümüşle oymalı, kakmalı hokkalar, ve bütün bunlara, bu zarif Türk eşya-

sına, buraya nereden geldikleri bellisiz olarak katılmış Sèvres ya da Saxe porselenleri, Vincennes seramikleri Limoges emayları karışır. Ama bu karmakarışık eşya birikintisinde mümkün olmayan, yok ve matmazel Delaunay'in butiği İstanbul bedestenine nakledilmiş gibi. - Hattâ orada Kürdistan'ın iki asil, örmeli sivri başlığı arasında, Godefroi de Bouillon'un haçlılarınkine tıpatıp uygun, Henri Heine'in «Kış hikâyesi»nde pek zarif şekilde alay ettiği, Kral Louis'nin Ortaçağın romantik icadı olan paratoner gibi sivri tepeli Prusya miğferlerinden birini gördüm.

İstediğiniz ne olursa olsun Ludovic'te bulursunuz, yeniçerilerin kazanı, ikinci Sultan Mehmed'in baltası, ya da Al Borak'ın semeri de olsa.

Çarşının her sokağı bir ihtisasa ayrılmış. İşte papuç, terlik ve fotin satıcıları; uçları Çin damı gibi kalkık, kenarları devrik, deri, maroken, kadifeden, brokardan, delikli, pullu pasmantrili, kuğu kuşu tüyü ya da floş ipekten ponponlu ayakkapları; bir Avrupalı ayağının giyemiyeceği, mostraları dolduran bu mallar kadar tuhaf, meraklı bir şey yok. Kimileri tümsekli, burunları Venedik gondolları gibi kalkık; başları küçücük ve zarif, çapları ve gerçek terlikten çok mücevher kılıfına benzer boylarıyla Rhodope ve Cendrillon'u bile yadırgatacak minikliktedir; sarı, kırmızı, yeşil renkler, altın ve gümüş sırmalı tırtıllar altında kaybolur. Çocuk ayakkabıları gerek biçim gerek süs bakımından en zarif ve göz alıcı cilvelere konudurlar. Kadınlar sokakta, daha önce sözünü ettiğim marokenden çizmeler giyerler; çünkü İstanbulun çamurları, Hint hasırları ya da İran halıları üstünde yürümek için yapılmış adı geçen zarif harikaları hemen bulaştırırlardı.

İşte, kaftan, gandura ve Bursa ipeğinden ev hırkası satıcıları. Bu giysilerin fiyatı, renkleri zarif bir tatlılıkta, kumaşları da son derece yumuşak olmakla beraber çok ucuzdur. Kiraz renginde, saman rengi fileli, uzun kollu büyük bir «dolman» ı satın alamadığıma yakınıyorum; onu Paris'te giyebilseydim çok saygıdeğer bir Doğulu «mamamouchi» havasına bürünür ve törende mösyö Jourdain kadar güzel, göz alıcı olabilirdim. Ne var ki

gümrükler seyyahların bu saf fantezilerini hoşgörürlükle karşılamazlar. - Sözünü ettiğim dükkâncılar Avrupa modası entari, yelek ve pantalonlar için yarı ipek, yarı tire çok serin tutan, çok hafif, zarif kumaşlar da satarlar. Bu kumaşların yapımı yenidir ve Abdül-Mecid'in himayesiyle yaşamaktadır.

Avrupa malı satan kumaşcılar, Doğuluların zevkini okşamak için kenarları iri altın yazılarla bezenmiş, bakır markalı çiğ renkli İngiliz kumaşları sererler. Büyük Britanya makineleşmesinin budalaca mükemmeliyeti ve bu memlekete has görünüş sahteliği belli olur bu kumaşlarda. İtiraf edeyim ki bu falsolar dişlerimi gıcırdatır ve bu derece çığırtkan kırmızılar, çiğ maviler, göz hırpalayan sarılar yapıp her hangi bir kazanç uğruna Doğu'nun sakin âhenkli havasını bulandıran endüstriyi, ticaret ve medeniyeti can ve gönülden lânetlerim.

Bu korkunç kumaşları ceket, yelek ve kaftan olarak biçilmiş halde bir camide, bir sokak ya da tabiat içinde göreceğimi, hiç bir şeyle barışamayan renklerinin bulundukları yerin âhengini bozacağını düşündükçe gizli bir öfke içimde köpürür ve dilerim ki bu nefrete değer çirkinlikleri getiren gemileri deniz yutsun, dokunmuş oldukları fabrikaları ateş mahvetsin ve Great-Britain sisi içinde eriyip gitsin. İğrenç çirkinlikte küçük buketlerini, adi bayağılıkta çelenklerini, ezik tahta kurularına benzeyen beneklerini Doğuya yaymaya başlayan Rouen'in, Roubai'nin, Mulhouse'un pis pamukluları için de aynı şeyi söyliyeceğim. Bu mallar için bu derece acı konuşmamın nedenine gelince: Huri'ler kadar güzel, hatta onlardan güzel -çünkü huri diye bir şey yok- sekizle on yaş arası üç Türk küçük kızın Rouen kumaşından entariler üstüne İngiliz kumaşından kaftanlar giymiş olduklarını görmüş ve bundan derin, teselli bulmaz bir acı duymuş olmamdır. Latif, çekici yüzlerinin cezbesinde olmakla beraber güneş huzmeleri bu modern ucubeleri aydınlatmaya cesaret edemeyip korkuyla geri çekiliyorlardı.

Bereket versin ki çocuk giysilerini seren mostralar kişiyi bu hüzün verici düşüncelerden uzaklaştırıyor: altın ve gümüş

işlemeli küçük cepkenler, ipekten, zarif kabarık şalvarlar, kaytanlarla süslü küçük kaftanlar, üstlerinde ay motifleri bulunan tarbuşlar; dünyanın en güzel, en zarif bir Doğu minyatürü.

Daha sonra, kendilerine ayrılan dar bir sokakta simciler geliyor. Tütün keselerini, terlikleri, mendilleri, yelekleri, dolman ve cepkenleri süsleyen altın ve gümüş iplikleri yapanlar; dükkân camları arkasında, makaraları üstünde, daha sonra çiçek, yaprak, arabesk olacak olan, parlak iplikler, kıvılcımlar saçar. Bizim sırmacılığımızın taklit edemeyeceği o ince şeritler, hoş biçimlerde birbirine dolanmış düğümler de burada yapılır. Türkler bu işleri elleriyle, çıplak ayaklarının baş parmaklarına ipliki dolayarak yaparlar.

Orada, dükkâncıların gözlerini ayırmadıkları kasalar içinde ya da hırsız ellerinden uzak camekânlar içinde değerli taşlar bulunan kuyumcu dükkânları vardır; terlikcilerinkine epeyi benzeyen bu karanlık dükkânlarda inanılmaz bir zenginlikler bolluğu görünür. Kervanların getirdiği Visapour ve Golgonde elmasları, Cemşit yakutları, Ormus safirleri, Ophyr incileri, Brezilya zebercetleri, Makedonya firuzeleri, ve hrysoberil'ler, deniz incileri, tespih taneleri, akikler, yıldız taşları, lapis-lazulis lâcivert taşları; bütün bunlar kümeler halindedir çünkü Türkler yalnız lüksleri değil, aynı zamanda değerleri bakımından pek çok mücevhere sahiptirler. Modern maliyeciliğin inceliklerinden habersiz olan Türkler, sermayelerinden hiç bir kazanç sağlamazlar, çünkü, İncil gibi, Kur'an da faizciliği yasak eder; bu, Türk milli istikrazının eski dinin parti tarafından reddedilmesinde görüldü. Kolayca saklanabilen, taşınabilen bir elmas, Türk, için küçük bir çapta büyük paradır. Doğulu düşünceye göre bu, hiç bir şey getirmemekle beraber emin bir sermayedir; ama gidin de, Muhammet tarafından izin çıksa bile, Türk ya da Arap hasisliğinden, yüzde üç, dört kâr bahanesiyle, hazinesinin saklı bulunduğu toprak çanağı emanet etmesini isteyin!

Bu taşlar genel olarak ham taşlardır, çünkü Doğulular, cilâlama tozundan habersiz olduklarından, ya da taşların köşelerini

yontup feda etmekle kıratlarını düşürmekten korktuklarından, ne elması, ne de yakutu yontarlar. Yüzük halkaları epeyi ağır, Cineviz ve rokoko üslubundadır. Arapların o ince, zarif ve saf sanatı Türklerde fazla iz bırakmamıştır. Mücevherler genel olarak küpe, baş süsleri, çiçekler, aylar, bilezikler, topuk halkaları, kılıç ve hançer sapı süsleridir; ne var ki bu mücevherler, bütün parlaklıklarıyla ancak haremlerin derinliklerinde, odalıkların baş ve göğüslerinde, bir minder köşesinde bağdaş kurmuş sahiplerinin gözü altında görünebilir. Ve bütün bu lüks ve ihtişam bir yabancı için yokmuş gibi gizlidir. Değerli taş isimleriyle bezenmiş önceki cümlelerin bereketli zenginliği siz okuyucuda bir Harun-ür-Reşit hazinesi ya da bir Ebül-Kasım bodrumu fikrini uyandırsa da, sağa sola mavi ışıklar saçan göz alıcı bir varlığı düşünmeyiniz. Türkler mostrayı Fossin, Lemonnier, Martet ya da Pabst'ın anladıkları gibi anlamazlar; küçük tahta çanaklara avuç dolusu atılan ham elmaslar cam taneleri görünüşündedir; ne var ki bu iki paralık dükkâncıklarda kolaylıkla bir milyonluk alış veriş yapılabilir.

Silâhlar çarşısı İslamın kalbi sayılabilir. Yeni fikirlerin hiç biri bu çarşının eşiğinden geçmemiştir; eski Türkler takımı, ağır başlı edâlarla burada çömelmiştir ve «köpek hristiyanlara» İkinci Sultan Mehmet devrindeki kadar derin bir nefret beslemektedir. Belki de haklı olarak -Yeniçerileri ve eski barbarlığı hasretle anan bu saygıdeğer, ağırbaşlı Osmanlılar için zaman yürümemiştir. Geniş sarıkları, kürk kaplı cüppeleri, Mamlûk biçiminde şalvarları, «Elbisei-Atika» koleksiyonunda, «Beyazıt» trajedisinde ya da «Bourgeois Gentilhomme» piyesindeki tören sahnesinde görülen geniş kuşakları, tipik klâsik giysileri orada tekrar görürsünüz. Kader gibi hareketsiz yüzleri, bir yere dikili sabit gözleri, uzun beyaz bir sakal üstüne kıvrık kartal burunları harem şehvetlerinin ve afyon sarhoşluklarının yıktığı kunt yapılı vücutları, artık sönmeye mahkûm ve yakında Asya'nın derinliklerinde aranması gerekecek halis kan Türk görüşünü burada bulursunuz.

Bu çarşıda yığılı zenginlikler hesaba gelmez: Sultan Sala-

hattin'in Richard-Coeur-de-Lion önünde uçan kuştüyü yastıkları ikiye ayırdığı büyük kılıcı, iki elle tutup bir örsü böldüğü, kestiği kelleler kadar kertiği olan Arap harfleriyle süslü Şam'ın keskin çelikleri; donuk ve mavimsi çelikleri zırhları kâğıt gibi delen, sapları mücevherlerle süslü hançerler; birer oymacılık ve kakmacılık şaheseri fitilli, zemberekli eski tüfekler; belki de Timurlenk'in, Cengiz Han'ın, İskender'in miğferleri ve kelleleri dövmek için kullandığı baltalı silâhlar, eski İslâmın bütün pitoresk ve vahşi savaş âletleri burada saklıdır. Burada, yüksek kubbeden sızan güneş huzmesi altında; altın ve gümüş işlemeli, güneş biçiminde değerli taşlar, ay biçiminde elmaslar, yıldız biçiminde yakutlar, süslü semer ve kılıflar; Doğu lüksünün, soylu binek atlarını, Dahis'leri, Rabra'ları Haffar'larla Naamah'lar gibi İslam biniciliğinin seçkin şöhretlerini giydirdiği gümüş üstüne altın yaldızlı özengiler, atın hayal süsleri parlar, ışıldar, göz kamaştırır.

İslâm umursamazlığı düşünülürse ilginç olan bir olay, bu çarşısının çok değerli bilinmesi, bu yüzden tütün içmenin yasaklanmasıdır; - bu yasak kelimesi gerçeği açıklar, çünkü her şeyi kadere bağlayan Türk, çubuğunu barut üstünde bile yakabilir.

Sözünü ettiğimiz bütün o hârika şeylerin kötü karşıtını bulmak için biraz da Bit Pazarından söz açalım. Burası, soysuzlaşıp eskimenin bütün aşamalarından geçtikten sonra o hârika şeylerin düştükleri morg, parçalanma ve leşlerin birikinti yeridir. Vezirin, paşanın omuzlarında pırıldamış olan kaftan, görevini bir hamalın, ya da bir kalfanın sırtında tamamlar; haremdeki bir Gürcü güzelinin bereketli ve tombul biçimlerini değerlendirmiş olan bir cebken, ihtiyar bir dilenci kadınının kirli, yıpranmış, mumyalaşmış bedenini örter. - Burası paçavralar, deliksiz yer yoksa muhakkak lekesi olan paçavralar, yırtık pırtık bezler, pis kumaşların akıl almaz birikintisidir; uzun zaman giyilmiş elbiselerin insanı hatırlatan hayalleriyle, sanki haşerâtın kımıldattığı o eski püsküler, paslı çivilerden gevşek gevşek, korkunç şekilde sarkar. Eskiden veba, pıhtılı yaraların pisliğiyle kirli bu tarife

sığmaz partalların buruşmuş katları arasına, iğrenç bir köşede tozlu ağının dibinde kara bir örümcek gibi saklanırdı.

Madrid'in Rastro'su, Paris'in Temple'i, Londra'nın eski Alsace'i sözünü ettiğim ve tekrarlamak istemediğim adıyla Doğu eskiciliğinin bu Montfaucon'u yanında hiçdirler.

Başlangıcımın mücevherleri, işlemeli kumaşları, gül suları düşünülerek bu çirkin tarifimin bağışlanacağını ümit ederim; - bir bakıma gezgin hekime benzer yani, her şeyi söyleyebilir.

XI
MEVLEVİLER

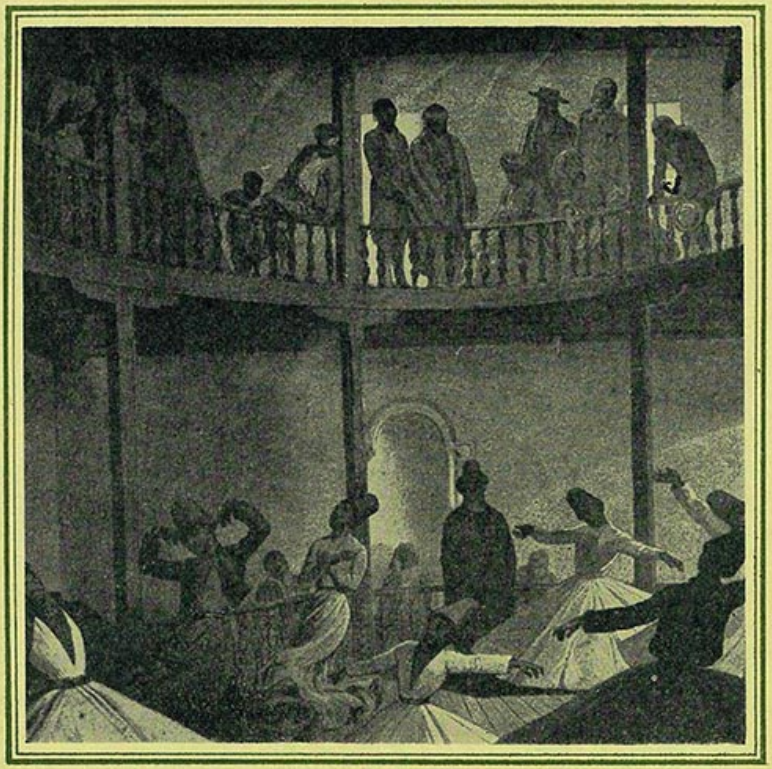
«Döner Dervişler» ya da Mevleviler, Tekke adı verilen manastırlarda toplu yaşayan bir çeşit Müslüman keşişlerdir. Derviş demek fukara demektir, ama bu, dervişlerin dindar kimselerin bağışladıkları mallara sahip olmalarını engellemez. Eskiden gerçek olan bu fukeralık vasfı zamanla kökleşmiştir, bugüne uymasa da.

Müftüler ve ulema, dervişlere pek iyi gözle bakmazlar; bunun nedeni, ya halkın aşağı katlarına olan etkileri, prestijleri, ya da yüksek din otoritelerinin ötedenberi «dilenci tarikatleri»ni küçümsemeleri, onlara nefretle bakmalarıdır. Bu sorunu çözümleyecek kadar Türk ilâhiyatından haberli olmayan bana gelince, dervişleri sadece plastik yönlerinden ele almak ve onların garip oyunlarını anlatmakla yetineceğim. Meraklı seyirciler olarak dinsel törenleri seyretmelerini gâvurlara yasaklayan, namaz vakitlerinde camilere giren yabancılara hakaret ederek kovan öteki Müslümanların aksine, dervişler, Avrupalıların Tekkelere girmesine izin verirler, kapı önüne ayakkabılarını bırakmak, içeriye terlikle ya da yalın ayak girmeleri şartıyla. Törenlerini rahatça yerine getirirken «Köpek hristiyanların» seyretmesi onları hiç de rahatsız eder görünmez; aksine, seyircilerin bulunması onlara sanki kıvanç verir.

Beyoğlu Tekke'si, mezarlar, kavuklu, sarıklı başlıklarla süslü beyaz mermerden mezar taşlarıyla dolu, aralarında servilerin yükseldiği bir meydandadır; burası din değiştirmiş olan ünlü Kont de Bonneval'in mezarının bulunduğu «Petit Champs-des Morts»un bir bölümü gibidir.

Tekkenin çok sade cephesindeki kapının üstünde türkçe bir ibare yazılı bulunan taş bir levha var; demir parmaklıklı pencerelerin arkasından derviş mezarları görülür, çünkü Türkiye'de yaşayanlarla ölüler hep omuz omuzadır. Duvarla örülü kafesli bir çeşmeden, fukaraların rahat rahat su içebilmeleri için bakır taslar sarkar. Galatadan buraya çıkan dik yokuşta tırmanmaktan yorgun susamış hamallar çeşmenin yanında dinlenirler. Tekkenin görünüşü hiç de anıtsal olmamakla beraber kendine has bir karakter ve özelliğe sahip; bahçedeki karaçamlar ve duvar arkasından, göğün mavisi üstünde beliren caminin kubbesi ve beyaz minaresi Doğu'yu canlandırır.

Tekke'nin içi, bütün müslüman enteriyörlerine benzer; bizdeki uzun, kemerli manastırlar, bile bile kendilerini hapise mahkûm eden din adamlarının bulunduğu hücrelerin sıralandığı sonsuz koridorlar, suları yosunlaşmış bir yalağa akan çeşmesiyle yabanî otların büründüğü sessiz avlulara burada rastlanmaz. Katolik memleketlerin soğuk, hüzünlü, ölüm kokan manastırlarının havasından uzaktır burası. Güneşle dolu, tatlı renklere boyalı oturma odalarının ardında Boğaza bakan hava ve ışık dolu harikulâde bir panorama görülür; Üsküdar ve Kadıköy Asya kıyısında uzanırlar, karlar altında Bithinie'li Olympe dağı, denizin hareleri üstünde sıralanan Prens adaları, sarayları, köşkleri, bahçeleriyle Topkapı sarayının burnu, altı minaresiyle Sultan Ahmet, bir yemen tülü gibi pembe ve beyaz çizgileriyle bezenmiş Ayasofya, bütün milletlerin bayraklarının dalgalandığı gemilerden kurulu bir orman. Bu, boyuna değişen, boyuna yenilenen, seyrine doyulmayan bir görünüm. Dönen dervişlerin «dinî valsleri» nin cereyan ettiği salon sözünü ettiğim avlunun sonundadır. İçiçe harflerde, Türk hattatlarının el ustalığından çıkma Kur'an su-

Dönen dervişler

rlerinden başka bu yapının kimliğini belirten izler yok. Bu çiçekli, kıvrımlı yazıların Doğu süslemeciliğindeki rolleri çok önemli; bunlar, harf oldukları kadar da resim, arabesktirler.

Dinsel törenlerin yapıldığı salon bir dans ve temsil salonuna benzer; yer, dümdüz ve cilâlanmış bir parkedir, salon, parmaklıklı bir balkonla çevrelenmiştir. İnce sütunlar üstüne oturtulmuş bir galeri de seçkin seyircilere ayrılmıştır. Padişahın locası ve kadınlara ayrılan yerler buradadır.

«Saray» adı verilen bu bölümü, haremlerde görülenlere benzer kafesler yabancı bakışlardan korur. Sazendeler, Kur'an âyetleriyle süslü tabletlerin ve Tekke'ye iyilikleri dokunmuş olan padişah ve vezirlerin isimlerini taşıyan levhalarla çevrili mihrabın karşısındadır. Bütün bu yerler beyaz ve maviye boyanmış ve son derece temizdir. Koyu dindar, fanatik bir tarikatın âyin yerinden çok, Cellarius'un öğrencileri için hazırlanmış bir sınıfa benzer burası.

Türk ve Frenklerin arasına, ilk sırada ve parmaklığın önüne bacaklarımı kavuşturarak oturdum; böylelikle töreni tam olarak seyredecektim, hiç bir şey gözümden kaçmayacaktı. Uzunca bir bekleyişten sonra dervişler, ikişer ikişer ve yavaşça gelmeye başladılar; topluluğun şefi, iki yardımcısının ortasına ve mihrabın altına, karaca postuyla örtülü bir halının üstüne çömeldi. Bu, kurşunî sarısı, yorgun yüzlü ihtiyardı; yüzünde binlerce kırışık vardı, beyaza yakın kır ve seyrek bir sakal çenesinden uzanıyordu. Bu sönük ve cansız yüzünde, geniş bir mor halkanın ortasında zaman zaman ve kısa şimşekler gibi pırıldayan gözleri, bu öteki dünya yüzüne biraz hayat veren tek izlerdi.

Dervişler, derin bir saygıyla, Doğu usulü selâmlayarak ihtiyarın önünden birer birer geçtiler; bir padişah ya da bir aziz nasıl selâmlanırsa öylece selâmlıyorlardı onu. Bu, hem bir terbiye, hem dinsel bir gösteri, hem de bir söz dinleme, emir altına girme gösterisiydi. Dervişlerin hareketleri ağır, ritmik, ruhtan gelme bir soylulukla dolu idi; selâm görevini bitiren her derviş mihrap karşısındaki yerine gidiyordu.

Bu müslüman keşişlerin başlığı, kızılımsı ya da kahverengde, bir başparmak kalınlığında, biçim bakımından, tersine çevrili ve içine insan başı geçirilmiş bir çiçek saksısına benzetebileceğim bir fötr serpuştu; bir yelek ve beyaz aynı renkten, Rum füstanellerine benzeyen, kıvrımlı, çok geniş entari, topuklara kadar inen, dar ve beyaz bir don, bizim düşüncelerimize göre dinle hiç ilgisi olmayan, ama hayli zarif olan derviş kostümlerini tamamlıyordu. Şimdilik bu giysiler ancak görülebiliyordu, çünkü bütün dervişler ruba ve mantoya benzeyen giysilerle örtülü bulunuyorlardı. Bu giysiler yeşil, mavi, korent üzümü rengi ve çeşitli başka renklerde idi. Dervişler valslerine başlamadan bu mantolarını çıkaracaklar, sonra, tören bitince, yorgunluktan ve dinsel «vecid»den, nefes nefese ve ter içinde yere çökünce tekrar giyeceklerdi.

Dualar başladı ve dualarla beraber, İslâm dininin eğilimleri, diz çöküp kıvrılmaları, bize hayli garip, bir bakıma da gülünç gelecek hareketler de başladı. Ama bu din adamları, tutumlarında o derece ağırbaşlı ve inançlı idiler ki o hareketler hiç de gülünç gelmiyordu. Bu eğilme ve doğrulma hareketleri, gagalarıyla telaşlı telaşlı toprağa eğilen ve gördükleri yemi ya da böceği yakaladıktan sonra doğrulan tavukların hareketlerine benzetilebilir.

Dönmelerden önceki dualar hayli uzun sürer, daha doğrusu bu dualar, ölümden sonra Tuba ağacı altında dinlenmeyi, Muhammedin saray cennetine erişerek sonsuz yıllar orada yaşamayı, her zaman bâkire kara gözlü Huri'lere kavuşmayı ümit etmeyen, bir an önce dervişlerin dönmeye başlamalarını bekleyen ve meraklı da olan bir Avrupalıya, uzun gelir. Ne var ki, uzun biteviyeliğiyle süren bu dindar mırıltı, kayıtsız olanları bile kuvvetle etkilemeye başlar; bu duaların inançlı kişilerin ruhlarını hazırlayarak bu garip insan gücünü aşan hareketlerde bulunmaya sevkettikleri kolayca anlaşılır. İnsan gücü üstündeki bu hareketler, ancak en vahşî işkenceler altında bile fiziküstü bir hissizlik gösteren martirlerinkine benzeyen bir çeşit dinsel «Katalepsi» ile izah edilebilir.

Kur'andan âyetler okunup yeter derecede baş hareketleri, secdeye varmalar yapıldıktan sonra dervişler kalktılar, mantolarını çıkararak salon çevresinde kafile halinde ve ikişer ikişer yürümeye başladılar. Her çift, ayakta duran şefin önünden geçerken onu selâmlıyor, o da, onları takdis eder, ya da manyetik bir işaret yapar gibi bir harekette bulunuyordu; bu, garip bir etiket içinde cereyan eden bir çeşit kutlama ya da takdis etme idi; takdis edilen derviş arkadan gelen çiftin bir dervişini imama, şefe tanıtır gibi hareket ederek, bütün kafile sona erinceye kadar tören böylece bitiyor.

Böylelikle «vecid» haline gelmeye hazırlanmış olan dervişlerin yüzlerinde şimdiden göze görünür bir değişme oldu. Mevlevihaneye girerken, düşkün, yorgun, sanki uykulu idiler; ağır külâhlarının altındaki başları eğikti; oysa şimdi yüzleri aydınlatılmıştı, gözleri parlıyordu, duruşlarında bir güçlülük, bir canlılık vardı, ayak topukları, sinirli titreşimlerle parkeyi yokluyordu. Tiz perdeden bir sesle okunan Kur'an âyetlerine neylerin ve darbukaların nağmeleri de karışmaya başlamıştı. Darbukalar bir bas halinde ritimleri işaretliyor, neyler de, hep beraber, yüksek perdeden, ama sonsuz tatlılıkla bir nağmeyi canlandırıyorlardı. Kimi ara nağmeler varyasyonlardan sonra hiç değişmeden tekrarlanan bu nağmenin teması, bir süre sonra, kişi ruhuna güçlü bir yakınlıkla, nüfuz ediyordu; güzelliği gitgide beliren, bakıldıkça artan bir kadının kişide uyandırdığı duygu gibi. Garip bir sihri, bir çekiciliği olan bu nağmeyi dinledikçe, kalbimde, bilinmeyen memleketlerin özlemi, anlamı belirsiz sevinçler ve hüzünler, bu ritmin, bu nağmelerin sarhoş edici dalgalarına kendimi kaptırmak isteği delicesine doğuyordu. Eski yaşantılarımın anıları küme küme zihnimi kaplıyor, tanınmış, ama bu dünyada hiç rastlamadığım insan yüzleri bana bir sevgi ve sitem edası ile gülümsüyordu. Çoktan unutulmuş çeşitli imaj ve rüya sahneleri mavimsi bir uzaklığın içinde aydınlıkla belirmeye başlıyorlardı. Bizim âdet ve geleneklerimize çok aykırı ama etki gücü sonsuz bu müziğin bende uyandırdığı hızla başımı bir omuzdan öteki omuza çevirmeye başlıyordum. Doğu müziğinin garip ritimlerini

kavramakta pek usta olan Félicien David ya da Ernest Reyer'in bu tanrısal melodiyi not etmek için burada bulunmayışlarına hayıflandım.

Alan ortasında hareketsiz duran dervişler, kök temaları belki dünyanın ilk çağlarından gelen bu narin ve barbar, bu vahşi ve son derece âhenkli müziğin nağmeleriyle sarhoş oluyor gibi idiler. Nihayet, içlerinden biri, çarmıha gerilmiş bir İsa pozunda, kollarını kaldırarak yanlara uzattı ve yavaş yavaş, kendi üzerinde, durduğu yerde dönmeye başladı; yer değiştiren çıplak ayakları parke üstünde sessizce hareketleniyordu. Uçmaya hazırlanan bir kuşun kanatları gibi, entarisi havalanmaya ve açılmaya başladı. Dervişin dönüşü gitgide daha hızlanıyordu; içine giren havanın etkisiyle entarinin ince, yumuşak kumaşı tekerlek gibi açıldı, merkezi derviş olan bir beyaz kasırga gibi, büyük bir çan halinde açılıp dönmeye başladı.

Birinci dervişe bir ikincisi, sonra bir üçüncüsü, daha sonra da dayanılmaz bir cezbenin etkisiyle bütün kafile katıldı.

Kolları iki yana uzanmış, başları omuzlara eğik, gözler yarı kapalı, ağız hafifce aralık olarak, vecd ve coşkunluk nehrine kendilerini emniyetle kaptırmış yüzücüler gibi, vals eder gibi, dönüyorlardı. Dengeli, yumuşak ve âhenkli hareketlerinde olağanüstü bir kıvraklık vardı; hiç bir zorlama, hiç bir yorgunluk belirtisi yoktu bu hareketlerde. En cesaretli Alman valscisi bile nefesi kesilerek ölebilirdi; onlar ise, dönüşünün en hızlı ânında kendi mihveri üstünde dik durup, vızıltısının etkisiyle uykuya dalmış görünen bir topaç gibi, hızlarının itişiyle dönmeye devam ediyorlardı.

Şaşılacak şey, buradaki yirmi, belki de daha çok derviş, Java'nın o kocaman çiçeklerinin dış kabuğu gibi açılan entarilerinin ortasında dönerken birbirlerine çarpmıyor, kasırga gibi dönüşlerinde hiç şaşırmıyor, darbukaların vurduğu tempoyu bir an bile kaçırmıyorlardı.

Grupların ortasında dolaşan imam, ya orkestraya ritmi hız-

landırma ve yavaşlatma işareti vermek, ya da dönenleri teşvik etmek, dinsel vecdlerini kutlamak maksadıyla ara sıra el çırpıyordu. Donuk, ifadesiz duruş ve görünüşü, dinsel duygunun etkisiyle aydınlanmış, kırışmış bütün bu yüzlerle aykırılık teşkil ediyordu; bu soğuk ve hareketsiz ihtiyar o delicesine hareketler arasından sanki kurumuş ruhunda şüpheler uyanmış bir hayal gibi geçiyordu. Tiryakilerin, haşhaş illetlerinin aldıkları zehrin, ölümü göze alırcasına dozunu gitgide arttırmaları, zehirin etkisinden artık kurtulmuş olmaları gibi, bu ihtiyar da, uzun zamandan beri süren kutsal duaların, mestedici dinsel törenlerin etkisinden kurtulmuş gibiydi.

Valsler bir ara durdu; dervişler ikişer ikişer birleşerek salonda iki üç kere dolandılar. Çok ağır adımlarla yapılan bu dolanmada dinlenebiliyor ve düşünceye dalabiliyorlardı. Şimdiye kadar gördüğüm, bir bakıma, senfoniye bir başlangıç, şiirin ilk mısraları ve valsin ilk adımlarıydı.

Darbukalar daha sık tempoda gürlemeye, neyler daha tiz perdeden çalmaya, dervişler de daha hızlı dönmeye devam ettiler.

Ne var ki, bütün bu faaliyet, örneğin «Aıssanas»ların sar'alı debrenişleri gibi şeytanî ve düzensiz bir hava içinde değildi. Ritmik düzen o faaliyeti gemliyordu. Dönme hareketi çok daha hızlanmak, dakika başındaki dönüşler çok daha artmakla beraber, o ağırbaşlı vals, en hızlı ânında uykuya dalar görünen yuvarlak oyun zarı gibi, sessizliğini ve sükûnetini kaybetmiyordu. Yorgunluklarına, ya da içinde bulundukları vecd halinin derecesine göre dervişler, kollarını uzatıyor ya da indiriyorlardı; ayakları su dibinden kesilen ve kendilerini cereyana uydurmak için kollarını sulara uzatan yüzücülere benziyorlardı. Kimi zaman başlar: arkaya gidiyor, gözlerinin akı görünmüyor, derin, anlamının sırrına varılmaz bir gülümsemeyle dudakları aralanıyor, hafifce köpürüyordu; yüzleri sanki nurlanmıştı; sonra başlar, şehvetten bitkin gibi, tekrar göğüslere doğru sarkıyordu. Bu sarkışta sakallar yeleğin beyazlığı üstünde kıvrılmakla beraber baş-

lar, çokluk, kutsal bir rüyanın yastığına dayanıyormuş gibi, kola dayalı kalıyordu.

Sakin zamanında epeyi çirkin, «sokratik» bir yüze sahip zavallı bir ihtiyar, yaşına göre inanılmaz bir güç ve devamlılıkla dönüyor, bu dönüşün sihirli heyecanının etkisiyle o çirkin yüzü garip bir güzelliğe bürünüyordu; ruhu sanki derisinde beliriyor ve içinden işleyen bir çekiç gibi, yüz çizgilerinin düzensizliğini, çirkinliğini hafifletip siliyordu. Yirmibeş-otuz yaşlarında, genç erkeklerin en güzeli «nazaréen»e benzetilebilecek, kızıla çalar sarı sakallı, asil, güzel ve tatlı yüzlü bir başkası, kollarını başının üstünde kavuşturmuştu; görünmez bir haçın çivileri o kolları sanki aynı duruş içinde bağlamışlardı. Bu derece «zühdî», tanrısal bir ifadeye bürünmüş, bu derece güzel hiç bir yüz görmemiştim. Ne Fiesole'nin meleği, ne Tanrısal Moralès, ne Hemmeling, ne papas Fra Bartolomeo, ne Murillo ve Zurbaran, dinsel tablolarında bu derece Tanrı sevgisiyle dolu, bu derece sarhoş olmuş bir baş resimlememişlerdi; ruhlar, öteki dünyada, insan biçimini muhafaza ederse, her halde bu genç mevlevîye benzeyecekler. Onun yüz ifadesi, daha belirsiz nisbetlerde öteki dönenlerde de görülüyordu. Dönerken, ne gibi hayaller görüyorlardı acaba? Muhammedin Cennetinin, yemişleri yakuttan, zümrüt ormanlarını, amber ve misk dağlarını, pırlantadan köşklerini ve inciden çadırlarını mı? Gülümseyen ağızları, her halde, beyaz, yeşil ve kırmızı hurilerin misk ve «cavi» kokan öpüşlerine mi aralanmıştı? Hareketsiz, bir noktaya saplanmış bakışları, güneşi karartacak derecede göz kamaştırıcı bir ışık içinde Tanrı'nın ilıtişamını mı görüyorlardı? Ancak ayak parmaklarının ucuyla bağlılı bulundukları toprak, ateşe atılmış bir kâğıt gibi ortadan kaybolmuştu ve Tanrı'nın iki sureti olan sonsuzluk ve ebediyet içinde delicesine uçuyorlardı.

Darbukalar uğulduyor, ney bir kristal saç teli gibi incecik bir perdeden şarkısını hızlandırıyordu; dervişler, sanki kendi nurları içinde yok oluyorlardı. Entarileri açılıp kabarıyor, yuvarlanıp açılıyordu, sanki alevlenmiş havaya nefis bir serinlik dağı-

tiyorlardı. Bu serinlik, gökyüzünün tanrısal yaratıklarının bir uçuşu, ya da büyük mistik kuşların yer yüzüne konması gibi beni yelpazeliyordu.

Ara sıra bir derviş duraklıyordu. Fistanı bir iki saniye daha uçuşuyor, sonra, dönüş bittiğinden, kıvrımları düzeliyor ve antik bir grek giysisi gibi dikey biçimine dönüyordu. Duraklayan derviş kendini yere atıyor, yüzü yere kapanık olarak diz çöküyordu. Başka bir derviş arkadaş o zaman yanına geliyor ve daha yukarıda sözünü ettiğim pelerinlerden biriyle onu örtüyordu. Koşuyu bitiren saf kan bir atı jokeyin örtmesi gibi. O zaman tam bir «sermestî» içinde yere kapanık dervişe imam yaklaşıyor, ona birşeyler fısıldıyor ve başka bir dervişe gidiyordu. Bir zaman geldi ki, bütün dervişler, vecd'den kendilerinden geçmiş olarak yer kapanmışlardı. Az sonra doğruldular, salonun çevresinde ikişer ikişer bir kere daha dolandıktan sonra gelişlerinin nizamı içinde çekildiler.

Bu başdöndürücü gösteriden gözüm kamaşmış olarak dışarı çıktım, kapıda, bir sürü çizme ve terlik arasından ayakkabılarımı aldım. Fır dönen geniş beyaz entariler geceye kadar gözlerimin önünde uçuştular ve darbukaların gümbürtülü temeli üstünde neyin devamlı ve baygın, tatlı teması kulaklarımda çınladı durdu.

XII
HAYKIRICI DERVİŞLER

Pera'nın döner dervişlerini gördükten sonra Üsküdar'ın haykıran dervişlerini de görmek gerek; bunun için Tophane'den, iki güçlü Arnavut'un çektiği çift kürekli bir kayığa binerek, akıntının şiddetine rağmen Asya kıyısına ulaştım. Kaynaşan sular altında milyonlarca gümüş pul halinde pırıldıyor, siyah beyaz kuş sürüleri suların üstünde uçuşuyordu. Uçuşurken devamlı kaygılı ve araştırıcı hallerinden ötürü bu kuşlara şairane bir isim takılmış: hüzünlü ruhlar. Ayakları suda, kanatları havada olarak iki,

üç yüz kuşluk kafileler halinde Boğaz suları üstünde, sanki görünmez bir av peşinde imişler gibi, olağanüstü bir çabuklukla uçtukları görülür. Bu çabuklukları yüzünden de bu kuşlara «rüzgâr avcıları» adı verilmiş. Hayvanlar bilgisinin kuşlarla ilgili terimlerinde bunların nasıl etiketlendirildiklerini bilmemekle beraber halkın onlara verdiği bu isimler bana yetiyor. Sandalların yanından geçtikleri zaman, bir sonbahar kasırgasının havalandırdığı kurumuş yapraklara benziyorlar ve bu benzetiş kişide çeşitli dalgın ve hüzünlü düşünceler uyandırıyor.

Üsküdar iskelesi çok «pitoresk» ve ilginç bir görünümde. Üstlerine martıların ve karabatakların konduğu bir çeşit yüzer salaş, İngiliz gravür ressamlarının başarıyla canlandırdıkları görünümün birinci plânını teşkil eder; tütün içen insanların oturmuş oldukları sıralarıyla bir kahve, denize doğru uzanır. Bu kahvenin üstünde bulunduğu rıhtımın çevresi, sandallar, kayıklar, demir atmış ya da bağlanmış çeşitli gemilerle doludur. İncir ağaçları ve değişik bitkiler, açık yeşil renkleriyle kahvenin yanındaki küçük bahçeyi şenlendirir ve kahve, bu yeşil fon üstünde daha da değerlenir.

Büyük caminin beyaz duvarları ikinci plânda belirir. Kubbesi, minaresi, kurşun örtülü küçük kubbelerle bezenmiş taraçaları Arap Kemerleri, asker ve hamalların uyukladıkları merdivenleri, yeşil kümelerle çevrili taş cepheleriyle bu cami, bakan kişide çok güzel bir etki uyandırır.

Arabeskler, çiçek motifleri ve taşa oyulmuş süslerle çevrili ve «modern zevk» in Tophane Çeşmesinden kaldırdığı o güzel çatılardan biriyle örtülü bir çeşme, rıhtım biçimindeki küçük meydanın ortasını zarif bir şekilde süsler. Üsküdarın başlıca sokağı da bu meydandan başlar.

Kurumuş musluklardan artık su akmayan bu çeşmenin dibinde, beyaz, pembe, yeşil ve mor feraceli bir çok kadın, ayakta ya da çömelmiştir. Zarif pozlar içindeki bu sessiz kadınlar, ya kolları arasındaki güzel çocukları sallar, ya da, siyah gözlerinin uzun bakışlarıyla, daha büyük çocukların oyunlarını gözetlerler.

Atlar ve onları kiraya vermek için müşteri bekleyen sahipleri, efendilerinin hayvanlarını dizginlerinden tutan seyisler, talikalar, siyah mandaların ya da gümüşümsü gri renkte öküzlerin çektiği eski biçim arabalar, güneşte küme küme uyuyan kızıl tüylü köpekler, çeşitli grupları ve biçim ve renk bakımından çelişik ve değişik görünümleriyle tabloyu hareketlendirirler.

Dipte, kırmızıya boyalı evleri, Büyük Ölüler Alanı servilerinin siyah fonu üstünde beliren beyaz minareleriyle Üsküdar şehri uzanır. Sırtın tepesine kadar yavaş yavaş yükselen şehrin büyük caddesi, İstanbul'un öteki sokaklarına kıyasla çok daha Türk görünüşlü. Kişi, İslâm'ın gerçek toprağı olan Asya'da bulunduğunu hissediyor. Bir kaç kürek vuruşuyla geçilen bu dar deniz geçidini hiç bir Avrupalı düşünce aşmamış. Eski giysilere, geniş sarıklara, uzun cüppelere, açık renkli kaftanlara İstanbul'dan çok Üsküdar'da daha sık rastlanır. Reform sanki buraya gelmemiş.

Sokak; üstlerine limon oturtulmuş sarışın tütün kümeleri önünde tütüncüler, kebaplarını dikey şişlerde kızartan aşçılar, baklavacılar, çevrelerinde sinek bulutları uçuşan etleri zincirlerde sarkıtmış kasaplar, duvarları yazılarla süslü istidacılar, müşterilerine berrak testili, yumuşak deriden uzun marpuçlu nargileler getiren kahvecilerle, iki yanından çevrili idi.

Kimi zaman bu sokak, bir şekerci ile mısır satan bir dükkân arasına sıkışmış küçük bir mezarlığa yer verir. Daha uzakta, yeri boş kalan yirmi kadar yanık evin topraklarında, ateşin şiddetine dayanabilmiş tuğla bacalar yükselir.

Bacaklarını kavuşturmuş kadınlarla dolu arabalar aşağıdan ve yukarıdan gelip geçerler. Mavimsi iri öküzlerin çektiği bu arabaları, çoğu zaman öküzleri boynuzlarından tutan seyisler yürütürler. İnsanların gelip geçtiği yolun ortasında uyuyan köpekler, öküzlerin ağır nalları ya da arabaların kocaman tekerlekleri altında ezilmek pahasına, yerlerini değiştirmezler bile. Bereket versin ki bu ilkel arabaların gidişi hayli ağırdır ve Türkler

hiç aceleye gelmezler! Yaldızlı ve renkli motiflerle süslü, çemberlere takılı tentenlerle örtülü bu arabalardan gürültülü sesler ve şen kahkahalar çıkar; tentelerin arasından içeriye bakmak isteyen meraklı göz, kendilerini yabancı bakışlardan uzak bilen ve o kadar da örtülü olmayan yüzler görebilir. Henüz amansız yaşmakla maskelenmemiş on yaşlarında küçük kızlar arabanın ön tarafında oturmuşlardı. Bunların vaktinden önce beliren güzellikleri, az arkada çömelmiş annelerinkini açığa sezdiriyordu. Bu uzun ve siyah badem gözler, çin mürekkebi ile çizilmiş gibi bu kaşlar, hafifçe kemerli bu burunlar, nar kırmızı bu dudaklara bakıp, onları hayalen biraz olgunlaştırarak Türk Venüs'lerinin o gizli, sırlı ve örtülü tipleri hakkında bir fikir edinmek zor değil. İşte, şimdi bir kafile geçiyor: Yeşil bir örtüye sarılı olan ve sık adımlarla yürüyen altı adamın taşıdığı bir tabut Üsküdar'ın Büyük Ölüler Alanına çabuk çabuk gidiyor. Bu tabut orada, yüksek selvilerin gölgesinde, Asya'nın toprağının ana kucağında, Avrupa Frenklerinin rahatsız etmeyecekleri bir huzura kavuşacak.

Çobanların sürüklediği, akıl almayacak kadar iri, uzun yünlerinin daha da irileştirdiği koskoca, dev kadar şişman bir koyun, arkasından şeytan kovalıyormuş gibi koşan cenaze ile karşılaştı; rehavet içinde ve azametli atlı askerler geçtiler; başlarında küçük bir eşekle, devekuşu boynuna benzeyen boyunlarını sallaya sallaya, tüylü dudaklarını köpürterek develer de geçti. Bunlar, her halde, uzak bir kervana doğru yol alıyorlardı.

Bu hareketli, renkli insan ve hayvan kümeleri arasından geçerek arkadaşlarımla, «Haykırıcı Dervişler» in Üsküdar tepesindeki tekkesine vardım. Daha erkendi. Güneşin doğuşu ile başlayan alaturka saat fransız saatine uymaz ve hele ilk zamanlarda hayli yanılmalara yol açan uzun hesaplar gerektirir. Tekkaye girme saatini beklemek için mezarlığın yanındaki bir kahvenin dışındaki sıralara oturarak kahve ve su içtik, çubuk tüttürdük. Canlı bakışlı, akıllı yüzlü bir oğlan bize hizmet ediyor, oraya buraya koşuyor ve müşterilerin çok kere birbirine aykırı is-

teklerini yerine getirebiliyor. Bir elinde ateş, öteki elinde su koşup dururken Etrüsk vazolarının koyu renkteki fonları üstüne resimlenmiş antik dünyanın küçük perilerine benziyor.

Zorunlu bir işsizlikte bir Türk kahvehanesinin kişiye sağlıyabileceği bütün imkânları tükettikten sonra, mezar biçiminde bir çeşme ile süslü Tekkenin avlusuna girdik. Bu çeşme, türbe parmaklıkları arasından görülen, keşmirle örtülü, üçgen biçiminde padişah tabutlarını hatırlatıyordu.

Sabahleyin, İstanbul'da çok sade, sade olduğu kadar kötü bir kahvaltı yapmıştık. Aradan zaman geçmiş, bir yandan deniz havası, bir yandan bekleyiş, iştahımızı açmıştı. Pirinç unu ile yapılmış, kiraz ya da gül suyu serpiştirilerek yenilen bir çeşit pasta satan bir satıcı iştahımızı körletebildi. Çok temiz bir teneke tepsi üstüne mostra halinde dizilmiş olan bu pastaları Brillat-Savarin ya da Carême her halde pek beğenmezlerdi ama bir kaç kuruş karşılığında satın alıp yediğimiz bu tatlılarla karnımız doymuş oldu.

Tekke kapısının yanında deve derisinden eskimiş bir cüppeye sarılmış, kafasına bir paçavrayı sarık biçiminde başına sarmış, çok garip görünüşlü bir adam oturuyordu. Bu dar, ezik, güçlü bir elin sanki yassılttığı, üstlerine başparmakla basınca ifade değiştiren o gülünç lâstik kafalara benzeyen bu adamın maskesini hiç unutmayacağım; dudakları iri, mavimsi, bir zenci dudağı gibi kalındı; gözleri kurbağa gözü gibi yuvarlak, hareketsiz ve dışarıya fırlamıştı. Burnu kemiksiz, sakalı kısa, seyrek ve kıvırcıktı. Teni meşin gibi yanık, yer yer uçuk lekeli, bir Espanyoletto'nunkinden daha da kavruktu. Bütün bu özellikler bu adama garip ve iğrenç, gerçekten bir insandan ziyade korkunç rüyalarda görülen yaratıklardan biri niteliğini veriyordu. O yırtık-pırtık giysileri yerine, bu canavar kılıklı adam, geçmiş yüzyılların insanları gibi giyinmiş olsaydı, eski tablolardaki ellerinde bir papağan ya da bir köpek tutan saray delilerinden birine benzetilebilirdi.

Gerçekte de bu adam bir deli idi. Türkler delileri öylece

serbest bırakıyor ve onlara «ermiş» nazarı ile bakıyorlardı. Düşüncenin boş bıraktığı bu beyinlere Tanrı'nın sahip olduğunu düşünüyor ve ne yaptıklarını bilmedikleri için, küçük çocukları nasıl bağışlıyorlarsa bu kaçık adamları da öylece bağışlıyorlardı.

Bu deli, Tekke'nin avlusunu seviyordu, ona bağlanmıştı. Bütün gün orada, bir taş parçası üstünde, başını sağa-sola sallayarak ve İslâm'ın formüllerini mırıltılarla tekrarlayarak, parmakları arasındaki tesbihi çekiyor, aptal bakışıyla belirsiz hayallere bakarak boşluğa gülümsüyordu. Ancak vücudunu kaplayan haşeratın kımıldamasıyla dalmış olduğu keyif halinde uyanabiliyor ve hayvanlarını, Murillo'nun dilencisi gibi ayıklıyordu. Genel olarak tam bir «uhrevî mutluluk» içinde görünüyordu. Ağzı aşınmış ve uzun bir kullanıştan lülesi kararmış karaağaçtan bir çubuk, yanındaki duvara dayalı idi. Ara sıra onu ağzına götürüyor ve derin, çocukça bir hazla birkaç içim tüttürüyordu.

Yobaz kılıklı kimi dindar adamlar bu iğrenç adamı sevgiyle öperken o, bir Hint ya da Japon mâbudu gibi kendini öptürüyordu; onu öpenler daha sonra pabuçlarını çıkararak Tekke'nin iç salonuna giriyorlardı. Bize gelince, ancak ilk dualar okunduktan sonra içeri girmemize izin verildi; dışarıdan, çok ve ağır sesle okunan, derin bir din havası taşıyan, Gregoryen şarkılarına benzeyen bu duaları dinliyorduk. Doğu'luların o kendilerine has vaazdan gelen ses tonları bu şarkılara daha vahşi bir nitelik veriyordu.

Kapının önüne kümelenmiş pabuç yığınına ayakkabılarımızı katarak, başka kimselerle beraber bir tahta parmaklığın arkasında yer aldık. Bunların arasında, uzun etekli, kalın ipten kuşaklı iki Saint-François rahibi bulunuyordu. Meclisin Müslüman kişilerinin bunlara kötü gözle bakmadıkları ilgimi çekti. Bir sofu toplantısında bu hoşgörülük gerçekten övülecek bir tutumdu.

Üsküdar'ın haykırıcı dervişler salonu, Pera'nın dönen dervişlerinki gibi yuvarlak biçimde değil. Bu, hiçbir mimarî özelliği

olmayan bir paralelogram; çıplak duvarlara onbeş kadar koca-koca davul ve Kuran'dan ayetler asılı. Mihrap yanında, imam ve yardımcılarının oturdukları halının üstündeki duvar, bir işkenceci ya da kanlı bir gaddarın atölyesi etkisini uyandıran pek vahşi bir şekilde süslü; uçları kurşundan yürek biçiminde kargılar, zincirler, bilenmiş keskin şişler, silâh kümeleri, kerpetenler, korku verici barbar biçimli, ne işe yarayacakları bellisiz, bir ameliyattan önce operatörün kullanacağı, ortaya yayılmış âletler gibi bakanın tüylerini diken diken eden bir sürü işkence aracı. Haykırıcı dervişler, dinsel coşkunluğun en üst mertebesine gelince, ve bağrışmaları artık bu çılgınca coşkunluklarını ifadeye yetersiz olunca, bu korkunç âletlerle kendilerini dövüyor, delip kesiyorlar.

İmam iri kemikli, kuru, yüzü yol yol kırışıklıklar içinde, ama çok heybetli ve vakarlı bir ihtiyardı. Yanında, beyaz sarığı altın bir şeritle bezenmiş, peygamber sülâlesine ya da Hacca gidenlere has emir yeşili bir cüppe giymiş güzel bir genç duruyordu; tertemiz; gamlı ve tatlı profili, Türk tipinden çok Arap tipini hatırlatıyordu. Zeytin yeşiline yakın teni onun bu kökünü doğruluyabilirdi.

Karşılarında, dinsel törenlere has bir poz içinde duran bir sıra derviş, Herkül göğüslü, boğa enseli, demir ciğerli ve gürleyen sesli şişman bir adamın okuduğu duayı hep beraber tekrarlıyorlardı. Her âyet söylendiğinde, Çin din adamlarının ya da başlarını sallayan Çin porselen heykellerinin hareketleriyle, başlarını öne ve arkaya sallıyorlar ve bu hareket, uzun zaman seyredildiğinde, kişiye tatlı bir baş dönmesi veriyordu.

Ara sıra, bu dayanılmaz baş sallanışlarının etkisi altına giren müslüman seyircilerden biri oturduğu yerden sendeleye sendeleye kalkıyor, dervişlerin arasına karışıyor, secdeye vardıktan sonra kafese kapatılmış bir ayı gibi sallanmaya başlıyordu.

Sesler ve şarkılar gitgide yükseliyordu; sallanışlar hızla-

nıyor; yüzler renklerini kaybedip sararıyor, göğüsler hızlı hızlı inip kalkıyordu. Heyetin başkanı şişman adam artan bir enerji ile sözlerine daha da kuvvet veriyordu ve biz, merak ve korku ile, bundan sonra cereyan edecek sahneleri bekliyorduk.

Tam kıvamına varmış olan dervişler kalkmış, kafalarını duvarlarda parçalamak ya da boyun damarlarını çatlatmak pahasına, delice titremeler ve hareketlerle sallanışlarına devam ediyorlardı. Az sonra herkes ayağa kalkmıştı. Duvara asılı davulları indirip çalmak zamanı gelmişti ama, bu sefer bu yapılmadı. Dervişler yeterince heyecanlanmıştı; öte yandan ramazan orucu yüzünden onları fazla yormamak gerekiyordu. Dervişler kollarını birbirinin omuzlarına dayayarak zincirleme sıralandılar ve göğüslerinin derinliklerinden kopan devamlı ve yırtıcı bir haykırışla haykırmaya başladılar. Bu sesler onlara verilen adı tam anlamıyla doğruluyordu: Allah-hû diye bağırırken bu bağırış sanki insan sesi değildi. Bütün kafile, hareket birlik ve beraberliğine erişerek, topluca ileriye atılıyor ve çatlak, hırıltılı seslerle avaz avaz bağırıyordu; bu bağırış, yemek zamanının geciktiğini gören aslan, kaplan, panter ve sırtlanların hayvanat bahçesindeki homurdanışlarına benziyordu.

Daha sonra ilham yavaş yavaş gelir. Mağara diplerinde yırtıcı hayvanlarınki gibi gözler parlar; saralı bir köpük dudak kenarlarında köpürür, yüzler ifade değiştirir ve terler alında sarı sarı parlamaya başlar. Bütün kafile, fırtınalı havada bükülen buğdaylar gibi, yatıp kalkar. Ve boyuna, her harekette, Allah-Hû sesi, gitgide artan bir enerjiyle tekrarlanır. Nasıl oluyor da, bir saatten fazla bir süre içinde durmadan tekrarlanan böylesine haykırışlar göğüslerin kemik kafesini parçalamaz ve patlayan damarlardan kan fışkırmaz? Bu, bir türlü anlayamadığım garip bir olay. Kafilenin ortasındaki bu dervişin çok karakteristik bir başı vardı; herhangi bir sanatçı atölyesinin duvarında ressam Gericannet'nin alçıdan maskını görmüşsünüzdür herhalde; şakak kemikleri çökük, göz oyukları derin, elmacık kemikleri kabarık, kartal burnu ölümünün etkisiyle büzülmüş, can çekişmenin

teriyle karışmış sakalı. Gericanèt'nin bu ölü maskını eski ve sarı bir güderi ile örterseniz, yobazlığın, inancın etkisiyle sanki eti koparılmış bu dervişin tam bir benzerini canlandırmış olursunuz. Bu vahşi ama güçlü zayıflık, koşan şair Chasfara'nın kendi sert, yalçın kişiliğini resimleyen yakıcı şiirlerini hatırlatıyor. Derviş, Chaufara gibi şöyle konuşabilirdi :

«Sabahleyin, ancak bir lokma bir şey yedikten sonra, bir yalnızlıktan başka bir yalnızlığa koşan zayıf kıçlı, gri tüylü bir kurt gibi yola düzülüyorum; ayaklarımın nasırlı tabanı çakıl taşlarıyla örtülü sert bir toprağa vurunca, o topraktan kıvılcımlar çıkıp çevreye saçılır; zayıf, sıskayım ama yatağımı topraktan yapmayı severim ve çıplak, sert kemiklerinin yer-yer sıralandığı bir sırtı toprak yüzüne yatırırım. Kemikli mafsalları çelikçomak oyununkilere benzeyen kuru kolum da yastık yerine geçer.»

Haykırışlar artık kükremeler haline gelmişti; taslağını çizmiş olduğum derviş uzun siyah saçlarının kırbaçladığı başını sallıyor ve bir iskeletinki gibi zayıf ve kemikli göğsünden, kaplan homurdanmaları, aslan kükremelerini, karda kanını kaybeden yaralı kurt iniltilerini, öfke ve arzu bağrışmalarını, bilinmez şehvetlerin hırıltı ve iç çekişlerini, kimi zaman da ölüm kadar hazin iç çekişleriyle ruhun değirmeni altında ezilmiş bir vücudun isyankâr haykırışlarını çıkarıyordu. Bu çılgın softanın heyecanından tahrik edilmiş bütün kafile, arta kalan bütün gücünü toplayarak blok halinde kendini arkaya atıyor ve bir sarhoş asker dizisi gibi ileriye atılarak Allah-Hû diye haykırıyordu. Bu haykırış, bilinen insan seslerinin biriyle bir ilgisi olmaktan çok, tarih öncesi bataklıklarına saplanmış bir mamut'un, ya da bir koca aygırın bağırışlarına benziyordu. Yer döşemesi, bu haykıran kafilenin ayak vuruşları altında titriyor ve duvarlar, bu korkunç seslerin etkisiyle, Jericho'nun surları gibi yıkılacak gibi sallanıyorlardı.

Töreni bizimle seyreden iki papaz sahneyi gülünç buluyor ve bıyık altından aptal aptal gülüyorlardı. Böylece gülerken dü-

şünmüyorlardı ki kendileri de bir çeşit katolik dervişti ve başka bi Tanrı'ya yaklaşmak için değişik şekilde «Kesri-nefs» ederek tapıyorlardı; dervişler haykırışlarında nasıl Allah'ı arıyorlarsa papazlar da dualarında, perhizlerinde ve vücutlarıyla giriştikleri «zühdî» hareketlerde Jehovah'i arıyorlardı. Papazların gösterdikleri bu anlayışsızlık, itiraf ederim ki, huzurumu kaçırdı; ben ki Athys papazını, Hint fakirini, trapist rahibiyle, sonsuzluğun, ebediyetin o koca baskısı altında kıvranan, etini ve kanını vererk o bilinmez Tanrı'yı doyurmak isteyen dervişi anlarım. Bizim papazları güldüren o derviş bana, ressam Zurbaran'ın keşişi kadar güzel görünüyordu. Dervişin rüyalara, hayallere dalmış yüzü, Zurbaran'ın, mest olmuş soluk yüzünü ve ancak kavuşmuş elleriyle dua mırıldayan ağızı ışıklandırılmış keşişini hatırlatıyordu.

Coşkunluk son haddine artık varmıştı; haykırışlar durmadan birbirini kovalıyordu; ter içindeki bütün bu vücutlardan bir hayvanat bahçesinin ağır kokusu yayılıyordu. Bu delilerin ayaklarının yükselttiği toz bulutu ile sanki kırmızımsı bir sis arasından, sar'alı, korkunç ifadeli, acaip gülümsemeli, gözlerinin akı f rlamış maskeler beliriyordu.

Mihrabın önünde ayakta duran imam, hareketleri ve sesiyle bu gitgide büyüyen coşkunluğu teşvik ediyordu. Bir genç erkek kafileden ayrılarak ihtiyara yaklaştı; duvara asılı korkunç demirlerin neye yaradığını o zaman anladım; iki derviş son derece sivri bu şişi asılı olduğu çividen alarak imama verdiler ve imam bu keskin demiri genç softanın yanaklarından geçirdi. Şiş, bir yanağından girip ötekinden çıkarken genç dervişte en ufak acı izi belirmiyordu. Şişlenmiş bu baş kadar garip bir şey görmemiştim; Arlequin'in Pierrot'nun vücuduna tokmağını geçirmesi akla geliyordu ama, burada âlet yalancıktan değil, gerçekti.

Başka iki softa, bele kadar çıplak olarak salonun ortasına atıldılar; onlara uçlarında ince demir zincirler ve kurşundan yürekler bulunan sipsivri şişler verdiler. Ellerinde bu şişlerle,

düzensiz şiddetli, beklenmedik atlama ve zıplamalarla bir «kama dansı»na başladılar. Ne var ki, şişlerin ucundan sakınacakları yerde, üstlerine üstlerine hınçla gidiyor ve ciltlerini deldirmeye, yaralanmaya gayret ediyorlardı. Az sonra, yorgun, bitkin, kan ve ter, köpük içinde mahmuzlanmış hedefe erişirken yorgunluktan düşen atlar gibi yere yıkıldılar.

Goethe'nin Mignon'u gibi soluk içli kara gözlü, yedi, sekiz yaşlarında güzel bir küçük kız, tören boyunca durduğu kapı yanından ayrılarak yalnız başına imama yaklaştı. İhtiyar onu sevgiyle, babaca karşıladı. Küçük kız, yere yayılan bir koyun postunun üstüne yattı ve imam, ayaklarında geniş pabuçlar, iki asistanının yardımıyla bu ince vücudun üstüne çıkarak birkaç saniye öylece durdu. Sonra bu kaideden indi ve küçük kız, sevinçle doğruldu.

Kimi kadınlar iki üç yaşlarında çocuklarını getirdiler; bu çocuklar birer birer o koyun postu üstüne yatırıldı ve imam, nezaketle üstlerine çıktı. Çocukların kimileri sessiz duruyor, kimileri de diri diri yolunan kuşlar gibi bağırıyorlardı. Gözleri dışarı fırlıyor ve bedenlerine göre korkunç ağırlığın altında kaburga kemiklerinin esnediği görülüyordu. Gözleri inançtan pırıl pırıl parlayan analar onları daha sonra kucaklarına alıp okşayışlarla sükûnet bulmalarına yardım ediyorlardı. Çocuklardan sonra sıra gençlere, olgun erkeklere, askerlere geldi. İçlerinde yüksek rütbeli bir subay da bulunan bütün bu kimseler imamın ayakları altına yattılar. İslâm inançlarına göre bu basma olayı bütün hastalıklara deva olurmuş.

Tekkeden çıkarken imam tarafından yanakları şişlenen genç erkeği gördük. O işkence âletini çıkarmıştı ve kapanmak üzere olan iki mor sikatriş demirin geçtiği yeri belirtiyordu.

ÜSKÜDAR MEZARLIĞI

Neden bilmem, Hristiyan mezarlıklarında duyduğum hüznü Türk mezarlıklarında duymam. Père - Lachaise'e bir ziyaret, bende, bir kaç gün süren bir melankoli uyandırır; buna karşılık Be-

yoğlu ve Üsküdar Büyük Ölüler Alanı'nda geçirdiğim uzun saatler, içimde, tatlı bir hayale dalmaktan başka hiç bir duygu uyandırmadı.

Türk mezarlığındaki bu kayıtsızlığım acaba gök yüzünün güzelliğinden, ışığın parlaklığından, çevrenin romantik sihrinden mi geliyor? Ya da, içgüdünüze siz farkına varmadan işleyerek, öteki dünyada hiç bir ilişkiniz olmayacak olan başka dinden kimselerin mezarlarına karşı duyduğumuz bir çeşit nefretten mi?

Çok düşündüğüm halde bu sorunu çözemedim; duyduklarım, belki de, sadece «plastik», yani biçim, görünüşten mi geliyor?

Katolik dini, ölümü, paganizmin ve müslümanlığın bilmedikleri, korkuyla dolu karanlık bir şiir havasına bürümüştür; mezarlarını, korku ve dehşet verecek biçimlerde tasarlanmış hazın, korkunç motif ve heykellerle giydirmiştir. Oysa, ölü küllerinin saklandığı antik Ürn'ler - vazolar - yapraklar arasında oynaşan zarif ilâhları canlandıran kabartmalarla süslü olduğu gibi müslüman mezar taşları mavi ve altın renkleriyle yattığı güzel ağaçlar gölgesinde bir ölü evinden çok ebedi istirahatin birer köşkü gibidirler. Kaç kere o mezarlıklarda, bir mezar üstünde çubuğumu içmişimdir; böyle bir tutum kendi memleketimde büyük saygısızlık bilinir. Oysa, benimle toprağın altındaki vücut arasında sadece ince bir mermer tabakası vardı.

Çok kere, en fantastik mehtaplarda, ölü sütunlarının, mezar taşlarının gölgelerde belirdiği saatlerde Pera'nın mezarlığından geçtim. Robert le Diable operasının üçüncü perdesinde görülen Sainte-Rocalie marabetlerine benzeyen bu mezar taşları arasından geçerken kalbimin vuruşlarında en küçük hızlanma belirmedi; oysa, bu cesareti, Montmartre mezarlığından geçerken kendimde bulamazdım; gezici hayatımda böylesine hayali değil, gerçek korku anlarını yüz kerre yaşamış olmama karşılık, Montmartre mezarlığından ancak dehşete kapılarak, sır-

timda soğuk terlerle, en ufak gürültüden irkilerek geçebilirdim. Ama, Doğu'da, ölüm öylesine bir yakınlıkta hayatla karışır ki, hiç bir şekilde korkusu duyulmaz o ölümün. Üstlerinde kahve içilen, çubuk tüttürülen ölüler hiç bir zaman hayal haline gelip korkutmazlar kişiyi. Bunu bildiğim için, haykıran dervişlerin töreninden çıktıktan sonra Üsküdar mezarlığını gezme teklifini kabul ettim. Doğu'nun en büyük, en kalabalık ve semt olarak en güzel mezarlığı olan burasını gezmekle az önce seyretmiş olduğum dehşet verici ve hayli iğrenç sahnelerin etkisinden kurtulmuş olacaktım.

Burası, yüksekçe ve geniş bir set üstüne kurulu kocaman bir servi ormanı; bir fersahtan geniş alan, geniş yollara ayrılmıştır ve her yandan mezar taşları yükselmektedir. - Kuzey memleketlerinde servi denilen o incecik dallara bakanlar, mezar dostu bu ağacın daha sıcak iklimlerde ne derece güzelleşip geliştiğini tasavvur edemezler. Mezar dostu bu ağaç, Doğu'da hiç bir karanlık düşünce uyandırmadığı ve mezarlıkları süslediği gibi, bahçeleri de süsler.

Yaşlandıkça, servinin gövdesinde, katedrallerdeki Gotik sütuncukların işlemelerine benzeyen damarlar belirir; aşınan kabukları gri renklere bürünür, dalları, kâh kalın ve sık, kâh daha aralıklı kütleler halinde dağılan yaprakların piramit biçiminde yukarıya doğru yükselmesine engel olmadan ilginç ve beklenmedik biçimler alırlar. Kıvrıntılı, dışarıya fırlamış servi kökleri yol kenarlarındaki topraklara, avını yakalamış kartal pençeleri gibi, yol kenarındaki topraklara takılıdır. Bu kökler kimi zaman, deliklerine yarıyarıya girmiş iri yılanlara da benzerler.

Servinin sağlam, koyu yeşilliği güneşin yakıcı ışıkları altında solmaz ve gökyüzünün koyu mavisi üstündeki belirtisini muhafaza eder. - Hiç bir ağaç, servi kadar, hem haşmetli, hem de ağırbaşlı görünüşe sahip değildir. İtalyan villalarının mimari üslûbuna harikulade bir şekilde uymakta, sivri uçlarını minarelerin beyaz sütunlarıyla barıştırmaktadır. - Bu ağacın biteviyeliği, birbirine fazla benzerliği, genel düzenini bozmaz ve res-

sarmlar, onda görülen değişik biçimlerle ilgilenirler. Servi kümelerinin esmer renkleriyle tepelerin üstünde gerilişi Türk ahşap evlerinin pırıltılı renklerine güzel bir fon kurar.

Daha önce, Allambra bahçelerinde, İstanbul'da artmış ve doyurulmuş bulunan bir servi sevgisi beni sarmıştı. Özellikle iki servi var ki, biçimleri ölümsüzlükle anılarıma hakkedilmiş bulunuyorlar. Grenade - Gırnata - adını duyar duymaz onların, eski Arap Krallarının eski sarayının kırmızı duvarları üstünden fışkırmaları hayalimde belirir; ne derin bir zevkle onları görürdüm, onlar ki, her halde bu duvarla yaşıttırlar.

Yaprakların, göklere doğru uzanmış

Siyah nefesleri .....

Kartal avcısı Romero, ya da koşumu, süsler ve çıngıraklarla örtülü bir katıra binmiş Lanza ile, Alpujarras bölgesinden dönerken, bu servileri ne büyük bir zevkle görürdüm.

Ama, Marilhat, Decamps ve Jadin gibi ressamlara modellik edecek kadar güzel Üsküdar'ın servilerine dönelim. Her mezarın yanına bir servi dikilir; ayakta her servi, yatmış bir ölüyü temsil eder. İnsan ölülerinin beslediği bu gübre toprağı hareketlendirdiğinden buradaki ağaç ve yeşillikler hızla gelişir; her gün kazılan yeni çukurlar ölüm ormanının enine boyuna artmasıyla sonuçlanır. Paris mezarlıklarını düzenli bir program gereğince kesilen ormana benzeten, geçici toprak kiralamaları ve arsa geri alınmaları sistemini Türkler bilmez ve uygulamazlar. Bu namuslu barbarlar «ölüm ekonomisi» biliminden haberli değildirler, bizler gibi : zengin ya da yoksul her ölü, bir kere son yatağına yatırılınca mahşer gününün boruları çalıncaya kadar orada yatar ve insan elleri uykusunda onu rahatsız etmez.

Yaşayan şehrin yanındaki ölüler şehri sonsuz genişler ve onu dolduran sessiz sakinleri hiç bir zaman göç etmezler. Marmara'nın tükenmez ocakları bu dilsiz vatandaşların her birine, acını ve şanını bildiren mermer sütunu sağlar. Bir tabut ne ka-

dar az yer kaplasa, mezarlar birbirine ne kadar yakın bulunsa, ölüler şehri yaşayanlar şehrinden daha geniş bir alanı kaplar; Bizans'ın Fatih Sultan Mehmet tarafından alındığı zamandan beri hayata göz yummuş milyonlarca ölü burada yatar. Her şeyi, hatta sonsuzluğu mahveden zaman, mezar taşlarını yıkmasa, külh ve sarıklarını koparmasa, sessiz mezarcılar olan yılların tozu o kopuk, o parçalanmış mezarları yavaş yavaş örtmese, o mezarları hesaplayan sabırlı bir istatistikçi Rum imparatorluğunun düşüş yılı olan 1453 ten bu yana İstanbul'un nüfusunu hesaplayabilir.

Her yerde başlangıç biçimlerine dönmeye çalışan tabiatın müdahalesi olmasa, Türkiye imparatorluğu, az zamanda, ölülerin canlıları kovduğu uçsuz bucaksız bir mezarlık olur.

İlkin iki kocaman koyu yeşil perdesiyle ölüm kokan, kişide hayaller uyandıran büyük yoldan yürüdüm; rahatça çömelmiş taşcılar yol kenarında mezar taşları yontuyorlardı; Haydarpaşa'ya giden kadınlarla dolu arabalar geçiyordu; kaşları Çin mürekkebiyle birleştirilmiş, ince muslinden yaşmakları altından yüzlerinin pudrası beliren müslüman fahişeleri orada burada avare dolaşıyor, gürültülü kahkahalar ve kışkırtıcı bakışlarla kimi Türk gençlerini tahrik ediyorlardı. Az sonra toprak yoldan ayrıldım ve arkadaşlarımı bırakarak ölümün Doğu'lu niteliğini yakından incelemek üzere mezarların arasına rastgele daldım. Péra'nın-Champs'ı münasebetiyle daha önce yazmıştım ki, Türk mezarlarının başucunda, hayalmeyal bir insan yüzünü hatırlatan, kıvrım ve biçimleri ölünün niteliğini gösteren bir sarıkla örtülü mermer sütunlar bulunur. Bugün sarık yerine, kırmızıya boyanmış bir fes görülür; bir lotüs çiçeği dalı ya da kabartmalı, renklendirilmiş üzüm salkımlarıyla bezenmiş çubuklar ölünün kadın olduğunu gösterir. Yaldız ve renklerinin az ya da çok olmasıyla birbirinden ayrılan mezar taşlarının altında, genellikle, taştan, mermerden bir kapak bulunur. Ortasındaki bir kaç parmak derinliğindeki çukura ölünün akraba ve dostları çiçek koyar, süt ya da kokular doldururlar. Bir gün gelir ki çiçekler solar

ve artık tazelenmez, çünkü sonsuz acı yoktur ve unutmak olmasa, yaşama imkânsız olur. Gül suyu yerine o küçük çukura yağmur suyu dolar; küçük kuşlar, kalbin göz yaşlarının döküldüğü yerde yağmurun göz yaşlarını içerler. Güvercinler ötüşerek bu mermer küçük banyoya kanatlarını batırır, yandaki mezar taşına konarak da güneşte kurunurlar ve ölü, aldanarak, bir yakınının iç çekmesini duyduğunu sanır. Mezarlar üstünde uçuşup ötüşen bu kanatlı hayat kadar zarif ve taze bir şey tasavvur edilemez. Yeryer, Arap üslûbunda kemerli bir türbe anıtsal heybetiyle yükselir; beliren bu türbe, ailesi efradıyla çevrili bir paşanın, son köşküdür.

Ağırbaşlı, yavaş hareketli, hayatın her aksiyonunda haşmetli olan Türkler ancak ölüm halinde acelecidirler. Yıkanıldığından hemen sonra ölü koşar adımla mezarlığa götürülür, Mekke'ye doğru uzatılır ve bir kaç avuç tozla örtülerek çarçabuk gömülür. Müslümanların inancına göre kadavra, çıkmış olduğu toprağa iade edilmedikçe acı duyar. Kur'anın kimi âyetlerine dayanarak imam, bu âyetlerin anlamını ölüden sorar; ve ölümün sessizliği onun, soruları müsbet cevaplandırdığı anlamına gelir; hazır bulunanlar Âmin derler ve heyet, ölüyü sonsuzlukla yalnız bırakarak dağılır.

O zaman, abanoz yüzlerinde firuze taşı rengindeki gözleri parlayan iki ölüm meleği Münkir ile Nekir, ölüye hayatındaki faziletli, ya da günahkâr yaşantısı üstüne sorular sorarlar ve, aldıkları cevaplara göre, ruhunun cennette mi, cehennemde mi yer alacağına karar verirler. Ne var ki Müslüman cehennemi sadece bir geçit süresidir ve dini bütün her kişi, az çok uzun, az çok ızdırap verici işkencelerden sonra cennete kavuşur, Allah'ı görür ve huri'lerin sevgisine kavuşur.

Ölü gömülürken, çukurun başına bir delik, ya da bir geçit bırakılır. Bu ailesinin ve dostlarının iniltilerini, ah ve vahlarını duyabilmesi içindir. Çok kere çakal ve köpeklerin genişlettikleri bu delik mezarın bodrum penceresi, bu dünyanın öteki dünyayı seyredebileceği küçük hava deliği gibidir.

Nereye gideceğimi kesin olarak bilmeden yürüye yürüye mezarlığın en eski, dolayısıyle de daha bakımsız bir bölümüne varmıştık. Dengelerini kaybetmiş olan mezar taşları sağa sola eğilmişlerdi. Çoğu, bu kadar uzun zaman ayakta kalmış olmaktan yorulmuş gibi yere yatmış, artık hiç kimsenin hatırlamadığı, zamanla silinmiş bir çukuru işaret etmeği sanki gereksiz bulmuşlardı. Tabutların yıkılışlarından, ya da yağmur sularından karışmış olan toprak mezarın gizliliğini eskisi gibi sağlıyamıyordu. Hemen hemen her adımda ayağım bir çene kemiği, bir bel kemiği parçasına, bir kaburgaya, bir oyluk kemiği başına çarpıyordu. Ara sıra, kısa ve seyrek otlar arasından fildişi gibi beyaz, bir devekuşu yumurtası gibi yuvarlak ve cilâlı, acaip bir çıkıntı görüyordum. Bu toprağın hemen yanında bir ölü kafasıydı. Saygılı ve dindar eller karmakarışık olmuş çukurlar içine topraktan fırlamış kemik parçalarını aşağı yukarı yerleştirmişti; başka kemik parçaları sessiz yolların kenarında taş parçaları gibi yuvarlanıyordu.

Birden garip, korkutucu bir merak beni sardı: demin sözünü ettiğim deliklerden birinden bakarak ölümün sırrına erişmek, ölüyü yattığı yerde görmek merakı, hiçliği açık bu pencerlerden birine eğildim ve rahatlıkla, giysilerinden sıyrılmış beşer tozunu görebildim. Sarı, renksiz, sırıtan, çukur gözlü, parçalanmış çene kemikleriyle ölü kafasını, göğsünün zayıf kafesini, onu kaplayan siyah birikintiyi, üstüne düşmüş kol kemiğini görüyordum. Gerisi gölgede ve toprak içinde kayboluyordu. Bu uyuyan ölüler çok rahat görünüyordu ve bu görünü, beklediğim gibi beni korkutmak şöyle dursun, bana rahatlık bile verdi. Gerçekten, burada, kireç fosfatından başka bir şey artık kalmamıştı ve ruh duman gibi havada karıştıktan sonra tabiat, yeni yeni kombinezonlar hazırlamak üzere kendi elemanlarını yavaş yavaş geri alıyordu.

Eskiden, Père-Lachaise mezarlığında «Ölüm Komedisi» konusunda hayallere dalmıştım ama bu şiirimin tek mısraını Üsküdar mezarlığında yazamazdım. Bu rahat, sessiz servilerin gölge-

sinde bir insan kafatası beni, bir taş parçası görmüş kadar duygusuz bırakıyordu; ölümden Hristiyanca korktum ve ölüm ve mezar üstündeki katolikçe incelemelerime karşılık Doğu'nun her şeyi kadere bırakan rahatlığı, isteğimin dışında beni sarmıştı. Üstüne eğildiğim ve sorduğum bu ölü tozlarının hiç biri beni cevaplandırmadı. Her yerde sessizlik, dinlenme, unutma ve kutsal ana Cybèle'in koynunda rüyasız bir uyku. Bütün bu açık tabutlara kulağımı ne kadar verdiysem, ağını ören böceklerden başka hiç bir gürültü duymadım. Yan yatmış bu uykudakilerin hiç biri, orada bulunuşumdan rahatsız olarak, bana dönmemişti. Sakin, rahat, hemen hemen bir gülümseme içinde, mermerden atlayarak, insan kalıntıları üstünde yürüyerek gezintime devam ediyordum; bir gün gelip böyle benim gibi gezen birinin ayağının boş bir kupa gibi çukur, ses veren kafatasıma çarpacağı günü korkmadan düşünebiliyordum.

Servilerin kara piramitleri arasından sızan güneş ışınları mezarlığın beyazlığı içinde uçuşuyorlardı; kumrular ötüyor ve gökte, atmacalar yuvarlaklar çizerek uçuyorlardı. Aralarında bir zenci ve bir çocuk, küçük bir halının ortasına oturmuş bir kaç kadın, melânkolik bir rüyaya dalmışlardı, ya da duygulu bir anının etkisi altında hayal kurarak dinleniyorlardı. Hava nefis bir tatlılıkta idi, bu karanlık orman ortasında ve eskiden hayat dolu bu toprağın tozları arasında hayatın bütün mesamatımı kapladığını hissediyordum.

Arkadaşlarıma dönmüştüm ve mezarlığın çok yeni bir bölümünden geçiyorduk. Ölümün de modaları var; geçtiğimiz yerde gömülü olanlar hep soylu kişilerdi ve mezarları son zevke göre düzenlenmişti. Ama ben, kendi hesabıma, Marmara mermerinden Kur'an ayetleri altın harflerle bezenmiş sarıklı mezar taşını daha çok sevdim.

Mezarlıktan çıkan yol, Haydarpaşa denilen büyük bir ovaya varır; burası, Üsküdar ile Kadıköy arasında, bu köye yakın koskoca kışlalar yanında bir talim yerine benzer. Kırık mezar taşlarından yapılı iki duvar, yolun iki yanından tümsekleri des-

teklemekte, üç dört ayak yüksekliğinde bir taraça teşkil etmekte idi. Buradan görünüm çok iç açıcı idi, sanki canlı çiçeklerle bezenmiş bir bahçeye bakıyordum. Hasırlar ya da halılar üstüne çömelmiş iki sıra kadın, pembe, gök mavisi, elma yeşili, eflâtun feracelerinin vücutlarını zarif bir şekilde saran renklerinin birbirine zıt ışıltılarını sermişlerdi. Bu kadın gruplarının önündeki çocuklar, kırmızı cepkenleri, fulya çiçeği renginde pantolonları, altın sîmlerle işlenmiş yelekleriyle bir pul ve altın işleme pırıltı içinde göz kamaştırıyordu. Ferace ve yaşmak, onları giyen yabancıda opera balosunun dominoları etkisini uyandırır. İkin hiç bir şey görünmez; görünüşte birbirine benzeyen bu anonim gölgelerin karşınızda dönüp dolaşmaları sizi şaşırtır; ama, az sonra göz bu biteviyeliğe alışır, farkları seçmeye başlar, örten satenlerin altındaki vücutları sezer. İyice örtünmemiş, gizlenmemiş bir zarif duruşun gençliğini anlarsınız; kırk yaşlarının olgunluğu da çeşitli izlerle kendini belli eder. Yerinde esen bir hafif rüzgâr, dantela yüz örtüsünün ince sakalını kaldırır; maskenin altından yüz belli olur ve hayalet, kadın olur. Doğu'da da olay aynıdır: bir rob döşambr ya da banyo mantosuna benzeyen merinos kumaşından o geniş kıvrımlı giysi, sonunda sırrını açığa vurur; yaşmak, beklenmedik şeffaflıklar gösterir, Müslüman kıskançlığının yüklediği bütün örtülere karşılık bir Türk kadını, fazla ısrarla seyredilmediği takdirde, bir Fransız kadını kadar «göze görünür» olur.

Vücut girinti ve çıkıntılarını gizleyen ferace, sırasında onları değerlendirir; feraceyi düzeltmek bahanesiyle onu aralayan bir Türk koketi vardır kimi zaman, altın işlemeli kadife bluzunun altından ince tülden bir gömleğin fazla örtmediği zengin bir gerdanı, korsenin yalanından kurtulmuş mermer bir göğsü gösterir. Güzel elli olanlar, uçları kına ile bezenmiş ince uzun parmaklarını feraceden çıkarmasını pek iyi bilirler. Yaşmağın muslini, tek kat ya da iki kat kullanarak yüzü gizler ya da gösterir şekle sokmanın çareleri vardır; bu beyaz ve rahatsız edici maskeyi yükseltmek ve alçaltmak, onu hotozdan ayıran mesafeyi daraltıp genişletmek mümkündür. Bu iki beyaz şerit ara-

sından dünyanın en harikulâde gözleri pırıldar; sürmeyle daha da güzelleştirilen bu gözler, sanki siyah incilerdir ve yaşmağın yarı yarıya gölgelediği yüz ifadesini bakışlarında toplarlar.

Yolun ortasında ağır ağır yürürken, Opera'da ya da İtalyan tiyatrosunda bir loca dizisini gözden geçiriyormuşum gibi, bu Türk güzelleri galerisini doya doya seyredebildik. Kırmızı fesim, iyice iliklenmiş redingotum, sakalım ve esmer tenim sayesinde kalabalığa rahatlıkla karışabiliyordum ve hiç de, çevrenin dikkatini çekecek derecede bir Parisli'ye benzemiyordum.

Haydarpaşa yolunda arabalar, talikalar, faytonlar, elmasları güneşte pırıldayan zengin giysiler içinde kadın dolu çeşitli araçlar geçiyordu. Elmasları, hafif bulutlar arkasındaki yıldızlar gibi, muslinlerin ince tülleri arkasından ışıldıyorlardı. At üstünde ya da yayan kavaslar, padişah haremine bağlı odalıkların iç sıkıntılarını gezdirdikleri kimi arabaların arkasından gidiyorlardı.

Orada burada, bir zenci harem ağası bekçiliğinde, beş altı kadınlık gruplar ağaç gölgelerinde dinleniyorlardı; Onları buraya getiren arabaların yanında, kümelenmiş olan bu kadınlar, Decamps'nın, ya da Diaz'ın bir tablosuna sanki poz veriyorlardı. İri, gri renkteki öküzler rahat geviş getiriyor, sinekleri kovmak için, iple kuyruklarına bağlı boynuduruklarını süsleyen püskülleri sallıyorlardı; ağırbaşlı duruşları, çelik plakalarla süslü alınlarıyla bu güzel hayvanlar Mithra, ya da Zoroastre'ın papazlarına benziyorlardı.

Kar suyu, şerbet, üzüm ve kiraz satıcıları bir gruptan ötekine koşarak, Rum ve Ermenilere mallarını teklif ediyor, gözün önündeki tabloyu daha da hareketlendiriyorlardı. Bu satıcılardan, dilim-dilim kesilmiş kavun ve karpuz satıcıları da vardı.

Güzel atlara binmiş süvariler arabaların ötesinde, her halde meçhul bir güzel şerefine atlarını şahlandırıyorlardı; Necif, Hicaz ve Kürdistandan gelme halis kan atlar, uzun, yumuşak

yelelerini gururla sallıyor ve hayranlıkla seyredildiklerinden emin, parlak taşlarla bezenmiş eyer örtülerini hareketleriyle pırıldatıyorlardı. Kimi zaman, at üstündeki sırtını çevirince, güzel, zarif bir baş, bir talikanın penceresinden dışarı sarkıp bakıyordu.

Güneş ufka iniyordu; zihnim hayal dolu, içim anlaşılmaz isteklerle kaplı, Üsküdar yolunu tuttum. Hristiyan Rum olduğu ve Ramazan yasağına uymak zorunda olmadığı için çubuğunu tüttüren ve kahvesini içen kayıkçım beni orada sabırla bekliyordu.

XIV
KARAGÖZ

Boyuna mezarlıklardan söz açarak «bir ölü yıkayıcısının gezi anıları» gibi bir kitap kaleme almış etkisini uyandırmaktan korkuyorum; ama suç bende değil: bugünkü niyetimin ölümle hiç bir ilgisi yok. Sizi, Türk «polichinelle»i Karagözü görmeye götürmek istiyordum. Ne var ki, Karagözün salaş kulübesine gitmek için Péra'nın büyük Champ-des-Morts'undan geçmek gerek; ne yapmalı? Oysa, kii mezar arasında yer almış bu «Çin gölgesi», bu hayal Karagöz hiç de keder verici bir kişi değil.

Uzun Péra caddesinin ucuna kadar gidince, bir çınar buketinin gölgesindeki bir çeşmeye varılır. Buradaki seyisler, az çok dil bilmelerine göre, «Çelebi, sinyor, monsu» diye seslenerek size atlarını teklif ederler; talikalar, arabalar bekler; şerbet, sarımsı bir su, beyaz dut, salatalık, pasta ve kaba şekerleme satıcılarını, bir müşteri kalabalığı çevrelemiştir. (*)

Meydana benzer, genişletilmiş alan kenarında oturmuş kadınlar, iri kara gözlerini cesaretle size diker, yayan, at ve katır üstünde, türlü biçimlerde ve türlü memleketlerin arabalarına binmiş gidip gelen Türk, Rum, Ermeni, Acem, Bulgar ve Avrupalı kalabalığını seyrederek eğlenirler.

(*) Yayımcının notu: Bugünkü Taksim Meydanı köşesindeki I. Mahmut Çeşmesi.

Güneşin batışını, imsâkin sonunu gösteren top patlamıştır. Kahveler dolar, tütün dumanları her yerden yükselmeye başlar; darbukalar gümbürder, teflerin maden pulları titrer, zurnaların cırlak sesleri yükselir ve gezici şarkıcıların tiz perdeden bağırışları birbirine karışır; bütün bu ses ve gürültüler neşeyle ortalığı kaplar.

Topçu kışlasının önündeki talimhanede şık beyler atlarını gösterişli gösterişli gezdirirken, şişkin ve tüysüz yüzlü, upuzun bacaklı siyah harem ağaları haşmetli atlarını dört nala sürerler, incecik sesler çıkararak birbirleriyle yarış eder, umursamazlık içinde tozlarda yatan sarı ve kızıl köpekleri ezmekten korkmayarak atlarını koşuştururlar.

Daha uzakta Rumların ve Ermenilerin yassı mezar taşları üstüne çıkmış çocuklar kedi oyunu oynarlar. İslâm toprağı, başka dinden olan bu mezarları sanki lutfen barındırıyormuş gibi, bu mezarlarda hiç bir dinsel işaret ya da amblem yoktur. Oynaşan bu filozof çocuklar insan tozundan yapılı bir toprak üstünde koşuştuklarını bilmiyor gibidirler. Fransa'da her halde yersiz görülecek, ama Türkiye'de çok tabii gelen bir yaşama gücü ve bir neşeyle oynarlar bu mezarların üstünde.

Petit-Champ-des-Morts İstanbul'un «Boulevard des İtaliens»i; Büyük Champ da, «Bois de Boulogne» udur: buraları, Türk çelebilerinin ve Avrupalı şık mösyölerin İngiliz ya da püsküllü atlarını gösterdikleri bir çeşit yarış alanıdır; buharlı gemiyle Paris'ten ya da Viyana'dan gelmiş bir kaç fayton, bir kaç Amerikan arabası ve kupa, burada zengin Péra ailelerini gezdirirler. Sokak bu kadar berbat, bu kadar dar olmasaydı, arabalar daha çok olurdu; bu görünüşüyle bile tablo hayli hareketlidir ve medenî arabacılığın bu yapıları, bir sanatçının her halde tercih edeceği Türk arabalarının ağır biçimleri, modası geçmiş yaldızları ve alacalı bulacalı renklerine yeterince aykırı düşmektedir.

Servilerin altında yatan ölüler belki de bu hareketli gürül-

tüyü başka mezarlıklarda kendilerini çevreleyen o soğuk sessizliğe, o elem verici yalnızlığa tercih ederler; çağdaşları, dostları, torunlarıyla böylece beraber olmuş oluyor, korkunç nesneler, korku veren hayaletler gibi şehrin hareketinden uzak kalmış olmuyorlardı. Yaşayan şehir onları, iğrenerek ve korkarak koynundan atmıyordu. İlk bakışta günahmış gibi görünen ölüme karşı bu kayıtsızlık, düşünülecek olursa, bizim softaca tutumumuzdan çok daha içli ve duygulu.

Karagöz temsilini beklerken, ardına kadar açık pencereleri harika bir görünüme bakan küçük bir kahveye girdim. Mezarlığın servilerinin ötesinde Boğaziçi ve Asya kıyısı görünüyordu. Gün batışının pembemsi havası arasından Üsküdar, koyu yeşil fonu önünden açık renklerle beliriyor, Büyük Cami ve Sultan Selim Camiinin minareleri kandillerinin ışığıyla taç giymiş gibi parlıyorlardı. Anıtsal kışlalarıyla yüklü Chalcédoine burnu denize doğru ilerliyor ve Tour de Léandre, pırıl pırıl beyazlığıyla mavi sulardan fışkırıyor, kubbesindeki ışık, muslin bir sarık üstündeki bir altının pırıldayışına benziyordu.

Sedirin dayalı olduğu pencere kenarında, tütünü bir kaç kere tazelenen çubuğumu rahat rahat içerken, işleri yüzünden geciken İstanbullu arkadaşım yanıma geldi. Mezarlıktan geçerek, bir servi perdesinin gölgesinde, bir yanı mezarlarla örtülü, küçük ahşap evlerden kurulu sokağa benzer bir yere vardık.

Bu evlerin birinin kapısında, fenere saplı bir kandilin sarımsı ışığı titreşiyordu; bu saf ışıklandırma aracı İstanbul'da sık sık kullanılıyordu. Gideceğimiz yer burası idi. Hem kasa, hem kontrol görevini gören bir sandığın başına çömelmiş ihtiyar bir Türk'e bir kaç kuruş vererek içeri girdik. Gösteri, bir kaç ağacın dikili olduğu bir bahçede yapılıyordu; yerliler için alçak, gâvurlar için hasır iskemleler banko ve stallerin yerine geçiyordu; seyirciler hayli kalabalıktı; çabuk ve nargilelerden çıkan mavimsi duman halkaları, tütün içenlerin başları üstünde bir sis tabakası kuruyor, toprağa dayalı çubuklar yarı karanlıkta ateş böcekleri gibi pırıldıyordu. Yıldızların noktaladığı, gece

mavisi rengindeki gök, bu bahçenin sanki tavanı idi, ay da avizesi. Garsonlar koşuşarak, Türk keyfinin kaçınılmaz unsurları olan kahve ve su yetiştiriyorlardı. Karagöz perdesinin tam karşısına, ilk sıraya, kimi genç adamların yanına bizi oturttular; tarbuşlarının uzun püsküllleri, çin kuyrukları gibi bellerinin aşağısına kadar inen bu gençler, temsil daha başlamamışken kahkahalarla gülüyorlardı.

Karagöz tiyatrosu bizim Polichinelle barakasından da daha ilkel bir sadelikte: kalın bir kumaşın gerili olduğu bir duvar köşesi, arkadan ışıklandırılmış dört köşe bir beyaz perde, tiyatroya yeter; bir fener onu ışıklandırır, bir davul da orkestrasıdır; bundan daha sade ne olabilir? Karagözü oynatan, -empresaryo- iki duvar bitiminin teşkil ettiği açıda oturarak konuşturduğu ve hareketlendirdiği figürleri önünde tutar.

Küçük aktörlerin belireceği ışıklı alan, sabırsız bakışların toplandığı bir merkez gibi, karanlıkta ışıldıyordu. Az sonra bez ile aradaki fener arasında bir bölge belirdi. Şeffaf, renkli bir şekil, parlak beze geldi yapıştı; bu, bir küçük ağaca konmuş bir cins sülün kuşuydu. Davul gümbürdedi, boğazdan gelme, tiz perdeden bir ses ve acayip, Avrupalı kulaklar için anlaşılmaz bir şarkı, sessizlik içinde yükselmeye başladı; kuş görününce, bir erkek topluluğundan çıkan konuşmalar ve belirsiz sesler hemen durmuştu. Perde kalkmış, temsil başlamıştı. Sülün kayboldu ve onun yerine bir bahçeyi temsil eden bir çeşit süsleme, perdede belirdi. Bu, kafesler ve parmaklıklarla çevrili bir bahçe idi ve parmaklıkların üstünde yeşil yeşil görünen ağaçlar, biçimlerinin saflıkları bakımından, çam ağacı gövdesinden yonga yonga kesilerek yapılan Nüremberg oyuncaklarındaki ağaçlara benziyordu.

Karagözün sahnede belirmesiyle çatlak sesli kahkahalar yükseldi; altı, sekiz parmak boyunda gülünç bir figür, delice hareketlerle bahçe parmaklıklarının altına yerleşti.

Karagöz özel bir anlatıma lâyık bir kişi. «Çin gölgesi» ni-

teliğinin verdiği zorunluk bakımından hep yandan görülen maskesi, -yüzü-, Türk tipinin hayli başarılı bir karikatürüdür. Papağan gagası biçimindeki burnu, kıvırcık siyah bir sakal üstüne düşer. Kalın bir kaş, Bizans üslûbune uygun bir desen cesaretiyle, profilden görünen yüzünde karşıdan görünüyormuş gibi beliren gözü üstünde kömür siyahı bir çizgi teşkil eder; karagözün yüzü, aptallık, şehvetpereslik ve kurnazlık karışımı bir ifadededir, çünkü o, aynı zamanda Prud'homme, Priape ve Rubert Macaire'dir. Eski moda bir sarık, tıraş olmuş kafasını örter ve bu sarık, her dakika düşerken, seyircileri güldürür; bir cepken, alacalı bulacalı renkli bir yelek, bol pantalonlar giysisini tamamlar. Kolları ve bacakları oynayıp hareketlenebilir.

Karagöz Séraphin'in «fantocini»lerinden farklıdır; bunlar gibi yağlı kağıt üstüne simsiyah leke olarak belireceği yerde, «laterne magique» figürleri gibi şeffaf renklerle renklendirilmiştir. Karagöz üstüne daha kesin bir fikir vermek amacıyla onu, bulunduğu pencereden, çevreleyen kurşun şeridinden kurtarılan bir «vitray» -renkli cam figürüne- benzetebilirim. Çizgi ve gölgeleri teşkil eden, mukavva, teneke ya da başka dayanıklı bir maddeden yapılı bir örgüye, temsil edilen konuya göre yeşile, maviye, sarı ve kırmızıya boyalı şeffaf peliküller yapıştırılmıştır. Bu bakımdan, Java adası kuklaları, Çin gölgelerinden çok, Karagöze benzerler. Türk «polichinelle»inin strüktürü ve renkleri üstüne bu açıklamalar yeter kanısındayım. Çünkü, aynı prenisplere uygun olarak yapılı öteki aktörler de bu özelliktedirler.

Bir trajedya prensi olması bakımından Karagöz'ün, Hacıeyvad isimli bir kafadarı var; yarı Mascarille, yarı Bertrand niteliğindeki bu tip, Karagöze muhataptır, suyuna giderken onunla alay eden, ve pek fazla güvenilmemesi gereken bir kişidir. Oreste Pylade'sız, Euryale Nisus'suz, Castor Pollux'süz nasıl düşünülemezse, Karagöz de Hacı-Eyvad'sız öylece düşünülemez; bu iki tipin kavgacı ve edepsizce aykırılığı oyunun bütün repertuarında egemendir. Fikri gibi bedeni de hareketli bulunan Hacı-

Eyvad, inceliği ve zarifliği bakımından Karagöz'ün o güçlü bedeninin tam karşıtıdır .

Demin sözünü ettiğim bahçede, karagözün şehevî iştahlarını kamçılayan esrarlı bir güzel, Muhammed'in bir Huri'si saklıdır. Sert bekçilerin nöbet bekledikleri bu yasak cennete girmek ister ve bunu başarmak için çeşitli hilelere baş vurur ama, boyuna başarısızlığa uğrar; onu kılıcıyla korkutan bir haremağası ya da sinirli havlamalarıyla bacaklarına saldırıp ısıran bir köpek karşısına çıkarlar zaman zaman; ustasından az çapkın ve şehvete düşkün olmayan Hacı-Eyvad da karagözü atlatarak bahçede saklı güzele sokulmak ister. Bunun için de sinsi sinsi bir takım dalavereler çevirerek durumu karıştırır.

Patronu ile bu yüzden kavgalara, tartışmalara yol açar. Bu edepsiz Hacı-Eyvad, Lélie'nin metreslerine sataşmayan Mascarille kadar da ahlâklı değildir.

Yeni bir kişi görünür perdede. Bu, bir elçilikte görevli genç bir Türk gibi redingotlu ve feslidir. Ruh hâletinin sembolü, aşkının devamlı ve göze görünür ifadesi olan bir fesleyen saksısı elinde tutar Karagöz bu saf âşığa balta olarak, onu sevgilisiyle buluşturacağına söz vererek parasını çeker. Onu, Molière'in bir uşağı, aptal, safdil bir Valère ya da Erasta gibi oraya buraya sürükler; ümidi, ateşli kırbaçlı arapların koruduğu bu yasak cennete genç efendi ile girerek, güzeli alçakça elinden almaktır.

Güzelin şöhretini duymuş olan Acemler de gelip bahçe parmaklıklarının önünde dolaşmaya başlarlar. Acaip semerli, bereketli atlara binmişlerdir. Başlarında Astragan kürklü uzun kulakları, ellerinde de hiç bırakmadıkları baltaları vardır. Karagöz onların dostluğunu kazanmak ister, birbirinden saçma türlü hikâyeler anlatır bu uydurma sözler, Türklerin Acemlere yakıştırdığı bönlük, aptallıkla ilgilidir. Hacı-Eyvad da Acemlere yanaşır ve bu rekabet, Karagözün kafadarına attığı yumruk ve tekmelerle sonuçlanır. Bu kavga sırasında elinde saksı tutan

genç âşık harem doğru süzülür ve harem kapısı şaşkın Acemlerin yüzüne kapanıverir. Bu sefer de onların aklı başlarına geldiğinden Karagöz ve Hacı-Eyvad'a çullanarak onları bir güzel döverler. Bu genel kargaşalık, seyircileri gülmekten kırıp geçirir.

Ben, burada, oyunun sadece hareket, -mimik- yününü anlatıyorum; Türkçe bilgim, Molière'in «Bourgeois Gentilhomme» piyesindeki törende söylenenlerden ibaret. Türkçe; İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce gibi, kelimelerin, bilinmese bile sezildiği «şeffaf» dillerden değil. Ne var ki Karagöz oyununun diyalogunun, onu anlayabilen seyircilerin kahkahalarına bakılırsa, son derece gülünç olduğu seziliyordu.

Türk dili, çok tuhaf, aynı zamanda çok garip söz tekerlemelerine, iki anlamlı konuşma ve kelimelerine alan olabilecek bir dil. Bir harf, ya da bir söyleyiş tarzı kelimenin anlamını değiştirmeye yeter. Örneğin, «Acem», İranlı demektir; ama iş bilmeyene «acemi» denilir. Karagöz «Acem Baba» diyeceği yerde boyuna «Acemi Baba» demeği kaçırmıyor ve bu seyircilerin gürültülü kahkahalarına yol açıyor. Türk oyunlarında Acem, Fransız vodvillerindeki İngilizin, İngiliz piyesindeki Fransızın rolündedir. Bu zavallı Acemler, her türlü şakaya, her türlü hile oyunlarına konu olurlar kelimeleri uzatarak konuşuş ve söyleyişleri taklit edilir, yabancı yabancı ve katı duruşları, acayip giysileri, Şehname kahramanları gibi ve savaşla hiç ilgili olmayan durumlarda bile ellerindeki silâhlarla alay edilir. Çok muhtemel ki, İranda, gülünç adam bir Türk'tür ve böylece, milletten millete bu kötüniyetlilikte bir takas gerçekleştirilmiş olur!

Dil bilen arkadaşım oyunun belli başlı yerlerini bana tercüme ediyordu; ama, bu koca-koca sokakları, bu «hiperbolik» tekerlemeleri dilimize aksettirmek imkânsız; bunun için Rabelais'nin, Beroalde'ın Eutrapel'in sözlükleri, Vade'nin sarhoşça küfür ve sövme bilgisine başvurmak gerekir. Ne var ki, büyük Champ-des-Morts Karagözü sansürden geçmiş, daha doğrusu, hadım edilmiştir: Müstehçen sözler sarfediyor ama, müstehçen

hareketlerde bulunmuyor artık. Ahlâk kuralları silâhlarını elinden almış. Artık Karagöz, bastonsuz bir Polichinelle, boynuzsuz bir Satyre, Abeilard durumunda bir Lampsaque Tanrısı; hareketle geçeceğine, serüvenlerini Théramène biçimi hikâyelere konu yapıyor. Bu tutum daha klasik olmakla beraber, doğrusunu söylemek gerekirse daha sıkıcıdır ve Karagöz tipinin özelliği bu yüzden hayli zayıflar.

Şiir parçaları ve vodvillerde söylenenler türünde şarkılar oyunu süsler, şarkılar, kedi miyavlamasına benzer tiz perdeden yükselirken davul, sert gümbürtülerle çalıp durur.

«Karagözün evlenmesi» geniş mizansenli bir oyundur. Karagöz çok zarif bir genç kıza rastlamıştır ve çabucak alevlenen bir mizaca sahip olduğundan bu kıza karşı ateşli bir sevgi beslemeye başlamıştır. -Sırası gelmişken kaydedelim ki Türk geleneklerine aykırı olarak Karagözde kadınların yüzü açıktır-. Karagöz'ün sevdiği kız, ideali olan kız, gerçekten de hayli güzel bir Çin gölgesi gözleri sürmeli, dudakları kırmızı, yanakları allıklıdır. Giysisi Opera-Komik sultanlarınkine benzer ve tavır ve hareketleri de hayli işvelidir. Nikâhtan sonra Karagöz düğün hediyelerini gönderir: dört araba, dört talika, dört el atı, dört deve, dört inek, dört keçi, dört köpek, dört kedi kuş dolu dört kafes; daha sonra sedirler, çubuklar, nargileler, iskemleler, halılar, fenerler, mücevher kutuları, giysi sandıkları, çanak, çömlek ve tuvalet eşyası taşıyan hamallar gelir.

Türk evinin ve yaşantısının ayrıntılarını açığa vurması bakımından bu geçit resmi bir yabancı için hayli faydalı yukarıda saydıklarım bir-bir perdeden geçtikçe, dörtköşe bir ritme göre seslendirilmiş bir Tatar marşı duyulur ve bu marşın nağmeleri, tekrarlana tekrarlana zihine iyice nakşolunarak dinleyicinin hoşuna gitmeye başlar.

Karagözün bu cömertliği, onu, vaktinden önce peydahlanan bir evlilik talihsizliğinden kurtaramaz. Demin o kadar ince ve narin olan genç kız, kocasına hiç de borçlu olmadığı, göze görü-

nür bir yuvarlaklığa bürünmeye başlar. Zavallı Karagöz düğün günü kendisini baba bulur. Bu olay onu son derece şaşırtmakla beraber, bir Paris'li koca gibi kaderine razı olur.

Geçit resmi beni hayli eğlendirdi. Çünkü onun zevkine varmak için diyalogları anlamak gerekmiyordu. Bu gösteriden duyduğum hazzı, dilimizi bilmeyen yabancıların opera balesini seyrederken duydukları hazza benzetebilirim.

Atlar, develer, köpekler, defilenin bütün aksesuarları en zevkli bir biçim saflığı içinde idiler ve üslûpları bakımından, bizim Epinal figürlerini hatırlatıyorlardı; yaşayan her hangi bir nesnenin resmi, desen ve renkle dinlerinde yasaklanmış olan Türk'ler, bu alanda, en gotik barbarlık içinde kalmışlardır. İnsan figürünü canlandıran tek yapıtlar olan Karagöz şeffaf kuklaları da bu acemiliğin izlerini taşırlar. Bununla beraber bu figürler, primitif, saf olan her şey gibi, bir kişiliğe sahiptir ve daha ustaca bir işçilik onların bu özelliğini kaybettirir.

İki yanından koca koca servilerin yükseldiği bir yoldan geçerek Péra'ya doğru gidiyordum. Bu servilerin koyu kütlesi arasından sızan gümüşî ay ışıkları, kefenlerine sarılmış hayaletler gibi yol kenarında yükselen mezar taşlarını koyu bir fon üstünde belirtiyordu. Uzaktan uzağa işitilen bir köpek havlaması burada hâkim olan derin sessizliği ara sıra yırtıyordu. Bu ölüler halkının arasında tek yaşayan varlık olan kalbimin vuruşlarını duyar gibi oluyordum. Birden bire mahşer gününün borazanı gibi kulaklarımda patlayan bir ses bana, Fransızca olarak seslendi, korku ve şaşkınlığımdan titredim: «Mösyö, diyordu Fransızca bu ses, son çöreklerimi almak ister misiniz?» Bir mezarlık ortasında, hayaletlerin saati, romantik saat olan gece yarısında yapılmış bu yersiz, zamansız teklifin beni hem korkutan, hem güldüren gülünç ve akıl almaz bir niteliği vardı. Bu, İstanbul'da ölmüş, bana bir çörek hayali vermek isteyen bir pastacı vatandaşımın ruhu mu idi? Buna ihtimal veremezdim, bu düşünce ile sesin geldiği yere doğru yürüdüm. İri yarı, çok güçlü ve çok gerçek, pos bıyıklı, adaleli bir adam, simit ve çörek dolu bir küçük

masayı önünde tutuyordu, bu sessiz yol kavşağında gelmesine ihtimal verilemeyecek müşteriyi bekliyordu. Cezayir'de bir kaç yıl «Turco» eri olarak hizmet ettiğinden Fransızca biliyordu; sonunda askerlikten bıkmıştı, şimdi de geceleyin, pasta satmak olan bu sessiz ve sakin ticaretini yürütüyordu.

Otuz para kadar bir şey vererek arta kalan bütün yiyeceklerini satın aldım; bunları rastlayacağım köpeklere dağıtmak üzere yoluma devam ettim.

Ertesi günü arkadaşım, Türk Polichinelle'i üstündeki incelemelerime devam edebilmem amacıyla Tophane'ye inmemizi teklif etti. Burada, bir kahvenin arka bahçesinde sansürden geçmemiş temsiller veriliyor, Karagöz tipinin gerektirdiği serbest, gülünç ve şehvetli yönü apaçık belirtiliyordu.

Bahçe çok kalabalıktı. Hayli çocuk, özellikle sekiz, dokuz yaşlarında kızlar da vardı seyirciler arasında. İçlerinde Decamp'ın «Türk okulundan çıkış» tablosunda görülenleri hatırlatan güzel başlı, pek tatlı kızlar görülüyordu. Henüz belirmemiş cinsiyetleri içinde bu kızlar, garip bir zerafet, haşarı bir çekicilik içinde kaynaşıyorlardı. Siyah çiçekler gibi, hayret ve hayranlıkla açılmış güzel gözleriyle, Karagözün iğrenç oyunlarını, delice bir şehvetin akıl almaz kaprislerini doyuruşunu seyrediyorlardı. Karagöz'ün her «erotik» marifetinden sonra, saflıklarından bir şey kaybetmeksizin ahlâkları hayli zedelenmiş bu küçük melekler gümüş sesleriyle kahkahalar atıyor, durmamacasına alkışlıyorlardı; devrimizin utanma ve arlanma duygusu, Aristophane'ın şehevî sahnelerinin Rabelais'nin komik hikâyeleriyle karıştığı bu delicesine olayların böylece sahneye konulmasına her halde tahammül etmez; Türk kiyafetine bürünmüş bahçelerin antik tanrısını düşününüz ki, haremler, çarşılar, esir pazarları, kahveler, Doğu hayatının bin bir girdiçıktısı içine salıverilmiş olsun, utanmaz, meydan okuyan harektleriyle gaddarca neşelenerek kurbanları arasında dönüp dursun. Cinsel teşhiri ve müstehcenlik özgürlüğünü daha da geliştirmek imkânsız olur.

Karagöz oyunları çok kere saraya götürülür ve buralarda kadınlar kafes arkalarına saklanarak oyunları seyrederler. Bu derece açık oyunları, hüküm süren sıkı ahlâk kurallarıyla nasıl barıştırılır? Fazla kaynayan kazana buharın çıkabileceği bir delik; en ağır ahlâk yasalarının da, beşeriyetin sınır dışı isteklerine bir açık kapı bırakması gerekmez mi? Hem, bu düzensiz, çılgınca fantaziler o kadar tehlikeli değildirler ve barakanın fenerleri sönünce birer gölge gibi kaybolup giderler.

Karagözü seyrederken onu, düşüncemde Polichinelle'e Punch'a, Pickelhering'e, Old-Vice'e, «osq» kuklası Maccus'e, hatta Pothein Nevropate'ının otomatlarına bağlamak istiyordum. Ne var ki Karagöz'ün, sadece, delilikleri ve şeheviliğiyle tanınmış Saladin'in bir veziri olduğu söylendiği zaman bu bilimsel anılarım gerksiz oldu. Demek oluyor ki Karagöz Haçlı seferlerinin bir çağdaşı idi; bu eskiliği onu yeterince soylulaştırabilirdi.

PADİŞAH CAMİDE — TÜRK ŞÖLENİ

Padişahın her cuma günü, büyük törenle camiye giderek halk önünde namaz kılması, gelenektir. Herkesin bildiği gibi, pazar hiristiyanlara, cumartesi yahudilere ne ise, cuma da Müslümanlara odur: Dinsel görevlere ayrılmış, ama haftalık mecburi dinlenme hakkını da içine alan bir gün.

Her hafta, müminlerin halifesi, başka bir camiye gider. Ayasofya, Süleymaniye, Osmaniye, Sultan Beyazıd, Yeni Cami, Lâleli Camii, önceden kararlaştırılmış başka camiler. Kur'an'ın hükümlerince, Cuma günü bir cami yapısında namaz kılmak zorunlu olmasından ve padişahın bu zorunluktan kurtulması imkânsız olmasından başka, bu resmî dinsel törende bir politika nedeni de vardır: Sarayda, ya da Boğaziçi kıyılarında serpiştirilmiş yazlık köşklerde bütün hafta saklı yaşayan padişahın hayatta olduğunu halkına göstermesi gerekir. Herkesin gözü önünde at üstünde şehirden geçmekle padişah halka ve yabancı elçiliklere bir «var olma sertifikası» imza eder. Bu tedbir faydasız

değildir, çünkü, saray entrikaları onun normal ölümünü ya da öldürülüşünü pek güzel saklayabilir. Ağır hastalık bile padişahların bu gezilerine engel olmaz; Mustafa'nın oğlu I. Mahmud sarayın iki kapısı arasında ölmüştü. Hasta hasta sürüklendiği bir cuma selâmlık gezisinden dönüyordu, at üstünde zorla tutunuyordu ve soluk rengini gizlemek için yüzü boyanmıştı.

Otellerin tercümanları, bir gün önce ya da o sabah erkenden padişahın hangi camiye giderek namaz kılacağını bilirler; Bizans Otelinin tercümanından öğrendim ki padişah, Çırağan Sarayından çıkarken hemen yanındaki Mecidiye Camisine gidecek. Derviş sokağından Çırağan'a yol hayli uzun ve alaturka saat de yabancılara göre çok değişik olduğundan, kan ter içinde ve Temmuz güneşinden yarı pişmiş bir durumda vardığımda, kortej geçmişti ve padişah cami içinde namaz kılıyordu. Ne var ki namazını bitirmesini ve dönüşünü bekleyebilirdim. Aynı maksatla gelmiş olan İngiliz, Amerikalı ve Ruslardan kurulu bir grupla bir saatlik bir bekleyiş dışında, padişahın dönüşünü görmekle gelişini görmek arasında hiç bir fark yoktur.

Mecidiye Camii, cephesi Boğaza bakan Çırağan Sarayının yanıbaşında. Bu yandan bir çeşit sütun arkasında saklı ve yeşile boyanmış mutfak bacaları ve yüksek duvarlardan başka bir şey görünmüyor saraydan. Sarayın üslûbu adamakıllı moderndir, kıvrıntılı Cenevizli bir Rokoko tarzına uygun mimarisi ilginç olmamakla beraber parlak beyazlığı göğün koyu mavisi üstünde hayli güzel bir görünümdedir.

Cami kapısı açık olduğundan, vezirler, paşalar ve yüksek rütbeli subayları görmek mümkündü; başlarında tarbuş (fes) vardı. Altın yaldızlı, apoletlerin daha da genişlettiği parlak setreler giymişlerdi; şişmanlıklarına rağmen, Doğu ibadetinin hayli karışık pantomimalarını yerine getirebiliyorlardı. İçten görünen bir inançla diz çöküyor, ağır ağır doğruluyorlardı; felsefî düşünceler, İstanbul'da, söylendiği kadar ilerlemiş değildir. Avrupalı gibi eğitilmiş Türkler bile, Londra ya da Paris dönüşlerin-

ce Kuran bağlıdırlar ve uygarlık cilâları hafifce kazınınca altından sadık mümin görünüverir.

Seyisler ve siyah köleler harikulâde atları yularlarından tutuyor ya da gezdiriyorlardı. Bu atlar, dinç, sağlam yapılı, Arap atlarının zerafetine sahip olmamakla beraber yorgunluğa çok dayanıklı oldukları söylenen güzel hayvanlardı; çölün ince yapılı sülün gibi atları, çoğu, hele yüksek rütbelerde son derece şişman olan bu kunt Türk süvarilerinin ağırlığı altında çökebilirlerdi. «Barbe» cinsinden olan bu atların kendilerine has özel tipleri var. Padişahın atı, örtüsünü süsleyen değerli taşlardan, süslerden kaybolan kadife üstüne altınla işlenmiş şifresinden belli oluyordu.

Padişahın çıkışını bekleyen askerler duvar boylarınca dizilmişlerdi. Başlarında kırmızı tarbuş vardı, bizim küçük formalarını giymiş kara askerlerimize yakın üniformaları mavi renkte yuvarlak bir cepkenle kalın beyaz kumaştan bir pantalondu. Jean-Jean'larınkine hayli yakın olan bu köstüm, yeniçeri sarığının daha çok yakışacağı bu karakteristik ve yanık yüzlerle hayli ilginç bir aykırılık teşkil ediyordu. Caminin sahanlığına padişahın geçişi için epeyi dar siyah kaşmirden bir kumaş serilmişti. Bu yol, cami kapısından başlıyor, saray girişlerinde ve kayık iskelelerindekine benzeyen bir mermer basamağa kadar uzanıyordu. Pek emin olmamakla beraber bana öyle geliyorki bu siyah renkteki halı, Tataristan'ın işareti olan milli rengi olan siyah, padişahın Tataristanın büyük Han'ı olması bakımındandı.

Oturup kalkmalar, dualar cami içinde devam ederken, gitgide gölgesini kısaltan güneş, meydanın taşlarını parlatıyordu; beyaz duvarlar göz kamaştırıcı akisler yapıyordu ve bu akisler, etiket padişah önünde, hatta oturduğu saray önünde şemsiye açmayı yasak ettiğinden, orada bulunan üç dört madam için son derece rahatsız ediciydi; Doğu'da şemsiye, eskiden beri, mutlak iktidarın amblemi olmuştu. Efendi gölgededir ve köleleri güneşte kızarırlar. Bugün bu konu üstündeki yasak, bütün ötekiler gibi hayli gevşemiştir ve ona boyun eğmeyenler, eskiden ol-

duğu gibi, bir takım risklerle karşılaşmazlar. Ne var ki yabancılar geleneklere uymak nezaketini gösterirler. Ziyaret edilen memleketin âdetlerine karşı gelmek, onlara meydan okumak neye yarar? Bu âdetlerin kendilerine has nedenleri vardır ve düşünülürse, bizimkilerden daha gülünç değildirler.

Cami içinde bir hareket belirdi; subaylar kapıda ayakkabılarını giydiler; seyisler padişahın atını basamağın yanına getirdiler ve az sonra, Doğu tarzında selâm veren (ki saygılı zerafeti, inceliği bakımından Avrupa selâmına bunu tercih ederim) paşalar ve beyler dizisi arasından Şevketli Padişah Abdül-Mecid göründü. Onu çevreleyen kapının arkasındaki fonun koyuluğu, padişahı açık belirtiyordu. Giysisi çok sade idi; Koyu mavi bir çeşit palto, beyaz atlastan bir pantalon, cilâlı çizmeler. Balıkçıl kuşu tüylerinden bir tuğun süslediği başında çok iri pırlantalardan yapılı bir broş parıldıyordu; paltosunun aralığından göğsü üstündeki altın parıltıları beliriyordu. Ben, kendi hesabıma, eski Asya ihtişamının kaybolmuş olmasına yakınıyorum; mücevherlerle süslü tahtlarının içinde, birer put gibi hareketsiz, güneşlerden kurulu bir hale ortasında, kudretin tavus kuşları gibi duran padişahları severdim. Mutlak otoriteli memleketlerde, hükümdar göz alıcı, ihtişamla dolu, yanlarına yanaşılmaz mesafeler içinde beşeriyeten uzak durmaları gerekir; göz kamaştırıcı, efsanevî, şimerik bir lüks içinde yüzmeleri gerekir. Padişah, Tanrı'nın Musa'ya göründüğü gibi, parıltılı elmaslardan kurulu bir alev arasından görünmeli.

Ne var ki, giysilerinin ağırbaşlı sadeliğine karşılık, Abdül-Mecid'in üstünlüğü kimse için sır olmayacak açıklıktaydı. Soluk benzinde şahâne bir bezginlik beliriyordu; önüne geçilmez, mutlak bir kudretin verdiği emniyet, fazla muntazam olmayan yüz hatlarına bir mermer sükûneti veriyordu. Durgun, hep belli bir yere dikili, ifadeleri değişmez, hem keskin, hem cansız gibi duran gözleri her şeyi görüyor ama, hiç bir yere bakmıyordu ve bu gözler insan gözüne benzemiyordu. Kısa, esmer, fazla sık olmayan bir sakal, bu hüzünlü, tatlı ve muhteşem maskı çevreliyor-

du. Yürümekten çok kayma etkisini uyandıran çok ağır atılmış bir kaç adımla -beşer imkânlarıyla hareketlenmeyen bir Tanrı ya da bir hayalet adımlarıyla- Abdül-Mecid cami kapısından mermer basamağa gitti ve böylece giderken kendisinden başka hiç kimsenin basamadığı siyah halıdan yürüdü. Abdül-Mecid, binmekten çok bir at heykeli gibi hareketsiz duran atının semeri üstüne sanki kaydı. Şişman subaylar kendi atlarına daha zorlukla bindiler ve kortej, askerlerin gerçek bir coşkunlukla bağırdıkları «Padişahım çok yaşa!» sesleri arasında saraya doğru yollandı. Adımlarımı biraz sıklaştırarak, padişahı biraz daha seyredebilmek için korteji önleyebildim. Kendisine kavalyelik etmemi istemiş olan bir genç İtalyan madamına kolumu vermiştim; bin altıyüz hareme sahip olan bir erkek, kadınların sonsuz merakını uyandıran insan üstü bir yaratıktır ve yanındaki genç adam, yolda birikmişlerin üstünden uzanarak padişahın yüz hatlarını görmeye çalışıyordu. Nazlı nazlı, ağır ağır, yürüyen, taşıdığı yükün değerini bilir gibi güzel başını, bir kuğu boynu gibi eğen at üstünde Abdül-Mecid, yabancı genç kadını gördü ve yüzünü belli belirsiz ona doğru çevirerek kartal gözlerini bir kaç saniye ona dikti. Bu, bir padişahın pek ender verdiği bir selâm tarzı idi.

Defile boyunca bando, saray müzik topluluklarının şefi, Donizetti'nin kardeşi tarafından bestelenen bir marşı çalıyordu. Bu marş hayli hareketli ve ilginçtir; bandoda yeterince davul ve derviş neyleri bulunduğundan müslüman kulaklara yabancı gelmediği gibi katolik kulaklara da yakındır.

Sonra bütün kafile açık kapısından modern üslûpta geniş avlusu görünen saraya girdi; kapının kanatları kapandı ve sokakta sağa sola dağılan meraklılardan başka kimse kalmadı; kaba saba giysileri içinde, kürk külâhlı Bulgar köylüleri, sıcaktan pişmiş, duvar diplerinde bacakları üstüne çökmüş, mumyalaşmış ihtiyar dilenci kadınları.

Bu esrarlı sarayın çevresinde öğle vaktinin sessizliği hüküm sürüyordu. Kafesli pencerelerin arkasında ne kadar can sıkıntısı, ne kadar hareketsizlik gizliydi? Şunu düşünmekten ken-

dimi alamıyordum ki beşer gözü için kaybolmuş bunca güzellik hazinesi yatıyordu bu sarayda. Yunanistan'ın, Çerkezistan'ın, Gürcistan'ın Hint'in ve Afrika'nın o harikulâde tipleri, tuval ya da mermer üstüne geçirilmeksizin, sanat onları ebedileştirmeden ve yüzyılların sevgisine miras bırakmadan kaybolup gideceklerdi. Bunlar, hiç bir zaman Praxiteles'i olmayacak Venüs'ler, Tiziano'suz Violentes'lar, Raphaelsiz Fornarina'lar olarak kalacaktı.

Padişah, beşer piyangosundan ne şanslı bilet çekmişti! -Padişaha kıyasla «Mille e Tré» -bin üç- sayısıyla Don Juan nedir? Aldatmaktan çok aldatılmış, dörtte üçleri girletilmiş, peşin mağlûp olmaya hazır kocalara dostlara sahip olmuş, yüzlerini kollarını ve omuzlarını herkesin bildiği, kimi züppelerin dansederken ellerini sıktığı, kulakları yüz kere aptalca iltifatlar duymuş birkaç metres üstüne sefil kaprislerini tecrübe eden aşağılık bir maceracı değil mi? Mehtapta balkonlar altında gezinen, yarı uykuda bir Leporello ile, sırtında gitar, boşu boşuna bekleyip duran zavallı çapkın!

Siz bana padişahtan söz açınız. O, güzellik bahçesinin en pürüzsüz, en lekesiz zambaklarını kabul eder; gözü, ancak hiç bir beşer gözü tarafından kirletilmemiş mükemmel vücutlar üstünde durur; bu vücutlar, harikulâde sessizliklerin çukurunda, cinsiyetsiz ejderlerin bekçiliği altında, kundaktan mezara gideceklerdir. Bulundukları sessizlik kuyusuna hiç bir cesaret giremeyecek, en müphem istek bile sırlarını çözemiyecektir.

İstanbulun bütün sokakları gibi dar bir geçide bakan Derviş sokağındaki yerim biraz kasvetli olduğundan, ev değiştirmiş, Fransız Elçiliği sarayına taşınmıştım. Sekiz pencereli, bir sedirle döşeli büyük bir salondan küçük Ölüler Alanını, Kasımpaşa'nın damlarını ve minarelerini, San-Dimitri tepelerini görmek mümkündü. Bu görünüm Paris'te hayli keder verici karşılanırdı ama burada ve haklı olarak, zarif ve çekici bir perspektifti; elçilikte tanıdığım bir genç, doktorluk tahsilini bitirmişti ve Doğu dillerini mükemmel biliyordu; bu sayede Türk evlerine girebili-

yor ve özel yaşayışlarını öğrenebiliyordu; bu genç Presse Gazetesine abone idi ve Mösyö de Girardin'in yazılarına hayrandı. Edebiyatçı olarak adımı duymuştu ve gezici olarak araştırmalarımla ilgileniyordu. Dostlarından bir Kürdistan paşası onu yemeğe dâvet etmişti ve benim de o dâvete gitmemi teklif etti.

Saat altıya doğru beraber yola çıkarak paşanın oturduğu Beşiktaş'a güneş batarken vardık. Ramazanda bulunduğumuzdan perhiz ancak güneş Eyüp sırtlarının arkasında battıktan sonra sona erer. Tophane iskelesinde iki çifteli bir kayık tuttuk ve hayli sert bir akıntıya karşı yarım saatlik güçlü bir ilerleyişten sonra kayıkçılarımız bizi bir martı yuvası gibi su üstüne kurulu bir kahve önüne yanaştırdılar. Aynı zamanda balıkçı gözetleme kulübesine de benzetilebilen bu kahvenin bir krokisini de çizdim, Kahve, ellerinde saat, çubukları doldurulmuş, o mutlu amber boruyu dudaklarına yaklaştırıp kokulu dumanı içlerine çekebilecekleri tam dakikayı bekleyen Türk'lerle doluydu.

Lüleciler, şekerciler, salatalık, mısır ve çeşitli Doğu sebzeleri satan dükkânların bulunduğu kalabalık bir kaç sokaktan geçtikten sonra, her iki yanı pembe badanalı bahçe duvarlarıyla çevrili ıssız bir yoldan çıkmaya başladık. Kürdistan'ın eski paşası bu yolun üst tarafında oturuyordu.

Kapanan bir kapıdan zarif bir fayton içeri girdi. Paşanın hanımı gezintiden dönüyordu. Çünkü, sanılanın aksine Türk hanımları haremlerde kapalı değildirler, istedikleri zaman çıkabilirler, şu şartla ki başları örtülü olmalı ve kocaları beraberlerinde bulunmamalıdır.

Kırmızı fesi dışında Avrupalı gibi giyinmiş bir uşak, üç basamaklı bir faytondan sonraki alçak bir kapıyı açarak bizi karşıladı. Ayakkabılarımızı çıkardık ve beraberimizde getirdiğimiz terlikleri giydik. Bizi, selâmlığın bulunduğu birinci kata çıkardılar. Erkeklerin bölümü olan selamlık, kadınların bölümü olan odalık'tan her zaman ayrılmıştır ve bu ayrılık, zengin, fakir, büyük bütün Türk evlerinde vardır.

Eski paşayı, mavi fileli gri tavanlı, çok sade döşenmiş bir odada bulduk; burada, eşya olarak, sadece karşılıklı iki dolap, Manilla işi bir hasır ve İran kumaşıyla örtülü bir sedir vardı. Evin sahibi sedirin başında oturmuştu ve «sandal» ağacından bir tesbihi çekiyordu.

Sedirin üst tarafı şeref yeridir ve ev sahibi, kendinden daha yüksek bir konuk gelmedikçe bu yeri başkasına vermez.

Odadaki sadelik şaşırtmasın. Selamlık, bir bakıma, evin dışında bir apartman, bir çeşit buluşma, rastlaşma bölümüdür. Yabancılar, dış hayata ayrılmış bu «antişambr» dan öteye gidemezler. Evin bütün lüks ve ihtişamı hareme verilmiştir. İzmir ve İsfahan halıları oradadır; işlemeli kumaşlar orada yığılıdır; ipek örtülü yumuşacık sedirler, sedef kakmalı küçük masalar oradadır. Altın ve gümüş filigranlı buhurdanlıklar haremde yanar, bizote Venedik aynaları haremdedir; Çin vazoları içinde en nadide çiçekler bulunur ve müzikli saatler çıngıraklarını duyururlar. İçinden çıkılmaz derecede girift arabesk süsleri tavanları kaplamıştır; Marmara mermerinden şöminelerin süslediği stalaktitler gibi sarkar ve beyaz çanaklarda kokulu sular ince ince akarak şırıldar. Gerçek hayat, zevk ve samimilik hayatı, hiç bir yakının, hiç bir dostun içine giremeyeceği bu esrarlı barikatta geçer.

Eski Kürt paşasının başında fes, vardı ve önü iliklenmiş Nizam redingotu ile, enli, beyaz bir pantalon giymişti. Zayıf, ince, biraz yorgun başının kibar bir edası vardı; sakalında gümüşî izler beliriyordu. Bu İngilizce deyim bir Türk için kullanılabilirse derim ki paşa tam «gentleman» etkisini uyandırıyordu.

Arkadaşım ona iltifatlarımı tercüme ediyor, o da büyük bir nezaketle mukabele ediyordu. Fransızlar için çok güç bir duruş olan bacaklarımla bağdaş kurma rahatlığım onda bir gülümseme uyandırdı ve hakkımda iyi bir fikir sahibi oldu.

Gün ağarıyordu; batının son turuncu renkleri gök kenarında söndüler ve o mutlu top gümbürtüsü sevinçle havada patladı.

Bundan sonra uşaklar, altından bir kalkan gibi parlak kalaylanmış, büyük bir bakır tepsi getirip sedirin yanına koydular; üstünde porselen çanaklar, içinde çeşitli yiyecekler vardı. Bir alçak sehpanın üzerine oturtulan bu bakır tepsiler Türkiye'de masa yerine geçer ve çevrelerinde üç dört kişi oturabilir. Vücut ve sofra çamaşırları Türkiye'de bilinmeyen bir lükstür. Sofra örtüsüz yemek yenilir ama, yemekten sonra size altın işlemeli, müslinden küçük havlular getirirler; bu gerekli bir tedbirdir, çünkü yemekte ancak Âdem Baba'nın çatalını kullanmak zoru vardır. Çok terbiyeli ve konuksever olan ev sahibi, Castil Blaze'ın dediği gibi, bana

Yemek yemek için gümüş bir kaşık

verilmesini teklif etti. Ama teşekkür ederek istemedim, çünkü Türk sofrasının âdet ve geleneklerine uygun yemek istiyordum.

Cussy'ler, Grimod de la Reynière ve Brillat-Sawarin'ler bakımından, Türk mutfağı adamakıllı barbar ve patriarkal görünebilir; birbirine uymayan maddelerin birleşimi, bir Parisli damak için için hayli acaip karışımlardı yediklerimiz. Ne var ki bu yemekler, üstlerinde hayli uğraşılmış şeylerdi ve hiç de rastgele pişirilmemişlerdi. Parmaklarla bir kaç lokma alınıp yenilen bu yemekler çok çeşitlidir ve sık sık değiştirilir: Kuzu parçaları, ufaltılmış tavuklar, zeytin yağda pişirilmiş balıklar, çiğ, haşlanmış, çeşitli biçimlerde hazırlanmış salatalıklar, hatmi köklerine benzeyen, mideye çok yaradıkları için aranılan lüzücetli küçük skorçina'lar, asma yapraklarına sarılmış pirinç yuvarlakları, şekerli balkabağı püreleri, ballı krep'ler. Bütün bu yemekler üstüne gül suyu, nane suyu serpiştirilmiş, kokulu yeşillikler konulmuştu. Sonunda, İspanyol «puchero» su, Arap Kuskus'u Alman «Chouroute» ü, İngiliz «Plum pudding» i gibi, sarayda olduğu kadar kulübede, her sofrada muhakkak bulunması gereken, pilâv yeniliyordu. İçki olarak, su, bir komposto kâsesinden fildişi saplı bir kaşıkla alınan şerbet ve kiraz suyu içiliyordu.

Yemek bitince bakır tepsi kaldırılarak ellerin yıkanmasına geçildi: yemek takımı olarak ancak on parmak kullanıldığı için el

yıkama töreni gerekliydi; daha sonra kahve getirildi; sofradakilere çubukçu tarafından sunulan, iri amber ağızlıklı, borusu kiraz ağacından, ipek gibi kaygan ve parlak çubukların lülesi Madelonya tütününden sarışın bir toprakla örtülüydü. Düşebilecek kömür ve küllerden yerdeki hasırın korunması için lüleler küçük bakır tabaklar üstüne oturtuluyordu.

Bir çeviricinin yardımı gerekince konuşma, mümkün olan hareketle başladı. Avrupa politikasından hayli haberli görünen sabık paşa, 2 Aralık hükûmet darbesi üstüne bana sorular sordu; bu darbeyi adamakıllı onaylıyordu, çünkü Doğu despotluğuyla yoğurulmuş kafası, Cumhuriyetle ilgili soyut düşünceleri zorlukla anlayabilirdi: -Başkanın (İmparatorluk henüz ilân edilmemişti) ne kadar topu olduğunu, ne kadar askerin emri altında bulunduğu, başkanın üniforma biçimlerini, at binip binmediğini, amcası Bounaberdi gibi savaşa gidip gitmeyeceğini, onu tanıyıp tanımadığımı ve buna benzer bir sürü sorular sordu ve ben, elimden geldiği kadar onları cevaplandırdım. Yanında oturan, biraz Fransızca bilen sabık paşanın kardeşi konuşmamızı ilgiyle izliyordu.

Uşaklar çubukları götürdüler; Sabık paşa yandaki bir odaya geçerek halı kenarında namazını kıldıktan sonra bir kaç dakika içinde döndü; sakin ve ciddi idi, iyi bir müslüman olarak dinî görevini yerine getirmişti. Biraz daha sonra ev sahibinden izin aldığımda istediğim zaman yine gelebileceğimi, her zaman memnunlukla karşılanacağımı söyledi. Bu sözler, bir Türk'ün ağzında boş, beylik bir formül değildir.

Giderken, giriş katının bir odasında çalışan paşanın sekreteriyle birkaç dakika konuştuk. Bu, Ermeni sandığım çok munis terbiyeli, Fransızcayı pek güzel konuşan genç bir adamdı. Bana, çok görmek istediği Paris üstüne sorular sordu. Konuşurken parmağımda, ismimin İran harfleriyle kazılı bulunduğu bir akik yüzük gördü. Bu yüzük Tahran'ın en usta sanatçılarından biri tarafından kazılmıştı, harfler çok güzeldi. Sekreter onları beğendiğinden yüzüğü siyaha boyadı ve üstüne bir kâğıt yapıştırarak

yazının bir kopyasını çıkardı.

Bizi Beşiktaş'ta bekleyen kayıkçıları bulduk; Az zamanda bizi Tophane'ye götürdüler. Orada, politikaya ilgileriyle ünlü Çerkesler'in devam ettikleri küçük bir kahveye girerek bir süre kaldık. Arkadaşım bu Çerkes'lerin sözlerini bana tercüme etti; Kürk külahlı, maden kemerlerle bellerine sıkıca tutturulmuş keçi kılından urbalı, bacakları ince iplerle tutturulmuş bezlerle örtülü bu adamların Paris ve Londra sorunlarından söz açmalarını, konularını iyice kavramış kimselerin kesin yargılarıyla nazırları, diplomatları tartışmalarını şaşkınlıkla dinledim.

Çerkesl'er böylece politikadan söz açarlarken kısa boylu bir derviş gelerek, biraz para toplamak amacıyla şarkı söylemeye başladı; çatlak bir sesle, işitmediğim bir ses tonunda garip, hüzün verici bir şarkı söylüyordu. O gazetelere abone imişler gibi «Constitutionnel» den, «Journal des Débats» dan söz eden Çerkes'leri dinlerken unuttuğum Doğu'yu, bu derviş bana yeniden hatırlatıyordu.

XVI

KADINLAR

Doğu'dan dönen her geziciye ilk sorulan soru budur; «Ya kadınlar?» Bu soru az çok esrarlı bir gülümsemeyle, cevap verenin kendini beğenmişlik derecesine göre değişik tarzda cevaplandırılır ve böylece, hayli kalabalık maceranın yaşanmış olduğu etkisi uyandırılır. Her ne kadar gururumu okşamıyorsa da, itiraf etmek zorundayım ki bu konuda açıklayacağım sırrım yok; ne yazık ki, bu gezi notlarıma hiç bir aşk serüvenini, hiç bir «romanesk» anıyı katamayacağımı istemeye istemeye açıklamak zorundayım. Gerçi pek gerekliydi böyle bir konu; mezarlıklar, tekkeler, camiler, saray ve köşkler üstüne yazdıklarıma bir değişiklik getirirdi; tenha bir sokak dönemecinden sonra bir ihtiyar kadının size işaret ederek gizli bir kapıdan Asya'nın bütün lüksü ve ihtişamıyla döşenmiş bir apartmana götürmesi, orada,

şallar, ipekler üstüne uzanmış, altın ve elmaslar içinde pırıldayan bir sultan efendinin sizi şehvetli gülümsemelerle karşılayıp az sonra bu şehveti de ispat etmesi hikâyesi kadar bir Doğu gezisini süsleyecek serüven düşünülemez. Genel olarak bu entrika ev sahibinin âni olarak çıkagelmesiyle sonuçlanır; siz, gizli bir kapıdan kaçabilirsiniz tam vaktinde; ya da entrika daha trajik bir şekilde sona erer: silâhlı bir boğuşmadan sonra içinde bir insan vücudunun kıvrandığı torbanın Boğaz dibini boylaması!.

Doğu'nun bu klişeleşmiş hikâyesi, yeterince süslenince, okuyucuyu, hele kadın olursa, her zaman ilgilendirir. Şüphe yok ki yakışıklı, genç, zengin, memleketin dilini iyice bilir ve Türk geleneğine göre dayanıp döşenmiş küçük bir evi olan bir gâvur'un, büyük tehlikeleri göze alarak, hele kadının hayatını tehlikeye sokarak bir müslümanla bir aşk entrikası yürütmüş olması işitilmemiş bir olay sayılmaz, örnekleri de vardır; ama bu tür entrikalar hayli seyrektir ve seyrek oluşunun nedenleri çeşitlidir: İlkin, Molière'in dediğine karşıt, sürgü ve parmaklıklar görevlerini yerine getiren setlerdir; din ayrılığını, müslümanların kâfirlere karşı besledikleri derin, içten nefreti de hesaba katmak gerekir. Bir de, sevgiyi doğuran ilişki ve ilintileri kurma zorunluğu da unutulmamalı. Fransa'da kocaya karşı sanki gizli bir elbirliği yaşar; herkes, hiç değilse susarak, görmezliğe gelerek, sevgililerin işlerini kolaylaştırır, ve hiç kimse genel ahlâk adına olaydan intikam almayı düşünmez. Oysa Türkiye'de iş büsbütün başkadır: bir müslüman kadının sokakta bir Frenkle konuşmasını, ya da ona anlamlı şekilde işaret etmesini gören bir kavas, bir hamal, halktan her hangi bir adam o kadının üstüne yürür, tekmeler, yumruklar, değnekle döver ve bu sert müdahalesi görenlerce hemen haklı bulunur. Kadınlar da bu düşünceye katılır. Evlilik sadakati konusunda kimsenin tahammülü yoktur. Türklerin doğrudan doğruya «bedenî», fiziksel kıskançlığı onları bizde o kadar sık rastlanan evlilik «kaza»larından emniyetle korur; her ne kadar «boynuz» üstündeki şakalar «Kerata» -boynuzlu- sözü komik kavgalarda sık sık geçiyorsa da!

Şurası da gerçek ki, Türk kadınları serbestçe sokağa çıkar, Asya ve Avrupa Tatlısularına gezmeye gider, Haydarpaşa ya da Sultan Beyazıd'da arabayla geçerler; kadınlar, Beyoğlu ya da Üsküdar Ölüler-Alanlarının setlerine oturur, bütün günlerini hamamda ya da arkadaş misafirliklerinde geçirebilirler; Kadıköy'de verilen komedi ya da Samatya'daki hokkabaz oyunlarını seyredebilirler. Cami avlularının kemerleri altında sohbet edip, Bedesten dükkânları önünde oturur, kayık ya da buharlı vapurla Boğaz'da gezebilirler; ne var ki her zaman beraberlerinde iki, üç arkadaş, bir zenci kadın, ya da bekçilik görevinde bir ihtiyar bulunur. Türk hanımları zengin iseler, kendi hesabına kıskançlık gösteren bir haremağası yanlarındadır; yalnız oldukları zaman ki bu, seyrek bir olaydır- çevrenin saygısını sağlamak amacıyla yanlarında bir çocuk bulunur. Çocuk da olmazsa çevrenin ahlâk anlayışı onları, -belki de istediklerinden çok- kollayıp korur. Serbestce gidip gelme hakları hayli sınırlı ve sadece dış görünüştedir.

Yabancılar, kimi zaman, bir aşk serüveni yaşıyor sanabilmişlerdir kendilerini; aslında Ermeni Kadınlarını Türk sanmışlardır, çünkü bu Ermeni'lerin sarı çizmeleri yoktu ama, giysileri müslüman giysileriydi ve memlekete alışkın olmayan birini aldatmak amacıyla tavır ve hareketlerini hayli değiştirebilirlerdi. İhtiyar bir arabulucu kadın güzel bir entrikacı taze ile uyuşup saf bir yabancı genci uzak semtteki bir eve götürebilir. Yerli bir aşk yaşadığını sanan gencin bu serüveni az çok kabarık bir para dolandırıcılığıyla biter; ne var ki saf yabancı her hafif kadında bir paşanın gözdesi görmeye devamdadır ve rüyaları, kimi zaman onu, padişahın hayatını paylaşma isteğine kadar yükseltebilir. Oysa gerçekte, Türk özel hayatı sıkı sıkıya kapalıdır ve tiyatro perdelerinde olduğu gibi içerden dışarıya bakmak için yuvarlak deliklerin bulunduğu ince örülmüş kafeslerin arkasında olan biteni sezmek hayli güçdür.

Bu bakımdan, yerlilerden bilgi edinmeyi düşünmek de boştur. Alfred de Musset Namouna'nın başında dediği gibi: «Bu hikâyede tam bir sessizlik hüküm sürer».

Bir Türk'e kadınlarından söz açmak en kaba bir terbiyesizliktir; bu nazik konuda, dolayısıyle de olsa, en ufak bir sözden bile kaçınmak gerektir. Böylelikle, «Madam nasıldır?» gibi beylik sorular konuşmalarda yer alamaz.

Sert bakışlı, sakallı Osmanlı bu tasavvur olunmaz soruyu duyunca bir genç kız gibi kızarır. Haremi için Lyon'un güzel ipeklerini Reşit paşaya hediye etmek isteyen Fransa elçisinin eşi, hediyeleri verirken şöyle demiş: «İşte size kumaşlar ki, onları nerede kullanacağınızı herkesten iyi bilirsiniz.» Hediyenin ne maksatla verildiğini daha kesin açıklamak ayıp bir şey olurdu. Fransız yaşantı ve âdetlerine alışkın Reşit Paşa için bile. Fransız elçisinin eşi Markizin pek ince ve ihtiyatlı konuşması Doğu onurunu hiç bir şekilde kıramazdı.

Böylesine bir onur ve düşünüş tarzı gözönünde tutulursa, haremdeki özel hayat ve müslüman kadınlarının huy ve âdetleri üstüne bir Türk'ten bilgi istemenin ne kadar yersiz olacağı anlaşılır; onu Paris'te yakından tanımış olsanız, sizinle aynı sedirde ikiyüz kahve içmiş, bir o kadar da çubuk tüttürmüş olsa bile böyle sorular karşısında kekeleyerek, kaçamaklı cevaplar verecek, ya da kıpkırmızı kesilip kızaracak, sizden kaçacaktır; bu konuda uygarlık tek adım bile atmamıştır. Başvurulacak çare, iyice tavsiye edilerek hareme girebilmiş bir Avrupalı madamdan gördüklerini size olduğu gibi anlatmasını rica etmektir.

Bir erkek için, meşlaha bakmak, arabaların tentesi aralığından, talikaların pencereleri arkasında kaçamak olarak görebildiği, ya da sıcak ve yalnızlık yaşmakları araladığı bir zamanda mezarlık servilerinin gölgesinde gözüne ilişenlerle yetinmekten başka çare yoktur.

Ne var ki, fazla yaklaşılırsa ve orada da her hangi bir Türk bulunuyorsa şuna yakın bir iltifatla karşılaşabilir: «Köpek Hristiyan, dinsiz, gâvur! Gökteki kuşlar çenene pislesin, evine veba girsin! Karın kısır olsun inşallah!» Bu sözler, müslümanlara göre çok önemli, ağır küfürlerdir. Şu da var ki bu kızgınlık gerçek

olmaktan çok yapmacık, özellikle çevrenin duyması içindir. Bir kadın, Türk olsa da, kendisine bakılmış olmaktan hiç bir zaman kızmaz, güzelliğinin gizli kalmasından memnunluk duyamaz.

Asya Tatlı Sularında, dalgın dalgın düşünceye varmış bir adam pozunda bir ağaca, ya da ora çeşmesine dayanarak hareketsiz durduğum zamanlarda, ince bir örtünün ancak buğulandırdığı nice zarif profiller, ya da aralık feracenin altından yuvarlaklığı beliren, Paros mermeri gibi beyaz ve pürüzsüz nice göğüsler görebildim; bu arada dalgın ve hareketsiz duruşumdan şüphe etmeyen haremağası bir kaç adım ötede geziniyor ya da Boğaz'dan geçen gemileri seyrediyordu.

Zaten kadın görme bakımından Türk'ler gâvurlardan daha kazançlı değiller; en yakın dostlarının evinde bile selâmlıktan öteye geçemez ve kendi karılarından başkasını tanıyamazlar. Bir harem ötekine ziyarete gidince yabancı kadınların eşikteki terlikleri ev sahibine odalığını görmekten meneder; böylelikle evin efendisi kendi evinde kapı dışarı edilmiş olur. Anonim, tanınmayan, kocaman bir kadın kalabalığı, bu esrarlı şehirde dolaşır ve bu şehir, «domino» kıyafetlerinin giysi değiştirme hakkı olmayan sanki bir opera sahnesidir. Kızlarının ve kızkardeşlerinin yüzlerini açık görme hakkı ancak babanın ve erkek kardeşindir; daha az yakın akrabalara görünmek için kadınlar örtünürler; böylelikle bir Türk, bütün hayatında, ancak beş, altı müslüman kadın yüzü görmüş olabilir. Kadını bol haremler vezirlerin, paşaların, beylerin ve başka zengin erkeklerin mazhariyetidir, çünkü kalabalık bir harem çok pahalıya mal olur. Anne olan her zevcenin ayrı bir eve ve emrinde ayrı kölelere sahip olması gerekir; halktan olan Türk'ler, dört kadın alabilme, satın alınmış bir ya da iki odalık bulundurma hakkına malik olmalarına karşılık, bir tek zevceyle yetinmek zorundadırlar. Evlerinde karşı cinsten fazla yaratık bulundurma onlar için bir efsane, bir hayaldir. Ne var ki, bu erkekler, Rum, Yahudi, Ermeni ve Pérote (Beyoğlu)'lu nadir gezici madamlara bakmakla teselli bulabilirler.

Türk erkeklerinin maddi hazları bizimkilerden daha iyi sağ-

lanmış olmakla beraber, hayallerdeki zevkleri yerine getiremezler. Devamlı ilişki kurulmasına imkân olmayan, hayal meyâl görülmüş güzellere kapılmak mümkün müdür? Bunların yaşayış tarzları çok ayrı, çok başkadır. Ne var ki, bütün bu engeller, genç bir Osmanlı'nın bir hanıma, ya da bir odalığa kapılması, rastlanışın mutluluğu ve uygarlığın sonucu sevgisinin bütün engellere rağmen, karşılık görmesi arasıra olağandır. Ama bu «istisna»lar, «kaide»yi doğrulayan olaylardır.

Evlenmek isteyen bir Türk, aracılık yapan olgun yaşta bir kadına baş vurur; böyle bir aracılık, İstanbul'da şerefli görülen bir meslektir. Hamamların devamlı müşterisi olan yaşlı kadın, erkeğe, Asme'lerden, Rûşen'lerden, Leylâ'lardan, Nûrmahal ve Mihrimah'lardan seçilmiş bir çok kız tiplerini ayrıntılarıyla tarif eder; bu taze bâkireleri tarif ederken de aralarında en çok beğendiği güzelin portresini, Doğu'ya has teşbihlerle süslemekten geri kalmaz. Efendi, bu tarif üzerine âşık olur, kalbinin örtülü «mabûde»sinin geçeceği yola sümbül ister; sevgisine, servetine uygun bir çehiz sağladıktan sonra, ilk defa olarak, zifaf odasında, genellikle düzgün, âhenkli bir güzelliği saklayan yaşamağın düşmesini görebilir. Aracılıkla gerçekleşen bu gibi evliliklerin sonucu olan yanılma ve hayal kırıklıkları bizim evliliklerimizinkilerden çok değildir.

Benden önce buralara gelmiş olan gezicilerin notlarından Valide, Hasseki'ler, sultan efendiler, odalıklar, sarayın iç yapısı üstüne bir sürü bilgi kopye edebilirdim; bu bilgileri aldığım kitaplar herkesin elinde olduğundan onları burada tekrarlamak faydasız. Daha kesin bir konuya geçerek, yukarıda sözünü ettiğim eski Kürdistan paşasının evine yemeğe dâvet edilmiş Avrupalı bir madamın tariflerine dayanarak bir Türk evine girelim. Gittiği evin hanımı paşa ile evlenmeden önce sarayda bulunuyordu. Padişah, otuz yaşına basan kimi kölelerini azat eder ve bu eski köleler, sarayda edinmiş oldukları ilişkilerin yardımı ve saraylı olmanın prestiji sayesinde parlak bir şekilde evlenmek fırsatını elde ederler. Zaten, bu gibi kadınlar iyi terbiye görmüş-

lerdir; okuma, yazma, şiir bilirler, rakseder, çalgı çalar, sarayda edinmiş oldukları ince terbiye, nazik tavır ve hareketleriyle dikkati çekerler. Bundan başka entrikalara, dalaverelere, gizli, örtülü işler akıllları yatkındır; saray hareminde kalmış olan arkadaşlarının onlara verdikleri politika haberleri kocalarının işine yarar ve bunlar ya bir iltimas kazanmak, ya da bir gözden düşmeyi önlemek amacıyla bu haberlerden istifade edebilirler. Sarayda yetişmiş bir kızla evlenmek, bu bakımdan, hırslı ya da tedbirli olan bir erkek için doğru bir hesaptır.

Paşanın hareminin dâvetlisini kabul ettiği apartman hem zarif, hem de zengin döşenmişti, önce anlatmış olduğum selâmlığın ağırbaşlı çıplaklığıyla tezat halindeydi. Dışa açılan üç duvardaki bir sıra pencere, havanın ve aydınlığın bol bol içeri girmesini sağlıyordu; harikulâde güzellikle yumuşak bir İzmir halısı yeri baştan başa kaplıyordu; bu gibi odalar, değerli çiçeklerin saklandığı serlere benzetilse doğru olur. Renkli, yaldızlı arabesk ler tavanı süslüyordu; duvarın iki yanında sarı ve mavi renkli bir sedir boylu boyunca uzanmıştı. Çok alçak başka küçük bir sedirden Boğaz'ın emsalsiz görünüşü açılıyordu.

Bohemya camından, zümrüt yeşili, altın süslerle bezenmiş büyük bir ibrik aynı maddeden bir tepsi içine konulmuş, odanın bir köşesinde pırıldıyordu; işlenmiş, kabartılı, deri bir sandık odanın öteki köşesini süslüyordu; zarif bir zevkle işlenmiş bulunan bu sandık, üstündeki bezemeleriyle Delacroix'nin Afrika hayatını canlandıran tablolara yerleştirdiği Fas yüklerini hatırlatıyordu. Ne yazık ki bu Doğu'lu lüksü bozan bir şey vardı : Mermer tablalı, cevizden bir çekmeli dolabın üstünde cam fanusun örttüğü bir saatin iki yanında, yine cam fanuslar altında yapma çiçekli iki vazo bulunuyordu ki, bu süsler, Paris'in Marais mahallesindeki kendi halinde bir küçük burjuvanın evinde de bulunabilirdi.

Bir sanatçının gözünü hırpalayacak bu zevksizliklere, zevkli olmak iddiasındaki bütün Türk evlerinde rastlanır. Mutfağa bir merdivenle bağlı, büyük odaya bitişik, daha sade süslenmiş baş-

ka küçük bir oda da, yemek salonu olarak kullanılmaktaydı.

Evin hanımı, konuk bekleyen bütün Türk kadınları gibi, ihtişamlı bir şekilde giyinmiş, süslenmişti. Sayısız küçük örgülere ayrılmış bulunan siyah saçları yanaklarına ve omuzlarına dökülüyordu. Başındaki gök mavisi bir takkeyi pırıl-pırıl, tertemiz elmaslarla bezenmiş dört sıralı bir zincir süslüyordu ve bir başlık, pırlantadan bir taç gibi, hanımın saçları üstünde ışıldıyordu. Bu harikulâde zenginlikteki süs, hanımın ağırbaşlı, soylu güzelliğine çok yaraşıyordu; gözleri siyah ve parlak, burnu ince ve kıvrık, dudakları kırmızı yüzünün biçimi ovaldi ve hanım, duruşuyla, nezaket içindeki kibarlık, soyluluk etkisini uyandırıyordu. Biraz uzun olan boynunu iri incilerden bir kolye süslüyor, yarı açık ipek mintanı, Doğu'da hiç kullanılmayan korsenin yardımına başvurmamış küçücük, ama iyi teşekkül etmiş göğüslerini belirtiyordu; bir erkek paltosu gibi ön tarafı açık, yanları dize kadar yırtmaçlı, arkası, bir saray giysisi gibi yere kadar uzun, koyu kırmızı bir ruba giymişti. Ruba'nın eteği, yer yer köpürtülmüş beyaz kurdelelerle süslüydü; bir İran şalı beyaz setenden pantalonunu belinden tutuyordu ve pantalon, ucu Çin takunyaları gibi yukarıya kıvrık sarı maroken pabuçlarının üstüne dökülüyordu.

Evin hanımı, yabancı konuğunu büyük bir zerafetle, sedirin üstüne oturttu; ama daha önce, belki bu Türk sediri ona rahatsız gelir düşüncesiyle bir iskemle gösterdi. Yabancı madam oturduktan sonra hanım, kendisine verilmiş yeni bir nesneyi seyreden terbiyeli bir kimsenin edasıyla fazla merak göstermeden, konuğu madamın giysilerini merakla gözden geçirdi. Aynı dili bilmeyen kişiler arasında geçen konuşma, ister istemez değişmeyen bir pantomina ile yetinmek zorundadır: Türk hanımı çocukları olup olmadığını madama sordu ve kendisinin ne yazık ki bu mutluluğa henüz kavuşmamış olduğunu işaretlerle anlattı.

Yemek zamanı gelince, aynı biçimde sedirlerle çevrili yandaki odaya geçildi; daha önce tarif etmiş olduğum bakır tepsiyle sehpa getirildi. Parlak tepsi daha önce saydığım yemekler-

le doluydu ama, bu sefer etler daha az, tatlılar, şekerliler daha boldu. Gözde bir köle, hanımının yanında yemek yiyordu.

Bu köle, onyedi, onsekiz yaşlarında gürbüz, hareketli, güzel gelişmiş bir kızdı ama sarayın eski odalıklarından olan hanımının soyluluğunu taşımıyordu; geniş kaşları, iri kara gözleri vardı, dudakları kızılımsı pembe, yanakları yuvarlaktı, yüzü sıhhatli bir köylü güzelini hatırlatıyordu. Kolları beyaz, tombul, göğsü dolgundu ve hayli açık olan giysisi bu dolgunluğu yeterince gösteriyordu. Başına giymiş olduğu bir Rum takkesinden koyu kahve rengi saçları iki iri örgüyle sarkıyorlardı. Cepkeni, bizim giysi boyacılarının bir türlü tutturamadıkları çok açık tatlı fıstık sarısı rengindeydi. Yanlar ve arkadan yırtmaçlı olan bu cepken, Parsli kadınların mantolarını hatırlatıyordu. Bu giysinin kısa kollarından daha uzun, incecik, ipek gazdan başka kollar fışkırıyor, kızın belini değerlendirerek, Krinolinin yalanlarına hiç borçlu olmayan kalçaları meydana çıkarıyordu; koyu muslinden geniş ve kabarık bir pantalon bu cesaretli olduğu kadar zarif kıyafeti tamamlıyordu. Çıplak ayaklı, taze bronz renkli bir habeş kadın kapının önünde ayakta duruyor, sahanları aşağı kattaki mutfaktan yukarıya çıkaran hizmetçiden alıp sofraya getiriyordu. Bu habeş kadının başı beyaz bir örtüyle sarılmıştı ve bu beyazlık tenin esmer rengini daha da değerlendiriyordu.

Yemek bitince evin kadın efendisi kalkarak salona geçti ve orada, o zarif, yumuşak, rehavetli vücudunu sedirden sedire gezdirdi. Daha sonra, geleneksel nargile yerine bir sigara içti; sigara şimdi Doğu'da modadır ve İstanbul'da, Sevilla'da içildiği kadar «papelitos» içilmektedir; tütünün ince, sarışın saçlarını «papel de hilo»nun incecik kâğıdına sarmak işsiz Türk kadınları için bir eğlencedir.

Ev sahibi paşa, hanımını ve Avrupa'lı madamı görmeye geldi; onun gelişini duyan genç köle büyük bir telaşla kaçmaya başladı, çünkü, hem hanımının malı, hem de nişanlı olduğundan Kürdistan'ın eski paşasına açık yüzle görünemezdi; zaten paşanın, bir çok Türk erkeği gibi, ancak bir hanımı vardı.

Bir kaç dakika sonra paşa odada namaz kılmak için çekildiğinden hanım kölesini çağırdı.

Gitme zamanı gelmişti; yabancı madam evden ayrılmak için ayağa kalktı. Hanım biraz daha kalması için işaret ederek, kölesini yanına çağırdı ve kulağına bir şeyler fısıldadı. Bunun üzerine genç köle, dolabın çekmecelerini telaşla aramaya başladı; nihayet bir kılıf içindeki küçük bir nesne buldu ve paşanın haremi o küçük kılıfı beraberce geçirdikleri güzel gecenin hatırası olarak konuğu madama verdi. Parlak leylak rengi, gümüş kâğıtla bezenmiş o mukavva kılıfın içinde bir kristal şişecik vardı, üstünde de şunları yazılıydı: «Mendil için koku. Paris. Bal.» Şişenin tersinde de «Büyük boy, garantili bal usaresi. L. T. Piver, 103, Saint Martin sokağı, Paris» ibaresi yazılıydı!

XVII
ORUCUN SONU

«Kayık» kelimesini hayli sık kullandım, çünkü İstanbul'dan söz edilince bunu yapmamak hayli zor olur; ne var ki, bu nesnenin ne olduğunu şimdiye kadar anlatamadım. Oysa, kayık bu anlatıma değer, çünkü o, denizin mavi sularını yaran teknelerin kuşkusuz en güzeli, en zarif olanıdır. Türk kayığı yanında Venedik gondolu, hayli «elegan» olmakla beraber, kabasaba bir sandukaya benzer, kayıkçılara kıyasla da «barakol» ler sefil serserilerdir.

Kayık, onbeş, yirmi ayak uzunluğunda, üç ayak genişliğinde bir teknedir; bir paten gibi oyulmuş, her iki ucu, ileriye ve geriye gidebilecek şekilde sivriltilmiştir. Kaplamasının iç tarafları yaprak, çiçek, yemiş, kurdele gibi motiflerle, kabartıklı motiflerle süslü, iki uzun tahtadan yapılıdır; oyulu iki ya da üç tahta da tekneyi hem böler, hem de gövdesini suyun baskısından korur; demirden sivri bir burun provayı süsler. Kayığın bütün bu düzeni inceden inceye rendelenmiş, cilâlanmış gürgen ağacındandır; kimi zaman yaldızdan bir şerit, son derece temiz ve zarif tekneyi

Kar ve sakız giyimli kayıkçılar

süsler; kayıkçıların her biri dengeyi sağlamak için tutulacak yerleri şişkin olan bir çift kürek kullanır; kürek çekerken kaymamaları için koyun postu serili küçük banketlere oturmuşlardır ve ayakları, tahtadan bir desteğe dayanır.

Kayıkla gezintiye çıkanlar pupa tarafında oturduklarından teknenin başı böylelikle yükselmiş olur, gidiş daha kolaylaşır. Suyun sızmasını engellemek amacıyla teknenin dış kısmını yağlamak gibi bir tedbir alındığı görülmüştür. Az çok değerli bir halı, kayığın arka kısmını süsler; buradakilerin de tam bir hareketsizlik içinde oturmaları gerekir; sertçe herhangi bir hareket tekneyi alabora edebilir, ya da, hiç olmazsa, elleri üstüste kürek çeken kayıkçıların bilekleri zedelenebilir. Kayık bir terazi gibi hassastır ve dengesini unutanların en ufak hareketlerinde sağa, sola yalpalanır. Ne var ki, put gibi hiç kımıldamayan Türk'lerin hareketsizliği kayık içindeki zorunluğa pek güzel uymaktadır; bu kımıldamama zorunluğu başlangıçta gâvurlara her ne kadar zor gelirse de, zamanla alışılır.

İki kürekli bir kayıkta dört kişi karşı karşıya oturabilir. Güneş kızgın olmakla beraber bu teknelerde tente yoktur, çünkü tente hem kayığın hızını keser hem de Türk geleneğine aykırıdır; tente ancak padişah kayıklarına özgüdür. Bununla beraber, padişah saray ve yalıları önünden geçerken kapamak şartıyla şemsiye açmak mümkündür. Bir kayık, kıyıda dört nala giden bir atı izleyebilecek, kimi zaman da onu geçebilecek bir hızla, su üstünde kayabilir.

Her kayık, provası yanında, bağlı bulunduğu iskelenin estampasını taşır: Tophane, Galata, Yeşilköy, Yenicami, Beşiktaş, vb. Kayıkçılar, Arnavut ya da Anadolu'lu, çoğu erkek güzeli, Herkül kadar güçlü, fevkalâde güzel adamlardır. Tenlerini esmerleştirmiş olan hava ve güneş, zaten biçimlerini taşıdıkları o güzel bronz heykelciklerin rengini vermiştir. Giysileri şöyledir: göz alacak derecede beyaz, geniş bir şalvar, kolları yırtmaçlı, hareket serbestliği sağlayan yol-yol çizgili bir mintan; yarım ayak uzunluğunda, püskülü sallanan kırmızı bir fes, şakakları traş

edilmiş başlarını sıkı sıkıya sarar. Sarı ve kırmızı çizgili bir yün kuşak kalçalarının üstünü bir kaç kere sararak gövdelerini değerlendirir.

Kayıkçılar, fazla kıldan rahatsız olmamak için sadece bıyıklıdırlar; ayak ve bacakları çıplaktır, önü açık mintandan güneş yanığının renklendirdiği geniş göğüs adeleleri görünür. Her kürek çekişte pazıları, atletik kolları üstünde birer gülle gibi inip çıkar. Dinin zorunlu kıldığı namazdan önceki abdestler, idman, açık hava, kuzey insanlarının bilmedikleri perhizkârlı bu güzel vücutları sağlam ve tertemiz tutar. Sert çalışmalarına karşılık, kayıkçılar, ancak ekmek, salatalık, mısır özü ve yemiş yer, sadece saf su ve kahve içerler; dini bütün olanlar, otuz gün Ramazan içinde, bir yudum su, bir çekim tütün içmeden sabahtan akşama kürek çekerler.

İstanbul'un, Tarabya ve Büyükdere'ye kadar Boğaz'ın çeşitli iskelelerine uğrayan kayıkçıları üç, dört bin olarak tahmin etmek fazla kabartılmış bir hesap sayılmaz. Haliç, Boğaziçi ve Marmara'nın dağıttığı İstanbul ve çevresinin durumu deniz yoluyla gidiş gelişleri zorunlu kılar; Tophane'den Sarıyer'e gitmek için durmadan kayığa binmek gerekir; liman aşan gemilerın yanaştığı üç köprüden uzakta bulunulursa Haliç'in bir kıyısından öbür kıyısına geçmek için de kayığa binmek gerekir.

İskelelerin birine gelince kayıkçıların koşa koşa gelip sizi paylaşamamaları, eski zamanda «coucous» kondüktörlerinin başdöndürücü bir hız ve gürültüyle birbirine küfrederek kendi sandallarını indirimli fiatlarla size teklif etmeleri gibi, sizi kendi kayıklarına çağırmaları kadar eğlendirici bir şey yoktur. Bu gürültüye kimi zaman, kavganın en hareketli ânında üstlerine basılan köpeklerin havlaması da karışır. Sonunda, itilmiş, kakılmış, tartaklanmış ve çekiştirilmiş olarak izbandut gibi koca-koca iki herifin avı olarak ellerinde kalıyorsunuz; bu iki herif sizi zafer edalarıyla, hayal kırıklığına uğramış meslektaşları arasından geçirerek kendi kayığına götürürler.

Teknesini devirmeden bir kayığa girmek hayli nazik bir

«ameliye'dir. Beyaz sakallı, derisi güneşten yanmış ihtiyar, babacan bir Türk, ucu çengelli bir değnekle kayığı tutar ve siz de, yardımına karşılık ona bir metelik atarsınız.

İskelenin çevresinde toplanmış olan sandal ve kayık filotillasından sıyrılmak kolay iş değildir ve bunu çatışmasız, kazasız başarmak için kayıkçıların o eşsiz ustalığı gerekir. Karaya yanaşmak için her kayık, pupasını kıyıya dokundurmak için döner; bu dönüş, kayıkçıların, tıpkı Venedik gondolları gibi kendilerine has bağrışmaları olmasa, tehlikeli çarpışmalara yol açabilir Kayıktan çıkarken, teknenin sonundaki bir halının üstüne kuruş ve beşlik olarak, gezinin uzunluğuna göre pazarlık edilen para bırakılır.

Tamise nehrindeki «waterman»ler gibi, Boğazda dolaşmaya başlayan buharlı gemilerin rekabeti olmasa, İstanbul'da kayıkçılık çok verimli bir meslek olurdu. Daha ilerisine gidilemeyen Galata Köprüsünden günün her saatinde bir sürü Türk, İngiliz, Avusturyalı gemi kalkar; dumanları Haliç'in gümüşî buğusuna karışan bu gemiler yüzlerce yolcuya Avrupa kıyısında, Bebek'e, Arnavutköy'üne, Anadoluhisarı'na, Tarabya'ya, Büyükdere'ye, Asya kıyısında da Üsküdar'a, Kadıköy'e, Prens Adaları'na bırakır; eskiden bu yolları kayıkla yapmak zoru vardı ve bu yolculuklar hem uzun sürer, hem de pahalıya mal olurdu; kimi zaman, Karadeniz ağızından her an kopup gelebilecek rüzgârların, akıntıların şiddetinden bu gibi yolculukları tehlikeli de olabilirdi. Kayıkçılar buharlı gemilerin hızıyla boşuna yarışmaya yeltenirler. Etten adaleleri, gemi pistonlarının çelik adaleleriyle yarışta boşuna gerilir. Yakın zamanlarda kayıkçılara ancak ara mesafeler kalacak ve Elbise-i Atika'da yeniçerilerin giysilerine bakıp ağlayan tutucu ihtiyar Türk'ler, gâvurların şeytanca icatlarına nefretlerinden yazlık evlerine gitmek için, bu kayıklara binen son müşteriler olacaklar.

Bir de, «omnibüs» kayıklar var; bunlar, otuz kadar yolcu alan ağır teknelerdir; bunları hareket ettiren dört ya da altı kayıkçı her kürek çekişlerinde kalkar, bir tahta basamağa çıkar

ve o koskoca küreği sudan çıkarmak için bütün ağırlıklarıyla yine otururlar. Dakikadan dakikaya tekrarlanan bu otomatik hareketler çok garip bir etki uyandırır; bu ucuz ama çok ağır araca binenler; askerler, hamallar, fakir ve yoksullar, Yahudiler, ihtiyar kadınlardır. Buharlı gemiler, ucuz üçüncü mevkiler ayırarak o vasıtayı da istedikleri zaman ortadan kaldıracaklardır.

Bir kayıkçı ayaklanması haberini aldığımda hiç şaşmadım; Galata'da çok sayıdaki gemi bacalarının tütmesi, o zamana kadar ancak paletleri ay biçiminde oyuk küreklerin kırbaçladığı suların şimdi gemi çarkları tarafından köpükleştirilmesi karşısında bu sonuç kolayca anlaşılır. İstanbul'da bulunduğum sıralarda bile, artık tenhalaşmış iskelelerde kötü kötü düşünerek çömelen kayıkçılar, yolcu dolu ve balık gibi sularda kayan buharlı gemilere sert-sert bakıyorlardı.

Sabırla beklenilen oruç devrinin sonuna gelinmişti ve bunun genel şenliklerle kutlanması gerekiyordu. Boğaziçi, Haliç ve Marmara denizinin havuzu böyle zamanlarda çok canlı, çok sevinçli bir görünüme bürünür; Demirli bütün gemiler, renkli-renkli bayraklar, flamalarla donanmıştır; direklere asılı bu bayraklar rüzgârda dalgalanır; kırlangıç kuyruğu biçiminde kesik, Türk bayrağı, üç hilâlini yeşil zemin üstünde; Fransa üç rengini, Avusturya, üstünde bir arması bulunan kırmızılı beyazını; Rusya gümüşî üstüne beyaz haçlı bayraklarını dalgalandırırlar. İngiliz bayrağında Saint-Georges haçı, Amerika bayrağında yıldızlarla bezenmiş bir gök belirir. Yunan bayrağının ortasında siyah-beyaz Bavyera damaları vardır. Fas'ın kırmızı küçük bandırası, Trablus'un Peygamberin sevdiği renk üstüne serpiştirdiği hilâlleri, Tunus'un, bir ipek kuşak gibi sıraladığı yeşil, mavi, kırmızı çizgileri; güneş akisleri berrak su üstüne uzanıp hârelenen bütün bu bayrak ve bandıroller arasında oynaşıyor, cıvıldaşıyordu. Otuz gürbüz kayıkçının verdiği hızla uçan, al renkler, yaldızlar içinde göz kamaştırıcı pırıltılar içindeki padişah kayığını, üstüste atılan salvolar selâmlarken, direklerin üstüne çıkmış deniz erleri «Hurra»lar çekiyor, bütün bu gürültüden korkan martılar ince dumanlar arasında uçuyorlardı.

Tophane'den bir kayığa binerek bir gemiden öbür gemiye gezmeye başladım; çeşitli teknelerin biçimini incelerken Trabzon'dan, Mudanya'dan, İznik ve Lapseki'den gelenler önünde özellikle duruyordum. Bu gemilerin birer şato gibi yükselen pupalarıyla kuğu göğsü biçimindeki provaları, Truva savaşı devrinde Yunan filosu gemilerinden çok farklı olmasa gerekti. O kadar övülen Amerikan «elipper»leri bu gemilerin biçim inceliğinden hayli uzaktırlar; sarışın Achille Peliade'i bu yüksek pupaların birinde düşünmek için fazla hayal gücü gerekmez.

Yavaş yavaş ilerlerken kayığım Frenk'lerin, bilinmez neden, Léandre kulesi; Türk'lerin de Kızkulesi dedikleri yapının yükseldiği kayalıkların önünden geçti. Şunu da hatırlatmak gereksiz ki, Léandre'ın adının bu beyaz kuleye bağlanması gerçekle ilgisiz. Çünkü Léandre'ın Venüs'ün güzel rahibesi Hero'ya kavuşmak için yüzerek geçtiği deniz, İstanbul Boğazı değil, Çanakkale boğazıydı.

Zarif bir hurafe Türk'lerin kuleye verdikleri adı açıklar: Sultan Mehmet'in bulunmaz güzellikte bir kızı vardı ve bir çingene bu kıza, yılan sokmasıyla öleceğini söylemişti. Endişeye düşen babası, bu korkunç kehaneti önlemek için, hiç bir sürüngen hayvanın ulaşamayacağı bu deniz köşkünü kayalıklar üstüne yaptırmıştı; Mehar-Schegid'in (genç kızın adı) harikulâde güzelliğini duyan İran Şahının oğlu ona, uzaktan, delicesine aşık oldu. Doğunun, harf yerine çiçek kullanarak sevgiyi anlatan sembolik buketlerinden birini genç kıza ulaştırmaya muaffak oldu. Ne yazık ki gül ve nergis kümelerinin arasına çöreklenmiş bir engerek yılanı genç kızın parmağını ısırdı. O sırada yarayı emecek kadar ona bağlı bir kimse bulunmadığından padişahın kızı ölmek üzereyken, olayın suçlusu prens yetişerek, cesaret ve sevgi dolu dudaklarıyla zehiri emerek Mehar-Schegid'i kurtardı. Sultan Mehmet de ona kızını verdi.

Gerçek şu ki, bu kule, İmparatorluk devrinde Manuel Comnène'nin yaptırdığı bir kulenin ya kendisi, ya da bir benzeridir. Bu kuleye bağlı zincirler, bir yandan Avrupa. bir yandan Asya kıyılarına uzanarak Karadenizden sarkan düşman gemilerinden

Haliç'i koruyordu. Daha uzak tarihlere gidilirse görülür ki Bizans halkını korumak için Atina'nın gönderdiği General Charès'ın eşi Damalis bu adaya gömülmüştü. Bizans'lılar, Makedonyalı Philippe filosunun hücumuna uğramış ve generalin eşi Damalis, Chrysopolis'te ölerek, üzerinde bir Génisse heykeli bulunan bu anıt içinde ve bu adada gömülmüştü.

Günümüze kadar muhafaza edilmiş olan bir Rum yazısı mezarın önündeki bir sütun üstündeydi. Kız kulesi genç kadının mezarı ya da kulesi- adı her halde bu yazıdan gelmedir. Bu yazı da şudur: «Ben, İnachus Kızı ineğin sureti değilim ve önümde serilen Bosphore'a adımı vermedim. İunou'un gaddarca nefreti onu, eski zamanlarda, denizden öteye sürdü; ben ki burada, bu mezarda yatıyorum, ben bir ölü kadınım, Cércrops'un kızı, Charès'ın karısıydım, ve bu kahraman Philippe'in gemileriyle savaşa geldiği zaman onunla beraber denizdeydim. O zamana kadar bana Boidion -küçük inek- denirdi, şimdi ise, Charès'in karısı olarak, her iki kıtadan faydalanıyorum.»

Bu şiir, Damalis'in mezarındaki sütun üstünde neden bir inek heykeli bulunduğunu açıklar. Bilindiği gibi Grek'lerde inek, bir çok övücü kıyaslamalara konu ve ölçü olmuş, Homiros, İunon'un gözlerinden söz ederken onları inek gözüne benzetmiştir. Bu bakımdan, antik düşünüşlere göre Boidion zarif bir isim, bir vasıftır, güezl bir genç kadına yakıştırılmış olmasına şaşmamak gerekir. Ama artık Grek'lerden yeterince söz ettik, Türk'lere dönelim.

Âdettir ki, orucun sonunda, Valde Sultan padişaha mükemmel güzellikte bir bâkire hediye etsin; bu ender kuşu bulmak için esir tüccarları ve celepler, aylar önce, Gürcistan ve Çerkezistan'ı arayıp tararlar. Aranılan bulunursa alış fiyatı çok yüksek paraları bulur; eğer genç bâkire padişahla geçirdiği ilk gece sonunda gebe kalırsa bu olay, İmparatorluğun geleceği ve bereketine iyi bir işaret bilinir. Garip bir aykırılıkla, dindar kimseler, oruç sonunu izleyen yedi gün içinde karılarıyla cinsel ilişki kurmaktan sakınırlar; bu sakınmanın nedeni, biçimsiz, acaip ve anormal yapılı, yada lekelerin çirkinleştirdiği çocuklara sahip olmak korkusudur. Böylelikle, İslâm dünyası içinde, o günlerde cinsel

zevkleri tadabilen tek erkek padişahtır. Ne mutlu Sultan'a.

Orucun son günlerinde namaz kılınır, camilere gidilir ve gece şehir donatılır. Donanmış bütün gemileri, hiç durmayan sandal ve kayık hareketleriyle liman, gündüzün, Doğu'nun o harikulâda güneşi altında ne kadar eşsiz bir görünüm olduysa, gece şenliklerine ne demeli? Kalemin ve fırçanın güçsüzlüğü asıl burada kendini gösterir; belki sadece «diorama», değişik prestijlerinin yardımıyla, bu ışık ve gölge oyunlarının sihirli gösterisi üstüne ve uzaktan, bir fikir verebilir.

Türkler barut yapmayı pek sevdiklerinden top atışları durmadan birbirini kovalıyordu ve her yandan patlayarak kulakları, şenlikli bir gürültü içinde, hırpalıyordu; cami minareleri birer fener gibi yanıyordu; Kur'an âyetleri gecenin koyu mavisine ateşli harflerle sanki kazılmıştı. Galata ve Pera'nın inişli sokaklarından, kalabalık, renkli bir insan seli aşağıya doğru akıp gidiyordu. Tophane çeşmesinin çevresinde binlerce ışık ateş böcekleri gibi pırıldıyor, Sultan Mahmud'un camisinin minareleri, uçları ateşli demirle çizilmiş gibi göğe doğru fışkırıyordu; bu görünüm, siyah mukavvalar iğneyle delinerek resmedilmiş sarayların arkada yanan lambaya tutularak Séraphin'de gösterilmesini hatıra getirebilirdi.

Bir sandal bizi açıkta demirli bulunan Lloyd'ın gemisine götürdü. İstanbul'daki arkadaşlarımızdan biri orada bize yer ayırtmıştı. Kırmızı ve yeşil ışıkların bir rüya gibi aydınlattığı Tophane ışıl ışıl yanarken zaman zaman top ağızlarından fışkıran alevler beliriyor, hava fişeklerinin, bombalarının yılankavi, ya da parçalı ışıltıları karanlığı deliyordu. Süt rengi dumanlar arasından beliren Mahmudiye, Arap hikâyecilerinin periler kraliçesi için hayal ettikleri nurdan yapılara benziyordu: bu, göz kamaştıcı bir görünümdü. Yeşil, mavi, kırmızı, sarı kandillerle direklerini, ip ve bordalarını ışıklandıran demirli gemiler alevden bir okyanus üstünde yüzen elmastan teknelere benziyor, Boğazın suları bu kandil, fener, yanar söner ışık ve parıldayan harflerin akisleriyle sanki tutuşuyordu.

Sarayburnu, zebercetden bir promontoire gibi uzanıyor ve

bu burun üstünde Ayasofya, Sultanahmet, Osmaniye camilerinin ateşten bilezikle çemberlenmiş gümüş minareleri fışkırıyordu. Asya kıyısından Üsküdar binler ve binlerce ışıklı kıvılcım saçıyor ve Boğazın alevler içinde yanıyor görünen iki rıhtımı, gözalabildiğine, kayık küreklerinin durmadan kırbaçladıkları bir ışıkla pul nehrini çerçeveliyorlardı. Arasıra, göze görünmeyen uzaktaki bir gemi birdenbire kızılımsı, mavimsi bir hâreye bürünüyor, sonra, bir rüya gibi, gecenin gölgesinde eriyiveriyordu. Bu «piroteknik» sürprizler en göz alıcı, en hoş şekilde etkiliyordu seyirciyi.

Renkli camlar, fenerlerle süslü buharlı gemiler gidip gelirken, güvertelerinde çalan bandoların nağmeleri hafif rüzgârla çevrede dağılıyordu.

Bütün binaların üstünde, şenliğe katılmak ister gibi, gökyüzü, koyu mavi zemin üstüne yıldızlarını serpiştirmişti; en zengin, en koyu mavilikleri göğün kenarları, yeryüzü şenliklerinden fışkıran ışıkların etkisiyle hafifçe kızarıyordu.

Avusturya gemisinde bir-iki saat kalarak dünyada eşi bulunmaz bu tanrısal gösteriyi seyretmekle sanki sarhoş oldum. Boğaziçi'nin sihirli aynasında akseden göz kamaştırıcı efsanevî görünümleri, bir daha unutmamak amacıyla, zihnimde nakşetmeğe çalıştım. Elmasların, zümrütlerin, yakutların patladığı, pırıldadığı, üç-dört fersah uzunluğunda, su üstünde söneceği yerde daha parlak, daha göz alıcı olarak yeniden canlanan bu şenliklere kıyasla birkaç düzine fenerin yandığı Concorde Meydanındaki zavallı donanmalarımız nedir ki?

Orada burada kimi ışıklar yavaş yavaş sönmeye başlıyor, ateşli çizgilerin arasında kesintiler beliriyor ve yorgun barut artık zorlukla patlıyordu. Rüzgârın dağıtamadığı duman tabakaları koskoca fok balıkları gibi sular üstünde sürünüyordu. Gecenin soğuk nemi en kalın giysileri bile ıslatmaya başlamıştı. Artık dönmeyi düşünmek gerekti ama bu da zor ve tehlikeli bir işti. Kayığım beni geminin merdiveni önünde bekliyordu; kayıkçılarımı çağırdım ve gemiden ayrıldık.

Boğaz, tasavvur edilebilecek en kalabalık, her türlü sandal ve kayık kaynaşması içinde idi; haberleşme bağırışmalarına karşı kürekler başka kürekler le çatışıyor, bordalar sürtünüyordu. Kürekler çok kere, kırılmamak için, böcek bacakları gibi kıvrılarak sandalların yanına yapışmak zorundaydı.

Provalar, ok gibi, ya da yırtıcı kuş gagaları gibi yüzümüzün iki parmak yakınından geçiyorlardı. Son ışıklarını veren ateşlerin akisleri kayıkçıların gözlerini kamaştırıyor ve asıl gidiş yönlerini şaşırtıyordu. Son süratle suları yaran bir sandal az kalsın bizimkinin üstünden geçecekti; görülmemiş bir ustalıkla kayıkçılar insan üstü bir güçle tekneyi gerisin geriye götürmeyi başaramamış olsalardı muhakkak ki ya dibi bulacak ya da iki parçaya bölünecektim.

Sonunda, bir dalga çıktı ve pırıltısından kişiyi deli edecek bir sandal birikintisi ve sandalcı bağırışımdan geçerek, sağ ve salim Tophane'ye vardım. Gitgide tenhalaşan sokaklardan, uyuyan köpek öbekleri üstünden dikkatle atlayarak küçük Ölüler Alanına ve Fransa Sarayına geldim. Bu arada mutlu Halife, sarayının kuytuluğunda, annesinin hediye ettiği zarif kölenin örtüsünü kaldırıyor ve gözü, kendinden sonra hiçbir yaratığın göremiyeceği esrarlı güzellikler üstünde geziniyordu.

XVIII

İSTANBUL SURLARI

Seyyahların çok seyrek gezdikleri İstanbul'un uzak mahallelerinde büyük bir gezinti yapmaya karar vermiştim. Gelenlerin merakı Bedesten'den, At Meydanından, Beyazıd Meydanından, Eski Saray ve Ayasofya çevresinden öteye pek gitmez, çünkü müslüman şehrin bütün hayatı buralarda toplanmıştır. Uzun süreden beri Türkiyede oturan genç bir Fransızla erken saatlerde yola çıktım; Galata yokuşundan çabucak indik, gişeye dört para verdikten sonra vapurların yanaştığı köprüden Haliç'i geçtik ve Yeni Camiyi yana bırakarak dar Türk sokaklarının kıvrıntılarına daldık.

Biz ilerledikçe sessizlik ve tenhalık artıyordu; daha vahşi olan buradaki köpekler bize acayip acayip bakıyor ve homurdanarak arkamızdan geliyorlardı. Boyası kaçmış, sallantılı evler, dengesiz katları, parçalanmış kafesleriyle yıkık tavuk kümeslerine benziyorlardı. Harap bir çeşmeden süzülen sular, yosun tutmuş bir yalakta birikiyordu; yabani otların, diken ve çeleşlerin sardığı yıkık dökük bir türbenin gölgesinde, örümcek ağlarının sardığı parmaklıkları arasından, sağa ve sola eğrilmiş, yazıları okunamayan mezarlar görünüyordu; kubbesi alçıyla kabaca sıvanmış bir mescidin minaresi, üstü söndürme külâhı geçirilmiş bir muma benziyordu. Tepelerinden servilerin siyah uçları görünen uzun duvarlardan ceviz ve çınar dalları kümeküme sarkıyordu; buralarda, mermer sütunlu, Moresk galerili camiler, cumbalı, parlak renklerle boyanmış paşa konakları yerine kül birikintileri arasından yükselen, ayakta kalmış, kara tuğlalı bacalar görünüyordu. Her köşesinin hüznünü, acılığını amansızca belirten Doğu'nun sert ışığı bu bakımsızlığı, bu sefaleti aydınlatıyordu

Dar sokaktan dar sokağa, kavşaktan kavşağa giderek deve kervanlarını barındırmaya yarayan yüksek kemerli, uzun taş duvarlı, bakımsız ve harap büyük bir hana vardık. Namaz vakti gelmişti; beyazlar giymiş iki müezzin komşu cami şerefesi üstünde hayaletler gibi dönüyor, kutsal sözlerini garip tonlu sesleriyle yalnızlık ve sessizlik içindeki o dilsiz, kör ve sağır evlere duyuruyorlardı. Tiz perdeden, ama tatlı bir eda ile gökten iniyormuş etkisini uyandıran Kur'an âyetleri, rüyasından uyandırılmış bir köpeğin iniltisinden, korkmuş bir kumrunun kanat çırpıntısından başka çevrede hiç bir tepki belirtmiyordu.

Bununla beraber müezzinler tohumun nereye düştüğünü merak etmeyen ekiciler gibi, Allah ve Peygamber isimlerini ufkun dört yanında duyurmağa devam ettiler. Kim bilir, belki de, bu eğri büğrü damlar altında, görünüşte terk edilmiş barakalar içinde müminler yırtık pırtık zavallı seccadelerini yere yayarak, Mekke'ye doğru dönmüş ve derin bir inançla: «Lâilâhe İllallâh, Muhamed Resul Ullah» diye namaza durmuşlardı.

Zaman zaman ata binmiş bir zenci geçiyordu; duvara dayanmış ihtiyar bir mumya, yırtık paçavraların aracından maymun eline benzer elini uzatıp umulmadık bir fırsattan faydalanarak dileniyordu; ressam Decamps'nın bir suyuboyasından fırlamış gibi iki-üç oğlan, suyu tükenmiş bir çeşmenin musluğuna taş sokuşturmaya çalışıyorlardı. Taşların üstünde emniyetle koşan kertenkelelerden başka görünürde bir şey yoktu. İçimden gelen, önleyemediğim bir bitirici gamın beni kapladığını duyuyordum; Silivri Kapısındaki cambazları görmeyi arkadaşım birkaç kere hatırlatmamış olsa gezinin Silivri kapısındaki cambazları görmek olan amacını unutacaktım. Farkına varmadan çok büyük bir mesafe aşmış, zorlukla tekrar bulduğumuz yolumuzdan hayli ayrılmış olduğumuzdan fazla yorulmuştum ve açlıktan da ölüyordum; adını unuttuğum bir caminin bahçe ve avlusundan geçtikten sonra, tahta bir parmaklıktan çıkan ekşi ve barbar bir müziğin sesleri doğru yolda olduğumuzu gösterdi. Gerçekten de aradığımız burası idi. Dört parmak yüksekliğinde tabureler üstüne oturduk, bize kahve ve çubuk getirdiler, alanın ortasında, ince bir toz yatağı üstünde yapılan idmanları seyre koyulduk, Paris'te, Champs-Elysées sirkinde Arap trupunun herkesin gördüğü marifetlerini aşağı yukarı tekrarlayan Fas'lılardı. Hattâ, insan pramidinin tabanı olan, bronzlaşmış omuzları ve mavimsi kafası üstündeki sekiz adamı taşıyan iriyarı herifi tanır gibi oldum. Tahta sehpalara gerilmiş iplerden anlaşılıyordu ki gösterilerde ip üstünde cambazlıklar da vardı, ama geç geldiğimizden onları görememiştik; bu gösteriyi kaçırmış olduğumuzdan hayıflandım, çünkü, söylendiğine göre, ip cambazı akrobatlar sekiz-on yaşlarında küçük kızlardı ve numaralarını ender rastlanan bir hafiflikle başarıyorlardı. Bunlardan başka komiklik cambazları vardı; bunlar, geniş sakallı, iri gaga burunlu, büyük bir ciddilikle son derece gülünç ve garip çeşitli pozlar alan Türklerdi. Alanın dibinde Türkiyede saray denilen kafesli bir galeri vardı ve burası kadınların tribünü, ya da locası idi. Gösteriler bittikten sonra serbestçe çıkabilmeleri için bizim gitmemiz istenildi, çünkü gâvurların bulunması kadınların iffetine dokunur-

du. Bu, kuşkusuz fazla büyütülmüş bir duyguydu, çünkü uzaktan çıkışlarını gördüğümüz kadınlar gözlerine kadar örtünmüşlerdi ve banyolarda ıslak çamaşırların takıldığı hasırdan dar ve uzun sepetlere benziyorlardı.

Gözlerimiz doymuş, ama midelerimiz hiç bir besiyle dolmamış olduğundan yiyecek birşeyler aradık ve her geçen dakika endişemizi arttırıyordu. Burada, bu uzak mahallede, biber ekilmiş kebapların şiş üstünde ateşte döndüğü kebapçılardan, şekercinin ince bir şeker tabakasıyla örttüğü geniş porsiyonlu baklavaların gösterildiği mostralardan, yaprakla sarılmış pirinç dolmalarının, etle karışık salatalık dilimlerinin yağda yüzdüğü o iç açıcı aşçı dükkânlarından eser yoktu. Beyaz dutla kara sabundan başka satın alınacak bir şey bulamadık; ve yoksul bir ziyafetti bu! Aç açına hırslı gözlerle oraya buraya bakarak dolaşıyor, yiyecek bir şey bulmak umuduyla daha az tenha yolları seçiyorduk. İri bir paket taşıyan küçük hizmetçi kızının izlediği ihtiyar bir Rum madam halimize acıdı ve herhalde yiyecek bir şeyler bulabileceğimiz yakın bir otelin yolunu gösterdi. Bu bilgi doğru idi ama otel birkaç yıldan beri kapalıydı. Bu iyi yürekli madam bir gençlik anısını hatırlamıştı!

Şimdi bulunduğumuz mahalle çok başka bir görünümde idi; bu, Türk görünümü değildi artık. Yarı açık kapılarından evlerin içi görünebiliyordu. Kafessiz pencerelerde pembe ya da mavi krepon hotozlu, diyadem biçiminde kalın örtülmüş saçlı zarif kadın başları görülüyordu; kapı önlerinde oturmuş genç kızlar serbestçe sokağı seyrediyorlardı ve biz, onlara kaçırmadan ince, saf yüz çizgilerine, iri mavi gözleri ve sarı örgülerine hayranlıkla bakabiliyorduk.

Beyaz fistanlı, kırmızı takkeli, bol ve uzun kollu cepkenli erkekler kahvelerin önlerine oturmuş büyük bardaklarla rakı içiyor, gönlü rahat hristiyanlar olarak kafayı çekiyorlardı. Bab-ı Âli'nin müslüman olmayan uyruklularının -reayaların- oturdukları bir semt olan Samatya'da idik. Burası Türk şehri içinde bir Rum kolonisi gibiydi. Sessizliğin yerini hareket, hüznün yerini

sevinç almıştı; canlı insanlar arasında oturduğumuzu hissediyorduk.

Bir lokanta aradığımızı gören genç bir serseri bize gelerek kılavuzluk teklif etti. Bunu yaparken de, gerçek dolandırıcıların yaptıkları gibi kimlik cüzdanını gösterdi. Bu genç, yaptığı hizmetin önemini belirtmek amacıyla bizi hayli dolaştırdıktan sonra, hareket noktamızdan on adım ilerdeki bir lokantaya götürdü; verdiğimiz birkaç parayı herhalde yeter bulmamış olacak ki, profesyonel bir yankesici ustalığıyla, arkadaşımın içinde beş ve on kuruşluk otuz kadar frankı bulunan cüzdanını aşırıverdi.

Girdiğimiz yer bir odaydı, yemek ve şişe dolu bir tezgâhın arkasında şişman, kanlı canlı bir palforio duruyordu; bu adam tavukların değil, buraya gelen seyyahların boynunu kesecek korkunç bir görünüşte idi. Teni zehir rengi bir esmerlikte olan bu lokantacının mavi bir sakalı vardı ve bu sakal, yüzünün sarı yeşil rengine karıştığı yerlerde yeşilimsi bir renk alıyordu. Burnu ve gözleri kerkes kurşununkilerini hatırlatıyordu. Lokantacı, o korkunç görünüşüne karşılık, karnımızı doyurmaya razı olarak bize, karides, kağıda sarılmış ve kızartılmış tekir balıkları, şeftali, üzüm, peynir ve resinato denilen bir beyaz şaraptan kurulu ziyafet çekti.

Et istedik ama, o gün Rumları perhize zorlayan bir dinî bayram olduğundan yiyemedik. Ne var ki, karnımız o derece acıkmıştı ki hafif yiyecekler bize balthazar sofrası kadar bol ve zengin geldi. O kadar ki hurafe gereğince duvarlarda alevden yazıların belirmesini bekler olmuştuk. Ama Samatya temellerinden sarsılıp yıkılmadı ve İncildeki felâkete uğramadan yemeğimizi bitirebildik.

Karnımız iyice doymuş olarak taze bir güçle yola koyulduk. Az sonra Yedikule şatosuna en yakın olan kapıya varmıştık. Rumca adı Heptapurgon olan bu şato önünde, Tophanede, Yeşilköşkte, Beyoğlu mezarlığında çok bol rastlanan at seyislerinden birini bulduk. Bizim züppelerin Champs-Elysées'de muzaf-

ferâne bindikleri, gösteriş yaptıkları atlardan hiç de aşağı olmayan semer ve eğerleri temiz iki hayvana atlayarak yolumuza devam ettik. Seyisin izlediği biri beyaz öteki kır, bu sevimli kürt atları, yanyana tırıs gitmeye başladılar. Eski Devlet hapishanesinin yıkık duvarlarını sağımızda bırakarak Bizansın bu antik kalıntıları dışından ilerliyorduk. Fazla yorgun olmadığımız taktirde denizden Edirne Kapıya, belki de daha uzağa gitmek niyetindeydik.

Bir fersaha yakın bir uzunlukta, bir mezarlıkla harabeler arasında uzanan bu yol kadar elem, ama aynı zamanda büyüklük etkisi uyandıracak dünya yüzünde başka bir yol bulunacağını sanmıyorum.

Yer yer dörtköşe kulelerin yükseldiği kaleler, iki sıra duvarlardan kurulu idi; ayaklarında şimdi tarlalar ekilmiş topraklarla örtülü geniş çukurlar vardı. Bu çukurlar kenarındaki taş korkuluk da hesaba katılırsa aşılması gerken engel üçe çıkıyordu. Burası, Constantin'in antik duvarları idi. Saldırılar, zaman, depremler, onları bu duruma getirmişti; mancınıklar, balistalar, koyun başlı savaş kütükleri, yediyüz erin kullandığı, o altıyüz libre ağırlığında mermer gülleler savuran eski savaşçılığın o dev çaplı deniz toplarının tuğla ve taş duvarlarda açtıkları delik ve çukurlar görünüyordu.

Orada burada koskoca bir çatlak, duvarı boydan boya ayırmıştı; daha uzakta bütün bir duvar parçası hendeğe düşmüştü. Taşın bulunmadığı yerlere rüzgâr toz ve tohum getirmiş, yıkılan kaya parçasında bir fidan zamanla ağaç olmuştu. Parazit, sarmaşıklı bitkiler, düşmek üzere olan tuğlaları tutuyorlardı; taş aralıklarına girebilmek için ilkin tırnak olan koca yemiş kökleri daha sonra o taşları tutan çengeller olmuştu. Ve gök üstünde yıkık bedenini belirten surlar, sarmaşıklarla örtülü zamanın verdiği ağırbaşlılıkla ve zengin renklerle bezenmiş mazgallarını sürdürüyordu. Yer yer açılan Bizans üslubundaki kapılarını Türk sıvaları ağırlaştırmıştı ama yine de kendilerini gösteriyorlardı.

İstanbulu çevreliyen bu ölü surların arkasında canlı bir şehrin yaşadığını düşünmek zordu. Kişi, kendini bütün oturanların bir sihirle taş olduklarını anlatan arap masallarındaki şehirlerden birinin önünde sayabilirdi; ancak harap duvarlarının üstünden beliren tek tük minarelerden islâm dünyası başkentinin burada olduğu anlaşılır.

XIII. Constantin'i mağlûp eden padişah yeniden yer yüzüne gelse İran'ın o hüzün verici ata sözünü burada tekrarlayabilirdi: «Örümcek, ağını İmparatorlar sarayında örer ve baykuş, gece şarkısını Efrâsiyab kulelerinde söyler.» Birkaç kertenkelenin gezdiği, harabelere musallat bitkilerle dolu bu kızılımsı duvarlar yalnızlıkları içinde yavaş yavaş yıkılıyorlardı; 400 yıl önce müthiş Mehmed II'nin ileriye sürdüğü Asya akınları bu duvarların dibine yığılmışlardı. Vücutları yaralarla kaplı Yeniçeri erleri, şimdi barışsever sebzelerin geliştiği bu çukurlara doluyordu. Taşkıran otları damarlarının ve sarmaşık bitkilerinin kavradığı bu duvarlarda kan şelâleleri akıyordu. Şimdi bir ölüm sessizliğinin hüküm sürdüğü sahada, cinse karşı cins, dine karşı din, insanlığın en korkunç kavgalarından biri cereyan etmişti. Her zaman olduğu gibi genç barbarlık, çökmüş uygarlığı alt etmişti; İstanbul'un alındığına bir türlü inanamayan Rum papazı tavada balık pişirirken muzaffer II. Mehmed atını Ayasofya'ya sürüyor ve kanlı elini kilisenin duvarına yapıştırıyordu. Kubbenin üstündeki haç düşmüş, yerini ay almıştı. Parçalanmış, kanlı vücudu bir ölü yığını altından çıkarılan imparator Constantin'in, ayağındaki çizmeleri süsleyen altın kartallardan imparator olduğu anlaşılmıştı.

İstanbul'a son saldırı yapılırken balık kızartan «Kaloyesos» papazından yukarıda söz açmıştım. Türklerin zaferi ona haber verilince inanmamış ve şöyle cevap vermişti: «Yok canım! şu balıkların dirilişine, kaynar zeytin yağından fırlayarak yerde yürüyeceklerine inanırım da bu habere inanmam!» Bu mucize gerçekten olmuş ve inatçı papaz sonunda o habere inanmıştı.

Bu efsanevi balıkların torunları, şimdi, Silivri Kapıya gelmeden az önce, şehir sularının ötesinden görülen harap bir ba-

lıkçı kilisesinin kuyusunda oynaşirlar. Bu balıkların, yarı yarıya pişmiş dedelerin davada çektiklerinin anısı olarak, bir yanları esmerdir. Zavallı bir papaz onları yabancılara gösterirken «İdas psarı, efendi» deyip duruyor, yani: «balıklara bakınız efendi!». Mucizelere karşı «volteryen» düşüncelerim olmamakla beraber, bu düşüncemin doğru olup olmadığını kontrol etmek zahmetine katlanmadım. Hurafe ile yetinerek yoluma devam ettim. Ne yazık ki dostum büyük peyzaj ressamı Bellel benimle İstanbula gelmemişti. Bu inişli yokuşlu topraklardan, bu iri, güçlü bitkilerin ayakta tuttuğu bu sallanan duvarlardan ne güzel eserler çıkabilirdi!

Kış yağmurları, yaz rüzgârları ve zamanın çalışması etkisinde toprak, her halde Constantin'den bu yana onarılmamış olan yolun alt kısımlarına yığılmıştı. O kadar ki burası üstünde yürünecek bir yoldan çok, yarı yıkık bir kale duvarına benziyordu. Yolun böyle olmasına karşılık, iki arabanın geçtiğini gördüm. Yaldızlı ve renkli olan birisinde, iyi giyinmiş, kucaklarında güzel çocuklar tutan ve sıkı sıkıya örtünmüş kadınlar vardı. Çıplak tahtalardan yapılı ikinci arabadaysa Hintli gibi esmer tenli, zayıf, parça parça giysili kadınlı erkekli Çingeneler yer almıştı. Bir davul eşliğinde yüksek perdeden, bağıra çağıra bir şarkı tutturmuşlardı.

Bu ağır arabaların nasıl oluyor da, üç dört ayak derinliğindeki çukurlara batıp parçalanmadıklarına bugün de şaşıyorum, düşündükçe; ne var ki öküzler adımlarını denk attıktan başka sürücüler onları boynuzlarından tutup yürütürler. Ben ise, bu taş yığınlarından ayrılıp atımı, o Yedi Kuleden Eyüp sırtlarının eteğine kadar giden o koca mezarlığın servileri arasına sürdüm.

Mezarlar arasındaki dar bir patika yolundan yavaş yavaş giderken, bir mezar taşının önünde durmuş açık yeşil feraceli, şeffaf yaşmaklı genç bir kadın gördüm. Elinde bir demet gül bu genç kadının antimuan rengine çalan iri gözleri, sanki belirsiz bir hayale dalmışlardı. Bu çiçekleri bir sevdiğinin mezarına mı getiriyor, ya da sadece, bu hazin gölgeliklerde mi geziyordu? Bunun bilemedim; ama, atımın nal gürültüsünü duyunca başını kaldırınca ince muslinin altından zarif yüzünü görebildim. Gözlerim hayranlığımı öylesine bir saflıkla ifade etmiş

olacak ki, yolun kenarına kadar geldi ve çekingen ve lâtif bir jestle demetinden aldığı bir gülü bana uzattı.

Arkamdan gelen arkadaşım bana yetiştiğinden, ilk hareketinin cesaretini düzeltecek ince bir çekingenlik edasıyla ona da bir gül verdi. Elimden geldiği kadar Doğu usulünce onu selâmladım. Genç kadın, yanına gelen iki-üç arkadaşıyla serviler arasında kayboldu. Türkiyedeki şansım bu olaydan öteye gitmedi; ama ben, sürmeli iri siyah gözleri unutmadım. Ve değerli emanet olarak sakladığım gül, beyaz satenden bir zarf içinde sararıp solmakta.

XIX
BALAT - FENER TÜRK HAMAMI

Bir sanatçı gezisi yerine bir antikacı seyahati yapmış olsaydım; kitaptan alacağım bilgilere de dayanarak, Bizansın eski yapılarının üstüne uzun uzun konuşur, Türk salaşlarının arasında kaybolmuş belirsiz kalıntıları inceleyerek, o yapıların asıllarını tasavvur ederdim. Bulacağım Rumca yazı kalıntıları bana bir bilim adamı süsü verirdi. Ama ben tabiattan alınmış krokileri, gerçek bir etkinin içten izlenimini daha uygun buluyorum. Bundan dolayıdır ki her antik kapının ayrıntılarında durmayacak, zavallı Constantin Dracoses'in düştüğü ve söylendiğine göre surların içinden fışkıran kocaman bir ağacın işaretlediği tam yeri aramayacağım. İri, kunt kulelerin arasında açılan kapılar, Bizans soysuzlaşmasını açıklayan kompozit nizamlar, rumi sütunlarla süslüdür. Bu sütunların gövdeleri çok kere antik bir tapınaktan alınmıştır. Altın kapı, içi sağlam bir harçla örülü bir kemerle beliriyor, çünkü eski bir geleneğe göre, İstanbul'u tekrar alacak olanlar bu kapıdan geçeceklerdir. Bu kapı, bir gece II. Bandoni'i altederek Bizansı yeniden alan ve böylelikle Fransız Doğu İmparatorluğuna son veren Michel Paleologue'un yaveri Alexis 'Strategopolos'un muzafferâne geçtiği kapıdır. Rumların beklediği gibi bu duvar yakında yıkı-

larak dindaşları Ruslar şehre gireceklerdi. Eski bir kehanete göre şehrin Türkler tarafından alınmasından 400 yıllık bir süreden sonra, ki bu tarih önümüzdeki 29 Mayısa düşer, Ruslar buraya gelecek ve Çar Ayasofyada yapılacak bir âyinde bulunacaktır.

Edirne Kapıdan geçtikten sonra bambaşka bir görünümde olan garip bir mahalleye vardık: Fakir ve pis barakalar gittikçe haraplaşıyordu. Somurtuk, eğri büğrü, donuk ve renksiz cepheleri çatlıyor, parçalanıyor, pis kokulu leşlere benziyordu. Damları sanki kel, duvarları cüzamlıydı. Gri renk badanaları egzamalı bir deri gibi pul pul dökülüyordu. İskelet haline gelmiş, yaralı, ısırık içinde ve kenelerin kemirdiği bir kaç köpek siyah, pis kokulu çamurlarda uyuyorlardı; pencerelere iğrenç çamaşırlar asılıydı. Ve bu pencerelerden hastalıklı bir sarılık, bir renksizlik içinde garip yüzler beliriyordu. Atlarımızın üstünden başımızı kaldırıp baktığımız bu başlar, balmumuyla limon sarısı rengindeydiler ve beyaz bezden kocaman sarıklarla örtülüydü Bu başların altındaki vücutlar ise zayıf, çelimsiz, yassı göğüslüydü. Pencerelerden görünen bu insanların bakışları, bir omlet içine düşmüş kömür parçaları gibi ölü, renksiz, bitkin bakışlardı. Yavaş yavaş bize dönüyor ve yine bir işe dalıyordu bu bakışlar; alınları siyah benekli beyaz bir paçavrayla çevrili, vücutları kir ve yağdan parçalanmış partal giysilerle örtülü insanlar birer hayaletler gibi barakaların kenarından geçiyorlardı.

İstanbul'un «Ghetto»su Yahudi mahallesi olan Balatta idik; Burada gördüğümüz 400 yıllık baskı'nın, esaretin görünüşü, her yerden kovulan bu milletin, kendilerini kovalayan böceklerin tüneyecek delik araması gibi bir çöplüğe saklanışıydı. Bu millet, uyandırdığı tiksintiyi silâh olarak kullanarak canını kurtarmakta, renklerin benimsediği çamurlar ve süprüntüler içinde yaşamaktadır. Bundan daha iğrenç, daha pis, irinden ve cerahattan beter bir durum tasavvur edilemez; Musa'dan beri kurtulamadığı, yenemediği bütün iğrenç hastalık-

lar, yaralar, uyuz ve cüzzamlar, İncil'in söz ettiği bütün pisliklere karşı gelmeden yedirir kendini. Çünkü onun zikrinde ancak kazanmak kaygısı vardır. Ölülerin giysileri üstüne ticaret kurabilirse vebaya bile aldırmaz. Bu korkunç ve iğrenç mahallede Ataron ve Isaac, Abraham ve Jacop karmakarışık yaşarlar; kimileri milyoner olan bu biçareler, zehirli diye kesilip atılan balık kafalarıyla beslenirler ve bu besi onlarda bir çeşit hastalığa sebep olur. Bu tiksindirici besi hemen hemen hiç para etmediğinden onu yemeği kazançlı bulurlar. Karşıda, Haliç'in öbür kıyısındaki çıplak, yolunmuş ve tozlu bir sırtta bir mezarlık vardır ve sağlıksız kuşakları burada yatarlar. Güneş, bir tek ağacın gölgelendirmediği, bir tek otun yeşillendirmediği mezarlarının biçimsiz taşlarını yakar. Ağaç ve yeşillik tatlılığını onlara vermek istemeyen Türk'ler, Yahudi ölülerin bulunduğu alanları mezbelelik görünüşünde bırakmışlar. Bu ıssız, lânetlenmiş sırttaki mezarlarda tek görülen şey, eğri büğrülükleri ve buradaki taşlar üzerindeki ibranice yazılardır. Yaşları belirsiz bu hastalıklı bebeklerle Constantin'in o harikulâde güzellikteki Yahudi kadınları arasındaki fark ne kadar büyük! Şam kumaşlarından giysileri içinde, maden kemerleri, altın kolye ve bilezikleri, işlemeli başörtüleriyle, Saba Melikesi kadar güzel olan bunlar haşmetle yürürler. Onlar ve buradakilerin aynı soydan olduğu hiç sanılmaz. Constantin'dekiler Raphael'in Madonnaları için poz verecek kadar güzel; buradakilere gelince, ancak bir Rembrandt onları dile getirebilirdi. Onları bitüm renginde bir fon üstünde, sırrını Amsterdam'dan aldığı ringa balığı renkleriyle o büyülü sahnelerini canlandırabilirdi. Soysuzlaşma, erkeklerde de görülür. Buradakilerin hiç birinde artık Doğu damgasını muhafaza etmiş görünen Afrikalı Yahudilerde görülen tipe rastlanmaz.

İsa'yı peygamber olarak kabul eden Türk'ler ölümünü Yahudilere amansızca ödetiyorlar; ne var ki, eskiden olduğu gibi, tartaklanmıyor artık bugünkü Yahudiler. Hayatları ve servetleri dolandırıcılıklara, hırsızlıklara karşı garanti altındadır. Ne var ki, pisliğin içinden bir türlü çıkmak istemeyen bu

millet, henüz kimseye güvenemiyor ve sefalet komedyasını sürdürmeyi uygun buluyor; o, her zaman pis kokulu, sefil ve aşağılıktır, altınlarını eski püskü giysiler altında saklar. Murabahacılık, faizcilikle, Hristiyan'lardan, Rum'lardan ve Türk'lerden öcalır. Burada, bu iğrenç barakaların dibinde yaşayan Shylock'lar, ödetme gününü beklerken, Bassanio'nun vücudundan bir libre et kesmek için bıçaklarını ayakkabılarının derisinde bilerler ve yine bu barakalarda yaşayan nice haham, başına kül dökerek, yüzyıllardan beri dünya yüzünden süprülmüş milletlerin öcünü almak için esrarlı, sihirli dualarda bulunur.

Bu iğrenç ve korkunç mahalleden nihayet çıkarak soylu Rum'ların oturduğu Fener'e geldik. Burası, Paris'deki Cour des Miracles -sefiller mahallesi- yanında West-End ne ise, Yahudilerin yeri yanında odur. Taş evler güzel bir mimarî uslûbundadır. Bu evlerin çoğunda, merdiven biçiminde kesilmiş konsollara ya da kıvrıntılı dirseklere dayalı güzel balkonlar vardır; daha eski olan başka evler yarı kale, yarı sivil yapı olan küçük Ortaçağ konaklarını hatırlatırlar. Bu evlerin duvarları bir muhasaraya karşı gelecek kalınlıktadır, demir kepenklerden kurşun geçmez, koca-koca parmaklıklar daraltılmış pencereleri korur, kornişler kimi evlerde mazgal gibidir; Bütün bunlar, güçsüz dili bu taş mahalleyi sonuçsuz yalayan yangına karşı masum bir koruma lüksü.

Antik Bizansın son uğrağı olan burada, Comnènes'lerin, Ducas'ların, Paléologues'ların ahfadı, dedeleri kızıl mantoyu giymiş, damarlarında kıral kanı dolaşan prensliksiz prensler yaşarlar; esirleri onlara kral gözüyle bakar, saygı duyar, onlar da düşünüşlerinin teselisini bu saygı komedyasında bulmaya çalışırlar. Dıştan çok sade, içten çok süslü bu sağlam evlerde büyük servetler yığılıdır. Doğu'da lüks korkaktır, ancak gözlerden ırak gelişir. Fener'liler diplomatik becerikliliklerivle uzun süre şöhret buldular. Eskiden Bab-ı Âli'nin bütün milletler arası işlerini yönetmişlerdi ama, Yunanistan'ın ayaklanmasından beri kredileri hayli düşmüşe benzer.

Fener mahallesinin sonunda Haliç boyunca uzanan ve hareketli bir tüccar halkının yaşadığı Türk sokaklarına girilir. Sırığa takılı yükleri ikişer ikişer taşıyan hamallara adım başında rastlanır; iki uzun tahtaların iki ucuna bağlı eşekler, gelip geçenleri rahatsız eder, yol keser ve bir yan sokağa sapmak zorunda kaldıkları zaman yol üstünde bulunan her şeyi devirip geçerler. Bu zavallı hayvanlar kimi zaman, ne ileriye, ne de geriye gidemeden hayli dar olan sokağın duvarları arasında sıkışıp kalırlar. Bu olay atların, yayaların, hamalların, kadın, çocuk ve köpeklerin birbiri üstlerine yığılarak bağırıp çağırmalarına, küfretmelerine, köpeklerin de her seste havlamalarına yol açar; eşekçi hayvanlarının kuyruklarından çekip selin yeniden akmasını sağlayıncaya kadar. Birkaç yumruklaşmadan sonra yeniden kurulmuş olan sükûnette olayın masum yaratıcıları olan zavallı eşekler en fazla dayak yiyenlerdir. Buradan sonra toprak,anfi şeklinde kat-kat yükselerek demin dışından geçtiğimiz surlara kadar gider; göz, Türk evlerinin çalkantılı görünüşü üstünden, orada burada mazgallı bir duvar parçası bir kibritle tutuşmaya hazır zayıf modern yapıların üstünden atlayan antik bir su bendi farkeder. Acaba İstanbul'un kaç devrinde bu eski duvarların kararmış taşları tutuşan tahta ev küllerinin ayaklarına düşüşünü görmüştür? Yüzyıllık bir Türk evi İstanbul'da ender rastlanan bir şey!

Elini atımın sağrısı üstüne koymuş olarak yürüyen seyisimiz, bu kalabalık girintili, çıkıntılı, dolambaçlı sokaklar arasından bana ve arkadaşıma kılavuzluk ediyordu.. Az sonra Haliç'i aşan ikinci köprüye varmış olduk; seyisimiz bizi Kasımpaşa'dan geçirerek, küçük Ölüler Alanından yukarıya Fransa Sarayının kapısına bıraktı. Bu çok uzun yol seyisimizi yormuş görünmüyordu. Bense, yorgunluğun ve çubuğumun lülesini doldurduğum afyonlu tütünün verdiği hafif sersemlikle sedirime uzanarak tatlı bir keyife daldım. Akşam üstü, fazla gecikmeyen yemekten sonra, Beyoğlu sosyetesinin toplantı yeri olan Tepebaşı kahvelerine gitmeyi canım hiç istemedi.

Ertesi gün vücudumda hafif bir kırıklık hissettiğimden

Türk hamamına gitmeyi kararlaştırdım. Biliyordum ki hamam kadar yorgunluk giderecek bir şey yoktur. Pazar'ın -Kapalıçarşı'nın- yanında bulunan Mahmut hamamlarına gittim. Bu hamamlar, İstanbul'un en güzel ve en geniş hamamlarıdır.

Bizde kaybolmuş bulunan antik term'ler geleneği Doğu'da devam etmektedir. Maddeye nefreti öğütleyen Hristiyanlık, putperestlikten esinlenir korkusuyla ölümlü vücudun bakımını gözden düşürmüştü. Girnata'nın alınmasından bir süre sonra bir İspanyol papazı, Mağrep hamamlarına gitmeyi yasaklamış ve onlardan vazgeçemeyenleri dinsizlik ve şehvetperestlikle itham etmişti.

Vücut temizliği dinsel bir görev olan Doğu'da ise hamamlar, Yunan ve Roma özelliklerini sürdürürler. Bunlar, mimarî eser olarak gösterişli, kubbeli, kemerli, sütunlu yapılardır. Yıkanan kalabalık yığınlarının doldurduğu bu yapılarda mermer, kaymak taşı, çeşitli renkler kullanılmıştır. Roma ve Bizans hamamlarındaki «strijiler» ve «malaksör-masajcı»ları hatırlatan bir tellâk ve etüvcü ordusu burada çalışır.

Sokağa açılan, bir perdeyle örtülü büyük bir sofaya girilir ilkin. Girerken teslim edilen, para, mücevher ve başka değerli eşyanın saklandığı bir kasa yanında hamam patronu çömelmiştir. Dışarının ısısına yakın bir sıcaklıkta olan bu sofanın çevresinde yatakların bulunduğu iki katlı setler görülür; mermer döşeli yerin ortasındaki fıskiyeli havuzun suları şırıldar. Havuzun kenarlarına, Türklerin kokusunu çok sevdiği nane, fesleyen ve başka bitki saksıları sıralanmıştır. Mavi, beyaz, pembe çizgili bez ve havlular iplerde kurur, Westminster ve İnvalides kubbelerinden sarkan bayrak ve bandıralar gibi tavandan aşağı iner.

Yataklarına uzanmış, giyinmek için terlerinin kurumasını bekleyen müşteriler kahve ve şerbet içerler ya da çenelerine kadar sarılmış uyurlar.

Beni küçük bir tahta merdivenden ikinci galeriye çıkardı-

lar ve bir yatak gösterdiler. Giysilerimi çıkardıktan sonra iki tellak başıma sarık biçiminde beyaz bir havlu sarıp, Mısır heykellerindeki örtüye benzer biçimde bir peştemalı, belimden topuklarıma, sardılar. Merdivenin altında bulunan bir çift tahta «paten»e ayaklarımı geçirdim; koltuk altlarımdan tutan tellâklar beni, birinci sofadan ikinci bir yere götürdüler. Burası daha sıcaktı; ciğerlerimi üçüncü yerin yakıcı havasına alıştırmak için birkaç dakika burada bıraktılar, sonra da otuz, kırk derece sıcaklıktaki üçüncü yere götürüldüm.

Buradaki etüvler bizim buharlı banyolarımızdan farklı; mermer döşemelerin altında devamlı bir ateş yanar, dökülen sular beyaz bir duman halinde erir, bizde olduğu gibi, sert püskürtmelerle kazandan fışkırmaz. Türk hamamı bir bakıma, kuru bir hamamdır ve kişiyi terleten şey, sıcaklığın fazlalığıdır. Kubbedeki yeşilimsi camlı yuvarlak gözlerden gelen ışık, sönük bir aydınlık verir.Mezar taşı biçimindeki yedi sekiz mermer taşın üstünde, anatomi masasında yatan kadavralar gibi uzanmış müşteriler, Türk hamamının ilk hazırlıklarına kendilerini teslim etmişlerdir: hafif hafif adaleleri çimdiklenir, teriçinde kalıncaya kadar yumuşak bir hamur gibi yuğrulurlar; az sonra, buza daldırılan bir şampanya şişesinin kovasında beliren damlacıklara benzer ter damlaları vücutta belirir.

Artık açılmış mesâmatınız, hafiflemiş azanızı terden sıyrılsıklam ettikten sonra sizi yattığınız yerden kaldırılıp tabanlarınızı yerin yakıcı sıcaklığından korumak için yeniden tahta patenleri ayağınıza giydirirler, sonra da bu yuvarlak salonun duvarlarına oyulmuş nişlerden birine götürürler. Bu nişlerin dibinde beyaz mermerden bir çeşme, bir yalak vardır. Musluklardan sıcak ve soğuk su akar. Tellâğınız sizi yalağın yanına oturttuktan sonra, eline geçirdiği deve tüyünden bir kese ile sizi keselemeye başlar; ılkin kolları, sonra bacakları, daha sonra gövdeyi. Tellâkın bunu yaparken gösterdiği sertliğe karşı, kan derinize çıkar ama tırmalanmaz ve acı duymazsınız. Daha sonra tellâk sarı bakırdan bir tasla vücudunuza bir kaç kere sıcak

su döker. Biraz kuruduktan sonra tellak sizi yeniden ele alarak çıplak eliyle ovuşturmaya başlayarak kollarınızdan uzun, gri renkte yuvarlak telleri dökmeye başlar. Bu, temiz olduklarına inanan Avrupalıları çok şaşırtan bir şeydir! Sert hareketlerle tellâk kirlerinizi bir bir döktükten sonra memnun memnun size bakar.

Yeni bir su şelâlesi bütün kirlerinizi götürdükten sonra bezlerle sizi tatlı tatlı oğuşturur; saçlarınızı ayırır, arada bir, fazla sıcaktan rahatsız olmamanız için serin su dökerek kafa derinizi temizler.

Beni yıkayan tellâk, onbeş, onaltı yaşlarında genç bir Makedonyalıydı. Durmadan sular içinde bulunan vücudunun derisi, sanki bir kurum rengine bürünmüş, inanılmaz bir incelikte olmuştu. Sadece adaleleri kalmıştı, bütün yağları erimişti. Buna karşı güçlü ve sağlıklıydı.

Çeşitli yıkanma törenleri bittikten sonra beni kuru bezlere sarıp yatağıma götürdüler. Orada iki genç oğlan beni son defa uğdular. Karlı limonatalar, kahveler içerek bir saat kadar, tatlı bir uyuşukluk içinde yatakta kaldım. hamamdan çıktıktan sonra kendimi öylesine hafif hissediyordum, öylesine dinlenmiş ve dinç idim ki,

gökyüzünün melekleri
yanımda uyuyorlar

sanabilirdim.

XX
BAYRAM

Ramazan bitmişti, Müslümanların dinsel gayretlerinden hiç bir şekilde şüphe etmemekle beraber, denilebilir ki perhiz genel bir sevinç içinde sona erer. Çünkü bu perhiz süresi içinde görülen gece şenliklerine karşılık, ne de olsa bu perhiz hayli zordur. Bu süre içinde her Türk giysilerini yeniler; yeni,

şiddetli renklerle bezenmiş, işlemeli ve süslü giysilerin dolaştığı sokakların görünümü pek hoş, gerçekten çok Decamps'nın bir tablosunda güzel görünen yırtık pırtık, sefil giysili insanlarınkinden her halde çok daha çekicidir. Her Müslüman en zengin ve süslü, göze en hoş görünen nesi varsa onu giyer. Mavi, pembe, fıstık yeşili, tarçın sarısı, al renkler her yanda pırıldar; sarıkların müslini temizdir, pabuçlar tozsuz ve çamursuzdur; İslâm dünyasının başşehri yukarıdan aşağıya temizlenmiştir. Buharlı gemiyle gelmiş bir seyyah o sırada karaya çıkıp ertesi günü gitmiş olsa, uzun süre kalacağı zaman edineceği fikirden çok başkasıyla dönmüş olacaktır. Sultanların şehri aslında olduğundan daha Türk görünecektir gözüne.

Ramazan içinde önemli kimselerin oturdukları evlerin önünde çalmış olan davulcu ve zurnacılar sokaklarda dolaşırlar. Kopardıkları gürültü ev halkının dikkatini çekecek kadar sürdükten sonra bir kafes aralanır ve bir el, bir şal, bir kumaş parçası, bir kemer ya da her hangi başka bir şeyi çalgıcılara atar. Bu hediyeleri alan çalgıcılar onları, başka parçaların takılı bulunduğu uzun bir sırığa iliştirirler: Genelikle derviş namzetleri olan çalgıcılara verilen bahşişlerdir bunlar.

İspanyadaki el öpme törenine benzer bir tören olan Bayramda, imparatorluğun devlet ricali padişaha «arz-ı tâzimat» ederler. Türk debdebesi o zaman olanca ihtişamıyla belirir; yabancı Sarayın esrarlı duvarları arkasında gizli bulunan lüksü o zaman görüp inceleme fırsatını bulabilir. Ne var ki, konuksever bir elçilik personeline kısa süre için kabul edilmezseniz, Sarayda yapılacak Bayram törenini seyretmeniz mümkün olmaz.

Sardunya elçiliği bu iyiliği benden esirgemedi. Sabahın üçünde bir elçilik kavası kılıcının kabzasıyla otelin kapısına vuruyordu. Ben çoktan kalkmış, giyinmiş, onunla yola çıkmaya hazırdım, acele acele indim. Ayak seslerimize uyanan ve âdet yerini bulsun diye başlarını kaldırarak hafif hafif havlayan köpek sürüleri arasından geçerek, yüklü develere çarp-

namak için ev duvarlarına yapışarak Beyoğlu'nun dar yollarından yürümeye başladık.

Hiç bir Belediye nizamının ileriye çıkışını sınırlandırmadığı cumbalı, çıkıntılı, boyalı ahşap evlerin damları pembeleşirken, alt taraflar şeffaf, mavimsi bir gölgede bulunuyordu; başka hiç bir yerde görmediğim renk tazeliğiyle bu damlarda, bu kubbelerde, bu minarelerde oynaşan gün doğuşunun ışıkları kadar göze hoş görünen şey yok. İstanbul'un göğü, güney göklerininki gibi sert bir mavilikte değil. Daha hafif, daha dumanlı ve ışıklı olarak Venedik göğünü hayli hatırlatır; burada güneş, pembe müslinden, gümüş tülden perdeler aralayarak doğar. Mavi renkler sabahın daha ilerlemiş bir saatinde belirmeye başlar. Sabahın üçünde yapılan bir gezintide Homiros'un, gün doğuşuna «Rododaktülos» demesinin anlamı aydınlanır.

Yolda birkaç kişi daha bize katılacaklardı. Şaşılacak ve az rastlanır bir olay olarak, herkes hazırdı! Küçük kafile toplanınca bir elçilik kayığının beklediği Tophane rıhtımına indik. Günün çok erken saati olmasına karşılık Haliç ve ağzının geniş havuzu çok hareketli bir görünümdeydi. Bütün gemiler en alt yelken direklerinden en üstlerine kadar bayrak ve flamalarla donanmıştı. Sivri uçlu, yaldızlı, muhteşem halılarla süslü, gürbüz kayıkçıların hareketlendirdiği sayısız kayıklar pembe ve sedef renklerin oynaştığı suları yarıyordu. Boğazdaki yazlık saraylarından gelen sultanları, vezirleri, beyleri taşıyan bu kayık filotillası Sarayburnu'na doğru yollanıyordu. Bu beklenmedik gürültüden korkan martı ve deniz ördekleri kısa kısa ötüşlerle kayıkların üstünde uçuşuyorlardı.

Saray rıhtımı önündeki Yeşil Köşk iskelesinde büyük bir kayık birikintisi vardı; harikulâde güzel atları gezdirerek efendilerini bekleyen seyislerin bulunduğu rıhtıma zorlukla yanaşabildik.

Vakit daha erken olduğundan Köşke gidip kahve içtik ve çubuk tüttürdük. Geleneksel Türk üslûbunda olan bu güzel

köşk eski ihtişamını artık kaybetmişti, artık bekleme ve muhafızların toplanma yeri olarak kullanılıyordu. Köşkün dışı, yeşil renkte tentelerle süslü idi. İçerdeki ince sütunlar, çiniler, yaldızlı süsler, mermerler bu köşkün eskiden daha şerefli bir kullanışı olduğunu gösteriyorlardı.

O gün köşkte çeşitli tiplerin merak uyandırıcı bir toplanması görülüyordu. Avrupalılar, Asyalılar, Türkler, zengin giysileri içinde elçilik kavasları, müslüman oldukları ancak bronzlaşmış tenlerinden anlaşılan Nizam-ı Cedid üniformalı askerler.

Nihayet Sarayın kapıları açıldı, servislerin, dev çınarların çevrelediği, yer yer Çin yapılarına benzeyen köşklerin, duvarları mazgallı, İngiliz Ortaçağ mimarisini hatırlatan çıkıntılı kubbeli çeşitli yapıların bulunduğu yol ve avlulardan geçtik. Geçtiğimiz yerler bir bahçe, saray ve kale biçimindeydi. Sonunda vardığımız alanın bir köşesinde şimdi silâh deposu olarak kullanılan St. İrénée eski kilisesi bulunuyordu. Kilisenin yanında harap durumda, çok pencereli küçük bir ev elçiliklere ayrılmıştı ve kortejin geçişi bir ön locada bulunuyormuş gibi burada pek güzel görünebilmekteydi.

Tören ibadetle başlar. Yanında imparatorluğun büyük devlet adamları bulunan padişah İstanbul'un baş camisi olan Ayasofya'ya giderek namaz kılar. Saat altıya yaklaşıyordu. Bekleyiş herkesi heyecanlandırmıştı. Görünürde bir şeyin olup olmadığı merakıyla başlar uzamıyordu. Birden, padişahın muzika şefi olan Donizetti'nin kardeşi tarafından bestelenen bir Türk marşının hayli garip ve gürültülü nağmeleri yükseldi. Askerler silâhlarına koşup yol boyunca sıralandılar; padişahın muhafız olayı olan bu askerler küçük üniformalı İngiliz «grönaye»leri gibi beyaz pantalonlu ve kırmızı ceketli idiler. Fes, bu üniformayla bir ahenk yaratabiliyordu. Müşir ve öteki yüksek rütbeli subaylar, seyislerin gezdirdiği atlara bindiler.

Yazlık sarayından gelen padişah Ayasofyaya gidiyordu.

İlkin Sadrazam ve reformun düz redingotlarını giymiş nazırlar göründü. Ne var ki bu redingotlar öylesine altın bezemelerle örtülü bulunuyordu ki, başlarındaki fes onları doğulaştırmaya yetmezken, bu giysilerin Avrupa biçiminde olduğunu farketmek hayli zordu. Zengin, altın işlemeli giysiler içinde bulunan yüksek rütbeli subaylar, sekreterler ve hademeler hârika atlara binmiş olarak nazırları çevreliyorlardı. Daha sonra paşalar, vilâyet beyleri, ağalar, silâhtarlar, selâmlığın dört odasını temsil eden subaylar geliyordu. İsimleri Fransız kulaklarına çok garip gelecek ve hiç bir anlam uyandırmayacak olan bu subayların görevleri padişahın çizmelerini giydirip çıkarmak, özengisini tutmak, yazı takımlarını hazırlamak ya da havlusunu uzatmak gibi işlerdir. Padişaha hizmetle görevli olanlar arasında, bunlardan başka, çuhadarlar, iç oğlanları ve daha bir çok hizmetkârlar vardı.

Daha sonra, Fransa'da Doğu lüksü üstüne beslenen fikirlere uyan, garip ve tantanalı üniformalarıyla padişahın hassa askerlerinden bir bölük geliyordu. En güzel adamlardan seçili bulunan bu muhafızlar göz kamaştırıcı altın işlemelerle bezenmiş, turuncu kadifeden setre, Bursa ipeğinden beyaz pantalonlar giymişlerdi. Fransız yargıçlarının giydiği dilimli, iki-üç ayak yüksekliğinde tavus tüyünden tuğ taşıyan bir başlık giymişlerdi. Bu tuğ, Ampir devri ressamlarının çizdikleri kompozisyondaki Fingal'in miğferini süsleyen tuğlara benziyordu. Bu askerlerin silâh olarak, işlemeli kemerlerine takılı kılıçları demiri, eski Asya silâhları gibi vahşi tırtılları bulunan süslü kakmalı mızrakları vardı.

Bu askerlerden sonra yarım düzine kadar harika güzellikte Arap ya da Berberistan atı geliyordu. Seyislerin yürüttüğü bu atların semer ve eğer başlıkları altın işlemeli ve değerli taşlarla bezenmişti. Bu süslü eğer takımlarının üstündeki padişah armalarının yazısı son derece zarif arabeskler teşkil ediyordu.

Bu soylu hayvanlar sanki güzelliklerini biliyorlardı; ışık,

ipeğin pırıltılarını andırır şekilde cilâlı, parlak kefelleri üstünde oynaşıyordu. Başlarının her hareketinde yeleleri parlak dalgalanışlarla uçuşuyordu; çelik gibi güçlü bacaklarında adaleler kabarıp genişliyordu. Safkan hayvanların özelliği olan insan bakışına yakın duygulu bakışları, hareket elâstikiyetleri, kibarca yürüyüşleri vardı. Atların bu nitelikleri, Doğu'luların Kur'an'ın övdüğü, kimi yerlerinde bakımını öğüt verdiği bu harikulâde yaratıklara besledikleri büyük sevgiyi haklı çıkarıyordu.

Bu atlar; semeri değerli taşlar, yakutlar, zebercetler, inciler, yakutlarla pırıldayan hayranlık uyandıracak derecede güzel bir ata binmiş olan Padişahın önünde gidiyorlardı.

Siyah ve beyaz Arap haremağalarının başı olan kızlarağasıyla Kapıağası, Padişahın arkasından geliyorlardı; kısacık boylu, kunt yapılı, son derece şişman, vahşi yüzlü, paşa üniforması giymiş bir cüce geliyordu daha sonra. Bu cüce Padişah yanında Ortaçağ kralları sarayındaki delilerin görevindeydi. Onu büyük ressam P. Véronese elinde bir papağan, yarıbeline inen bir setre giymiş olarak, yemek yerken Levrier köpeğiyle oynar gösterirdi bir tablosunda. Bu kısacık cüce, her halde karşıtlık olsun diye, çarpık bacaklarının zorlukla kavrayabildikleri büyük bir atın sırtına binmişti. Öyle sanıyorum ki bu cins cüce Avrupada son örnektir.

Harem ağaları, opera - komiklerde görülenlerin giydikleri uzun, beyaz külâhı artık giymiyorlar; giysileri fes ve redingot olmakla beraber onları kolayca farkettiren kendilerine has bir görünümleri var; sakalsız, kırışık, gri tonların oynaştığı yüzüyle Kızlar Ağası hayli çirkindir; zenci teni onu maskelemediği için Kapı Ağası çirkinlikte onu da geçer. Sağlıksız bir yağın şişirdiği, donuk, renksiz, incecik kırışıkların kapladığı yüzünde, ölü gözkapakları altında gözleri kırpışıp dururlar. Sarkık ve somurtuk dudağıyla kötü huylu bir ihtiyar kadına benzer. Bu iki acayip ve korkunç yaratık kudretli kişilerdir: Mekke'nin ve Medine'nin gelirleri onlara verilmiştir; son derece zengindirler,

hükümleri bugün hayli zayıflamış olmakla beraber saraydaki hatırları yine pek büyüktür, dediklerinden şaşılmaz. İnsan gözünün hiç bir şekilde kirletemeyeceği o huriler sürüsünü yöneten onlardır. Ve tahmin edersiniz ki bin bir entrikanın merkezidirler.

Hassa alayı askerlerinden bir takım en sonda geliyordu. Eskiden paşaların, kapıcı başıların, bostancıların, mabeynzadelerin, yeniçerilerin alımlı, parlak, gösterişli giysileri, kavuk ve kalpakları Çerkes miğferleri kalkan ve okları, silâh kümeleriyle tarihî geçişleriyle Asya'nın lüksünü serdikleri devirlerdekinden daha sade olmakla beraber bu kortej yine de hayli göz kamaştırıcıydı ve Saraydan Ayasofya'ya giden kemerin altında kayboldu. Bir saat kadar sonra da, aynı düzen içinde, ama bu sefer ters yüz clarak yeniden geçmeye başladı. Bu arada, ben ve arkadaşlarım, kocaman ağaçların bulunduğu geniş bir meydanda, ayak öpme töreninin yapılacağı köşk kapısının yanı başındaki bir kuyuyu tribün şeklinde örten kalasların üstüne çıkmıştı. Sarıya boyanmış birçok sütunla örtülü büyük yapılar görünüyordu karşımızda. Bu geniş yapılar mutfak, kubbe üstlerindeki o sütunlar da baca idi; çünkü her gün, Türk'lerin deyimince, onbeşbin ağız «büyük sultanın ekmeğini yerler» di.

Her an yeni meraklılar, bulunduğumuz kalaslara çıkmak istediklerinden zorlukla tutunuyorduk ama, onları dirseklerimizle iteleyerek meydana sahip olabildik. Kortejin yeniden gelmesini beklerken, ayak öpme töreninin yapılacağı yeri anlatayım. Burası, sütunlar üstüne oturtulmuş damının, geniş bir saçak halinde çevrelediği bir yapıdır. Ayakları ve başlıkları Elhamra'daki süslemelere benzer kabartmalarla bezenmiş olan bu sütunlar, çatının kenarlarındaki kemer ve potrelleri taşırlar. Çatının altı, onu bölen lozanjlar, yılankavî motifler, ilginç biçimlerle süslüdür. İki yanında nişler bulunan kapının çevresi, tırtıllı süslemeler, dallı budaklı nakışlar, arma ve arabeskler, kayalıkları taklit eden motiflerle bezenmiştir. Bu son motifler, Türk saraylarında sık rastlandığı gibi her halde daha sonra ilâve edilmiş süslemelerdir. Kapının iki yanındaki duvarlarda, çocuk temsillerindeki

dekorlara benzeyen, zeminleri perspektif kurallarına uygun olarak gitgide daralan siyah ve beyaz karelere ayrılmış galeri görünümleri resmedilmiştir. Bu garip freskler her halde, barbaresk korsanlar tarafından esir edilmiş Cenevizli bir cam sanatçısının eseri olsa gerek. Ne var ki bu resimler, İslâm mimarisinin bu pırlanta gibi güzel eserinde pek yerinde sayılamaz bir acayiplik etkisi uyandırıyorlar. (*)

Arkasından birkaç büyük devlet adamı gelen padişah, köşke giderek hafif bir yemek yedi; o yemeğin yediği sırada törenin son hazırlıkları yapıldı. Köşkün önüne, yere, kemerin iki sütunu arasına siyah keşmirden bir halı serildi ve üstüne bir taht oturtuldu. Bu taht, Bizans işçiliğini hatırlatan, altından ya da gümüş üstüne altın suyu ile bezenmiş plâkalarla örtülü idi ve daha çok bir sedire benziyordu. Aynı üslûpta küçük bir basamak tahtın önüne konulduktan sonra mızıkacılar, yüzleri köşke dönük olarak yarım daire şeklinde sıralandılar.

Abdülmecid göründüğü zaman muzika, bando sesleriyle yükseldi ve askerin geleneksel selâmı ortalığı kapladı: «Şanlı Padişahım çok yaşa!» Halk, coşkunlukla titredi, çalkalandı. Herkes, Müslüman olmayan seyircile. bile, heyecanlanmıştı.

Abdülmecid bir araba ile gelip tahtın önündeki basamağın üstünde durdu; fesini, pırlantadan bir agrafa iliştirilmiş ve mutlak kudret işareti olan balıkçıl kuşu tüyünden bir sorguç süslüyordu; geniş, koyu mavi kumaştan, pırlanta bir agrafla kavuşturulmuş, paltoya benzer bir giysisi vardı ve altından üniformasının yaldızları parıldıyordu; beyaz satenden bir pantalon, ışığı akseden cilâlı çizmeler, parmaklarını iyice kavrayan hasır rengi eldivenler çok sade giyimini tamamlıyordu. Ama bu sadelik, yanındaki bendelerinin süslerini donuk gösteren bir sadelikti. Daha sonra padişah oturdu ve önünde eğilmeler başladı.

(*) **Yayımcının notu : Babüssaade'nin iki yan duvarındaki bu son devir uydurma resimleri 1940 tamirinde kaldırılmıştır.**

Daha önce, çabucak çizgili bir kroki halinde padişahın portresini çizmiştim; bayram töreni iki saate yakın sürdüğü için ona uzun uzun bakabildiğimden, önceki taslağı burada tamamlamak mümkün olacak.

Sultan Abdülmecid Han Hicretin 1238 yılında Şaban ayının 11. gününde doğdu. (23 Nisan 1823); demek oluyor ki 1852'de onu gördüğümde yirmidokuz yaşında idi. Sultan Mahmut'tan sonra onaltı yaşında tahta çıkmış, onüç yıl padişahlık etmiş bulunuyordu. Hareketsiz yüzü, iktidarın verdiği mutlak bezginliklerin izlerini derinlemesine taşıyor görünüyordu; yüksek tepelerin karı gibi sonsuz, değişmeyen, biteviye sürüp giden bir sıkıntı edası, fazla düzgün olmayan yüz çizgilerine bir mermer maske niteliği veriyor, onları sanki katılaştırıyordu. Burnunda, Türk tipinin gaga biçimi yoktu; yorgunluk izleri taşıyan renksiz yanakları ince, esmer renkte bir sakalla çevriliydi; alnının fesin kapatmadığı yeri geniş ve yüksekti. Gözlerine gelince, onları, elmastan bir gökyüzünde duraklamış iki siyah güneşe benzetebilirim; sanki dışarıdan hiç bir şey onlarda aksetmez; vecd içindekilerin gözlerinde olduğu gibi, öteki insanların göremedikleri bir hayale dalmış gibiydi padişahın gözleri.

Zaten, bu yüz, ne karanlık, ne korkunç, ne de zalim bir yüzdü; onu nitelendirmek için başka kelime bulamıyorum, «insanlık üstü» bir yüzdü. Bir tanrı gibi altın tahtına oturmuş bu genç adamın dünyada artık hiç isteği olmıyacağı anlaşılıyordu; en tatlı hayal ve rüyalar onun için bıktırıcı gerçeklerdi. Padişah, eşsiz yaratıkların o soğuk yalnızlığı içinde sanki yavaş yavaş donuyordu. Gerçekten de o, büyüklüğünün zirvesinden, toprağı ancak müphem bir sis arkasından görüyor, en seçkin başlar ancak çizmelerine erişebiliyordu. Şanlı padişahın ayaklarını ancak en yüksek devlet adamları öpebilirler. Bu büyük şeref vezirlere, nazır ve sayılı paşalara verilmiştir.

Vezirlerden biri padişahın sağına düşen köşkün köşesinden kalktı, muzikacı ve hassa askerler dizisinin arkasından yürüyerek bir yarım daire çizdi, tahtın karşısına gelince Doğu

usulünde selâm verdikten sonra, sahibinin ayaklarına eğilerek, koyu bir Katolik'in Papa'nın pabucunu saygıyla öpmesi gibi kutsal çizmeyi öptü ve gerisin geriye giderek yerini başka bir vezire bıraktı.

İmparatorluğun ilk yedi, sekiz büyük kişileri aynı şekilde selâm verip eğilerek aynı yoldan gelip döndüler. Bu saygı ve perestiş gösterilerinde padişahın yüzü donuk ve ifadesizdi: Gözleri, heykellerin gözleri gibi bakıyor, ama görmüyordu. Yüzünden, onların farkına vardığını gösteren hiç bir hareket, bir adale ürpertisi belirmiyordu; gerçekten de muhteşem padişah, onu yaratıklardan ayıran sonsuz mesafe ardından, ayakları altında, tozla kıvrılıp duran zavallı böceklerin nasıl farkına varabilirdi?

Ne var ki, bu ilgisiz hareketsizlikte zorlama, ya da gösterişli bir edâ yoktu. Bu, büyük bir Efendi'nin, kendine olan saygı borcunu aristokratik bir bezginlik içinde kabul etmesi, onlarla ilgilenmek tenezzülünde bulunan bir Tanrı'nın kendine tapanlara gösterdiği sabırdan başka bir şey değildi.

Paşaların geçişi sırasında dikkatimi çeken bir özellik, büyük rütbelilerin şişmanlığı, semizliğiydi; gerçekten de bunlar, korkunç bir şişkinlikte, bir ipopotam iriliğinde kimselerdi ve aşırı yuvarlaklıkları yüzünden etikete göre hareket etmeleri hayli güçleşiyordu. Yere kadar eğilip doğrulmak zorunda olan bu şişman yaratıkların kendilerini zorlamaları zor tasavvur edilir. Üstüste konulmuş yuvarlak toplara benzeyen, boyuna olmaktan çok enine gelişmiş bu paşalardan kimileri az kalsın yere yıkılacak, padişahın ayakları dibine serilip kalacaklardı. Bu acayip Türk'ler yanında Lablache ince, minyon bir görünümde kalırdı. Bu anormal semizlik, çok genç yaşlarında Türk'lere musallat olur. Asya ve Avrupa Küçüksularında gezintilerimizde, yağlanmış, her halde ikiyüz libre ağırlığında, oniki yaşlarında küçük paşa çocukları görmüştük; bu şişman çocuklar, yanlarında giden bir seyisin tuttuğu berberistan atlarına yük olacak ağırlıkta idiler. Şaka olsun diye yapılan filozofik bir alaya uygun gele-

çek bir aykırılıkla, alt katlardaki bütün memurlar bir deri bir kemikti. Ressam Breughel'in «şişmanlar ve zayıflar» karikatürü Türkiye'de pek güzel uygulanabilir. Şişmanlığın azalması, hemen hemen matematik bir nisbet içinde, rütbeyi izlemektedir. Sanılır ki görevler ağırlığa göre dağıtılmıştır.

Paşalardan sonra beyaz cüppe ve altın kordonla çevrili beyaz bir sarık giymiş Şeyhülislâm geldi; bu zat, bir bakıma, müslümanların papası, çok kudretli ve sayılan bir din adamıdır. Bundan dolayı, usulünce temennah ettikten sonra ötekiler gibi ayak öpmek için eğilirken Abdül-Mecid o mermer sükûnet ve hareketsizliğinden uyanarak, din adamının gösterdiği saygıyı yeterli buldu ve onu kaldırdı.

Bundan sonra ulema bir bir geçmeye başladılar; ne var ki, padişahın çizmecini öpecekleri yerde, böyle bir cemileye lâyık olacak büyük kimseler olmadıklarından, paltosunun kenarını öpmekle yetiniyorlardı. Bu sırada küçük bir olay töreni karıştırdı; yobazlığından dolayı görevinden alınan, kordoba derisi kadar yanık tenli, kırçıl sakallı eski Mekke Şerif'i, padişahın ayaklarına kapanmak istedi ama Abdül-Mecid, bu saygı gösterişinden kaçmak için onu sertçe itti ve kesin bir jestle gerilemesini emretti. İhtiyarın oğulları görünen, hayli yanık yüzlü, Habeş tenli iriyarı iki genç adam da padişahın ayaklarına kapanmak istediler ama, iyi kabul görmediler. Her üçü de tören yerinden uzaklaştırıldı.

Ulemadan sonra sıra daha düşük rütbeli asker ve sivil memurlara geldi. Bunlar, ne çizmeyi ne de paltosunu öpmek hakkına sahip olmadıklarından, bir paşanın uzattığı padişah kemerinin altın püskülüne dudaklarını değdirmekle yetindiler. Sultan'a bağlı bir nesneye değmek onlara yeterdi; geniş bir kavis çizdikten sonra birbiri arkasından geliyor, ellerini yere kadar eğdikten ve kalplerine ve alınlarına getirerek selâmladıktan sonra kemeri öpüp gidiyorlardı. Tahtın arkasında duran cüce, alaylı alaylı onlara bakarken kötü ve bodur bir cin edasıyla yüzünü buruşturuyordu.

Tören boyunca muzika, Elizir d'Aomore ve Lucrèce Borgia operalarından aryalar çalıyor, uzaktan toplar gürlüyor, ve Bayezid meydanının korkak güvercinleri küme küme havalanarak saray bahçeleri üstünde uçuşuyorlardı.

Son memur da saygı gösterisinde bulunduktan sonra padişah, coşkun yaşa sesleri arasında köşküne döndü. Biz de, içimizi kemiren açlığı gidermek için Beyoğlu'na döndük.

XXI
CHARLEMAGNE GEMİSİ — YANGINLAR

Beklene beklene artık hayal gemi olmuş olan «Charlemagne»nin İstanbul'a geleceği çoktan söyleniyordu; onunla beraber de, «Argo»nun ve bu Hollanda hafif gemisinin de geleceği rivayet edilirdi. Bir sabah bu gelişlerin artık unutulduğu sırada baktık ki Tophane Rıhtımı önünde, Haliç'in girişinde, harika bir gemi, üç renkli bayrağını dalgalandırarak, dinleniyor. Provasında bir imparator büstü, pupasında altın yaldızlarla «Charlemagne» adı vardı. Buraya nasıl gelmişti? Hangi mucizenin etkisiyle limanın ortasında bulunuyordu? Üç sıra top ağzının dizili olduğu yanlarında çarkları barındıracak hiç bir davlumbaz görünmüyordu; köprüsünde de boru izi yoktu; yelkenleri sarılmış ve bağlanmıştı, direklerinde ters bir rüzgârın dalgalandırdığı flamalar çırpınıyordu. Anlaşılacak şey değildi. Geminin bu durumundan ötürü halk arasında bir söz dolaşmaya başlamıştı; bu gemi, cinlerin ve perilerin yürüttüğü sihirli bir tekne idi.

Söylendiğine göre Avusturya ve Rusya'nın çıkardıkları diplomatik zorluklar, padişah fermanı olmadan hiç bir savaş gemisinin geçemeyeceği Boğazlara Charlemagne'in girmesini geciktirmişti. Ferman nihayet çıkmıştı ve böyle bir geminin Haliç sularında bulunuşuna daha kanuni bir nitelik vermek amacıyla Fransa Büyükelçisi Marki de Lavalette, Charlemagne'la beraber

İstanbul'a gelmişti. Charlemagne gemisi her şeyden önce Fransa idi ve bu ters tutum güçlükleri çözüyordu; yarı yelkenli, yarı buharlı bir savaş gemisi görmek isteyen Kaptan Paşa Mehmet-Ali'nin merakı böylelikle cevaplandırılmıştı.

Kayıklar, bir kuyruk ya da kanat vuruşundan korkarak balina balığının çevresinde ürkek ürkek yüzen uskumrular gibi, o deniz devinin yakınlarında dolaşıyorlardı. Nihayet bu kayıklardan bir kaçı cesaret göstererek savaş gemisinin siyah bordasına yanaştılar, gemiyi gezmek isteyenler de ip merdivenlerden tırmandılar. Ben de bunlardan biriydim. Güverteye ayak basar basmaz gördüğüm ilk yüz, tanıdıktı. Giraud, kızıl bıyığının arkasından bana dostça gülümsüyor ve kıvırcık, gür saçlarını şerefime sallıyordu; Bourgeois Gentilhomme piyesindeki tören sahnesinde Covieille'in selâmına benzer ve Doğulu havası yerinde bir selâm çaktım Giraud'ya. Gezilerinde, sevimli ve akıllı bir arkadaş olan Giraud'ya rastlamak şansına erişmiştim; İspanya'da da ona rastlamış ve sevinmiştim. Paris'deki Rivoli sokağı amatörlerini hayal kırıklığına uğratırken ressamlarda sonsuz bir ilgi ve sevinç uyandıran bütün o korkunç çirkinlikteki mahalleleri, iğrenç sokakları, Giraud'ya hemen anlattım. Daha sonra, önceden biraz tanımakla onurlandığım, beni nezaketle kabul eden Büyükelçimizi selamlamaya gittim. Giraud beni dostları deniz subaylarına tanıttı; geminin üç güvertesinde gezdirildim. Bu gibi gezintiler, gezen için yeni olmasa bile her zaman şaşırtır; çünkü bir savaş gemisi insan kudretinin en harikulâde başarılarından biridir. Seksen topun, ik katlı bir ev yüksekliğinde bir makine dairesinin, cephanelik, kömürlük, birkaç aylık yiyecekle dolu ambarın daralttığı bu alanda bin ikiyüz, bin üçyüz er, kaynaşıp yemek yiyor, uyuyor ve en ufak kargaşalığa meydan vermeksizin manevra yapıyordu. Bu gemi aynı zamanda bir şehir, bir kale ve bir lokomotifti. Kendilerini temiz sayan Hollandalı ev kadınları buradaki deniz erleri yanında hayli pis yaratıklardır; süpürmek, yıkamak, törpülemek, verniklemek, her nesneyi pırıl-pırıl etmek sanatında bu erlerin üstüne kimse yok. Güverte döşemelerinde tek leke görülmez, demir ve bakırlarda ne bir

pas, ne de bir küf; her yanı parlıyor, her yanı pırıldıyor bu geminin. Armalar göz alıcı bir yenilikte. Sabah çayı için hazırlanmış bir İngiliz masasının mavun tahtası, güverte döşemesi kadar net ve pürüzsüz değildir. Bu güverteler o kadar temiz ki, bir halk deyimince «üstüne çorba döküp içilebilir». Bir örümcek ağı gibi dolaşımlı, her birinin adı olan bütün bu iplerin arasında bir tek düğüm, bir tek karışıklık ya da yanlış bir biçimleme yok. Bu ipler makaralar üstünde kayıp oynaşıyor, şaşılacak bir düzen ve kesinlikle gereken yerlere bağlayıp düğümleniyor.

Charlemagne gemisi üstündeki tartışmaların devam ettiği karaya döndüm. Suların tamamiyle örttüğü pervanesi, bir dürbünün boruları gibi içeriye giren bacası, bu gemiye bir yelkenli görünümü veriyordu. Daha sonra Tarabya'ya doğru açıldığı zamandır ki hayran kayıkçılar, sihirli bir elle meydana çıkan bacadan fışkıran dumanları, kayıklarını sallayan pervane köpüklerini gördükten sonradır ki geminin buharla da işlediğinin farkına vardılar.

Ertesi günü resmî törenle karaya inen Büyükelçi, İstanbul'daki Fransızları temsil eden iki delege tarafından karşılandı. Ben de kortejde yer aldım ve Mösyö de la Valette'i Beyoğlu «Cadde-i kebiri»nde bulunan elçiliğe kadar getirdik. Bu törenin heyecan verici bir yönü var; başka bir dinin hüküm sürdüğü, köklerini bilmediğimiz bir dilin konuşulduğu, kanunların, âdet ve gelenekların, yaşantı ve giysilerin bizimkilerden çok farklı olduğu bu kocaman şehirde kaybolmuş bir avuç Fransız, Fransayı temsil eden Büyükelçinin çevresinde küçük bir vatan gibidir. Bu gibi duygulara karşı en ilgisiz olanlar bile bu durumun şiirini sezebilirlerdi. Orada, yakıcı bir güneş altında başı açık yürüyen adamlar vardı ve hiç kuşkusuz bunların arasında Büyükelçi Mösyö de la Valette'in temsil ettiği hükûmetten çok ayrı siyasal düşünceleri olanlar vardı; bunların arasında cumhuriyetciler, belki de sürgünler vardı. Ama bu uzaklıkta bütün özel kinler kaybolur, akılda kalan sadece ana vatan, hepimizin kutsal anası vatanıdır. Charlemagne gemisinin gelişi Türk halkı arasında epeyi heye-

can uyandırmıştı. Karışıklık çıkar, ya da hakarete uğrarlarsa Büyükelçilerinin yanındaki insanlar son fertlerine kadar ölmeye hazırdılar. Ama Fransız kafilesi, yeniçeriler devrinin hasretini çeken ve bir Frenk geçerken, beyaz bıyıklarının altından «köpek gâvur» diye söylemekten kendini alamayan ihtiyar yobazların ters ters bakışlarına karşı sağsalim Fransız sarayına vardı.

Charlemagne gemisi İstanbul'da bulunduğu sırada şehirde bir çok yangın çıktı. Bir hafta içinde ondört yangın kaydedildi. Bunların nedeni ne idi acaba? Yaşlılıktan yarı yarıya çürümüş potrel ve kalaslardan yapılı, bir kıvılcımla tutuşabilecek evlerin fazla kuruluğu mu? Halkın inandığı gibi, pervanesiz ve bacasız esrarlı buharlı geminin saçtığı büyülerden mi? Kendilerine iş alanı açmak isteyen marangozlar loncasının bir işi, ya da, Doğu ahlâkını iyi bilen kimselerin kesin olarak ileri sürdükleri gibi bir politika oyunu mu?

Oruçları, namazları ve dinî törenleriyle fikirleri coşturan Ramazanlardan sonra yobazlık daha da şahlanırdı ve halkın bir tutumu, Avrupalı düşüncelere eğilimli, o sıralar nazır bulunan Reşit Paşa'nın hiç te lehine değildi. Eski Osmanlı giysilerini giyinmiş mankenlerin vitrinlerde teşhir edildiği ve bizdeki Curtius kabinesinin eşi olan «Elbisei Atîka»daki tiplere benzeyen, koca sarıklı ve yeşil kaftanlı ihtiyar Türk'ler, neredeyse Reşit Paşa'ya gâvur diyeceklerdi. İstanbul'da, mösyö Noguès tarafından pek güzel yönetilen bir Fransızca gazete vardır ve bu gazeteye devlet yardım etmektedir. Söylendiğine göre, buna kızan muhalefet, bu duruma yazıyla karşı geleceğine yangın çıkarır, böylelikle hoşnutsuzluğumu belirtir. Her ne kadar kızgın yeniçeriler eskiden bu tedbire başvurmuş iseler de biz bu söylentiye inanmak istemiyoruz. Bir kısım halkın sandığına göre, söner sönmez şehrin başka bir yerinde parlayan bu yangınlar, memleketi Fransa aleyhine çevirmek isteyen Rusya tarafından çıkarılıyordu.

Ne var ki, başlarında mösyö Rigaud de Genouilly olmak

üzere yangına koşan Charlemagne gemisi erlerinin gösterdikleri cesaret, halkı hayli yumuşatmıştı. Erler ellerinde balta, alevlerin sardığı evlere tırmanıyor, yangın kurbanlarını ateşten kurtarıyorlardı, Reşit Paşa'nın yerine onun fikirlerinin devamcısı olan Fuat Efendi getirildi. Bu küçük taviz öfkeleri yatıştırdı ve yangınlar belki de bu yatışma sonucu durdu.

Hemen hemen bütünü tahta olan şehir ve Türk «fatalizm'inin sonucu olan ihmalcilik yüzünden yangın İstanbul için normal bir olaydır. Altmış yıllik bir eve burada ender rastlanır. Camiler, su bentleri, çeşmeler ve surlar, Fener'de birkaç Rum evi ve Galata' Cenevizlilerden kalma bir iki yapı dışında İstanbul'un bütün evleri ahşaptır. Geçmiş devirler, alevlerin boyuna süpürdüğü bu toprakta hiç bir iz bırakmamışlar; şehrin yüzü elli yılda bir tamamiyle değişir ama, şehir değişmez. Ama Beyoğlundan söz açmıyorum bu konuda; Doğu'nun Marsilya'sı olan Beyoğlunda yanan her tahta barakanın yerine sağlam, taştan bir ev yapıldığından, yakın zamanda burası bir Avrupa şehri görünüşünde olacak.

Beyazıd'ın kubbe ve minareleri yakınında gökyüzünün maviliği üstünde şaşılacak yükseklikte beyaz bir fener gibi beliren Seraskerlik Kulesinin tepesinde bir nöbetçi boyuna dönüp durur; ayakları altında bir panorama yayılı bulunan o koskoca ufuklardan bir dam aralığından, bir dumanın, ya da kırmızı bir dilin görünmesini gözetler. Nöbetçi yangın başlangıcını görür görmez kulenin tepesine, gündüzse sepet, geceyse kandil asılır. Sepet ve kandille beraber ateşin çıktığı mahalleyi gösteren değişik işaretler de asılır. Top atılır, «İstanbul'da yangın var!» korkunç sesleri sokaklarda yükselir. Herkes heyecanlanır, su taşıyanlar -sakalar kl aynı zamanda yangın söndürücüleridir, köşk'lünün gösterdiği yere doğru koşarlar. Başka bir gözcü de Haliç'in karşı kıyısı olan Galata'daki kulede, Seraskerlik Kulesinin karşısındadır.

Padişah, vezir ve paşalar yangın yerine gitmek zorundadırlar. Padişah, haremin kuytuluğunda bir kadınla beraber bulunu-

yorsa kırmızı giysiler içinde bir odalık odaya kadar gelir, kapıyı örten perdeyi kaldırarak bir ölüm habercisi gibi sessiz, ayakta durur. Bu kızıl hayalet, İstanbul'da yangın çıktığını, görevi başına gitmesi gerektiğini padişaha hatırlatır.

Bir gün, Beyoğlu küçük Ölüler Alanında, bir mezar üstüne oturmuş şiir yazarken, serviler arasından mavimsi bir dumanın çıktığını gördüm. Kızgın güneş altında bu duman daha sonra sarı, siyah oldu, bir süre sonra da alevler belirmeye başladı. Kalktım açık bir yer aradım ve gördüm ki aşağılarda, mezarlığın bittiği yer olan Kasımpaşa'da yangın vardı, Kasımpaşa yoksul halkın oturduğu hayli fakir bir mahalledir: burada oturan Yahudi ve Ermeniler mezarlıkla tersane arasında sıkışık olarak yaşarlar. Ahşap dükkânlar, barakalarla çevrili, ortasından çamurlu, pis, bir açık hava lağımı uzanan başlıca sokağından aşağıya indim; minaresini tenekeden bir mum söndürücü külâha benzettiğim caminin yakınında idi yangın. Bu minarenin alevler içinde erimesinden, rüzgârın dönerek alevleri başka bir yöne çevirmesinden korkuyordum. Böylece, yangının sirayetinden kormayanlar kendilerini ateş altında bulacaklardı.

Sokak, sarılmış yataklar taşıyan zenci kadınları, sandıklar yüklenmiş hamallar, çubuklarını kurtarmış erkekler, bir elle çocuklarını sürükleyen, öteki elle de bohçalarını taşıyan telâşlı kadınlarla doluydu; demir çengeller taşıyan kavas ve askerler, tulumbalarını yüklenerek halk arasında koşuşan sakalar, yayalar gözetmeksizin yardımcı aramaya giden atlılar, ortalığı doldurmuşlardı. Herkes birbirini itiyor, birbirini düşürüyor ve çeşitli dillerde küfürler savuruyordu. Kargaşalık hüküm sürüyordu. Bu sırada da yangın, tahrip sınırlarını genişleterek büyümeye başlamıştı. Yere düşürülüp halkın ayakları altında ezilmekten korkarak Beyoğlu sırtlarına çıktım ve Marmara mermerinden yapılı bir mezarın üstüne çıkarak Türkler, Rum ve Frenk'lerle aşağıdaki hazin görünümü seyre başladım.

Öğle vaktinin yakıcı ışınları Kasımpaşa'nın kahve renkli kiremitleri, katranlı tahtaları üstüne ve dikine düşüyordu; evler

hava fişeklerinin parlaması gibi birer birer yanmaya başlamışlardı. İlkin, bir aralıktan, beyaz bir dumanın çıktığı görülüyordu; bu beyaz dumandan sonra kızıl renkte bir dil uzanıyordu. Daha sonra ev kararmaya başlıyor, pencerelerden kızıllıklar fışkırmaya başlıyor, ve birkaç dakika içinde ev, külden bir duman arasında çürüyüveriyordu.

Alevli dumanlardan kurulu bir fon üstünde, dam kenarlarında, onları yangından korumak için tahtalar üstüne su döken insanların siyah gölgeleri beliriyordu. Başkaları, ellerinde balta ve çengeller, alevin yürümesini önlemek amacıyla duvar yıkıyorlardı. Henüz yanmaya başlamamış kalasların üstüne çıkan sakalar hortumlarını kalaslara sıkıyorlardı. Parlak bakır halkalarıyla bu deri hortumlar, uzaktan, alevden dragonlarla savaşan öfkeli engerek yılanlarına benziyorlardı. Arasıra dragon, kara gövdesi arasından bir kıvılcım fırtınası fışkırtarak yılanları sanki geriletiyordu. Ama engerek yılanları, yeniden saldırıya geçerek, öfkeli ve ıslık çalarak, elmas gibi pırıldayan sularını alevler üstüne fışkırtıyordu.

Duraklama ve canlanmalardan sonra, yangın, artık yiyecek bir şey kalmayınca, sönüyordu. Kömürler, yıkıntılar arasından yavaş yavaş yükselen bir kaç dumandan başka bir şey kalmıyordu yangın yerinde. Ertesi günü felâket yerini görmeye gittim. Tahta evlerin kolayca tutuşur niteliği karşısında fazla önemli bir şey değildi, yanık alan, Taş duvarlı camiye dokunmamıştı alevler. Kül olmuş barakaların yerinde kiremit bacalar ve borular kalmıştı. Bir gün önce onları çevreleyen kapılardan yoksun kalmış kızılımsı dikili taşlar çok garip bir görünümde idiler. Typhon ya da Briarée'nin eğlencesi için buraya dikili koca-koca çomaklara benziyorlardı.

Evlerinin henüz sıcak ve dumanlı harabeleri üstüne eski sahipleri, hasırlar, eski halılar, sırıklarla tutturulmuş branda bezi parçalarıyla geçici birer tünek düzenlemişlerdi. Doğululara has tevekkülle harabeler üstünde çubuklarını tüttürüyorlardı; atlar, eski ahırlarının yerinde kakılmış sırıklara bağlan-

mışlardı. Duvar kalıntıları ve çivilerle tutturulmuş kalaslar eski harem kısımlarını ayırmışlardı. Bir kahveci, ocağında kahvesini pişiriyordu; ve bu ocak, dükkânının yangından kurtarılmış tek eşyasıydı. Eski sadık müşteriler dükkânın külleri arasında çömelmiş oturuyorlardı. Daha ötede fırıncılar tahta çaneklarda mısır kümelerini ayıklamakla meşguldüler; yangın bu mısırların ancak bir kısmını yok etmişti. Birkaç zavallı adam, yok olmuş servetlerinin son kalıntıları olan çivi ve demir parçalarını henüz tamamiyle sönmemiş korların arasından ayıklamaya çalışıyorlardı. Ama bunu yaparken de fazla gamlı görünmüyorlardı. Fransa'da geçen böylesi bir olayın meydana çıkaracağı, yanmış bir köy ya da bir mahallenin harabeleri üstünde felâket içinde haykıran dövünen insan gruplarından iz görmedim. Kasımpaşa'da; İstanbul'da evi yanmış olmak son derece basit, olağan bir şeydir.

Yangının çizdiği yolu, Tersane yanında Haliç'e kadar izledim. Henüz sönmüş alevlerin, korların daha da ısıttığı toprağın şiddetlendirdiği korkunç bir sıcak hüküm sürüyordu. Sinsi bir külün örttüğü kömürler üstünde, yarı yanık kalıntılar arasından yürüyordum; çevremde tahtalar, kalaslar, dam artıkları sedir artıkları vardı. Kâh gri, kâh kara renklere bürünmüş meydancıklar kızılımsı dumanlar arasında, bir yumurtayı pişirecek sıcaklıkta güneş ışınları altında yürüyordum.

Gündüz yangınını görmüştüm, şimdi gece yangınını görmem kalmıştı. Bu görünüm de pek gecikmedi. Bir gece, kutup gündoğusuna benzetebileceğim kızıl bir ışık, Haliç'in öteki kıyısını aydınlattı. Tepebaşı gezinti yerinde dondurma yiyordum. Bir kayık tutarak yangın yerine gitmek üzere aşağılara doğru inerken, benimle beraber bulunan İstanbul arkadaşlarımdan biri, Galata Kulesi yanından yürüdüğümüz sırada, kulenin tepesine çıkıp yangını oradan seyretmeyi düşündü. Kule gardiyanlarının tereddütlerini bir bahşişle giderdikten sonra karanlıkta kule tepesine çıkmaya başladık. Elerimizle duvarı yokluyor, her basamak önünde yavaş yavaş adım atıyor, kapılar ve avlulardan

geçerek bu zor çıkışı başarmaya çalışıyorduk. Nihayet fenerin bulunduğu yere eriştik ve yeri kaplayan bakır levhaların üstünden yürüyerek kule tepesini çevreleyen kenar duvarına dayandık.

Yanan, zeytin ve sibir yağlarının bulunduğu dükkânlardı. Deniz kenarında olan bu yapıları saran alevler, sulardaki akisleriyle çift bir yangın etkisini uyandırıyordu. Alevler arasındaki evler, parlak delikler arasından kara kara beliriyordu. Dalgaların hareketleriyle kırılan kızıl akisler Haliç sularında yayılıyordu. Alevler, akıl almaz yüksekliklere kadar uzanıyor, yaktıkları maddelerin cinslerine göre kırmızı, mavi, sarı ve yeşil renklere bürünüyorlardı. Bir hava fişeğinin altın ve gümüş yağmuruna benzeyen binlerce kıvılcım ve ateşli fitiller havada uçuşuyor ve uzaklığa karşın, yangının çatırtıları bize kadar geliyordu. Arasıra daha şiddetli, fosforlu bir ışık, ortalığı kaplamış bulunan kızıllık arasından parlayıveriyordu. Alevler üstünden beliren mavimsi duman yığınları, güneş batışının bulutları gibi, bir yanlarından pembeye bürünüyorlardı. Seraskerlik kulesi, Yenicami, Süleymaniye, Sultan Ahmet, Sultan Selim camileriyle Valens su bendleri kızıl akislere bürünmüşlerdi; limandaki gemi ve sandallar kızıl bir fon üstünde beliren Çin gölgeli resimlere benziyorlardı. Alevlerden fazla ısınan iki üç mavuna yanmaya başladılar. Bir ara, ateşin gemi kalabalıklığına da geçmesinden korkuldu ama, denizdeki yangın çabuk söndü. Giysilerimiz ince olduğundan, bulunduğumuz yükseklikte bizi donduran rüzgâra karşı, ben ve arkadaşım, gözlerimizi bu müthiş ama aynı zamanda harika güzellikteki görünümden ayıramıyorduk. Bu güzellik, Palatin Kulesinden Roma'nın yanışını seyreden Neron'u affettiriyordu. Bu yangın, harikulâde bir tutuşma ve alevlenme, yüz misli güclendirilmiş bir havayi fişek cümbüşüydü. Görülen ışık ve gölge oyunlarını hiç bir resim tekniği canlandıramazdı. Bize gelince, o yangına sebep olmak vicdan azabını duymadığımdızdan, bu felâket karşısında üzülmekle beraber, sanatçı olarak zevkle seyredebiliyorduk.

Bu yangından iki üç gün sonra Beyoğlu da yanmaya başla-

dı. Mevlevî dervişlerinin tekkesini de alevler sarmaya başladı. Doğu soğukkanlılığının, umursamazlığının güzel bir örneğini bu yangında gördüm. Dervişlerin Şeyh'i, alevler yürüdükçe dürülen bir halının üstüne oturmuş, çubuğunu tüttürüyordu. Tekkenin önündeki küçük mezarlık az zamanda, yakın evlerin pencerelerinde atılan türlü eşyalarla dolmaya başladı. Birbirine uymaz türlü nesneler, çanak çömlekler gülünç bir karışıklık içinde mezarları kaplamaya başladı. Bu mahallenin hemen hemen tümü Hristiyan olan halkı, böylesi olaylarda Türk'lerin tevekkülünü gösteremiyordu; eşya yığınları üstüne oturmuş kadınlar bağırıyor ve ağlıyorlardı.

Her yönden çığlıklar kopuyor, gürültü ve karışıklık son haddini buluyordu. Sonunda yangın söndürülebildi ama, Tekke ve sırtın aşağısına kadar uzanan evlerden sadece bacaları ayakta kaldı. En ciddî felâketlerin gülünç ayrıntılarına rastlanır: Soba borularını kurtarmak için az kalsın kavrulacak bir adam gördüm. Daha uzakta yanan bir evde tutuşup ölen oğulları başında duran zavallı ihtiyar bir karı-koca onu bırakmak istemiyorlardı. Zorla götürdüler. Bu da, olayın acı uyandırıcı yönüydü. Alevlerin etkisiyle kuruyan, sararan ve yedi kollu şamdanlar gibi yanmaya başlayan Dervişlerin bahçesindeki servilerin görünüşü de olayın göz alıcı yönüydü.

Üç, dört gece sonra Beyoğlu, öteki ucundan Büyük Ölüler Alanından yanmaya başladı. Kibrit gibi tutuşan 20 kadar ev, üstlerine dökülen bol sulara cevaben, gecenin mavi göğüne kıvılcımlar ve ateşli fitiller yağdırdılar. Beyoğlu'nun «Caddei-kebir» i korkunç bir hal almıştı; omuzlarına tulumbaları alan saka grupları koşar adım gidiyor ve ne pahasına olursa olsun yollarından şaşmamak emri aldıklarından ayaklarının altına rastlayan her şeyi devirerek koşuyorlardı; arkalarında sert yüzlü bir sürü uşağı sürükleyen atlı «müşir» ler, ressam Decamps'nın «Türk devriye kolu» tablosunda görüldüğü gibi, meşalelerin etkisiyle duvarlar üstünde garip gölgeler belirtiyorlardı. Ayaklar altında kalan köpekler acı acı inleyerek sürüler halinde kaçışıyorlardı.

Eşya yükleri ve paketler taşıyarak iki büklüm olmuş erkek ve kadınlar vardı. Seyisler korkmuş atlarını dizginlerinden çekiyordu ve bütün bu olaylar müthiş, ama aynı zamanda acı güzellikte bir tablo teşkil ediyordu.

Aynı hafta içinde İstanbul'un Rum mahallesi olan Samatya da alevlere kurban gitti; iki bin beşyüz ev yandı. Her an, şehrin bir yönündeki göz kızıllaşıyor ve Seraskerlik kulesi boyuna sepetini ya da fenerini asıyordu; sanki yangın canavarı meşalesini şehir üstünde boyuna dolaştırıyordu. Nihayet her yer söndü ve felâketler, insanlığın yaşamak için muhtaç olduğu umursamazlıkla unutuldu gitti.

XXII
AYASOFYA - CAMİLER

Padişah fermaniyla, ya da yanınızda sizi koruyacak kavaslar da olsa, Ramazanda camilere girmek bir gâvur için tehlikelidir; orucun verdiği coşkunluk boş beyinleri alevlendirir. İmamların vaızları dini bütün kişilerin iman gücünü arttırır; uygarlığın sağladığı genel tolerans, hoşgörürlük bu sıralarda kolayca unutulabilir. Bu nedenlerden ötürü bu zorlu ziyareti yapmak için Bayram ertesini beklemeyi uygun buldum.

Genel olarak ziyaretler, İstanbul'un en eski ve en önemli anıtı olan Ayasofya'dan başlar; bu anıt, cami olmazdan önce, adından sanılacağı gibi bir azize'ye değil, tanrısal olgunluk, fazilet sembolü oln «Agia-Sophia» ya izafe edilmişti. Eski Greklere göre bu varlık bellibaşlı üç «Tanrısal Faizlet» in anasıydı. Üçüncü Ahmet Çeşmesinin ince oymalarına ve kabartmalı yazılarına sırt verip Bab-ı Hümâyun (Auguste Kapısı) önündeki meydana bakılırsa Ayasofya birbirine uymayan bir takım yapılar yığını görünüşündedir. Anıtın ilk plânına, genel çizgileri bozan ve onların kolaylıkla seyredilmesine engel olan sonradan eklemiş bir takım yapılar katılmıştır. Zelzelelerden sarsılan

duvarları ayakta tutmak için III. Murad tarafından yaptırılan payandalara, bir çınarın kıvrıntılarına takılan mantarlar gibi, mezarlar, okullar, hamamlar, dükkân ve barakalar katılmıştır.

Beyaz ve pembe duvarlar üstüne oturtulmuş büyük kubbe, hayli kunt dört minare arasından, bu yapı kargaşalığında yükselir; duvarlar, kafesli pencerelerden kurulu bir taç ile çevrelenmiştir. Minareler, Arap minareleri gibi zarif ve ince değildir. Kubbe bu ahenksiz yapılar üstünde ağır bir şekilde yayılır; Ephèse ya da Salamon tapınaklarını hatırlatan Ayasofya sihirli adı üstünde hayaller kurmuş olan ziyaretçi ilkin hayal kırıklığına uğrar ama, bu duygu anıtın içine girince bereket versin ki dağılıverir. Türkleri mazur görmek için şunu da ilâve edelim ki Hristiyan anıtların pek çoğu Ayasofya gibi zevksizce perdelenmiştir. Ünlü, harika güzellikte bir katedralin yanları kireç birikintileri, kalas parçalarıyla örtülüdür ve dantel gibi işlenmiş çanları iğrenç bir baraka kalabalığı arasından belirir.

Caminin kapısına varmak için iki yanında, parmaklıları arasından boyalı ve yaldızlı taşlarının pırıltıları sezilen türbeler ve ceviz ağaçlar bulunan bir yoldan geçilir. Birkaç dönemeçten sonra kanadının birinde bir Grek haçının izleri duran bronz kapıya varılır. Bu dış kapı, dokuz kapının açıldığı bir vestibüle çıkar. Buraya gelince ayakkabıların çıkarılması ve tercümana daha önce verilmiş olan terliklerin giyilmesi gerekir; bir camiye çizme ya da potinle girmek, bir kiliseye başta şapkayla girmek kadar ayıp bir şeydir; bu hareketin korkulacak sonuçlar vermesi mümkündür.

Attığım ilk adımda serap gibi bir duygu içimi kapladı, kendimi Venedik'te San-Marco meydanında, kilisenin girişinde sandım. Ne var ki burada çizgiler son derece irileşmiş ve dev nisbetlere bürünmüşlerdi. Hasırlarla örtülü zemin taşlarından fışkıran sütunlar ezici irilikte idiler. Kubbenin kemeri gökyüzünün yuvarlaklığı gibi yayılıyordu; dört kutsal nehrin mozaik dalgalarını döktüğü pandantifler, kocaman kavisler çizerler. Tribünler ise, bütün bir milleti barındıracak genişliktedir. Venedik'-

in San-Marco'su, Ayasofya'nın bir minyatürü, Justinien bazilikasının ayak başparmağıdır. Bir bakıma bunda şaşılacak bir şey de yok: Dar bir denizle Yunanistan'ın az uzağında bulunan Venedik Doğu ile her zaman kaynaşarak yaşadı. Venedik mimarları, kiliselerini, Hristiyanlık dünyasının en güzel, en zengin din anıtı sayılan Ayasofya'ya benzetmeye çalışmışlardı. San-Marco'nun yapılışına onuncu yüzyıla doğru başlandı; mimarları Ayasofya'yı, II. Mehmet ona 1453'de ayak basmadan, bütün haşmeti ve bütünlüğü içinde görebilmişlerdi.

Bugünkü Ayasofya, Büyük Constantin'in Tanrısal Fazilet'e izafe olarak yaptırdığı, ve daha sonra yeşillerle maviler arasında çıkan karışıklıklarda yanan kilisenin külleri üstüne inşa edildi; eskiliği, daha derin bir eskiliğe dayanır. Tralles'li Anthemius ve Miletos'lu İsidore, plânlarını çizip yapıyı yönettiler. Yeni kiliseyi zenginleştirmek için eski paganizm tapınakları soyuldu. İsa'nın kubbesi, Efes'deki Diana tapınağının Erostate'in meşalelerinin karalığını taşıyan sütunları üstüne oturtuldu. Suları yıkanma ve vaftizlerde kullanılmak üzere porfir taşından iki kocaman kavanoz Bergama'daki kalıntılardan getirtildi; Duvarlar altın mozayikler, değerli taşlarla örtüldü ve her şey bittikten sonra Justinien, coşarak bağırdı: «Tanrı'ya bir şükür. Beni bu kadar büyük bir eser bitirmeye lâyık gören Tanrı'ya bin şükür; ey Salomon, seni mağlûp ettim!»

Plâstik sanatlara karşı olan müslümanlık onu her ne kadar süslerinden yoksun bırakmışsa da Ayasofya bugün de harika güzellikte bir tapınaktır. San-Marco'nunkiler gibi altın fonlar üstünde İncil'den sahneler canlandıran mozaikleri sıvalar örtmüştür. Pandantiflerdeki dört dev meleğe dokunulmamış. Bu meleklerin çeşitli renklerle bezenmiş altı kanadı, yaldızlı kristal mozaikleri arasından sanki titreşirler; müslümanlar insan yüzünü resimlemekten nefret ettiklerinden kanatların merkezi olan melek başları geniş bir altın çemberle örtülmüş. Anıtın en sonundaki tonozun altında, kireç katının tamamiyle örtemediği dev bir figür belirir; bu, kilisenin sahibesi, Tanrısal faziletin

sembolü Aghia-Sophia'nın resmidir. Ve Aghia-Soph'a, yarı şeffaf kireç örtüsünün altından yabancı bir dinin törenlerini seyreder.

Heykeller kaldırılmış, Corinth tuncu gibi, altın, gümüş, bronz, demir ve değerli taşların eritilerek birleştirilmesinden doğan esrarlı bir maddeden yapılı minber kaldırılmış, yerine Mekke yönünü gösteren kırmızı bir mermer konulmuş. Minberin üstünde yırtık, tozlu, eski bir halı sallanır; Türklerce büyük değeri olan bu halı, Muhammed'in namaz kıldığı dört seccadeden biridir. Çeşitli padişahların verdiği, yeşil renkte, son derece büyük daireler içinde altın harflerle yazılı Kur'andan sureler ve dinsel ibareler vardı. Kırmızı mermerden başka bir dairede Allah'ın, Muhammed'in ve ilk dört halife olan Ebou'bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin isimleri okunuyordu. Kur'anı okumak için hatib'in çıkacağı minber eski kilise mihrabı payandalarından birine dayanmıştı. Mihrabın üst kısmına, incecik bir dantelâ gibi oyulmuş, işlenmiş iki parmaklıkla çevrili epeyi dik basamaklardan çıkılır. Hatib minbere, zaptedilmiş bir camiye girer gibi, ancak bir elinde Kur'an, öteki elinde kılıçla çıkar.

İpekli püsküllleri ve devekuşu yumurtalarına bağlanan kordonlar, kubbeden yere on-oniki ayak yüksekliğe kadar inerler; demir çubuklardan kurulu yuvarlak âvizelerden kandiller sarkar. Gravürlere bakmak için koyduğumuz X şeklindeki rahlelere Kur'anlar konmuştur; bu rahlelerin bazıları ince ince işlenmiş, kabartılmış, sedef ve bakır kakmalıdır. Yazın hasırlar, kışın halılar caminin döşeme mermerleri üstüne serilir; büyük bir ustalıkla birbirine eklenmiş olan bu mermerlerin damarları, yapının içinde, suları donmuş üç nehir gibi akmaktadır. Üstlerine konulan hasırlar, duvarların gidişine uymayan döşemeler gibi, mimari çizgilere aykırı düşer. Bu garip görünümün nedeni meydandadır: Ayasofya cami olmak için yapılmadığından, Mekke'ye doğru yönelmemiştir. (Hasırlar ise o yönde serilidir).

Görüldüğü gibi cami içleri protestan kiliselerine hayli benzerler; sanat, burada haşmetini ve zenginliğini seremez. Dinsel

yazılar, bir minber, rahleler, bağdaş kurmak için hasırlar; izin verilen bütün süs bunlardır. Ama, itiraf ederim ki katolikliğin o sanatla dolu lüksü, bence daha makbuldür. Puta tapmak tehlikesi, ancak suret'i fikirden, biçimi ruhtan ayıramayan barbar milletlerde korkulan bir şeydir.

Yuvarlaklığının bir tarafı biraz ezik görünen büyük kubbe, Venedik'teki San-Marco gibi bir çok yarım kubbe ile çevrili; yüksekliği çok büyük olan bu kubbe, müslüman badanası haşmetini örtmeden önce, altın ve mozaikten bir gök gibi pırıldardı her halde. Bu kubbe, bu hayaliyle bile, beni Roma'daki San Pietro kilisesi kubbesinden daha çok etkiledi; Bizans mimarısi, kuşkusuz, katolikliğin en gerekli biçimidir. Dinsel değeri ne olursa olsun Gotik mimari, katolikliğe gereğince uymaz.

Çeşitli değişmeleri ve tahriplerine karşın Ayasofya, gördüğüm bütün kiliselerin -pek çoklarını gördüm- en haşmetlisidir. Bu kubbelerin ihtişamının, kantaşı renginde, porfirden, antik yeşilden sütunlara dayalı bu galerilerin, hayvan ve ejder biçimlerinin, haç ve yaprakların karıştığı, garip bir korent üslûbundaki bu başlıkların eşi yoktur. Gerçeği söylemek gerekirse eski Yunan'ın soysuzlaşmış büyük sanatı burada kendini yine gösterir; anlaşılıyor ki İsa bu tapınağa girerken Jupiter çıkmakta idi!

Bir kaç yıl önce Ayasofya yıkılmak tehlikesi içinde bulunuyordu; duvarlar kabarıyor, kubbelerde çatlaklar beliriyor, yer döşemelerinde girinti ve çıkıntılar beliriyor, bu kadar uzun zaman ayakta durmaktan yorulan sütunlar sarhoş adamlar gibi sendeliyordu. Yapının hiç bir tarafı dengeli değildi. Bütün anıt göze görünür şekilde sağa doğru sarkmıştı; III. Murat'ın payandalarına karşın, yüzyılların baskısını görmüş, zelzelelerde sallanmış bu kilise-cami, kendi üstüne çökmeye hazır gibiydi. Tessin'li çok usta bir mimar bu antik anıtı düzeltmek, sağlamlaştırmak gibi zor görevi üzerine almayı kabul etti. Fossati, yorulmak bilmez bir gayret ve bir dikkatle ve bölüm bölüm çalışarak tamir işini başardı. Çatlak sütunlara tunç bilezikler takıl-

dı, yıkılmak üzere olan kemerler demir armatürlerle sağlamlaştırıldı, yorgun kimi duvarlar desteklerle ayakta tutuldu, eskimiş taşların yerine yenileri konuldu, ustalıkla gizlendirilmiş, göze görünmez duvar kitleleri, artık kubbeyi taşıyamaz olan desteklerin yükünü hafifletti. Bu isabetli ve dörtbaşı mâmur restorasyon sayesinde Ayasofya bir kaç yüzyıllık bir hayat kazanmış oldu. Restorasyon çalışmaları sırasında mösyö Fossati, eski mozaikleri gizleyen kireçli badanayı yıkayıp eserleri meydana çıkarmayı düşündü ve badana katını tekrar sürmeden mozaikleri titiz bir imanla kopya etti. Daha sonra Fossati, sanat plânında son derece ilginç olan bu resimleri gravürler halinde yayınladı. Fossati için bu mozaikleri yerinde görmek bulunmaz bir fırsat olmuştu.

Mozaikler, kubbenin ve yarım kubbelerin mozaikleridir. Alt duvarları süsleyen ötekiler bozulmuştur ve artık kaybolmuş gözüyle bakılabilirler. Mollalar her gün bıçaklarıyla altın yaldız tabakasıyla örtülü küçük kristal küblerini sökerek yabancılara satıyorlar. Önümde sökülen yarım düzine kadar parçaya sahip bulunuyorum; gezdikleri anıtlardan hatıra edinmek için heykellerin burnunu kıran turistlerden olmamakla beraber, bu taşları bana satan namuslu Osmanlı'nın küçük bir bahşiş umudunu kırmak istememiştim.

Giralda ve Campanille'dekilere benzeyen tatlı çıkışlı rampalardan çıktıktan sonra erişilen tribünlerden caminin bütünü harika bir şekilde gözler önünde serilir. Bu sırada hasırlar üstüne çömelmiş bir kaç dindar kişi eğilip kalkarak namaz kılıyorlardı. Feraceler örtünmüş iki üç kadın kapının önünde duruyor ve başını bir sütunun tabanına dayamış bir hamal mışıl mışıl uyuyordu; Yüksek pencerelerden tatlı, buğulu bir ışık serpilirken cami mekânının teşkil ettiği yarım daire içinde, minber karşısındaki padişahlara mahsus tribünün altın parmaklıklarının parıltısını görüyordum.

Değerli mermerlerden sütunlar, platforma benzeyen çıkıntılar kenarında oya gibi işlenmiş parmaklıklar vardı. Müslüman

ibadetinde faydasız olan, anıtın yan şapellerinde çeşitli biçimlerde sandıklar, yükler ve paketler yığılı; çünkü, Doğu'da camiler aynı zamanda depo olarak da kullanılır; yola çıkanlar, ya da evlerine hırsız girmesinden korkanlar servetlerini burada Allaha emanet ederler. Şimdiye kadar bir tek malın ya da bir tek paranın çalındığı görülmemiştir; hırsızlık o zaman büyük günâh olurdu. Kaba bir beze, ya da bir deri parçasına yarım yamalak sarılmış altın külçeleri, değerli giysiler üstüne tozlar birikmiştir; Muhammed'in iltica ettiği mağara ağzına ağını kurduğu için müslümanların çok sevdikleri örümcek, kimsenin dokunmadığı kilitler üstüne rahat rahat ağ örmektedir.

Bütün müslüman hayatı Allah'ın evi çevresinde toplandığı için caminin dışı, imaretler, fakirler için mutfaklar, hamamlar, medreselerle donatılmıştır; evsiz barksız olanlar buralarda kemer altında uyurlar ve polis onları hiç rahatsız etmez; onlar, Allah'ın konuklarıdırlar. Dini bütün camiye ibadete gelir, kadınlar burada hayal kurar, hastalar kendilerini buraya taşır ve burada ölürler. Doğu'da gerçek hayat dinden ayrılmaz.

Kadınlar ve bâkireler kurtulabilmek için gelmeyen bir mucize peşinde kilisenin mihrabına doğru dehşetle kaçışırlarken, tapınağa atıyla giren II. Mehmet'in zafer nişanesi olarak duvara dayadığı kanlı elinin izini Ayasofya'da boşuna aradım. Bu kanlı el izi gerçekten bir tarih olayı mı, yoksa sadece bir masal mı?

Mademki masal kelimesini kullandım, İstanbul'da anlatılan, günün olaylarının belki de ilginç bulacakları başka bir masalı nakledeyim:

Ayasofya'nın kapıları Constantin'in şehrini kuşatmış olan barbar sürülerin itişiyle açıldıklarında, bir papaz mihrabın önünde dua okumakla meşguldü. Tatar atlarının nallarının Justinien'in mermer döşemelerinde çıkardıkları gürültüyü, asker sürüsünün haykırışını, kilisede dua edenlerin çığlıklarını duyan bu papaz dinsel görevini yarıda bıraktı ve kutsal vazoları aldıktan

sonra, sakin ve haşmetli bir yürüyüşle yan neflerin birine doğru yürüdü. Yatağanlarını sallayarak koşan askerler ona yetişecekleri sırada papaz, birden bire açılıp kapanan duvar arkasında kayboluverdi. İlkin gizli bir çıkış yeri, gizli bir kapı bulunduğu sanıldı; ama hayır, yoklanan duvar sağlamdı ,sertti, içine girmek imkânsızdı. Papaz, kunt bir yapının arasından geçmişti.

Söylendiğine göre, kimi zaman duvar arkasından ve uzaktan uzağa bir takım boğuk sesler gelmektedir. Bunlar, Kyfhausen'deki mağarasında Barberousse gibi, yarıda kesilen âyine devam etmekte ve ölmemiş olan, papazın sesidir. Ayasofya Hristiyan ibadetine tekrar açılınca papaz gizlendiği duvarın arkasından çıkarak dörtyüz yıl önce başlamış olduğu âyini bitirmek üzere kilise mihrabına gelecektir.

Şimdi ortada dolaşan «Şark sorunu» düşünülecek olursa, ne kadar da inanılmaz olursa olsun, bu masalın gerçekleşmesi mümkün görülebilir; 1853 yılı, 1453 yılı papazının, Ayasofya kilisesi mekânından yürüyerek Justinien'in mihrabına bir hayalet gibi çıkışını gösterecek mi?

Ayasofyadan çıktıktan sonra bir kaç camiyi gezdim. At' meydanı yanında bulunan Sultan Ahmed camii en dikkate değer olanlarından biridir; bu caminin en ilginç yönü altı minareli oluşudur. Bu nedenle bu anıtın Türkçe adı, Altı Minareli Camidir. Cami yapılırken minareler konusu padişahla Mekke imamı arasında bir tartışmaya sebep olmuş. İmam, hiç bir müslüman tapınağının altı minareli kutsal Kâbe'den daha haşmetli olmayacağını, Sultan Ahmet minarelerinin bu yüzden bir küfür ve günahkâr bir gurur sonucu olduğunu ileri sürüyormuş. Tartışma yüzünden yapı durmuş ve cami yarıda kalma tehlikesine düştüğü bir sırada akıllı bir adam olan Sultan Ahmet, yobaz imamın ağzını kapatacak bir çare bulmuş: Kâbe'ye bir yedinci minare yaptırmış!

Sultan Ahmet camii delice sarfiyata mal oldu; yapılan hesaba göre her bir taş dirhemi için üç akçe sarfedilmiş. Keşfin

tutarı ne olursa olsun, bu anıt, yapılan masrafları ödemiştir ve değeri büyüktür. Yüksek kubbesi, her biri bilezik gibi işlenmiş altı haşmetli minarenin arasında ve bir çok yarım kubbenin ortasında, yuvarlaklığını belirtir.

Avlusu siyah ve beyaz renklerde, başlıklı, bronz tabanlı sütunlarla çevrilidir; bu sütunlara dayalı bulunan kemerler avlunun dört bir yanını bir manastır avlusu gibi çevreler. -Eğer manastır sözcüğü bir müslüman camisi konusunda kulağa garip gelmezse-. Avlunun ortasında, çok süslü, dallı çiçekli motifli, arabesklerle bezemeli, nakışlı ve her halde abdest alırken kullanılacak suyun kirlenmesini önlemek üzere yaldızlı parmaklıklarla çevrili, bir çeşme var.

Caminin mimari üslûbu soylu, pürüzsüz, yapısı onyedinci yüzyıl başından daha geriye rastlamakla beraber, Arap sanatının en güzel devirlerini hatırlatır. İki üç basamak çıkmakla erişilen bronz kapısından caminin içine girilir. İlkin göze batan, başlıca kubbenin yükünü taşıyan dört dev destek, daha doğrusu dört yivli kuledir. Stalaktitli başlıkları olan bu kuleler, ortalarında, Türk harfleriyle yazılar taşıyan bir şeritle çevrilidirler; bu kuleler, kişiyi etkileyen, güçlü bir haşmet, yıkılmaz bir kudret duygusu uyandırırlar.

Kur'an âyetleri, kubbeler, kemerler çevresinde, kornişler boyunca dolanırlar; Elhamra'dan esinlenen bu bezeme motifleri Arap harflerinde harika güzellikte elemanlar bulmuşlardır; bu harfler, Keşmir şallarında görülen desenlere benzerler. Biri siyah, biri beyaz köşe taşları, kemerleri süsler; Mekke yönünü gösteren, kutsal kitabın bulunduğu mihrap «lapis-lazüli» mavi taşlar, akikler, yeşimlerle kakmalıdır. Söylendiğine göre, Hristiyanlar için gerçek haçın bir parçası ne kadar değerli ise müslümanlarca o kadar değerli bulunan Kâbe'nin siyah taşından bir parça, bu akik ve yeşimler arasındadır.

Fransız eski krallığının flaması gibi ancak müstesna olaylar ve törenler sırasında çıkarılan Peygamber'in bayrağı da bu camide bulunuyor. Etrafında imamları, secdeye varmış halkına

Yeniçerilerin yok edileceğini bildiren Sultan Mahmut bu bayrağı dalgalandırmıştı.

Konik külahıyla bir minber; müezzinlerin müminleri namaza çağırdıkları, küçük sütunlar üstünde platformlar; kristal toplar ve devekuşu yumurtalarıyle süslü avizeler, her camide eşi görülen dekorasyonu tamamlar; Ayasofya'da olduğu gibi burada da kemerler altında ve kenarlarda sandıklar, yükler, paketler görülür; müslüman dindarlığı bu malları bu camide Allah'a emanet etmiştir.

Sultan Ahmet'in türbesi caminin yanında; şanlı padişah burada, İran'ın ve Hindistan'ın en değerli kumaşlarıyla örtülü, baş tarafında elmaslı tuğu, sarığı, ayak tarafında gemi direği kadar kalın iki mum bulunan, konik biçimli tabutunda yatmaktadır. Daha küçük boyda otuz kadar tabut, padişahınkini çevreler: Bunlar hayatta olduğu gibi ölümde de padişahın yanında bulunan çocuklarının ve gözdelerinin tabutlarıdır. Türbenin dibindeki bir camlı dolapta pırlantalar, yakutlar, damla taşlarıyla süslü kılıçlar, çeşitli silâhlar pırıldamaktadır.

Yukarıdaki anlatışımdan sonra Beyazıt camisi üstünde ayrıntılara girişmem gereksiz; bu cami, yazıdan çok resimle anlatılabilecek ufak mimari farklarıyla Sultan Ahmet'den ayrılır.

Beyazıt Camiinin içinde Afrika'dan getirtilmiş porfir ve kan taşından güzel sütunlar var; bu caminin yanındaki medrese üstünde durmadan uçuşan güvercin sürüleri San-Marco meydanındakiler kadar teklifsiz ve cana yakın. Yanında tohum torbaları bulunan ihtiyar bir Türk kemerler altında oturur. Satın alınan bir miskal tane, tutam serpilir; o zaman minarelerden, kubbelerden, korniş ve sütun başlıklarında, renkli kasırgalar halinde binlerce kumru omuzlarınıza sürtünerek, kanatlarının rüzgârıyla yüzünüze çarparak, ayaklarınız altında toplanır; birden, kendinizi tüylü bir hortum ortasında bulursunuz. Bir kaç dakika sonra taşların üstünde bir tek arpa tanesi kalmamış ve artık doymuş sürü, başka bir fırsatı beklemek için hava tüneklerine dönmüşlerdir. Bu kumru ve güvercinler, Sultan Beyazıd'ın eski-

den, ondan para dilenen ihtiyar bir kadından satın alıp camiye hediye ettiği iki yaban güvercinden gelmedir. Bu kuşlar böylece kalabalıklaşmışlardır.

Cami yaptıran bütün padişahlar gibi Sultan Beyazıd da, adını taşıyan anıtın yanında yatar. Altın ve gümüş kumaşlarla örtülü tabutunun baş tarafında, Hristiyan alçak gönüllülüğüne benzer bir tutum sonucu, giysi ve ayakkabılarının tozundan yoğrulmuş bir kiremit taşı var; çünkü Kur'anda şöyle bir âyet bulunur: «Allah'ın yollarındaki tozla kirlenenin cehennem ateşlerinden korkmaması gerekir.»

Az farklarla birbirine benzeyen camilerin bu gözden geçirilişini daha fazla uzatmayalım. Sadece, mimari bakımından en mükemmellerinden biri olan Süleymaniye'yi saymamız gerekir; bu caminin yanındaki türbede, birinci Süleyman yanında, tabutu keşmirlerle örtülü ünlü Roxelan yatar. Caminin az ötesindeki porfir taşından lahit, söylendiğine göre, Constantin'in lâhitidir.

XXIII

SARAY

Padişah yazlık saraylarından birinde kaldığı zamanlar bir fermanla Sarayın içini gezmek mümkündür. Saray sözcüğünü duyunca aklınıza Muhammed'in cenneti gelmesin. Saray sözcüğü genel anlamda «huri» leri bulunmasa bile hiç bir yabancının giremeyeceği esrarlı bir barınak olan harem kısmında çok ayrıdır. Sarayı geçmek için genel olarak on kişilik kadar bir grup toplanır; tutarı bizim paramızla yüzelli, ikiyüz frankı bulan hayli bahsis dağıtmak gerektir bunun için; size önderlik eden drogman bu sıkıcı ayrıntıları kapı gardiyanlarıyla çözümler; Kuşkusuz bu drogman sizi aldatır ama türkçe bilmediğiniz için buna katlanmak gerekir. Bir de beraberinizde terlik getirmeniz doğru olur; Fransa'da saygıdeğer bir yere girilince nasıl şapka

çıkarılırsa Türkiye'de ayakkabı çıkarılır ve belki bu, daha rasyonel bir harekettir; çünkü ayak tozunun eşikte bırakılması gerektir.

Sarayın birbirine uymayan yapıları üçgen biçiminde bir toprak parçası üstündedirler; Bu üçgeni bir yandan Marmara'nın, bir yandan da Haliç'in suları yıkar. Geniş bir alanı işgal eden Sarayı mazgallı duvarlar çevreler. Alanın deniz kıyısında bulunan iki yanında bir kaç ayak genişliğinde rıhtımlar vardır. Dış akıntı, olağanüstü bir kaynaşma ile suları sürükler; mavi sular, altlarında bir ocak yanıyormuş gibi fıkırdayıp kabarır ve milyonlarca hareketli pul, güneş altında oynaşıp durur; bu sular, zaten şaşılacak bir şeffaflıktadır ve parçalanmış güneş ışınları arasından deniz dibinin yeşil kayalıklarla beyaz kumları görülür. İple çekilmedikçe sandallar bu akıntılı burundan geçemezler.

Genellikle hayli bozuk, yıkılmış antik blokların da yerleştirilmiş olduğu duvarların üstünde, pencereleri ince parmaklıklar, kafeslerle örtülü, Çin ya da Rokoko üslûbunda köşkler, servi uçları ve çınar kümeleri görülür. Bütün bunlar üstünde bir yalnızlık, bir terkedilmişlik havası eser; bu cansız ve ölgün duvarların arkasında İslâm'ın kudretli hükümdarının, şanlı Halifenin yaşadığı tahmin edilmez.

Bir kaç erin koruduğu çok sade bir kapıdan Saraya girilir. Kapının altında, fevkalâde güzel mavun ağacından büyük dolaplar içindeki gözlerde mükemmel bir düzenle sıralanmış tüfekler var. Kapıdan geçen küçük kafilemiz, önünde bir saray subayı bir kavas ve drogmanımız olduğu halde inişli yokuşlu, koca koca servilerin yükseldiği, mezarsız bir mezarlığa, bir bahçeye benzer bir alandan geçtikten sonra, saray dairelerinin girişine vardı.

Drogmanın daveti üzerine her birimiz terlikleri giydikten sonra hiç te anıtsal olmayan bir merdivenden çıkmaya başladık. Arap masallarını okumuş olan kuzey memleketleri, Doğu haşmet ve zenginliği üstüne fazla parlak ve mübalâğalı fikirler beslerler; en soğuk ve kayıtsız kimseler bile, hayallerinde rüya

yapıları, değerli taşlardan sütunlar, altın başlıklar, zümrüt ve yakuttan ağaçlar, gümüş suların fışkırdığı kristal çeşmeler tasavvur etmekten kendilerini alamazlar. Oysa birbirinden çok ayrı olan Türk üslûbuyla Arap üslûbu karıştırılır. Gerçekte çok havadar ve sade bir şekilde süslü köşklerin bulunduğu bu yerde, Elhamra sarayları hayal edilir.

Bize açılan ilk salon yuvarlak biçimde idi; kafesli bir çok penceresi, çepeçevre bir sediri bulunuyordu; duvar ve tavan, yılankavi siyah arabesklerin dolandığı yaldızlarla süslüydü; siyah perdeler ve korniş boyunca uzanan bir oymalı saçak bu salonun dekorasyonunu tamamlıyordu. Yerde çok ince dokunmuş bir hasır vardı; Kış gelince bu hasır yerine her halde yumuşak İzmir halıları döşenecekti. İkinci salon, İtalyan usulü gri renklerde fresklerle süslü bulunuyordu. Üçüncü salonda görünüm resimleri, aynalar, mavi perdeler ve kadranlı bir saat vardı. Dördüncü salonun duvarlarında usta bir hattat olan Sultan Mahmut'un eliyle yazılmış yazılar vardı; Sultan Mahmut, bütün Doğu'lular gibi bu ustalığından kıvanç duyardı. Bu kıvanç kolayca anlaşılır, çünkü eğri çizgileri, kıvrıntı ve birleşim yerleriyle bu yazı, resim sanatına çok yakın bir sanattır. Bu salonlardan geçtikten sonra daha küçük bir odaya varılır.

İslâm'ın ağırbaşlı çıplaklığının hüküm sürdüğü bu odada Michel Bouquet'nin iki pastel tablosundan başka sanat eseri yoktu. Resimlerin biri «Bükreş Limanı», öteki, Kız Kulesinden alınmış ve pek tabii insansız, figürsüz «İstanbul'dan görünüm» idi. Makineli bir duvar saati Sarayburnunu, sular üstünde dalgalanan kayık ve gemileri hareketlendiriyordu; bir padişahın esrarlı sarayından çok, ticaretinde zengin olmuş bir bakkalın yemek odasına yakışacak bu makineli saat, gâvurların gülümsemesini, saf Türk'lerin de hayranlığını uyandırır. Buna karşı aynı odada bulunan bir dolap, örtüleri açılınca, gerçek Doğu lüksünü, altınların, elmasların ve çeşitli değerli taşların pırıltısını gözler önüne serer.

Bu hazine, Londra kulesindeki kıskanmayacak zenginlikte;

geleneğe göre her padişah bu koleksiyona, kullandığı bir parçayı hediye etmelidir; elmas ve zümrütlerden kabzaları kabartılı hançerler, kakmalarla bezenmiş gümüş kınlı, çeliği mavimsi, altın Arap harfleriyle süslü Şam işi kılıçlar, zengin bezemelerle yüklü silâhlar, kabzaları inci yığınları altında kaybolmuş tabancalar, çeşitli değerli taşlar ve mercanlar vardı bu hazinede. Şair ve hattat olması bakımından sultan Mahmut, pırlantalar ve mercanlarla yüklü denecek kadar süslü, altın divitini hediye etmişti. Padişah, uygar bir kişinin cilvesini göstermiş, kaba kuvvetle ilgili bütün hediyelere düşünceyi katmış, fikrin kol kadar kudretli olacağını göstermek istemiştir. Bundan başka bu küçük odada, Elhamra sarayının tavanlarından sarkan stalâktitlere benzeyen, arı kovanı biçiminde dikkate değer bir Türk ocağı bulunuyordu.

Daha ileride, odalıkların, haremağalarının nezaretinde oynayıp koşuştukları bir galeri vardı; Harem ağalarının kolejlerdeki «mübassır» larınkine benzer bir görevleri vardır. Ne var ki burasını gezemedik, çünkü kuşlar kafesten uçmuş olsalar bile böylesine kutsal bir yer yabancılara yasaktır. Az ilerde, kaymak taşından sütunlar ve mermer kabartmalarla süslü hamamlar vardı; Kubbeleri kristalden camlarla örtülü bu hamamlara da hayranlıkla uzaktan bakmak zorunda kaldık.

Girdiğimiz yerden ayakkabılarımızı alarak gezimize devam ettik. İlkin çiçek dolu, eski Fransız modasına uygun ahşap kompartımanlar bulunan bir bahçeden geçilir; daha sonra iç oğlanların oturduğu, Arap üslûbunda kemerlerle örtülü manastır girişlerine benzer yapılarla çevrili avlulardan geçilir ve kitaplığı barındıran köşke, ya da pavyona varılır.

İnce işlenmiş mermer trabzanlı merdivenden çıkılarak kitaplığa girilir. Bu kitaplığın kapısı başlı başına bir harikadır. Hiç bir zaman, Arap dehası, bu derece akıl şaşırtıcı, matematik bir kesinlikle bu derece birbiri içine girift ve düzenli, çizgiler, açılar, yıldız ve spiraller bütünü meydana getirmemiştir. Bu efsanevi süslemleri anlatmak için ancak daguerrotype'e -ilk fotoğraf-

başvurmak gerekir. Bu içinden çıkılmaz giriftlikteki çizgiler manzumesinin kurşun kalemiyle titiz bir kopyasını çıkarmak isteyecek ressam, bir ömre mal olacak bu çalışmadan sonra deli olur!

Kitaplığın içinde meşe ağacından raflarda, yüzleri seyirciye dönük Arap harfleriyle yazma kitaplar dizili bulunuyordu; kitapların bu şekilde konulmasını daha önce İspanya'da, Escurial Kitaplığında görmüştüm; Bunu İspanyol'lar her halde Araplardan almış olmalılar.

Bize, sarılı bir parşömen kâğıdı üstüne çizgili, padişahların aile ağacını gösterdiler; bütün padişahların oval biçimde madalyonlarda portreleri yapılmıştı. Bu portrelerin modellerine benzediğini, çeşitli devirlerde yapıldıklarını söyledilerse de buna inanmak zordu. Guaş tekniğiyle yapılmış bu minyatürlerde görünen siyah sakallı, soluk tenli başlar birbirine hayli benziyorlardı; giysileri Molière ve Racine'in Türk'lerinde görülen giysilerin tıpkı benzeriydi.

Kitaplık gezildikten sonra bizi Arap üslûbunda bir köşke götürdüler; bu köşkün eski Doğu haşmet ve debdebesinin pırıldadığı mermer rampalı bir sahanlığı vardı. Bundan önce gezmiş olduğumuz dairelerde, bu debdebeden hiç bir iz yoktu. (*)

Gezdiğimiz odanın en büyük kısmını sedir ya da yatak biçiminde bir taht işgal ediyordu. Tahtın üstündeki «sayebân» ı, Seylan taşları, firuzeler, ametistler, zümrüt ve zebercetlerle, yontulmamış başka değerli taşlarla -çünkü eskiden Türk'ler taşları yontmazlardı- süslü olanı sekiz köşeli ince bakır sütuncuklar tutuyordu. Sayebânın dört köşesinde, üstlerinde ay bulunan altın toplardan at kuyrukları sarkıyordu. Gerçekten de halifelere lâyık bu taht kadar zarif ve haşmetli bir şey görmemiştim.

Bu göz kamaştırıcı, bu harikulâde kuyumculuk işlerinin sırrını bilen, barbarlardır; neden bilinmez, medeniyet ilerleyip ge-

---

(*) Yayımcının notu : Burada bahis konusu olan, Arz Odası'dır.

listikçe süsleme zevki kaybolur gibidir. Antikacılık illetine sapmadan denebilir ki bir mimari yapısı, bir kuyumculuk eseri, bir silâh, ne kadar eski çağlardan kalma ise o kadar zevkli, işlenişi o kadar mükemmeldir: Fikir tasaları içinde bulunan modern dünya, biçim güzelliği kavramını unutmuş görünüyor.

Yarı açık bir pencereden serpilen bir kaç ışık hüzmesiyle, değerli taşlar sanki alevleniyor, oymalar pırıldıyordu. Girnata'da Elhamra sarayında olduğu gibi duvarların alt kısımlarında Arap çinilerinin simetrik çizgileri beliriyordu; garip bir şekilde yontulmuş altın ve gümüş karışımı ince çubuklar tavanı dört köşe ve yuvarlak biçimlerde süslüyordu. Bir kenarda, loşluk içinde bulunan bir nişte ilginç biçimli bir Türk ocağı parlıyordu; içine ateş konulacak bu ocağın oymalı, tırtıllı, çok zarif Arap desenli yedi dilimli bir bakır külahı vardı. Ancak kimi gotik sandukalar böyle göz alıcı bir eserle karşılaştırılabilir.

Sedirin arkasında, parmaklığı yaldızlı, daha çok çatı deliğine benzer küçük bir pencere açılır. Eskiden elçiler bu gişenin arkasında dururlar, söylediklerini aracılar padişaha nakledermiş; Padişah altınlar ve pırlantalarla süslü «sayeban» altında ve iki sembolik sarığı arasında bir Tanrı hareketsizliğiyle bağdaş kurup otururmuş. Elçiler, altın kafesin arkasından gölgede pırıldayan yaldızlar gibi haşmetli padişahın dik bakışlarını hayal meyal seçebilirlermiş; ama bu gâvurlara yetmeliymiş: Allah'ın gölgesi, köpek hristiyanlara kendini daha fazla göstermezmiş!

Bu köşkün dış tarafı da ilgi çekici güzellikte. Saçak biçiminde geniş bir dam onu örter, mermer sütunlar damarlı, rozaslı kemerleri tutar; Arap harfleriyle yazılı antik yeşili bir taş, üst eşiği çok alçak olan bir kapının alt eşiğini teşkil eder; söylendiğine göre köşkün mimarisindeki bu özellik, padişahın huzuruna kabul edilen söz dinlemez kul ve bendeleri eğilmeye zorlamak içindir; etiketin bu hayli komik yönünü bir İran'lı temsilci, Venedik gondollarına binerken yapıldığı gibi gerisin geriye yürüyerek kapıdan girmekle kendine göre çözümlemiş.

Bayram töreninden söz açarken bu törenin cereyan ettiği

kapıdan gereğince söz açtığımdan bu konuya tekrar değinmeyi gereksiz buluyor ve biraz da rastgele gezintime devam ediyorum.

Önceden tasarlanmış bir plândan yoksun, devrin ihtiyaçları ve kaprislerine göre yapılmış bu değişik üslûp ve tarihteki yapıları düzenli bir şekilde anlatmak zordur. Bu yapılar, dev boyda serviler, yaşlı çınarlar ve ceviz ağaçları bulunan alanlar arasında serpili idiler.

Bir ağaç kümesi arasında Theodose sütunu diye anılan, korentyen başlıklı, yivli bir sütun zarif bir şekilde yükselir. Bu eserin ne dereceye kadar Théodose'a ait olduğunu bilecek kadar âlim olmamakla beraber, Bizans eseri İstanbul'da çok sayılı olduğu için onu burada kaydetmeyi uygun buldum. Antik şehir hemen hemen hiç bir iz bırakmadan ortadan kaybolmuş; Rum sülâlesinin, Paleologue'ların ve Comnène'lerin zengin sarayları hayal olmuş; mermer ve porfir sütunları cami yapımında kullanılmış ve müslüman barakalarının örttüğü temelleri yangınların külleri arasında yavaş yavaş erimiş. Kimi zaman, bir duvar içinde gömülü olarak bir başlık, bir heykel gövdesi kırığına rastlanır ama, eski Bizans'tan kalıntıları meydana çıkarmak için toprağı kazmak gerekiyor.

Bir ilerlemeye işaret eden, ilgi çekici bir tedbir olarak, silah deposu haline getirilen ve saray müştemilâtından olan antik Sainte-Iréne Kilisesinin bahçesine çeşitli eski eserler toplanmış; başlar, gövdeler, alçak kabartmalar, kitabe ve mezarlar; bir Bizans Müzesinin temeli sayılabilecek bu eserler her gün zenginleşirse hayli ilginç bir topluluk olabilir. Kilisenin yanında, Rum haçlarıyla süslü porfir taşından iki ya da üç lahit her halde imparator ve imparatoriçelere ait bulunuyordu; kapaksız olan bu lahitlere dolan yağmur sularını sevinçli ötüşlerle kuşlar toplanıp içerler.

Sainte-İréne Kilisesinin içi, bizim silah müzemizde görülen askeri bir simetri ile modern tüfekler, kılıç ve tabancalarla do-

ludur; ama Türk'lerin çok sevdiği ve gururlandıkları bu pırıltılı düzen bir Avrupalı seyyahı şaşırtamaz. Asıl ilginç olan koleksiyon, galeri haline getirilen eski kilise apsidindeki tarihi silâhlardır. Orada bize, II. Sultan Mehmet'in kılıcını gösterdiler; mavimsi çelikten bu düz kılıç üstünde altın harflerle Arap yazıları vardı; altın süslü, pırlantalı iki çemberle bezemeli bir kolçak, Timurlenk'e aitti. Kabzası haç biçiminde, demiri kırık başka bir kılıç, atlet kahraman İskender Bey'indi. Vitrinlerde, zaptedilen şehirlerin anahtarları görülüyordu; bu sembolik anahtarlar birer mücevher gibi işlenmiş, altın ve gümüş kakmalıydı.

Yeniçerilerin kazan ve çanakları koridorda sıralanmıştı; o kazanlar ki, devrildikleri zaman haremin içindeki padişahı bile titertirdi; eski mızrak çatıları, silâh dolu kasalar, garip biçimli eski uzun toplar, Sultan Mahmut'tan önceki Türk stratejisinin örnekleriydi.

Geçerken bir göz attığım ahırlar ilginç değildi, oradaki hayvanlar sıradan hayvanlardı. Çünkü padişah sevdiği atları beraberinde götürürdü. Zaten türkler, atları sevip hayli güzel ve soylularına sahip olmakla beraber, Arap'lar gibi at delisi değildirler.

Bir yabancının sarayda görebileceği, aşağı yukarı bunlardır. Esrarlı yerleri, gizli köşkleri, mahrem barınakları, hiç bir yabancı gözü kirletemez; her Müslüman evinde olduğu gibi Sarayın da selâmlığı var; ama şehvetli lüks ve ve debdebe, Haremdedir; keşmir örtülü sedirler, İran halıları, Çin vazoları, altın kâseler, cilâlı değerli tahtalar, sedef kakmalı masalar, renkli, yaldızlı süslerle bezenmiş şerbin tahtalarıyla kaplı tavanlar, mermer çeşmeler, akik taşından sütunlar, Haremdedir; Erkekler evi, bir bakıma, kadınlar evinin koridoru, dış hayatla iç hayat arasında bir muhafız bölüğüdür.

Dostum Maxime Ducamp'ın daha önce görüp pek güzel anlatmış olduğu, gerçeklendirilmiş bir Doğu rüyası olan o harikulâde hamama girememek beni çok üzdü; ama bu sefer gardiyan daha sert davrandı, belki de yeni emirler almıştı. Eğer hu-

riler cennette buharlı banyolar yapıyorlarsa her halde müslüman mimarisinin bir pırlantası olan böyle bir hamamda yıkanıyorlardır.

Altı yedi kere ayakkabılarımı çıkarıp giydiğim bu geziden hayli yorgun olarak Bab-ı Hümayun'dan çıkıp arkadaşlarımdan ayrıldım ve küçük bir kahvenin önündeki bir bankoya otururak Üsküdar üzümü yemeye başladım. Bir yandan üzüm yiyor, bir yandan da, üstünde odalar bulunan, Arap kemerli, dört sütunlu, altın yaldızlarla bezenmiş, kesilen başların teşhir edildiği iki nişli o anıtsal kapıyı seyrediyordum. Bu kesik başlar arasında bir gümüş tepsiye konulmuş Janina paşası Tepedelenli Ali'ninki de bulunuyormuş.

Ayasofya'ya giderken şöyle bir göz attığım o nefis III. Ahmet çeşmesine de bakıyordum. Bu çeşme, Tophane'dekiyle beraber, örnekleri çok olan İstanbul çeşmelerinin en güzelidir. Bir Türk pabucu gibi kıvrık, filigranlı kabartmalarla işlenmiş, kaprisli kubbeciklerle örtülü bu eser kadar zarif bir başkası düşünülemez; bu dantela gibi oyulmuş cepheler, şair padişahın eseri olan yazıları çevreleyen arabeskler, görülmedik biçimlerdeki başlıklarıyla bu ince sütunlar, kıvrak yıldızlı rozaslar, yapraklar, çiçeklerle bezenmiş kornişler, binbir süslemeyle dolu bu göz alıcı anıt, Türk ve Arap sanatlarının mes'ut bir karışımıydı. Artık sözümü kesiyorum, çünkü Boileau'nun hükmüne karşın, «çiçekli başlık ve oymalı tabla» beni çok uzağa götürdüler.

XXIV

BOĞAZİÇİ SARAYI - SULTAN MAHMUT DERVİŞ

Boğaziçinde kayıkla gezinirken Kız Kulesi geçilince, Üsküdar'ın karşısında, beyaz ayaklarını hızlı akan mavi sularda yıkayan, daha yapı halinde çok büyük bir saray görülür. Doğu'da mimarların titizlikle beslendikleri bir inanç var: Kendine bir ev

yaptıran kişi, ev tamamlanmadıkça ölmez; bu inançtan ötürü padişahlar her zaman bir saraya başlamışlardır.

Sağlam ve değerli araçları Allah'ın evine tahsis eden, ve insanın geçici barınağı olarak kendi kadar ölümlü tahta evler yaptıran Türk'ler için, ender rastlanan bir olay olarak bu saray, tümüyle mermerden ve ebediyete kadar yaşamaya namzettir. Büyük bir orta yapı ve iki kanattan kuruludur. Hangi mimari üslûbu içinde yapılmış olduğunu kestirmek zor; bu saray ne Grek, ne Romalı, ne gotik, ne Rönesans, ne Arap ne de Türk. İspanyolların bir anıt cephesini süsleme ve bezemelerinin giriftliği, delicesine aranılmış ayrıntıları nedeniyle «lateresco» dedikleri türe yaklaşır.

«Ajur» biçiminde oymalı pencereleri, şeritli küçük sütunları, damarlı yoncaları, festonlu çerçeveleri, Lombardia üslûbunu hatırlatan heykeler ve arabesklerle yüklü alanlarıyla bu yapı, Venedik'in eski saraylarını düşündürür; ne var ki, Dario ya da Co d'Oro saraylarıyla padişahın bu sarayı arasındaki fark, Venedik Gran Canal'iyle Boğaziçi'nin arasındaki çap farkıdır.

Marmara mermeri kullanılarak yükselen bu dev yapı, henüz yeni olan malzemenin verdiği biraz soğuk, mavimsi beyazlığıyla gökyüzünün mavisi ve denizin mavisi arasında çok haşmetli, çok heybetli bir görünüşte; doğrudan doğruya cephesine vuran Asya'nın sıcak güneşi onu ışınlarıyla yaldızladıktan sonra bu Saray çok daha güzel görünecek. Her devir ve her memleket üslûplarının karışarak «kompozit» bir nizam kurdukları bu cephede her halde Vignole bile kendi buluşlarını tanıyamazdı. Ama inkâr edilemez ki, değerli bir madde içine işlenmiş pırlantalar gibi duran bu çiçekler, bu dallı budaklı motifler, bu rozaslar girift, ayrıntılı, göz okşayıcı bir haşmet ve güzelliktedir. Bu Saray, mimar olmayan bir süsleme ustasının işçi kalabalığını, zamanı ve masrafı düşünmeden yaptırabileceği bir eser. Ben bu Sarayı, bu haliyle bilginlerin ve derlitoplu mimarların yaptırdıkları o aptalca, o soğuk ve sıkıcı klâsik taklitlerine tercih ederim; bu süslemeci bitki motifleri, bu fantastik biçimler

içinde birbirine dolanmış bezemeler, her halde, altı ya da sekiz sütun üstüne oturtulmuş üçgen bir fronton'dan da güzel ve ilginçtir. Mimarî alanında beliren bu saf, bu çocuksu bilgisizlik böylesine dev bir ölçü üstüne yayılınca bir zerafet, bir göz alıcılığa bürünüyor; çok muhtemeldir ki katedrallerimizin cesaretli yapıcıları bu sarayı yapandan daha bilgin değillerdi; ama, buna karşın, bıraktıkları eserler hayranlık uyandırır.

Saray boyunca, Boğaz kıyısında uzanan rıhtım üstünde, oymalı parmaklıkların birleştirdiği anıtsal sütunlar sıralanır; bu parmaklıkların demiri, bir elin kalkmadan, bir çırpıda kâğıt üstüne çizeceği hatlar gibi kıvrıntılı, çiçekli arabesklerle donatılmış, ustalıklı bir sanatla süslenmiş demirlerdir. Bu altın yaldızlı parmaklıklar son derece zengin bir etki uyandırır.

Daha basık ve başka bir tarihte yapılmış olan sağlı sollu iki kanadın ne üslûpta ne de biçimde, orta yapıyla ilgisi yok; can sıkıcı bir dizilişle sıralanan, mermerden oldukları halde tahtadanmış gibi duran sütunlarıyle minyatürden Odeon tiyatroları ve Mebuslar Meclisleri tasavvur ediniz.

Bu sarayın önünden gelip geçerken çok kere canım içini de gezmek istemişti. İtalya'da olsaydım bundan kolay bir şey yoktu; ama kayığı bir padişah rıhtımına yanaştırmanın Türkiyede kötü sonuçları olabilirdi. Bereket versin ki dost bir aracı; genç ve esprili bir Ermeni olan, Fransızca bilen saray mimarı Balyan'la beni tanıştırdı. Mösyö Balyan ilkin beni üç çifteli kayığına almak nezaketini gösterdi ve eski sarayın kalıntılarından bir köşke götürdü; orada bize çubuklar, kahve ve gül şerbeti getirildi; daha sonra Balyan büyük bir nezaket ve incelikle sarayın dairelerini gezdirdi. Göstermiş olduğu konukseverliğe burada teşekkür eder ve belki bir gün bu satırları okuyacağını ümit ederim.

Sarayın içi henüz bitmemiş olmakla beraber bütününün ileride göstereceği göz kamaştırıcı güzellik ve debdebe, anlaşılıyordu. Türk'lerin dinsel fikir ve inançları, süsleme alanından

sayısız uygun motifleri atar ve sanatçının fantazisini adamakıllı kısar; bu yüzden sanatçı, çizdiği arabesklere yaşayan hiçbir yaratığı karıştırmamak zorundadır. Demek oluyor ki sanatçı ne heykel ve alçak kabartma, ne kapı kemerlerinde baş resimleri, ne ejder, ne yunus balığı, kuş, sfenks ve kelebek, ne yarı kadın, yarı çiçek figürler ne de arma canavarı resmi ve heykeli yapabilir; sanatçı Vatikan galerisinde Raphael'in harika bir şekilde temsil ettiği, süsleme tarihinin o efsanevi hayvan biçimlerini de canlandıramaz.

Çeşitli düzenlemeleri, kırık çizgileri, alçıdan dantelâları, stalaktitli tavanları, arı kovanı biçiminde nişleri, buhurdanlık kapağı gibi delikli mermerleri, çiçekli Kûfi yazıları ve yeşil, beyaz, kırmızı ve altın yaldız renkleriyle Arap üslûbu bir Doğu sarayının süslendirilmesinde zengin bir kaynak olabilirdi; ama Paris'te Elhamra sarayları yaptıran bir kapris sonucunda padişah modern zevkle bir saray istiyordu. Bu kapris ilkin kişiyi şaşırtır, ama düşünülünce normal bulunur. Ancak sayılı motifleri kullanmak yetkisinde olan Balyan, üçyüzden fazla oda ve salonu değişik şekilde süsleyebilmek için ender rastlanan bir hayal gücü sarfetmek zorunda kalmış.

Sarayın genel düzeni çok sade: bir sıra üstüne dizili odaların kapıları geniş bir koridora açılır; sarayın haremi bu plân üstüne düzenli. Her kadının dairesi, manastırda mabetlerin hücreleri gibi, tek bir kapıdan o geniş koridora açılır. Koridorun iki ucunda bir haremgağası ya da bir bostancı postası nöbet tutabilir. Sanılacağından çok fazla, bir manastıra ya da bir kız yatılı okuluna benzeyen bu daireye, eşiğinden geçerken şöyle bir baktım. Gizli, görünmez güzellik yıldızları, dışarıda parlamadan burada sönecekler; ama sahipleri olan padişahın gözü, belki bir tek dakika onlara dikilecek ve bu onlara yetecek.

Boğaza bakan yüksek tavanlı odalardan kurulu Valde Sultan'ın dairesi, eşsiz bir zerafet, bir tazelikle fresk tekniğiyle boyanmış tavanları bakımından dikkate değer. Bu harika resimleri yapan işçiler kimlerdir, bilmiyorum ama ressam Diaz,

paletinde daha ince, daha belirsiz, hem duygulu hem zengin renkler bulamazdı. İnanılmaz derinliklere doğru kaçan hafif bulutların beneklediği açık mavi gökleri, harikulûde desenlerle bezenmiş koca koca gerili tülleri, prizmanın bütün renkleriyle bezenmiş büyük bir deniz kabuğunu, yaprakları ve goncaları altın kafeslere takılı ideal, rüya çiçeklerini canlandırıyordu bu resimler; öteki odalar da böyle resimlerle süslenmişti; bunların bazılarında açılmış bir mahfazadan karmakarışık dökülen elmaslar, incileri kopmuş ve yağmur taneleri gibi dağılmış kolyeler, elmasların, yakutların, incilerin teşkil ettikleri göz kamaştırıcı bir yağmur da görülüyordu. Kornişler üstüne resimlenmiş buhurdanlıklardan çıkan parfömlerin mavimsi dumanı tavanlarda ince bir sis halinde dağılmıştı. Şu resimde, müslümanların çok sevdiği hilâl, gümüş kavsini yırtık bir buluttan belirtiyordu; bu resimde gün doğuşu, bir bakirenin yüzü gibi pembe sabah gökünü kaplıyordu; daha uzakta ışık içinde pırıldayan gümüş nakışlı bir değerli kumaş, mavi bir fona açılmıştı; gök mavisi renginde bir derinliğe açılan bir mağara derinliğinde yakut rengi akislerle doluydu. Sonsuz kıvrıntılarla dolu arabeskler, kabartılı motiflerle bezenmiş kapı üstleri, hayalî ya da gerçek çiçek demetleri, İran'ın mavi zambakları, Şiraz'ın gülleri, belli başlılarını saydığım resim motiflerine zenginlik veriyorlardı.

Padişahın daireleri Doğulaştırılmış XIV. Louis üslûbunda, Burada Versailles Sarayının debdebesini taklit etme niyeti belirir. İnce kabartmalarla süslü altın yaldızla zengin kilitler ve tokmaklı kapılar, pencere ve çerçeveler, şerbin ağacından, mavun ve masif belesenkten. Pencere dünyanın en harika görünüşüne açılır; hiç bir hükümdarın sarayı önünde görmemiş olduğu eşsiz bir panaroma: Sandallarla dolu pitoresk iskelesi, pembe evleri, aralarında Büyük Cami ve Sultan Selim bulunan beyaz camileri, siyah selvilerin sonsuz fon perdesi üstünde beliren Üsküdarıyla Asya kıyısı; akıntılı denizi, şeffaf, yelkenlilerin, buharlı gemilerin, mavunaların, antik biçimli, garip yelkenli Trabzon ve İzmit teknelerinin durmadan gidip geldikleri,

dalgalarının üstünde martı ve deniz kuşlarının uçtuğu Boğaziçi. Biraz sarkarsanız, Boğaz'ın iki kıyısında dizili olan, taze, gözalıcı renklerle boyalı yazlık köşk ve yalıları görürsünüz ve bu yapılar, o harikulâde deniz nehrinde iki sıralı saraylar dizisi teşkil eder. Bu görünüme ışığın birbir cilvelerini, güneş ve ay akislerini de katarsanız, hayalin daha güzelini tasavvur edemeyeceği bir tabloyu kurmuş olursunuz.

Bu Sarayın garip özelliklerinden biri de kırmızı bir kubbenin örttüğü büyük salonu.. Bu yakut kubbeden süzülen güneş, salonun her yanında esrarlı alevler yanıyor gibi olur; sanki hava alevlenmiştir ve sanki kişi ateşle besli hava alır; mermer döşeli yer bir lav gibi kızıllaşır, pembe bir yangın duvarları kemirir; harlı madenlerden yapılı bir bukalemun sarayında sanırsınız kendinizi; gözleriniz kızıl bakırlar gibi pırıldar, giysileriniz al renklere bürünür. Bengal alevleriyle aydınlatılmış bir opera cehennemi dersen, belki biraz zevksiz, ama kuşkusuz etkileyici, şaşırtıcı bir garip havayı hatırlatabilir.

Binbir gece masallarına lâyık, mimarinin küçük bir harikası da padişahın hamamı. Arap üslûbunda, baştanbaşa Mısırın damarlı taşından yapılmış olan bu hamam, genişce başlıklı sütuncukları, yürek biçiminde kemerleri, kristal gözler gibi pırıldayan fanuslu kubesiyle yekpâre değerli bir taş içine oyulmuş gibidir. Ağat gibi şeffaf bu taşlar üstüne kendini rehavet içinde bırakmak, vücudunu tellâkların bilgili ellerine terketmek, kokulu bir buharın bulutları, gül suyu ve «asilbent» yağmuru altında yıkanmak ne şehevî bir zevk olur!

Turgot sokağındaki atölyesinde hazırlamaya başladığı zaman sözünü etmiş olduğumuz XIV. Louis üslûbundaki salon, Paris Opera'sının ünlü dekoratörü Sechan tarafından hazırlanarak bu sarayın salonlarından birine yerleştirilecek. Bu harikaları seyretmekten ve hayran olmaktan yorgun olarak mösyö Balyan'a teşekkür ettim; beni şeref salonundan çıkardı ve dış kapıya doğru yürüdük. Mermerden bir zafer takına benzeyen bu kapı çok zengin, süslemelerle yüklü, bu muhteşem saraya

tamamiyle lâyik, kara tarafından girişidir.

Açlıktan ölüyordum, bir aşçı dükkânına girerek yağlı bir hamura sarılı kebap ısmarladım, bir de şerbet içtim; bu sade yemek tam anlamıyla yerli bir yemekti.

Aşçı dükkânından çıktıktan sonra, aranıldığı zaman bulunmayan günlük, cana yakın ayrıntılara rastlamak ümidiyle şehir içinde rastgele dolaşmaya başladım. Tatlıcılar, çeşitli boy ve biçimlerde, kimi bitmiş, kimi daha tezgâhta, simetrik bir şekilde lüleci dükkânlarını seyrede ede, Tophane yakınındaki Sultan Mahmut camisine vardım; Tophane semti, aklınız başka yerde olsa bile ayaklarınızın kendiliğinden gittiği şehir merkezlerinden biridir. Çok kere camilerin yanında bulunan bir «muvakkithane»den -duvar saatleri ve çalar saatlerle dolu köşkten- saatimi ayarladım. Buradaki saatler alaturka vakti gösterir; Avrupa saatlerine uymayan Türk ölçüleri, güneşin doğuşu esasına dayalıdır ve mevsime göre değişir.

Bu saat kuleleri yanında, genellikle, zincirlere bağlı bakır tasların sarktığı çeşmeler bulunur, içerdeki bekçi, tasları musluktan doldurarak isteyenlere verir. Bu çeşmelerin hemen hepsi dinî nitelikte sebillerdir.

Sultan Mahmut camisi daha modern bir zevk içinde yapılıdır. Prototipi Ayasofya olan öteki anıtlardan farklıdır. Üstleri yuvarlak dört cepheyi örten tek kubbesinin tabanı kavisli konsollar ve bir pencere tacıyla çevrilidir. İki ince minaresi, zerafetleri bakımından haklı bir üne kavuşmuşlardır. Tabla olarak festonlu balkonları olan iki büyük yivli sütun düşününüz; bu balkonların ortasından yine küçük balkonları taşıyan sütuncuklar ve küçük balkonların konik birer külâh demetini taşıyan başka balkonlar tasavvur ediniz. Bu anıt, çok zarif, çok cesaretli ve yeni bir anlayıştadır. Genel olarak bir cami kuranın türbesi, yaptırmış olduğu bu caminin yanındadır. Bu geleneğe karşılık, Sultan Mahmut'un türbesi İstanbul'un öteki ucunda kendine has bir yapıda; reformist padişahın türbesi hafifçe Doğulaştırılmış modern bir üslûpta. Padişahın tabutunda gele-

neksel sarık yerine, üstünde değerli taşlardan çok güzel bir agrafı olan Nizam fesi bulunuyor.

Bu hattat prensin tahta çıkmadan önceleri sarayda mahpus bulunduğu uzun yıllarda yazmış olduğu Kur'an âyetleri türbeyi ziyaret edenlere gösterilir.

Caminin çevresinde top dökümhaneleri ve topçu parkları var; bu tesisler, iki yanında güzel pavyonlar bulunan bir deniz kenarı alanı içindedir.

Birkaç adım ötede, at kiralayıcıları, şekerleme ve şerbet satıcıları, salatalık, kabak, Üsküdar üzümü, İzmir kavunlarıyla bezenmiş tezgâhlarıyla Tophane meydanının neşeli ve hareketli gürültüsüne kavuşulur; kaymak ve baklava satıcıları, güneşte yatan boz renkli köpekler, zarif bir çeşme, caminin çevresindeki sokak «arzuhal»cıları, tesbih, ve küçük şişeler içinde koku ve gülyağı satıcıları, bu meydanda görülür. Caminin imareti altında hiç bir zaman unutamayacağım birini gördüm; bu, şadırvanın yanında yere yatmış bir dervişti. Giysi olarak üzerinde, deve tüyünden, çöl topraklarının kirlettiği kaskatı, paramparça bir kumaş vardı. Bu partal kumaş parçasını beline gevşek olarak sarmıştı ve yanık, bronzlaşmış, güneşler altında, Hamseyn'in yakıcı nefeslerinde bin kere pişmiş vücudu yarı çıplaktı; bu vücudu resimlemek için iki renk yetecekti: koyu kahve rengi ve yanık Sienna toprağı. Kiremit kırmızısı renginde olan bacaklarında, topuk kemiğinin üstünü örten kül rengi fotinler vardı.

Güçlü bir zayıflık, bütün adalelerini ve kemiklerini belirtiyordu; vahşi bir görünümdeki siyah ve kıvırcık saçları bir çalı demeti gibi başı üstünde dikiliydi; esmer yanaklarının altları dağınık, seyrek sakalları vardı; bu derviş, gençti. Bir noktaya bakan, hareketsiz gözlerinde delice bir sükûnet okunuyordu. Sahra'nın ortasındaymış gibi halkın ortasında yalnız bir adam, bir dünya sonu hayaliyle dolu gibiydi. Ona bakarken çölde Aziz Jean'ı düşündüm ve sandım ki hiç bir ressam, bu azizi canlan-

dırırken, böylesi bir tipi hayal edememiş; bir «Fon» unkine benzeyen alaycı gülümsemesiyle Leonardo da Vinci'nin aziz Jean'ı bu adam yanında kılık değiştirmiş bir mitoloji tanrısına, Raphael'inki de Roma yakınlarının genç bir çobanına benzerler. Daha vahşi, daha kendinden geçmiş, daha zühdî, fanatizmden daha yanık, perhizler ve inzivalarla daha harap olmuş bir şey hayal etmek imkânsız. Böyle bir tövbekâr, sessizlikler, çöller arasından korkusuz geçebilir; arslanlar ve kaplanlar, çekirgeyle beslenen bu vücut karşısında gerilerler.

Bu adam Mekke'den dönen bir hacı idi; kara taşı görmüş, kutsal törenlere katılmış, bütün günahları temizleyen zemzem kuyusundan su içmişti. Böyle çırılçıplak olduğu halde, bir vezire, ayaklarındaki çamurun bir tanesi kadar önem vermiyordu.

X X V

ATMEYDANI

Sarayın duvarları arkasında uzanan Atmeydanı, eski Hipodromdur. Burasının Türkçe adı Rumca adının anlamında: atlara özgü meydan, arena. Bir yanı parmaklıklı pencereleriyle Sultan Ahmet camisinin dış duvarı, öteki yanı biçimsiz yapılar ve kalıntılarla çevrili; meydanın mihverinde Théodose obeliski, burmalı sütun ve piramit yükselir; bu haşmetli arenanın eski zenginliklerinden kalma zayıf kalıntılardır.

Bunlar, antik Bizans harikalarından toprak sathında kalan hemen hemen son izler. Augustéon, Sigma, Octogone, Xeuxippe, Achille, Honorius termleri, Alın Milliaire, Forum portikleri, bütün bunlar ölü şehirlerin örtündüğü toz ve unutma mantosunun altında kalmış; zaman aşımı, Lâtin, Fransız, Türk, hatta Rum barbarların tahripleriyle daha da hızlandırılmış. Bir istilayı izleyen bir başkası, yıkıntılarını bırakıp gider. Bu kör yakıp yıkma hırsı, taşlara karşı bu kin, ne anlaşılmaz şey! Bu hırs,

bu kin herhalde beşer mizacının bir özelliği olacak, çünkü aynı olay her çağda tekrarlanır. Anlaşılan, ışık baykuşun gözünü nasıl rahatsız ediyorsa şaheser de barbarın gözünü öylece rahatsız ediyor. Fikrin bu pırıltısı, neden bilinmez ama, onu rahatsız eder, rahatsız olduğu için yıkar, yok eder. Dinler de, bir elle yaparken öteki elle yıkarlar ve İstanbul'da hayli din gelip geçmiştir: Hristiyanlık paganizmin anıtlarını, İslâmlık hristiyanlığınkileri yıkmış; belki de, yeni bir din çıkarsa camiler yıktırılacak.

Altınlar, mücevherler içinde, al renkli giysiler giymiş, Hipodromu çevreleyen portikler arasında pırıldayan bir kalabalığın, rekabetleri imparatorluğu karıştıran yeşil ve mavi araba sürücüleri için coşması her halde pek güzel bir görünüm olacaktır. Dört soylu atın çektiği altın «quadrige»ler, lüksün incelmiş bir buluşuyla yere serpilen mavi ve kırmızı ince toprağı pırıltılı tekerlekleriyle uçururlardı; ve imparator, sarayının tarraçasından sarkarak tercih ettiği rengi alkışlardı. Maviler, eğer araba sürücüleri için bu terim kullanılabilirse «tori», yeşiller ise «Wig» idiler, çünkü sirk oyunlarına politika karışırdı. Yeşiller bir ara Justinien'i tahtından düşürüp yeni bir imparatoru başa geçirmek istemişlerdi; Bélissaire ve bir kolordu ayaklanmayı ancak bastırabilmişti.

Hipodrom zamanında, bir açık hava müzesi gibi, antik çağların bir çok eseriyle dolu idi. Hayli kalabalık bir heykel milleti yapı katları ve kaideler üstünde yükseliyordu. Hipodrom'un her yanı bronzlar, mermerle doluydu. Lysippe'in atları, Auguste'ün, öteki imparatorların heykelleri, Diane, Junon, Pallas, Hélène, Pâris, Hercule, bu tanrısal majesteler, bu insanüstü güzellikler sanki burada son barınaklarını bulmuşlardı. Venedik'lilerin götürdüğü Corinthe madeninden yapılı atlar şimdi San-Marco'nun kapısı üstünde kişniyorlar; barbarca eritilmiş Tanrı ve Tanrıca heykelleri akçeler halinde dağıtılmış.

Théodose obeliski Hipodromda ayakta kalan üç anıtın en sağlam kalmışı. Altmış ayak kadar yüksek, eni altı ayak, gitgi-

de daralan Syène pembe granitinden bir monolittir. Dört cephesinde kesin oyulmuş hiyeroglifler, yukardan aşağıya tek çizgi üstüne uzanır. Ben, Champollion olmadığım için bu sırlı işaretlerin anlamını anlatamayacağım; her halde bir Firavun'a ithaf edilmiş yazılar olsa gerek. Bu dev blok nereden gelmiş? Bilginlere göre Heliopolis'ten. Ne var ki, bize göre bu anıt, Mısırın en eski çağlarıyla ilgili görünmüyor. Belki de ancak üç bin yaşında, ki bu, bir obelisk için hayli genç bir yaş! Bunun içindir ki, gümüşle altın karışımı bir maddeden yapılı gibi duran o güzel granitini kimi gri lekeler henüz gölgelemiş.

Bu monolit doğrudan doğruya kaidesi üstüne değil de, dört bronz kare üstüne oturtulmuş. Bu mermer kaide, hayli barbar ve ilkel kabartmalarla örtülü; temsil ettikleri konuların ne olduğunu anlamak hayli zor. Théodose ve ailesinin kutsallaştırılması. Duruşların hareketsizliği, desen ve biçimlerin kötülüğü, figürlerin ifadeden yoksun oluşu, plânsız, perspektifsiz istiflenişleri gösteriyor ki bu kabartmalar bir soysuzlaşma çağının ürünü. Komşu Yunanistan'ın anısı bu biçimsiz taslaklarda yaşamıyor. Toprak tümseklerinin yarı yarıya örttüğü, ama eski yazarların anlattıklarından konuları bilinen başka kabartmalar da, obeliskin buraya dikilmesi için başvurulan çareleri anlatır. Garip yakınlık! Mühendis Lebas'ın Concorde meydanına diktiği Loûqsor obeliskinin kaidesinde de aynı konuda alçak kabartmalar var; Yunanca ve Lâtince yazılar toprakta yatan bu obeliskin, Théodose'un emriyle «Malikeme valisi» Proclus tarafından otuz iki günde kaldırıldığını bildirmekte, İmparatora methiye düzmektedirler. Mısır bloku ile aşağı İmparatorluğun kaidesi birbirine uyup kaynaşırlar; ne var ki obelisk, granit taşına yeni yontulmuş kadar taze dururken ondan binbeşyüz yıl daha genç olan kaide hayli bozulmuş.

Obeliskin yakınında, bir salomonik sütunun yivleri gibi spiral halinde birbirine sarılmış, dolanmış üç yılandan yapılı «Serpentine» sütun, kıvrılıp durur. Bu sütunun başlığını teşkil eden gümüş tepeli üç yılan başı kaybolmuş. Eski bir söylentiye göre atı üstünde Hipodrom'dan geçen II. Mehmet, padişahların sev-

dikleri kuvvet gösterisine kapılarak elindeki kılıç ya da kesici silâhla sütuna vurarak yılan başlarını uçurmuş; başka bir söylentiye göre padişah ancak bir yılanın başını uçurmuş, ikinci ve üçüncü başlar bronz değerleri nedeniyle kırılıp götürülmüşler. Colysée'nin taş blokları arasından demir çengel çıkarmak için barbarların giriştikleri zorlu ve yıkıcı çalışmalar düşünülürse buna şaşılmaz. Bir çivi çıkarmak için saray yıkmak vahşinin yapacağı şey! (*)

Temeli toprak içine gömük, aşağı yukarı dokuz ayak yüksekliğindeki bu sütun, o geniş alan içinde biraz cılız görünüyor. Söylendiğine göre soylu bir kökü varmış bu sütunun. Antikacılara göre, bu dolanmış yılanlar, Xerxès'in kazandığı Plateé savaşından sonra minnettar Yunanistan'ın kurtarıcı Tanrı Phoubus Apollon'a armağan ettiği altından üç ayaklı kürsüyü taşıyorlardı. Daha az rağbet gören, ama bu anıtın önemsiz olan sanat değeri düşünülürse çok daha doğru olacağını sandığım, başka bir söylentiye göre sütun, Apollonius de Thyane'ın yılanları uzaklaştırmak için yaptırdığı bir tılsımdır. Okuyucu bu iki söylenti arasında beğendiğini seçmekte serbesttir!

En aşırı mübalâğaların yürütülebildiği bir çağda dünyanın yedi harikası arasında sayılan Constantin Porphyrogénète'in örülü piramidine gelince, o, artık yağmurun aşındırdığı, güneşin kavurduğu, toz ve örümcek ağı içinde, her yanı çatlak, her yanı yıkılmak üzere, sanat bakımından hiç bir anlamı olmayan bir duvar parçasından başka bir şey değildir.

Bu anıt kalıntısının cepheleri eskiden altın kaplı bronz plakalarla örtülü bulunuyordu; alçak kabartmalar ve süsleyici motiflerle kaplı bulunan bu plakalar, madenin ağırlığı ve değeri bakımından her halde yıkıcı kimselerin hırsını uyandırıyordu. Bundan dolayı Constantin'in piramidinin o zengin giysileri

(*) Yayımcının notu : Bu satırlarda Gautier, öbür bahislerdeki toleran ve ince sanatçı anlayışından uzaklaşarak, bilgisiz bir 19. yüzyıl gezgini hüviyetine girmektedir.

az sonra söküldü; şimdi ise bu anıt, seksen ayak yüksekliğinde kara bir bloktan başka bir şey değil. Eski çağ mübalâğacılarının Rodos deviyle kıyasladıkları bu altın pramit, İstanbul'un mavi göğü üstünde, antik sanatın haşmetli eseri, zengin giysiler içinde seyircilerle dolu sirkin sütunları arasında her halde pek göz alıcı şekilde parlamakta idi.

Eskiden Türk'ler bu meydanda atlarını koşturup cirit oynuyorlardı; ama reform ve Avrupa askeri taktikalarının kabulünden sonra bu oyun terkedilmiştir çünkü cirit, Saûmur okulu metodlarıyla eğitilmiş muntazam süvari alaylarından çok, Asya çölleri ve steplerine yakışır bir spordu.

Atmeydanının ucunda Etmeydanı var. (Etlerin satıldığı pazar). Burası korkunç. Onu neşeli ışınlarıyla aydınlatan güneşe karşı, ölüm korkusuyla dolu bir yer. Bu yarı yıkık camiye, ateşin açtığı yaraların izini taşıyan bu duvarlara bakarsanız, güllelerin açtığı delikleri kolayca seçersiniz. Bu gün beyaz, toz gibi ince bu toprak kanla kıpkızıl olmuştu. Champmartin'in o vahşi bir romantizm taşıyan tablosunu sergiye gönderdiği yeniçeri kıyımı bu Atmeydanında oldu; bu büyük katliam ona lâyik bir çerçeve bulmuştu.

Dehasının uyandırdığı içgüdüyle Sultan Mahmut, imparatorluğunun yıkıntıya doğru sürüklendiğini anlamıştı; Hristiyan imparatorluklarının kullandıkları silâhlara eş silâhlarla güçlendirilen memleketin kurtulabileceğini anladı ve ordularının Avrupa taktikasına göre eğitilmiş Mısırlı subaylar tarafından yetiştirilmesini istedi. Bu basit ve normal reform yeniçerilerin önlenemez şiddette tepkisini ve hiddetini uyandırdı; gri bıyıklar öfkeden titrediler; fanatikler padişahın günah işlediğini bağırıp Allah'ı, Muhammed'i öne sürmek istediler; müslümanların halifesi, padişah, neredeyse gâvurlukla suçlandırılacaktı; Fatih Sultan Mehmet ve Kanunî Süleyman, zaferlerini bu şeytanî manevralarla elde etmemişlerdi ve o manevralara baş vurmak, gâvurluktan başka bir şey değildi.

Bereket versin ki Mahmut öyle kolay kolay korkutulamaz

bir irade adamıydı; mağlûp etmeye, ya da ölmeye kararlıydı. Yeniçerilerin Pretoryen'ler ve Strelitz'lerinkine benzeyen küstahlığına artık tahammül edilemezdi ve bunların devamlı ayaklanmaları, desteği olduklarını iddia ettikleri tahtı sallamaya başlamıştı. Fırsat kendini bekletmedi. Mısırlı bir subay, direnen ya da bilerek sözünü dinlemeyen bir Türk askerini dövdü. Arkadaşları tarafını tutan Yeniçeriler derhal ayaklanıp kazan kaldırarak şehrin dört yanını ateşlemek tehdidinde bulundular.

Bilindiği gibi yangın çıkarmak Yeniçerilerin protestosu ve hoşnutsuzlukları yerine geçerdi. Ağaları Hüsrev Paşa'nın sarayı önünde toplanarak Sultan Mahmut'un günahkâr reformlarını onaylayan sadrazamın ve müftünün başlarını bağıra bağıra istediler; ne var ki karşılarındaki padişah, ayaklarının önüne bir kaç kurban başı atarak ortalığı yatıştıran hükümdarlardan değildi.

Ayaklanma haberini duyar duymaz Sultan Mahmut, bulunduğu Beşiktaş sarayından çıkarak ona bağlı kalmış askerleri ve ulemayı topladıktan sonra Hipodrom yanındaki Sultanahmet Camisinden peygamberin bayrağını çıkardı, bu bayrak imparatorluğun tehlikede bulunduğu zamanlarda çıkarılırdı, çıkınca da her dini bütün müslüman, o kutsal kavgada islâmiyetin halifesine yardım etmekle görevliydi. Yeniçerilerin yok edilmesi artık kararlaştırılmıştı.

Yeniçeriler Atmeydanında, kışlaların yanında kümelenmişlerdi; Mahmut'un muntazam birlikleri yan sokakları tutmuş, toplarını meydana çevirmişlerdi; cesaretli padişah, binbir tehlikeye göğüs gererek asi güruhun önünden bir kaç kere atla geçmiş ve dağılmalarını emretmişti. Padişaha bağlı bir subay, Kara Cehennem, tabancasını topun fitili üstüne ateşledi, top gürledi ve güleler asilerin ilk saflarında kanlı delikler açmaya başladı. Artık hareket başlamıştı, topçu ateşi her yandan ve durmaksızın, çılgına dönmüş yeniçeriler üstüne dolu gibi yağmaya başladı ve az sonra, çarpışma, bir katliam niteliğine büründü. Olay, gerçek bir mezbaha halinde devam ediyordu; asi

yeniçerilerin kaçıp barındıkları kışlalar ateşe verildi, demirden kaçanlar böylelikle alevler içinde öldüler. Ölü tutarı üstüne söylentiler değişikti; kimileri altı bin, kimileri de yirmi bin yeniçerinin öldüğünü söyler; daha çok sayıda ölü olduğu da rivayet edilir. Cesetler denize atıldı, ölü yiyip zehirlenen balıklar da aylar boyunca tutulup yenmez oldu. Sultan Mahmut'un kini bu olaydan sonra dinmedi. Beyoğlu ya da Üsküdar Büyük Ölüler Alanında gezinenler, kesik sarıkları yere düşmüş bir çok mezar taşı görürler: bu taşlar ölümün padişah kızgınlığından kurtaramadığı eski yeniçerilerin mezar taşlarıdır.

Bu korkunç temizleme, politika bakımından yararlı mı, yoksa zararlı mı olmuştu? Büyük bir ordu birliğini öldürmekle Mahmut, devletin canlı güçlerinden birini, Türk milliyetçiliğinin prensiplerinden birini söndürmemiş miydi? Başarılan maddi gelişme, eski barbar enerjinin yerini gereğince alabilecek miydi? Bunu henüz kimse bilmez. Ama herkesin başgöstereceğini tahmin ettiği olaylar yakında çıkarak bu soruları cevaplandıracak ve Mahmut'un eseri kesin olarak yargılanabilecektir. Bu düşüncelerle edebî fotoğrafçılık olan silik görevimizden hayli ayrılmış olduk. Hemen dönelim görevimize.

Hipodromun az ötesinde, yangın kalıntılarıyla örtülü bir yerin ortasında, küçük bir sırtın eteğinde, kurumuş bir Bizans sarnıcının kara ağzı açılır. Tahta bir merdivenle aşağıya inilir. Türkler burasına, gerçekte iki yüz yirmi dört oldukları halde, Binbir Direk derler. Beyaz mermerden olan bu direklerin kaba bir korent üslûbunda başlıkları var; bu sütunlar üstüne dayalı bulunan kemerler diplere doğru uzanıp giderler. Sütunların iki üç ayak yüksekliğindeki kısımları hafifçe şişkindir; bu şişkinlik suların yükseldiği yeri; sütunların alt kısmı da, su seviyesini ayarlardı. Yer, yüzyılların tozu, tavandan dökülen moloz ve çeşitli çöplerle örtülüdür. Eskiden bu sarnıç çok derin olmalıydı: Sütun başlıkları üstünde, belli belirsiz, esrarlı işaretler ve artık anlamı anlaşılamayan Bizans hiyeroglifleri seçilir. Sık sık tekrarlanan bir «ipsilon», bir «Fi» harfleri şu şekilde yorumlanır: «Euge, Philoxena». Bu sarnıcı yabancılar

kullanırdı. Kubbeyi ören büyük Roma kiremitleri üstünde ve bir çok sütun tabanlarında sarnıcı yaptıran Constantin'in monogramı bulunur. Şimdi burada Yahudi ve Ermeni'ler bir ipek imâlâthanesi kurmuşlar.

Çıkrıklar ve makaralar Constantin'in kemerleri arasında gıcırdamakta, tezgâhların gürültüsü artık yok olan suyun şırıltısını taklit etmektedir; derin gölgelerin kapladığı, soluk, renksiz bu ışığın yayılı bulunduğu bu mahzende, sizi saran, buz gibi bir serinlik hüküm sürer. Bu uçurum dibinden açık havanın ılıklığına çıkınca, yeraltı cüceleri gibi toprak altında çalışarak göz nuru döken zavallı işçilere acıdım.

Bu sarnıcın az ötesinde, Ayasofya'nın arkasında Yerebatan Sarayı denilen başka bir sarnıç var. Bunda Binbirdirek'teki gibi ipek imâlâthanesi yok. İçeri girer girmez, insanın içine işleyen, ağrılar, göğüs hastalıkları, türlü dertlerle dolu bir buhar, ıslak mantosuyla siiz sarar; kimi pırıltılı akisler, soluk dalgacıkların hafifce hareketlendirdiği kara bir su, ne gözün, ne de meşalelerin ucunu göremediği bir derinliğe doğru karanlık kemerlerin altından uzayıp gider. Bu sarnıç kadar ölüm etkisi uyandıran ve korkutan başka bir yer düşünemiyorum; Türk'lerin söylediğine göre cin'ler, ifrit ve gülyabani'ler bu matem saçan sarayda toplanıp âyin yapar, kemerlerden damlayan sularla ıslanmış yarasa kanatlarını çırparlarmış. Eskiden bu yeraltı denizinde sandalla dolaşılırmış. Bu gezi, her halde, Caron sandalında cehennem nehirlerinin geçişine benzerdi. İç akıntıların gizli kuyulara sürüklediği kimi sandallar bu kara geziden dönmemişler; bugün yasak edilen geziyi yapmak, serbest olsa da, hiç bir zaman aklıma gelmezdi.

XXVI

ELBİSE-İ-ATÎKA

Atmeydanı'nda, Sultanahmet Camisinin karşısında, Mehterhane yanında güzel görünüşlü bir Türk evi var: Bu Elbise-i-

Atika, yani eski Osmanlı giysileri Müzesidir; halka yeni açılan bu müzenin girişinde, suları mermer bir havuza dökülen bir çeşmenin tatlı şırıltıları işitilir; Kapının altında giriş biletlerini kesen bir memur olmasaydı kişi kendini bir beyin konağında sanabilirdi. Eski Türk imparatorluğunun bu tarihî vestiyeri çok rahat ve sessiz bir yer; gölge ve geçmiş çağların sessizliği bu sakin barınağı tatlı renkleriyle süslemiş; kişi, Elbise-i - Atika'ya ayak basınca bugünden ayrılarak tarihe girmiş olur.

Sahanlıkta, sanki yol gösterici ya da nöbetçi gibi duran bir yeniçeri kolluk neferi görülür. Yeniçerilerin kudretli devirlerinde bu disiplinsiz ve başına buyruk milis kışlası önünden fidye verilmeden geçilmezdi; avam deyimiyle «havuza tükürmek» gerekirdi, bundan kaçanların dövülmesi, bin küfür yemesi, hakarete uğraması kader idi.

Başı ve elleri epeyi ustaca çalışılmış renkli tahtadan olan bir manken eski yeniçeri neferinin giysileri içinde; insan yüzünün taklidini yasak eden müslüman geleneğine aykırı olan bu olay, her halde hristiyan uygarlıklarla temas sonucu, dinsel inançların gevşemesinden doğar; yüz kırk kadar insan «suret»ini barındıran böyle bir müze eskiden kurulamazdı. Şimdi ise kimseyi rahatsız etmiyor ve çok kere, katliamdan kurtulmuş ihtiyar bir yeniçeri buraya gelerek silâh arkadaşlarının eski giysileri önünde hayale dalarak geçmiş zamanı düşünüp iç çeker. Bu yeniçeri kolluk neferi neşeli bir edepsize benziyor: uzun bir bıyığın daha da belirttiği yüzünde yırtıcı bir iyimserlik okunuyor; belli ki, insan öldürürken bile keyfinden bir şey feda etmez bu yeniçeri. Pozu, her şeyin mübah olduğu bir sınıftan olmanın rahatlığı içinde; ayak ayak üstüne atmış üç telli bir gitar olan «luta» çalıp nöbet görevini şenlendiriyor. Başında, âdi bir bez sarık sarılı kırmızı bir tarbuş var; uçları kemerine giren kahve rengi bir kazak, mavi kumaştan geniş bir şalvar giymiş; hem silâh deposu, hem cep olan geniş kuşağında mendil, havlu, tütün kesesi, kamalar, yatağanlar ve tabancalar gibi şeyler sokulu. Her şeyi kuşağa sokmak İspanyol ve Doğu'lulara has bir tutum; Sevilla'da iki kişi arasında geçen bıçaklı bir kavgayı ha-

tırlıyorum; sonunda öldürülen, kavgacıların birinin kuşağı içindeki bir kavun olmuştu; bıçak darbesini o yemişti!

Yeniçerilerin önündeki küçük bir masa üstünde eski Türk bozuk paraları var. Kuruş, para ve artık ortadan kalkmış maden sikkeler. Bu paralar İstanbul sivillerinden alınan fidyeleri temsil eder. Yine Yeniçerinin yanındaki bir mangalda, ızgaranın üstünde kızaran mısırlar, Doğuluların yemek konusundaki tokgözlülüklerini gösteriyor. Korkusuz geçiyoruz, çünkü bu yeniçeri tahtadan ,ilk kapıdan geçerken de on kuruş ödemiştik.

Bu para toplayıcı yeniçerinin karşısında aynı sınıfa bağlı, aşağı yukarı eş giysiler içinde bir kaç er daha ayakta duruyor. Kapıdan geçilince hafifçe aydınlatılmış uzun bir salona girilir. Mükemmel bir titizlikle giydirilmiş manken, ya da kuklaların bulunduğu büyük vitrinler bu salonda dizilidir. Burası, Curtius'un salonu, kaybolmuş bir dünyanın Tussaud gösterisidir. Sultan Mahmut'un darbesi ile ortadan kaldırılan kişiler ve soylar, bir müzedeki tarih öncesi hayvan örnekleri gibi koleksiyon halinde toplanılmış. Pasta kalıplarına benzeyen sarıkları, kedi derisinden cüppeleri, konik biçimli koca koca kavukları, sırtlarında güneşler parıldayan cepkenleri, akıl almaz biçimlerdeki barbarca silâhlarıyla o efsanevî, o hayaller Türkiye'si, hareketsiz, ölü bir hayat içinde burada yaşar. Yeniçeriler katliamından bugüne sadece yirmiyedi yıl geçmiş ama, geçen bir yüzyılmış sanki, değişme o kadar radikal. Reformcu padişahın iradesi gereğince eski millî biçimler yok olmuş ve henüz çağdaş olan giysiler, tarihî artikalar niteliğine bürünmüş.

Vitrinlerin arkasındaki, yandan gelen bir ışıkla hafifçe aydınlatılmış bu sakallı bıyıklı başlara, sabit bakışlı, hayatı taklit eden renklere bakarken garip bir etki, ne olduğu belirsiz, biraz da korkulu bir rahatsızlık doğar kişide.

Sanatla ilgisi olmayan bu kaba gerçekçilik, uyandırdığı etki, hayal bakımından kişiyi etkiler, bir çeşit kaygı yaratır; heykelle yaşayan yaratık arası aranırken bir kadavraya rastlanıyor. Hiç bir adalenin kımıldamadığı bu renkli yüzler, yüzleri açık ve mum-

yalaştırılmış olarak kaldırılan cenazeler gibi seyirciyi korkutuyorlar sonunda. Bundan ötürü karnaval maskelerinin çocukları korkutmasını pek iyi anlıyoruz. Verilen zoraki, yapmacıklı pozlar içindeki bu garip insanların uzayıp giden dizileri, bir Doğu masalının sözünü ettiği, sihirbazın intikam olsun diye heykelleştirdiği halka benziyorlar. Burada eksik olan, şehrin girişinde, bir taş bankoda Kur'an okuyan ölü şehrin tek canlısı beyaz sakallı ihtiyar. Ama isterseniz, müze kapısında bilet keseni onun yerine koyalım, her ne kadar bu benzetiş hayalî ise de.

Müzenin iki katındaki vitrinlerde bulunan yüz kırk figürü bir bir anlatmak imkânsız; bir çokları ancak giysi biçimi ve renk bakımından az farklarla ayrılan bu figürleri anlatmak için, yazması ve okuması hayli zor bir sürü Türkçe kelime kullanmak zorunda olurduk. Zaten, İstanbul'da çıkan Fransızca gazetenin başyazarı mösyö Georges Nogues'in oğlu bu çalışmayı kesin bir metodla başarmıştır. Onun yazmış olduğu broşüre bakarak ancak gözlerimizin hatırlayabileceği tipleri isimlendirmek mümkün oldu. Mösyö Nogues'in çalışmasına buradaki beğenimiz, unuttuğumuz kimi ayrıntıları onun eserinden aktarmamızı bağışlatacaktır kanısındayız.

Elbise-i-Atîka, padişah sarayı bendelerinin ve çeşitli yeniçeri üniformalarının örneklerini bir araya toplar. Bir de, az sayıda, eski moda giysileri içinde esnaf mankenleri var.

Sarayın ilk görevlisi tabiatıyla Kızlar Ağası. Bu cinsin örneği olarak Elbise-i-Atîka'nın vitrinlerinde hapsedilen kişi, içi kürklü, son derece zengin, çiçekli motiflerle bezenmiş bir kaftan giymiş; kırmızı ipekten bir mintanı, keşmirden bir kuşağın tuttuğu geniş bir pantalonu var. Başında kırmızı muslinden bir sarık, ayağında sarı marokenden pabuçlar var.

Sadrazam'ın sarığı hayli garip biçimde; yukarısı konik, aşağısı dört bir yanından dilimli, muslinden sarığı üstünde altın sırmadan bir şerit var; kızlarağası gibi o da yeşil ve kırmızı çiçekli, sırmalı, kürklü bir kaftan giymiş. Keşmir kuşağından, hançerinin değerli taşlarla bezenmiş sapı çıkıyor. Şeyhül-İslâm'la

Kaputan Paşa, aşağı yukarı eşit giysiler içinde; yalnız Şeyhül-İslâm'ın kırmızı fesini çevreleyen zengin bir kumaştan sarığı var. Silahtar Ağa garip bir haşmet içindeki giysileriyle bir Bizans'lı görünüşünde; görülmemiş bir biçimde olan sarığı, onu «pscent» ini giymiş bir Mısır firavununa benzetiyor; bu sarık modeli, bir hiyeroglif'li taştan aktarılmış etkisini uyandırıyor; altın sırmalı, gümüş dallı cüppesi papazların giydikleri biçimde kesilmiş; Ağa, mor atlastan bir kılıfa sokulmuş padişah kılıcını saygıyla taşıyor.

Ağa'nın yanında Baş-Çuhadar var; kolları geniş, yırtmaçlı, sırmayla işlenmiş bir cüppe giymiş, başında fes var. Bir çeşit subay olan Başçuhadar'ın görevi padişahın gezilerinde giysilerini taşımak. Daha sonra, altın bezemeli Subaşı, bir sürü silâhların fışkırdığı keşmir kuşağıyla Çavuş Ağası geliyor; altın sırmalı kavuğu, önde bir boynuz, arkada bir boynuz olarak hilâl biçiminde sivriliyor; bu fantastik başlık, Mısır'lıların Ay İsis'ini akla getirir. Thebes ya da Menphis sarayları kapısında aykırı bir görünüde olmayacak olan bu Çavuş Ağası'nın elinde kıvrık saplı çelikten bir çubuk var, ki bu çubuk da onun Mısırlı görünüşünü arttırır; çelik çubuk bu kişinin görevini gösterirmiş. Çavuş Ağası'ndan sonra gelen bir saray ağası ipekten bir entari giymiş, altın plâkalı bir kemer kuşanmış, başında yuvarlak biçimde bir külâh var. Başka bir manken, bir dilsizdir; bu dilsizler, gizli intikamları yerine getiren, âsî paşaların boynuna ipek kordonu geçiren, sessizce gelişleri en korkusuzların benizlerini attıran ölüm habercileridirler; Dilsiz'in de giysisi beyaz, başlığı, bir Polonyalı mızraklı atlısının şapkası gibi, üstü yayvan biçimde.

Daha sonra şarkıcıbaşıları, aşçılar, kırmızı külâhlarıyla bahçıvanlar, kapıcılar, kıvırcık saçlı baltacılar, kayısı renginde cepkenleri ve kırmızı pantalonlarıyla solaklar, mor cüppeli, yelpazevarî bir tuğla süslü kırmızı başlıklı peykler gelir. Baltacılar, solaklar ve peykler, padişahın özel koruyucularıdır ve Şeker Bayramı, Kurban Bayramı gibi büyük törenlerde camilere gittiği zaman onun etrafını sararlar. Acayip ve hayli gülünç bir şe-

kilde giydirilmiş iki cüce, bu mankenler serisini tamamlar. Bu cin ve efsanevî Kobold cücelerininkine benzeyen bir iki küçük ve korkunç yaratık, hemen hemen iki buçuk ayak boyundalar; Charles-Philippe'in, Polonya kralının, Marino Borbola'nın, iV. üncü Philippe'in cüceleri yanında şerefle yer alacakları gibi, centilmen, cüce Tom Ponce'a da benzerler. Gülünç ve iğrenç bir çirkinlikleri var. Cücelikle delilik kolayca karıştırıldığı için kalın dudaklarında çılgınca bir gülümseme var; bu kötü yapılı başlara bakarken kişi bir huzursuzluk duyar. Mutlak iktidar, iğrençliğin en yüksek katına çıkmış olan bu yaratıkların sağladıkları antitezi her zaman sevmiştir. Elindeki oyuncağı çıngıraklarını sallayarak tahtın basamaklarında oynaşan çarpık çurpuk bir deli, Ortaçağ krallarının çok sevdikleri bir aykırı görünüştü. Delilere birer azizmişler gibi saygı duyan Türkiyede bu anlayış yoktu ama, kendi haşmetlerini daha da değerlendiren bir çeşit maymunu yanlarında bulundurmak padişahların hoşuna giderdi.

Bu cücelerin ilki, altın kemerli sarı bir cüppe giymiş, başında gülünç bir taç biçiminde kavuğa benzer bir başlık var; daha sade giyinmiş olan ikincisinin kısacık bacakları mikroskobik pabuçlarına dökülen bir memlûk şalvarı içinde; yerlere kadar uzun kollu bir cepkeni var; eğlenmek için büyükbabasının giysilerini geçirmiş sanki bir küçük çocuk! Koyu renkte sarığının başkaca bir özelliği yok. Cüceleri görevlendirmek Türkiye'de gözden düşmüş değil: bu gelenek şerefle sürdürülüyor. Bayram törenini anlatırken Abdül-Mecit'in o kısa ve geniş acayip yaratığından söz etmiştik.

Aynı vitrinde, Madrid'teki Armeria'daki -silâh müzesi- Charles Quint'in gezi iskemlesini hatırlatan iki tekerlekli bir çeşit bahçevan arabasına konulmuş olarak uşakların çektiği hasta bir ağa görülür. Şimdi ise hasta ağalar Erler faytonunda ya da Clochez kalesinde gezinmektedirler. Paris ve Viyana, renkli ve yaldızlı talikaların yakında kaldırılacağı İstanbul'a arabacılığın şaheserini gönderiyorlar. Artık belli ki, yerli özellik dünya yüzünden silinecek.

Sultan Mahmut onları Atmeydanında topa tutmamış gibi, yeniçeri bölükleri tam takım olarak, müzenin kalan bölümlerini işgâl eder. Her giysi çeşidinin örnekleri var burada. Ama, Yeniçerilerin giysilerini anlatmadan önce teşkilâtları üstüne bir fikir vermek belki daha doğru olur. Yeniçeri ordusu, (yeni ordu) kendisine, seçkin, özel ve bağlılığına inanabileceği bir muhafız kuvvet sağlamak isteyen IV. Murat tarafından kuruldu; ilk çekirdeği kendi kölelerinden kurulan bu orduya daha sonra savaş esirleri ve kura erleri katıldı. Doğu lisanlarının şivesine alışkın olmayan Avrupa'lılar Yeniçeri adını «Janissaire» olarak çevirdiler ki bu söz, bambaşka bir anlama, «Kapı bekçisi» anlamına gelir. Yeniçeri orta'sı, oda'lara ayrılmıştı; Yeniçeri subaylarına ilkin gülünç gelen, ama kolaylıkla anlaşılan, yemekle ilgili isimler takılmıştı: «çorbacı», «aşçı», «karakullukçu», «saka» gibi. Gerçekten de böylesine isimlendiren askerleri kişi garipler! Bu aşçılık ve yemekle ilgili rütbelere sanki uyulmak amacıyla her yeniçeri oda'sı, bayrağından başka, bölüğünün numarasını taşıyan bir kazana sahipti. Ayaklanma günlerinde bu kazanlar kaldırılıp devrilince saraydaki padişahın benzi atardı; çünkü yeniçeriler her zaman bir kaç kelle ile yatışmazlar, ayaklanma kimi zaman ihtilâl olurdu. Maaşları yüksek, iyi beslenmiş; verilmiş, ya da zorla elde edilmiş imtiyazları olan yeniçerler, sonunda, millet içinde millet; ağaları da imparatorluğun en önemli kişilerinden biri olmuştu.

Elbise-i-Atîka'da örnek olarak teşhir edilen ağa çok zengin, göz kamaştırıcı giysiler içinde: Altın işlemeleri yüzünden katılaşan giysisi en değerli kürklerle kaplı, sarığı, en ince Hint muslininden; sapları değerli taşlarla süslü Şam hançerleri, kabzaları gümüş ve altın, ya da Seylan taşı, zümrüt ve firuze kakmalı tabancalar, keşmir kuşağında sokulu. Sanatkârâne bir şekilde süslenmiş sarı marokenden zarif pabuçlar, en yüksek devlet adamlarınınki kadar zengin olan bu kıyafeti tamamlar.

Yeniçeri Ağasının yanında, ocağın patronu olan Bektaş Emin Baba'nın mankeni var; bu din adamı yeniçeri ortasını ilk kuruluşunda takdis ettiği için anısı büyük önem taşır. Savaşlarda,

tehlikeli anlarda adı söylenirdi. Kutsal nitelikte bir adam olduğundan Bektaş Emin Baba; Ağa gibi zengin giysileri içinde değil. Çok sade olan üstündekiler, dünya hırslarından vazgeçilişin izidir; kahve renkli bir kuşağın çevrelediği beyaz yünden cüppemsi bir giysi, Mevlevî dervişlerininkine benzer, beyaza yakın renkte, püskülsüz, kadife bir şeritle çevrili beyaz çuhadan bir fes. Diz kapağında duran donu, din adamının kemikli, yanık bacaklarını açıkta bırakır. Eline takılı deriden bir külâh var. Bu nesnenin neyi ifade ettiğini bilmiyoruz.

Bizim bildiğimiz anlamda üniforma, Osmanlı askerî geleneklerinde yok; bundan dolayı yeniçerilerin giysilerinde hayli serbest bir fantazi görülür; rütbeler kimi garip işaretlerle seçilmekle beraber, giyilenler, genellikle o çağ sivil Türk'lerinin giydiklerinden pek farklı değil. Bu çeşitli biçim ve renk değişikliklerî hakkında fikir verebilmek için yazarın kaleminden çok, litografi sanatçısının kalemi, ya da ressamın fırçası gerekti; ne kadar uğraşılsa, yazıyla yapılan bir anlatım okuyucunun gözünde gereğince belirmez. İstanbul'a gelen yabancı sanatçılar arasında bu değerli koleksiyonu bir albüm haline getirecek bir meraklının çıkmamış olmasına şaşıyorum. Bu galeride çalışmak için gereken ferman kolayca elde edilebilir, şimdi Doğu'ya yönelmiş olan düşünce ve ilgiler, albümün satılmasını sağlayabilirdi.

Bu resimlerin meydana gelişini beklerken, kimi özellikleri not edelim: rütbesi bir bölük teğmeninkine eşit olan bir Başkarakullukçu, rütbesine işaret olarak dev bir kaşığı omuzunda taşır; bu kaşık o kadar büyüktür ki, Gargantua'nın, ya da Gamache'ın büfesinden alınmış sanırsınız. Bu garip süslemeci nesnenin ucu her halde savaşla mutfağı birleştirmek amacıyla, ok gibi sivri bir demirle sona erer; bir koşucu yeniçerinin başı, upuzun bir beyaz kurdeleyle sarılı; kurdelenin sarılışı öylesine kabarık ki, sarığın kenarları yuvarlak bir şapkanınki gibi dışarıya çıkık. İki yardımcısı olan bir yeniçeri ustasının (yüksek rütbeli subay) tasavvur olunacak en acip, en görülmemiş bir giysisi var. Bu subayın alt tarafı, sahan kapağı kadar enli, kemerine

bağlı koca koca yuvarlak maden plâkalarla örtülü; üstten gelen, ama bu sefer dörtköşe, oymalı, kakmalı başka plâkalar da onların üstüne düşer. Kılıcın kabzasında, İspanya'da eşeklerin boynuna takılanlar cinsinden iri, bir tunç çıngırak asılı; bir miğfer tepesi gibi yuvarlak başlığı, burnu kılıç darbelerini koruyan bakır çubuklara benzeyen bir çubukla ortadan ayrılmış; ensesinden arkaya doğru yayılan gri renkte geniş bir kumaş sarkar. Geniş kırmızı bir pantalon bu barok giysiyi tamamlar. Eski şövalye döğüşücüleri, o kunt ve ağır zırhların içinde tören üniforması içindeki bu zavallı yeniçeri ustasından daha çok rahatsız değillerdi her halde!

Orta saka (su taşıyanların) başı da, daha az garip bir giyside değil: Yuvarlak, belsiz, palto biçiminde kesili, bakır plâkalarla örtülü bir cepkeni var; omuzları üstündeki yine bakır plâkalı iki çıkıntı, başının iki yanını tuhaf biçimde çevreler. Sırtından, kayışların tuttuğu deriden bir kamçı geçirilmiş. Daha uzakta iki subay, kulplarından uzun bir sırığa takılı bir kazanı taşıyorlar: Kazanın üstündeki kabartmalı rakamlar alayın numaralarını gösteriyor. Mum yakıcısının, sebil taşıyıcısının, kürk kavuklu şekerleme ve baklava götürenin ayrıntılı anlatımları bizi fazla uzaklara yöneltecek; Mezarı Beyoğlundaki Mevlevî tekkesinde bulunan din değiştirmiş ünlü Ahmet Paşa'nın (Bonneval Kontu) kurduğu kumbaracılar (bomba eri) ordusuna bağlı kimi tipleri ve yeniçeri etkisine karşı gelmek için Sultan Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedid'ten bir neferi de unutmayalım. Aziz Jean-d'Acre millislerinin kalıntılarıyla toplanmış olan bu ordudan sonra Osmanlı askerlerine üniforma giydirildi. Nizam-ı Cedid askerlerinin üniforması bizim Afrika ordusunun Zuav'larına ve sipahilerine hayli benzer. Saydığımız bu koleksiyonu kimi Rum, Ermeni ve Arnavut giysi örnekleri tamamlar.

Elbise-i-Atîka'yı dolaşırken, geçmişin hayaletleriyle dolu bu dolapların önünde kişi, melankolik bir duygudan kendini alamıyor ve şöyle düşünüyor: Türk'lere, bugün şiddetli bir tehdit altında bulunan eski milliyetlerini böylece rafa kaldırtan şey,

içgüdülerinin bir sezişi mi? Şimdiki olaylar, ihtiyar Avrupa Osmanlı İmparatorluğunun bu simalarını bir araya toplama olayına özel bir anlam veriyor; çünkü bu imparatorluk Asya'ya sürülmek üzeredir.

XXVII
KADIKÖY

Kadıköyünde bir gezinti, özellikle paşaların ve beylerin Boğazdaki yazlık sarayları arasında bir köy evine sahip olmayan Beyoğlu halkı için, bayram ve tatil günlerinde zevkle yapılan bir şeydir.

Kadıköy, Marmara denizinin Boğaziçinin ağzını teşkil etmek için daraldığı yerde ve Sarayburnu karşısındaki Asya kıyısında bulunan küçük bir kasabadır.

Eskiden, Kadıköy'ün bulunduğu yerde, yirmi üçüncü olimpiyada doğru ve İsa'nın doğuşundan altıyüz doksan beş yıl önce, Megarien'ler devrinde Achias tarafından kurulan Chalcédon, ya da Chalcedoine şehri bulunuyordu. Ne var ki, kimi tarihçiler Chalcédoine'ın kuruluşunu Truva savaşından dönen sihirbaz Chalchas'ın oğluna verirler; başka tarihçilere göre şehri Chaleis ve Enbée'den gelen muhacirler kurmuş; bunlar, daha sonra Bizans'ın yerleştiği yer yerine burasını seçtiklerinden, kurdukları şehre «körler şehri» denilmiş. Kadıköyünden görülen, dünyanın en harika perspektifi olduğundan, bu isim, bize kalırsa, pek haksız takılmış; İstanbul, karşı kıyıda, ince sisini gümüş tülbenti arkasından, kubbelerinin, minarelerinin, yer yer ağaç kümeleri arasından beliren boyalı evlerinin haşmetini serer. Cologne şehrinin panaromasını seyretmek için Rhin nehrinin öteki kıyısındaki Deutz'da oturmak gerekir; İstanbul'u iyice görmek için Kadıköy limanında bir kahve içmek yeter.

Kadıköyüne geçmek için araç var: ilkin kayık, sonra da Galata'nın tahta köprüsüne yanaşıp dumanını savuran buharlı

gemi. Yol boyunca ve akıntı hayli sert olduğundan genellikle gemi tercih edilir. Ben her ikisine de bindim. Gezintinin eğlenceli olması bakımından gemi çok daha ilginç, çünkü burada, daracık bir yerde, gezici önünde poz verir gibi sıralanmış birbirinden farklı tipler kalabalığına rastlanır. Cinsiyetlerin ayrılması yaşantılara öylesine işlenmiş ki, geminin güverte üstü, Türk kadınlarının bir çeşit haremlik kurdukları bir yer olmuş. Yalnız giden Ermeni ya da Rum kadınları da burada otururlar. Güvertedeki alçak iskemlelere oturunca diz kapakları çeneye değer; su, rakı, kahve, çubuk, şekerleme ve tatlılar satan garsonlar dolaşır; İstanbul'da her zaman bir şeyler yemek âdettir, ve acıkan en ağır başlı devlet memurları sokakta durup bir baklava, ya da bir delim karpuz yemekten çekinmezler. Geminin kıç tarafında bir ihtiyarla, bir arap kadınının kılavuzluğunda bulunan beş altı müslüman kadın vardı; hayli şeffaf olan müslin yaşmaklarının altından muntazam, pürüzsüz yûz çizgileri beliriyordu; sürmeyle birleştirilmiş kalın kaşları altındaki iri siyah gözlerinin vahşî pırıltıları vardı; burunu hafifçe gaga biçimliydi, çene, onu sıkan sargıların etkisiyle biraz arkaya kaçıyordu: bu, Türk güzellerinin bir kusurudur; yüzleri açık olduğu zaman, havayla temas eden tek kısım olduğundan gözleri ve çevresi geri kalan kısımdan çok daha yanık; böylelikle peydahlanan bir çeşit renkli maske, kapalı olan yerin hastalıklı renksizliğini daha da belirtir.

Bir macera yaşamak saadetine kavuştuğumu sanan okuyucu bu ayrıntıyı nereden bildiğimi soracak. Don Juan'lıkla hiç ilgisi olmayan rastlantılarla mezarlıklar arasında dolaşırken, kimi zaman yaşmağını düzelten, ya da sıcak yüzünden yarı açık bırakan bir kadın görmem mümkün oldu. Bu kadınlardan fazlasını görmedim!

Varlıklı bir sınıftan görünen bu Türk kadınları, açık renkli ve tertemiz feraceler giymişlerdi; Doğu hamamının cilâladığı bacakları, tafta şalvarlarıyla sarı maroken fotinleri arasından mermer gibi pırıldıyordu. Bu bacaklar genellikle dolgundu;

Arap cinsinin kol ve bacak inceliğini Türkiye'de aramamak gerekir. Çocuğunu emziren bu kadınlardan biri, sütten şişmiş, mavi damarlı memesinden çok, yüzünü örtmeye dikkat ediyordu. İyice doyurulmuş bir açlığın rehavet kaprisiyle çocuk, pembe ağzıyla memeyi ısırıyordu.

Bu müslüman kadınlar grubunun yanında oturan üç Rum güzeli, milletlerinin modasına uygun olarak saçlarını zarif bir şekilde taramışlardı; bir tül başlarının arkasına iliştirilmişti. Antik heykellerde görüldüğü gibi iki yandan akıyor, kalın bir örgü, taç gibi, alın üstünde saçların ayrıldığı yeri çerçeveliyordu.

Bu örgü her zaman gerçek bir örgü değil; kimi yaşlı kadınlar, kendi saçları renginde olmayan bir örgü takacak kadar umursamaz görünüyorlar.

Eski giysiler ortadan kalkıyor; sözünü ettiğim üç genç Rum, Fransız modasına uygun giyinmişlerdi; ne var ki saç tuvaletleriyle bizim şık kadınların giydikleri «caraco»lara benzer işlemeli cepkenleri, onlara yeter bir pitoresk hava veriyordu. Pürüzsüz net belirtili yüzlerden belli idi ki, klâsikleşmiş eski Grek tipi uydurulmuş değil, tabiattan kopya edilmiş gerçek tiplerdi.

İnsan, acayip yaratık bile olsalar, hiç bir tipi hayalinde gerçekleştiremez. Fazla aramak zahmetine katlanmadan, Elevsis ve Mégare kızları arasında Phidias, Praxitèle ve Lysippe'in canlı modellerini bulmak mümkündür. O buharlı geminin güvertesindeki üç güzel kız «Üç Güzelleri»i hatırlatıyordu. Yolda herkes tütün içiyor, bunlar, mavimsi spiral bacadan çıkan kara dumana karışıyordu; güvertesi kalabalık, sintinesi ağırlıksız olan gemi korkunç şekilde sallanıyordu. Yol onbeş dakika daha uzasaydı, denizin ayna gibi düz olmasına karşı hastalanan çok olacaktı.

Nihayet, «Bangor» isimli bu kötü tekne, bir sürü kayığı yerlerinden ettikten sonra taş rıhtıma yanaştı ve karaya çıktık.

Liman kelimesi fazla tumturaklı değilse, Kadıköy limanı-

denilen yer, karışık bir kalabalıkla dolu Türk, Ermeni ve Rum kahveleriyle çevrilidir. Beyoğlu'lularla Rumlar, yerli absent olan rakının beyazlaştırdığı büyük bardaklarda içki içerler; müslümanlar bulanık kahvelerini yudumlarlar; Beyoğlu'lular, Türk ve Rumlar nargilelerinin kristal sürahilerindeki gülsularını fokurdatırlar; her dilde bağrılan «ateş!» isteği konuşmaların gürültüsü üstünden duyulur.

Kişi, uzakta, Avrupa kıyısında, Sarayın mazgallı duvarlarını, Samatya'nın evlerini, Yedikule şatosunun kunt yapılarını seyrede-seyrede, bu kahvelerin dış sedirlerinde otururak tömbekinin buharını içine çekmesi kadar zevkli bir şey tasavvur edemez. Ne var ki ben, Kadıköyüne bu zevkli görünüyü seyretmek için gelmemiştim.

Beni, Ermeni Ludovic davet etmişti. Ludoviç'in dükkânından İran terlikleri, altın ve gümüş örgülü Bursa İpekleri, İstanbul'dan gelen bir seyyahın Paris'te kötü karşılanmaması için almak zorunda kaldığı o Doğu biblolarından bazılarını satın almıştım. Ludovic bu kitapta uzun uzun sözünü ettiğim Kapalı Çarşının en güzel dükkânlarından birine sahip, Kadıköyünde de pek zarif bir evi var. Cité'nin tüccarları gibi İstanbul'un dükkâncıları da günlerini mağazalarında geçirdikten sonra köşklerine, villâlarına döner ve ticaretleriyle ilgili bütün tasarılarını eşikte bırakarak aile hayatlarına kavuşurlar.

Verilen tarife uyarak Kadıköy'ün başlıca caddesinden geçtim; sık kafesli cumbalarıyla hayli pitoresk olan bu sokağın boyalı evleri daha modern olmaktan başka, İngiliz ve İtalyan zevkinin izlerini taşır. Orada burada beliren beyaz bir cephe, Ermeni ve Türk renkli boyalarına katılan hoş bir etki yaratır. Açık kapıların önünde oturmuş ya da gruplaşmış güzel genç kadınlar bakışlardan kaçmazlar; düzensiz taş kaldırımlar üstünde sallana sallana giden talikalar, kırlara giden aileleri taşır; hayvanlarının kefelerini tutan uşakları yaya olarak arkasından giden, boz atlarına binmiş Türk'ler ve bu sokaktan bizim kolej profesörlerine benzeyen mor bir ruba giymiş, başlarında

sarkan siyah bir tülle örtülü yargıç kapellalı papazlar, kıvırcık sakallarını okşaya okşaya ağır adımlarla gezinirler; her yer hareket içindeydi.

Büyük caddeyi geçtikten sonra seyrekleşen evler geniş bahçeler ortasındadır. Altlarından geçilen uzun beyaz duvarların ya da tahta perdelerin üstünden incir ağaçlarının kalın yaprakları ya da asmaların kıvrıntılı, ince dalları sarkar.

Bir kaç dakikalık bir yürüyüşten sonra mavi çizgili beyaz bir kapı gördüm: burası Ludovic'in eviydi; girdiğim zaman iri siyah gözlü, uzunca yüzlü, burunlarının kavisi o derece bariz olmasa Yunan tipine tercih edeceğim dünyanın en güzel ırkı olan Ermeni ırkının tipik çizgilerini taşıyan zarif bir kadın beni karşıladı. Madam Ludovic ancak ana dilini biliyordu, ilk selâmlardan sonra konuşmamız tabiatıyla durdu; pek normal olan böyle bir durum kişiyi son derece sıkar.

Ermenice bilmediğim için kendimi dünyanın en aptal adamı sandım; ne var ki, hayli okumuş olmakla beraber kişinin bu dili bilmemesi normal! Lord Byron gibi Venedik'teki Lazarist papazları manastırında etüdler yapmamış olmama hayıflandım; ne yapayım ki bir gün gelip de Kadıköy'ünde, anladığım diller olan fransızca, italyanca ve ispanyol'cayı bilmeyen güzel bir Ermeni kadınıyla yemek yiyeceğimi aklıma getiremezdim.

Tatlı, kadınca bir hareketle madam Ludovic beni, iki güzel çocuğunun oynaştığı alt kat salonuna götürdü.

Çeşitli milletler arasındaki ilişkilerin o kadar kolay ve çabuk yapıldığı çağımızda, örneğin fransızca ya da ingilizce gibi «katolik» ve evrensel bir dilin kabul edilmesi gerek. Karşı karşıya gelen iki insanın sağır ve dilsizler gibi birbirine bakması utanç verici bir durum; oysa, evrensel dille bütün milletler pek güzel anlaşabilirdi. Babel'in antik lânetini uygar dünya artık ortadan kaldırmalıdır.

Fransızcayı pek güzel konuşan Ludovic'in gelişiyle dillendim; yemekten önce Ludovic bana evini gezdirdi. Bu evden da-

ha serin, zarafet içinde daha sade bir yer düşünülemez; odaların panolar, tahta kaplamalarla örtülü duvar ve tavanları, leylâk, gök mavisi, saman sarısı, tütün renkleriyle boyanmış, beyaz filelerle bezenmişti; kışın İsfahan ve İzmir'in yumuşak halılarıyla örtülen ince Hint hasırları yerleri kaplıyordu. Orijinal ve garip desenli eski Türk kumaşları sedirlere serilmişti. İşlenmiş Fas derilerinden yastıklar, köşelerde, kişiyi tembelliğe çağırıyordu. Kiraz ve yasemin ağaçlarından yapılı, koca koca amber ağızlık çubukların, süslü, yaldızlı lülelerin takılı bulunduğu bir raf, altın sarısı yumuşak tütünle dolu Çin porseleninden kavanozlar, kişiyi tütün keyfine dâvet ediyordu. Reçel ve şerbetlerin konulmasına yarayan ve bir tabure kadar alçak, sedef kakmalı bir kaç masa salonun mobilyasını tamamlıyordu.

Hava çok sıcak olduğundan asmalar, incir ağaçları, kabak fidanları dikili olan bahçeye bakan bir kemerin altında yemek yedik. Yemeğimiz, İstanbul'da iskorpit denilen yağda kızarmış balık, koyun pirzolası, kıymalı salatalık, ballı küçük tatlılar, üzüm ve çeşitli yemişlerden kuruluydu. Biri, hafif misket tadı olan tatlı, öteki çam fıstıkları katılmasıyla acılaştırılmış -antik çağların bir anısı- ve Torino'nun vermuduna benzeyen iki türlü Rum şarabı içiyorduk.

Yemekleri, çıplak ayaklarına geçirdiği tahta takunyalari bahçenin taş mozaiklerinde acele acele takırdatan, onüç, ondört yaşlarında bir Ermeni hizmetçi kızı getiriyordu. Bu kız sahanları, göbekli, kırmızı yüzlü, papağan burunlu bir ahçının çalıştığı ocaktan alıp sofraya getiriyordu. Bu ahçı sanatında çok ustaydı, çünkü bu Asya'lı Careme'in hazırladığı kızarmış salatalıklar kadar nefis bir yemek yememiştim. Yemek zevkleri İstanbul'da öyle pek bol olmadığından duyduğum hazzı burada not etmek istiyorum. (*)

Yemekten sonra kahvelerimizi, körfeze inen dikine sırtın kenarındaki büyük ağaçların altında içtik. Bir yanda çalgıcılar

(*) Yayımcının notu : Gautier Türk konaklarına girmemiş olduğundan gözlemleri eksik kalmaktadır.

vardı; İlkin kişide gülme isteği uyandıran Doğu müziğinin o melânkolik iniltilerini, o garip tempolarını, o boğazdan gelen seslerini duyuruyorlardı; ne var ki bu müziği uzun süre dinlediğiniz zaman sizi sarıyordu ve zevkine varıyordunuz. Boğa enseli koca bir Türk olan rebap çalgıcısı, kendi müziğinden sarhoş olmuş gibi anlatılmaz bir haz edasıyla başını sallıyordu; iki zayıf arkadaşının ortasında, iki maymun arasındaki bir Çin heykeline benziyordu.

Yeniçeri türkülerini ve İskender Bey hurafelerini yeterince dinledikten sonra canımız, Ermeni ve Türk oyuncularının Kadıköy'ün yanındaki Moda burnunda verdikleri temsile gitmek istedi. Önceki Doğu gezisinden dönüşümde «Presse» gazetesinin tiyatro sütununda yayınlamış olduğum «Frenk ile Hamal» komik oyununun incelemesini o gazete okuyucuları her halde unutmuşlardır. Bu seferki oyunun konusu şuydu: Adı Prenses Boudroulboudour olan esrarlı bir güzel, memleket halkını kendine hayran etmiştir. Prensesin hizmetçileri örtülü güzelliğini halka duyurduğundan ilgi artmış bulunmaktadır. İlkel tiyatro dekordan kolaylıkla vazgeçebilir, seyirciler dekoru hayallerinde canlandırabilirler. Thespis, şarap fıçısının dibine çöken tortuyu makiyaj olarak yüzüne sürüp bir araba üstünde oynardı; Shakespeare'in büyük şeamet dramlarının, konuya göre, üstlerinde şato, orman, salon, savaş meydanı yazıları bulunan direklerden başka dekorları yoktu.

Moda burnundaki tiyatro, ağaçların gölgelediği, Doğu biçiminde oturmuş olan seyirciler için serili halıların sınırlandırdığı sert topraktan bir alan; kadınlarsa, bir çeşit hangarda toplanmış bulunuyorlardı. Ne kulis, ne fon bezi, ne sahne önü rampası vardı.

Polichinelle'i komiser ve kediyle tutuşturan bizdeki guignol oyununda görülene benzer, bezden bir baraka, iyi niyetli seyirciler için haremi temsil ediyordu. Yaşmaklanmış bir Türk kadını gibi sarılıp sarmalanmış bir genç kopuk, kırıtarak, şehvetli

vücut oyunlarıyla, geniş sarı fotinli, ya da takunyeli şişman müslüman kadınlarına has o ördek yürüyüşle gelip o baraka içine girdi. Taklit, komiklik bakımından mükemmel olduğu için bu giriş, seyircileri güldürdü.

Güzel, kulübesine yerleştikten sonra kalabalık bir âşıklar kafilesi gelerek saz çalmaya başladı; ara sıra güzel başını çıkarıyor, kömür kalemle genişletilmiş kaşlarını, gözlerinin altındaki al kırmızısı boyaları gösteriyordu; evin esirleri sık sık âşıklar üstüne saldırıp, tuttukları sopalarla onları güzelce pataklarken seyirciler gülmekten kırılıyorlardı. Âşıklara cevap veren kulübedeki güzel değil, arkada saklanmış olan bir ihtiyardı; iki büklüm olmuş, beyaz bir sakalla çevrili yüzü bir mumyanınki gibi kırışık içinde olan bu ihtiyarı, Voltaire rıhtımındaki meraklı eşyalar satan dükkânların vitrinlerinde sık sık görülen ve yogi'leri, Hint fakirlerini temsil eden pişmiş topraktan küçücük heykellere benzetmek mümkündü. Barakanın arkasında saklanan bu gülünç altmışlık ihtiyar, imkânsız görülebilecek yüksek perdeden ve çatlak, ince bir sesle kadın sesini taklit ederek şarkılar söylüyordu. Bu sesi dinleyen âşıklar, sanki cennetten gelmiş bir müzikmiş gibi keyiflenip kendilerinden geçiyor, örtülerinin altında gülen genç kadınların aracılığıyla o korkunç çirkinlikteki bücür ihtiyara ateşli sevgi gösterileri yapıp akla sığmaz tekliflerde bulunuyorlardı: âşıkların yanıldıklarını gören seyirciler, sarfedilen sevgi sözleriyle onlara muhatap olanın arasındaki farka katılırcasına gülüyorlardı.

Türkçe bilenlerin söylediklerine göre bu dil, başka herhangi bir dilden daha çok kelime oyunlarına, tekerlemelere, çift anlamlı cinaslara uygundur; en hafif bir söyleyiş değişikliği, kelimenin anlamını değiştirip onu gülünç ve müstehcen biçime sokabilir; dilin bu esnekliği oyuncular ve karagözcüler için zengin bir kaynaktır.

Artık terslenen ve hayal kırıklığına uğrayan âşıklardan bir ikisi, zaten kıt olan akıllarını büsbütün oynatıp her biri başka bir «tik»e çarpılırlar. Bir sicime bağlı bir yuvarlağın inip kalka-

rak tahtadan kuş oyuncakların boyun kırmaları gibi, âşıkların biri kafasını durmadan uzatıp geri çeker; öteki, kendisine sorulan her soruya takla atıp «Bum, bum, bim, bum, paf!» diye bağırarak cevaplandırır; bir üçüncüsü, sarığına bağlı demir bir çubuğun ucuna takılı feneri hiç gereksiz durumlarda sallayarak öne sürer ve bu da, bir sürü, sille tokada, bir sürü köteğe, bizim «Funambule»leri kıskandıracak şekilde ayaklar havada sırtüstü düşüşlere yol açar.

Nihayet Çelebi görünür; bu, kendini göstermesiyle bütün güzelleri fetheden bir çeşit Almavira, tenor ve muzaffer tiptir; Çelebi, âşıkların hepsini bir güzel kötekten geçirir; Nur-Mahal, Mihri-Mah küçük hanım (kulede saklı dilberin adını bilmiyorum) kızarır, heyecanlanır, örtülerini hafifçe aralar ve kendisi cevap verir, ama, bu sefer, erginliğin bir oğlana verdiği nezleli sesle! Sazlar veryansın ederler; kadın kılığına girmiş genç Rum oğlanları sahneye gelip bayader'lere has şehvetli, tahrik edici hareketlerle evlilik birleşmesinin zevklerini temsil ederler. Daha doğrusu oyuncuların hareketleri ve oyunun cereyanından bu anlamı çıkardım. Belki de yanlış anladım ve adamakıllı yanıldım; bu yanılmam, dinlediği «Pastoral Senfoni»yi İsa'ya ithaf edilen oratoryo sanan; can çekişen İsa'nın iniltisini de, kompozitörün mısır tarlasında öten bıldırcın sesine verdiği yere oturtan müzik amatörünün yanılmasına benzer.

XXVIII

BULGURLU DAĞI — PRENS ADALARI

Bu komik oyunun seyri bittikten sonra, Kadıköy yakınında, Üsküdar'ın az arkasında bulunan, tepesinden Boğaz ve Marmara'ya hârika bir panoramik görünüşü olan Bulgurlu dağına çıkmak için bir talika kiraladım.

Kur'an, canlı yaratıkların temsilini putpereslik saydığı için bizim anlamımızda sanatları olmayan Türk'ler, buna karşı, gü-

zel, ilginç görünümler için çok duyguludurlar. Güzel bir görünümün, iç açıcı bir perspektifin her bulunduğu yerde, emin olunabilir ki, bir köşke, bir çeşmeye, yere serili halıları üstünde keyif çatan bir kaç Osmanlı'ya rastlanacaktır. Bunlar, rüyalı gözlerini uzaklara dikmiş, arasıra dudaklarının arasından mavimsi bir duman savurarak, tam bir hareketsizlik içinde orada otururlar.

Bulgurlu Dağına özellikle kadınlar giderler; çocuklarının oyunlarını seyrederek aralarında konuşan, ya da seyyar çalgıcıların garip türkülerini dinleyen küçük kadın grupları orada, ağaçların altında, günlerini geçirirler.

Arabacısı yaya giderken güçlü atını yularından çeken talikam ilkin, suyu çok kere tekerlekleri yalayan deniz kıyısından gitti; daha sonra kıyıya yakın serpiştirilmiş Kadıköy evleri yanından geçtikten sonra, her yıl Hacıların Mekke'ye gitmek için toplandıkları Haydarpaşa Talimhanesini geçip büyük Ölüler Alanından Üsküdar arkasına vardık; orayı da geçince arabamız çukur dolu, yer yer kaya parçalarının örttüğü, ağaç kütüklerinin kestiği, ev cumbalarının boğarcasına daralttığı Bulgurlu Dağının arızalı yolunu tırmanmağa başladı. Şunu da itiraf etmeli ki Türkler, yol bakımından, en derin bir umursamazlık içindedirler; bir gün içinde ikiyüz araba, yolun ortasındaki bir kaya parçası etrafında dönmek ya da üstünden aşmak isterken çoğu ona çarpar parçalanır; ve arabacıların hiç birinin aklına o taşı oradan kaldırmak gelmez!

Sallantılara ve ağır ağır gitmek zorunluğuna karşı yol son derece güzel ve hareketliydi. Arabalar ya birbirini izliyor, ya da karşılaşıyordu; onları çeken öküzlerin ağır adımlarına uygun ilerleyen arabalar, altı, ya da sekiz kadınlık gruplar taşıyordu. Talikalar ise karşılıklı oturmuş dört kadın taşıyabiliyordu. Bağdaş kurmuş olan bu kadınlar çok süslenmişlerdi. Örtülerinin ince muslini arkasından beliren başlarında, elmaslar, değerli taşlar pırıldıyordu. Kimi zaman, bir paşa gözdesinin binmiş olduğu modern kupa hızla geçip gidiyordu. Kolayca anlaşılmakla beraber, alçak bir kupanın camında Champs-Elysèes'de gezinti-

ye çıkmış mermer tenli tanınmış bir kız yerine, Doğu örtüleri içinde bir Harem kadını görmek kişinin tuhafına gidiyor.

Tezat o derece göze batan soyundan idi ki, yanlış çalınmış bir nota gibi irkilme veriyordu. Yolda bunlardan başka hayli atlı ve yaya gidenler vardı. Bunlar, zigzaglar yaparak dağın sarp tümseklerini çok az canlılıkla aşıyorlardı.

Dağın yarı yolunda bir çeşit yayla vardı ve atların daha yukarı çıkmalarına imkân yoktu; Türk arabacılık sanatının bütün çağlarla ilgili örneklerini gösteren, sahiplerini bekler hayli araba burada toplanmıştı; çok pitoresk, göze hoş görünen bu arabaların burada birikmesi bir ressam için ilginç bir tablo konusu olurdu. Talikamı bulabileceğim bir yere çektirdikten sonra çıkmaya devam ettim. Yer yer, teras gibi uzanan bir düzlükte, bir ağaç kümesinin gölgesinde Türk ya da Ermeni aileleri oturmuştu; açık ya da örtülü yüzlerden, siyah ya da sarı fotinlerden milliyetleri anlaşılıyordu. Aile dersem bilin ki sadece kadınlardan söz ediyorum. Ayrı yerlerde oturan erkekler hiç bir zaman onlarla yürümez.

Dağın tepesinde seyyar ocaklarıyla kahveciler yerleşmişti; su ve şerbet satıcıları, pasta ve şekerlemeciler her Türk eğlentisinin tamamlayıcısıdırlar. Pembe, yeşil, mavi, leylâk renkli giysiler giymiş, çiçekler gibi çemenler üstünde birikmiş ve çınarlar, ceviz ağaçlarının gölgesinde serinlenen bu kadınlar göze ne kadar hoş görünüyorlardı! Hava hayli sıcak olmakla beraber dağın yüksekliği ve denizden gelen meltem pek tatlı bir serinlik sağlamışlardı.

Saçları taç biçiminde taranmış genç Rum kızları elele tutuşmuş, Félicien David'in «Ronde des Astres» havasına benzeyen ağır ve tatlı bir şarkıya ayak uydurmuş dönüyorlardı. Gökyüzünün açık renk fonu üstünde beliren bu dönüşleri, Rospigliosi sarayında ressam Guide'in «Saatler Korteji» isimli freskini düşündürüyordu.

Türkler küçümser edâlarla onlara bakıyorlardı; eğlenmek için hareket edilmesinin, hele dans edilmesinin nedenini anlıyamıyorlardı.

Dağı bir tuğ gibi süsleyen yedi ağacın bulunduğu tepeye çıkmaya devam ettim; bütün Boğaz orada ayaklar altında serilidir: Prens Adalarının beneklediği Marmara denizi nurlu, harikâ güzellikte bir görünümdür. Bu yükseklikten görülen Boğaz, esmer kıyıları arasından pırıldayan sularıyla birbirini izleyen göller etkisini uyandırır; denize doğru uzanan kıyılar ve burunlar Boğazı yer yer boğuyor ve kapatıyor gibi; bu deniz nehrinin iki yanı boyunca uzanan kırların kabartıları eşsiz bir tatlılıkta; yatmış bir güzel kadının gövdesi üstünde yelpazelenip kalçasını değerlendiren inhinalı çizgi, Boğazın bu görünüşünden daha şehevî ve yumuşak çekicilikte değil.

Ressam Paul Véronèse'in bir tavan süslemesi gibi gümüşî renkte, müşfik ve aydınlık bir ışık, bu sonsuz görünümü aydınlatır. Batı'da, Avrupa kıyısındaki İstanbul'un, dantel gibi minareleri; Doğu'da, Asya'nın esrarlı derinliklerine giden yolun çizgilediği geniş ova; Kuzey'de Karadeniz'in ağzı ve ilerdeki bölgeleri; Güney'de Olympe Dağı, Bithynie, Troade ve ufku delen düşüncenin daha uzağında Yunanistan ve adaları.

Ama gözlerimi en çok çeken, hayalimin kervanlar peşinde koştuğu, garip serüvenler ve heyecanlandırıcı rastlantılar rüyasına daldığı o ısız ve sonsuz topraktı.

Yarım saatlik sesiz ve hayran bir seyredişten sonra tütün içenlerin, kadın ve çocukların bulundukları düzlüğe indim. Keman çalan, kendi dillerinde şarkılar söyleyen bir Çingene topluluğunun çevresinde seyirciler geniş bir daire halinde toplanmışlardı; çizme tersi rengindeki yüzleri, mavimsi bir siyahlıktaki uzun saçları, ekzotik ve delice tavırları, vahşî bir karışıklıktaki ifadeleri ve paramparça giysilerine bakarken Lenan'ın şiirini düşündüm. «Fundalıkta Çingeneler», kişiye bilinmeyen yerlerin nostaljisini ve serseri hayata atılma hırsını verecek

dört mısradır. Dünyanın her köşesinde, karışmadan aralarından geçtiği çeşitli halkların içinde rastlanan bu sarsılmaz soy nereden gelir? Her halde Hindistan'dan; Kandan gelen, kaçınılmaz nefreti kabul etmemiş olan bir parya kabile olmaları muhtemel. Bir Çingene kampı görüp de onların o gezici yaşantılarına katılmak istemeyişim pek ender; uygar adamın derisi altında her zaman bir vahşî adam yatar; en ufak bir rastlantı onda, sosyal kanunlar ve kuruluşlardan sıyrılma isteğini uyandırır; şurası da var ki, bir açık hava mutfak arabası yanında, yıldızlara karşı bir hafta yattıktan sonra kişi, yumuşak koltuğunu, terliklerini, Şam perdeli yatağını, özellikle de Hint dönüşü büyük Bordeaux şarabıyla lezzetlendirilmiş bonfilesini, ya da, daha sade olarak, Press Gazetesinin akşam baskısını arar. Gerçek bu olmakla beraber, Çingene yaşantısı hakkındaki özlem de bir gerçektir. Aşırı uygarlıklar insanın kişiliği üstüne baskı yapıp, size sağladıkları genel avantajlara karşı sizi, kendinize sahip olmaktan alıkoyarlar; bir çok seyyahın bana temin ettiklerine göre, belde tabancalar, eğere geçirilmiş bir tüfek olduğu halde, çölde tek başına, güneş batışında, at üstünde dört nala gitmekten zevkli bir duygu olamaz; sizi kimse gözetlemez, kimse size engel olmaz; sessizlik, yalnızlık içinde tam bir özgürlük havası eser, üstünüzde Allah'dan başka kimse yoktur. İspanya ve Cezayir'in kimi bölgelerinden geçerken ben de bu duyguyu tatmıştım.

Talikamı ve arabacısını bıraktığım yerde bulduktan sonra iniş başladı; harap, yer-yer yıkılmış bir merdivene benzeteceğim yolun kötülüğü ve inişin dikliği, dönüşü hayli tatsızlaştırıyordu. Seyis, her an bacakları kıvrılan, kıç tarafı arabanın yükünü taşıyan atı yularından tutuyordu; bu kutunun içindeki durumum, kaçmak için kapanın tellerine çarpan farenınkine benziyordu. Göğüs en sağlam takılı yüreği bile yerinden oynatacak şiddette sarsıntılar, hiç beklemediğim anlarda beni ileriye doğru fırlatıyordu; epeyce yorgun olduğum halde arabadan inip yürümeyi daha rahat buldum.

Kadın ve çocuk dolu araba ve talikalar Bulgurlu'dan aşağıya tekerleniyorlardı; arabaların her çalkalanışı, her beklenmedik

sallanışında kahkahalar, sesler yükseliyordu. Bütün bir kadın dizisi karşı dizinin üstüne düşerken, birbirlerini sevmeyenler, ortaklar, böylece, istemiyerek, kucaklaşmış oluyorlardı. Diz kapaklarını sağa sola ayırarak yürüyen öküzler yolun tümseklerine tutunmaya gayret ediyor, atlar, bozuk topraklara alışmış hayvanların ihtiyatlığıyla yokuş aşağı iniyorlardı. Süvarilerse, kürt ya da Berberistan atlarından emin, ovada inişler gibi dört nala gidiyorlardı; inişlerin göze serdiği görünüm, tam Türk havasını taşıyan neşeli bir karışıklıktı. Avrupa kıyısından ancak bir kaç dakikalık uzaklıkta bulunmakla beraber Asya kıyısının yerli rengi daha belirli, burada rastlanan Frenk de çok daha azdır.

Yol yürünemeyecek kadar bozuk olmaya başladığından yeniden arabaya bindim; boyalı evlere, yol kenarındaki servi ve türbelere bakıyordum; türbe ve serviler, kimi yerlerde, Sainte-du-Strand'da olduğu gibi, yol ortasında adacıklar teşkil ediyordu. Arabacım beni, giderken kenarından döndüğümüz Üsküdar'dan ve Haydarpaşa talimhanesinden geçirdikten sonra deniz kıyısını tutturarak Kadıköy iskelesine indirdi. Orada harekete hazır bulunan Bangor gemisi kara dumanlarını göğün mavisine doğru fışkırtıyordu.

Kadın yolcuların gemiye binişleri hayli gürültüye ve kahkahalara yol açıyordu; hemen hemen dikey sayılabilecek bir kalas gemiyi rıhtıma bağlıyordu. Çıkış hayli zor ve nâzikti; çıktıktan sonrada geminin kenarından atlamak gerekiyordu ki bu, kadınların çok gülünç utangaç hareketlerine, cilvelerine sebep oluyordu. Bu zor ve tehlikeli geçit sırasında Avrupalı jartiyerlerin meydana çıktığı, Asyalı baldırların da Türk kıskançlığına karşı, gizliliklerini kaybettikleri görüldü. Paul de Kock esprisine uygun bu küçük olaydan söz edişim, buradaki tutuma işaret içindir, çünkü o kalas üç dört ayak daha yukarı çekilseydi kadınların mahremiyeti böylece ortaya serilmezdi. Ama o kalasın yerini değiştirmek kimsenin aklına gelmedi.

Bir salıncak gibi sallandıktan sonra Bangor insan yükünü Galata rıhtımına döktüğü zaman gece bastırıyordu.

İstanbul'un görülmesi değer yerlerinin merakı bende yavaş yavaş sönmeye başladığından, Marmara denizinde, Boğaz'ın girişine yakın bir yerde bulunan havası çok tatlı ve sağlığa yarar denilen Prens Adalarında bir kaç gün kalmaya karar verdim. Bu adalar yedi tanedir. Proti, Antigona, Kalki, Prinkipo, Nikandro, Oxeia, Plata ve sayılmayan iki üç küçük ada daha. Prinkipo, Anadolu'nun o şen güneşinin aydınlattığı, sabahın ve akşamın serin rüzgârlarının yelpazelediği bu deniz çiçeklerinin en büyüğü ve en kalabalığıdır. Türk ve İngiliz buharlı gemilerden kurulu bir şirket aşağı yukarı bir buçuk saatte yolcuları adalara götürür. Seçtiğim Türk gemisinin hiç bir yerde görmediğim acayip bir mekanizması vardı: Güverte üstünde bulunan piston, ağaç kesen büyük bir kereste gibi kalkıp iniyordu. Gemimizin bu garabetine karşı İngiliz gemisi bizi geçerek, pupasının üstünde altın harflerle yazılı «Swan» adını bu çabukluğuyla doğruladı.

İstanbul'dan gelirken Prinkipo adası, üstünde bir ev dizisi bulunan kırmızımsı topraklı yüksek bir kıyı gibi görünür; tahta parmaklıklar, ya da sivri açılı küçük yollar, yarlardan, kalaslardan kurulu banyo kabinelerinin bulunduğu denize inerler. Adadan gelme bir patlama sesi geminin gelmekte olduğunu haber verince bir kayık ve sandal filosu hemen kıyıdan ayrılarak yolcuları almaya gelir; deniz burada çok alçak olduğundan daha irice teknelerin gemiye yanaşması imkânsızdır. Adanın tek misafirhanesinde daha önce benim için bir oda ayrılmıştı. Burası, büyük ağaçların gölgesinde, pencerelerinden ufkun sonsuzluğuna kadar deniz görülen serin ve temiz bir ahşap evdi.

Karşıdan, denize akseden Türk köyü ve tepesinde bir Rum manastırı bulunan dağıyla Kalki'yi görüyordum. Misafirhanenin bulunduğu tepenin altını deniz dövdüğünden terlik ve sabahlıkla inip hayli aşağıya giden kumluk üstünde nefis bir banyo almak mümkündü.

Yemekleri ve servisi mükemmel olan otel sofrasına haşmetli bir madam gelip yemek yiyordu; altın ve gümüş sırmalarla süslü, pahkarya giysili levent bir Rum uşağı, madamın arka-

sına dikilip, bir İngiliz uşağının ciddiyetiyle ona servis yapıyordu. Tabak değiştirmekten çok tüfek ve karabina kullanmaya elverişli olan bu karakteristik izbandut, tuhaf bir etki uyandırıyordu; ve sanırsam, bu kadar gösteriş ve haşmetle hiç bir uşak kadehe şarap doldurmamıştı. Dedikoducuların söylediklerine göre bu uşağın görevleri sadece sofrada sınırlandırılmamıştı; ne var ki söylenenlerin ancak yarısına inanmak gerekir.

Akşam üstü Rum ve Ermeni kadınları evlerle kıyı arasındaki dar yerde gezinmek için birbiriyle yarış edercesine tuvaletlere bürünüyorlardı: En kalın, en ağır ipek entarilerinin geniş kıvrımları meydana çıkıyordu; pırlantalar ay ışığında pırıldıyor, İstanbul'a has kat kat zincirli koca koca altın bilezikler çıplak kolları süslüyordu. Bizim kuyumcular, bileğe incelik veren ve eli güzelleştiren bu bilezikleri taklit etseler iyi olur.

Ermeni aileleri; İngiliz aileleri gibi çocuk bakımından bereketli; birbirinden güzel dört, beş kız çocuğunu, bu kadar da çevik, canlı oğlan çocuğunu gezdiren iriyarı bir hatunu görmek pek ender bir olay değil; tepeli saç tuvaletleri, dekolte korsajlar bu akşam gezintisine açık hava balosu havasını verir; Madrid Prado'sunda görüldüğü gibi az da olsa bir kaç Paris şapkasına da rastlanır.

Hepsinde denize bakan taraçalar bulunan kahvelerde Bithynie Olympe'i buzlarıyla yapılmış dondurmalar yenir, suyla getirilen küçük fincanlarda kahveler yudumlanır ve tütünün akla hayale gelecek her türlüsü tüttürülür: çubuk, nargile, sigar, sigara, eksiksiz her tür bulunur; bir yandan da şeffaf perdesinin arkasından beliren karagözün renkli silüeti dümbeleğin sesi arasından tekerlemelerini savurur. Arasıra elektrik ışığı gibi mavi bir akis bir evin cephesini, bir ağaç kümesini, bir gezinen insan grubunu garip bir şekilde aydınlatır. Başınızı çevirir ve gülümsersiniz; bu metresinin ya da nişanlısının şerefine Bengal ateşi yakan bir sevdalıdır. Bu ateş henüz sönmüşken başka bir ateşin yandığına göre Prinkipo'da çok sayıda sevdalı olsa gerek. Metres sözünü kullandım; bu sözden, eski «galantri» an-

lamında, evlenmek niyetiyle saygı ve sevgi gösteren kadın anlamalı; çünkü burada ahlâk son derece sinirli ve keskindir.

Yavaş-yavaş herkes evine döner ve onikiye doğru bütün ada sâkin ve masum bir uykuya dalmıştır; bu gezi ve deniz banyoları Prinkipo'nun bütün eğlenceleridir; bu eğlencelere biraz çeşni katmak amacıyla misafirhane lokantasında tanıştığım pek terbiyeli bir gençle ada içinde eşekle bir gezi yaptım. İlkin, garip biçimli salatalıkları, karpuzları, İzmir kavunları, domates ve biberleri, üzümleri ve ne olduğunu bilemediğim türlü yiyecekleri, göze hoş gelen mostralarıyla ilginç bir çarşısı bulunan köyden geçtik; daha sonra kâh yakından, kâh uzaktan, ağaç kümeleri ve ekilmiş tarlaları arasından deniz kıyısını aştık. Bu gezi sonunda vardığımız pek neşeli ve hoşsohbet bir papazın evinde güzel bir kız bize rakı ve buzlu su ikram etti. Daha sonra, adanın çevresinde dolaşarak şimdi timarhane olarak kullanılan hayli harap eski bir Rum manastırına vardık. Yırtık pırtık giysili, soluk benizli, asık suratlı üç dört zavallı, güneş içinde bir avluda ayaklarındaki zincirleri sürükleyerek dolaşıyorlardı. Bir kaç kuruşluk bahşiş mukabilinde küçük bir kesenin dibinde asılı olan bir takım dinî resimleri gösterdiler: bunlar, Bizans modellerine uygun olarak Rum ayinlerinde kulanılmak üzere Athos dağında yapılan altın fonlu, esmer renk figürlü kötü resimlerdi; gümüş ve altınla gümüş karışımı arasında plaklar içinden Panagia, kahverengi başını ve ellerini gösteriyordu; küçük İsa, başını çevreleyen hare'nin ortasında bir zenci çocuğuna benziyordu; burasının patronu Aziz Georges da belli duruşuyla ejderi eziyordu.

Bu manastırın bulunduğu yer hârika güzelikte; bir kayalık temeli üstündeki düzlükte ve taraçalarla yükselen manastırdan hayal, uçsuz bucaksız iki mavilik içine dalar: deniz ve gök manastırın yanındaki çukur ve yarı yıkık kemerler, eskiden burada daha büyük bir yapının olduğunu gösterir.

Daha vahşi başka bir yoldan köye döndük; kendi kendine fışkıran çam ağaçları, terebent otları, mersin ağaçları arasından gidiyorduk. Ada halkı kışın ısınmak için bu ağaçları keser. Yolda uyumamak için itilmeleri ve sopa yemeleri gereken eşek-

lerimizin sevinci içinde misafirhanemize vardık. Doğulu eşekler burjuvalara aldırış etmedikleri ve zorlamalarını hiçe saydıkları için böyle bir kervanda pek lüzumlu bir kişi olan eşekçiyi yanımıza almamak hatasını işlemiştik.

Beş altı gün sonra Prinkipo adasını iyice görmüş olduğumdan, Sarayburnundan Karadeniz ağzına kadar bir gezinti yapmak için Boğaziçine yollandım .

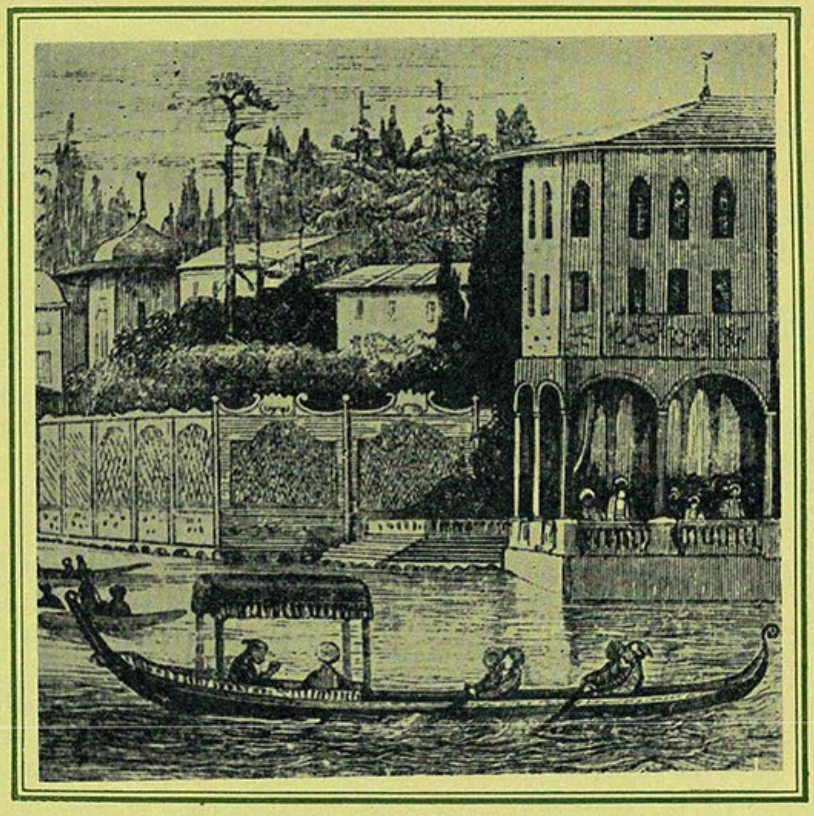
X X I X

B O Ğ A Z İ Ç İ

Sarayburnundan Karadeniz ağzına kadar Boğaziçi, Tamise nehri üstündeki watermen hareketine benzer devamlı bir buharlı gemi gidiş ve gelişiyle doludur; eskiden bu yeşil ve akıntılı sularda despotça hâkim bulunan kayıkçılar, arabacıların demiryolu lokomotiflerine baktıkları gözle bakıp, Fulton'un buluşunu şeytan işi bilirler. Ne var ki, Boğaz'dan yukarı gitmek için bugün de kayığa binen inatçı Türk'ler ve korkak Gâvurlar var, tıpkı bizde, Seine nehrinin sağ ve sol kıyılarını birbirine bağlayan «railway»lere binmeyip Versailles'a gondolla, Saint-Cloud'ya at arabasıyla gidenler olduğu gibi; burada ise kayığa binenler gitgide daha azalmakta ve buharlı gemiye binen müslümanları da bu araca alışmaktadırlar.

Böyle olunca Türk'ler buharlı gemileriyle hayli ilgileniyorlar. Her kahvede, her berber dükkânında gemi resimleri görülür; saf yürekli sanatçı, elinden geldiği kadar çalışmış, bacadan çıkan dumanları, köpüren suya çarpan yandan çarkın paletlerini canlandırmış.

Siyah ve beyaz karışımı dumanlarını gökyüzünün hafif maviliğine püskürten gemilerin çokca bulundukları Haliç üstündeki Galata köprüsünden gemiye bindim. Londra köprüsü ya da Heresford -süspansiyon- Bridge bu iskeleden daha hareketli, daha canlı değildirler; ne var ki bu iskele ve çevresi hayli ra-

Gautier'nin gördüğü Boğazın saray ve yalıları

hatsız, çünkü deniz taşıtlarına varabilmek için gemi güvertelerinin parmaklıklarından atlamak, kalasların üstünden geçmek, çürük ve kırık potrellerde yürümek gerek.

Bu iş güç olmakla beraber, kimi sandallara çarptıktan sonra gemiye varılır ve bir iki piston vuruşuyla denize açılınır; o zaman izinizde milyonlarca inci pırıldayarak zümrüt ve yakut karışımı canlı bir denizde ve dünyanın en güzel göğü altında sarayların, köşklerin, köy ve bahçelerin, sırtların karşılıklı dizileri ortasından gidersiniz. Çarkların çıkardıkları gümüş köpükler üstüne neşeli bir güneş, süsen çiçekleri serper.

Gözün aynı zamanda gördüğü, dünyanın iki kıtası Avrupa ve Asya arasında uzanan bu mavi çizgide iki saatlik bir gezintiyle kıyaslanacak bir başkasını düşünmek zordur kanısındayım. Kız Kulesi, pek hoş bir görünümle, beyazlığını suların mavi fonu üstünde belirtir; daha sonra Üsküdar ve Tophane kendilerini gösterirler. Tophane üstünden Galata Kulesinin gri-yeşil konik külâhı yükselir; Avrupalıların taş evleri, Türklerin boyalı tahta barakaları sırtın alt yanını setler halinde doldururlar. Bir gemi direğine benzeyen beyaz minareler oklarını fışkırtırlar; yer-yer koyu yeşil ağaç kümelerinin yuvarlaklıkları belirir; elçiliklerin kunt yapıları cephelerini uzatırken Büyük Ölüler Alanı'nın geniş selvi perdesi üstünde topçu kışlasının ve askerî kolejin açık renk yapıları belirir. Altın şehir Üsküdar (Chrisopolis) aşağı yukarı eş görünümde; bir mezarlığın siyah ağaçları, pembe evleri ve beyaza badanalanmış camileri değerlendiren bir fon perdesidir; her iki kıyıda hayatın arkasında ölüm belirir, her köyün banliyösü bir mezar birikintisidir; ama başka yerde kişiye kasvet verecek olan bu düşünceler Doğu fatalizminin rahatlığını bozmaz.

Az sonra Avrupa kıyısında Çırağan görülür; Avrupa düşüncelerine uygun olarak Sultan Mahmut tarafından yaptırılan bu sarayın bizim Mebuslar Meclisi'ninkine benzeyen klâsik bir frontonu var; Padişahın arması altın harflerle bu frontonun ortasında parıldar. Sarayın iki kanadında Rum mermerinden Do-

rik üslûbunda sütunlar var. İtiraf ederim ki Doğu'da Arap ya Türk mimarisini daha çok severim; ne var ki geniş merdiveni denize kadar inen bu haşmetli yapı da hayli güzel bir görünümde. Pupasında bir gümüş kuş bulunan, al örtülü, yaldızlı ve boyalı muhteşem bir kayık, bu sarayın önünde padişahı bekliyordu.

Karşıda Üsküdar'ın ilerisinde elma yeşiline boyanmış, çınar ve dişbudakların gölgelediği yaz sarayları uzanır; pencereleri parmaklıklı olmakla beraber bu saraylar, hapishaneden çok, kuş kafesine benzerler. Ayakları suya değecek kadar kıyıda sıralanmış olan bu saraylar Vigier banyolarına, ya da Deligny yüzme okuluna biraz benziyorlar. Boğaz'daki Türk villâları kişide bu benzetişi uyandırır çoğu zaman.

Dolmabahçe ve Beşiktaş arasında, daha önce ayrıntılı bir tarifini yapmış olduğum Abdül-Mecid'in yaptırdığı sarayın Venedik üslûbundaki cephesi yükselir. Pek saf ve soylu bir zevkte olmamakla beraber, bu saray, hiç değilse garip ve zengin bir kaprisin ürünü; kabartmalar, oyuntular, yontular, sonsuz süslemelerle dolu olan bu saray, kıyı kenarında zarif bir şekilde yükselir; Arap ve İran mimarisinden usanmış, klasik üslûbun beş nizamını istemeyen, filigran biçiminde oymalanmış kocaman bir mermer mücevher içinde oturmak istemiş bir Halife'nin sarayıdır bu. Dolmabahçe sırtının antik adı Jasonion'du. Altın Nisan'ı arayan Jason, Argonaute'larıyla birlikte bu kıyıya çıkmıştı.

Buharlı gemi, iskeleleri daha sık olan Avrupa kıyısını yakından izliyor; geçerken, su üstündeki kahvelerin kafesleri arasında bağdaş kurup çubuklarını içenleri görebiliyoruz.

Az sonra kıyıdaki Ortaköy ve Kuruçeşme Köylerini arkada bırakıyoruz; bu köylerin arkasındaki tatlı girintili ve çıkıntılı tepeler, ağaç kümeleri, bahçeler, evlerle dolu; her yer göze hoş gelen bir görünüm içinde.

Bir köyden öteki köye sarayların ve yazlık evlerin dizildiği

sürekli bir rıhtım uzanıyor. Valdesultan, padişahın kız kardeşleri, vezirler, nazırlar, paşalar, devlet adamları burada İngiliz konforuna benzemeyen, onunla kıyaslanabilecek bir Doğu konforu içinde pek zarif yapılar yükseltmişler.

Bu saraylar, Marmara mermerinden, ya da eski yapılardan alınmış sütunlar dışında, ahşap, çeşitli tahtalardan yapılıdır. Öyle olmakla beraber, denize uzanan katları, cumbaları, girinti ve çıkıntıları, Çinvari damlı köşkleri, kafesli pavyonları ve her zaman tazelenen güzel ve göz alıcı renkleri ile bu yapıların geçici bir zarifliği var. Kadınlara ayrılan dairelerin pencerelerindeki tahta kafeslerin ortasında, aktörlerin salona ve seyircilere bakmaları için tiyatro perdelerinde bulunan deliklere benzer yuvarlak delikler açılmış. Pencereler arkasında oturmuş güzeller, yelkenliler ve buharlı gemileri, dişlerinin beyazlığını korumak için sakız çiğneyerek buradan seyrederler.

Kayıkları çekmek için ayrılan granit taşından dar bir rıhtım bu güzel yapıları denizden ayırır. Bu yalıların önünden geçerken kişi, Alfred de Musset'nin kahramanı Hasan gibi yapmak ister, için için: şapkasını değirmenlerin üstünden atıp fes giymek!

Arnavutköy yanında «Megareuma» adı verilen sert akıntı yüzünden Boğaz'ın suyu bir kazan içinde imiş gibi boyuna kaynar; mavi sular rıhtımın taşları yanından ok gibi kaynar; oraya varınca, güneşin kavurduğu kolları ne kadar güçlü olsa kayıkçılar, tuttukları küreğin elleri altında yelpaze gibi eğrildiğini görürler; bu azgın dalgalara karşı gelmek isterlerse kürk, cam gibi paramparça olur. Boğaziçi, yönleri değişik, onu bir deniz kolundan çok, bir nehire benzeten bu akıntılarla doludur.

Akıntı yerine gelince kayıktan kıyıya bir ip atılır, üç dört adam, yedekçi atlar gibi bu ipe sarılır, provası beyaz bir köpük saçan sandalı güçlü omuzları ile çekerler.

Akıntı geçilince yeniden küreklere sarılınır ve sandal ölü bir denizde zahmetsizce yoluna devam eder. Evlerin eşiğinde çok kere, oynayan çocuklarının yanında çömelmiş Türk kadınla-

rı görülür; elele tutuşup rıhtım üstünde gezinen Rum matmazeller bir Avrupalı seyyaha meraklı gözlerle bakarlar; atlılar geçer, denizciler özel bir kayığı kayıkhanesine sokarlar; bu gezinti sırasında insanlar görülür sık sık.

Bu kitabın okurları yerli mimarî üstüne yeterince bilgi edindiklerinden Arnavutköy evlerini tarif etmem gereksiz. Sadece, eskiden siyaha boyatılmak zorunluluğu olan ermeni evlerine, açık renk boyalı olmak hakkı bulunan Türk evlerine ve öküz kanı veya antik kırmızısı rengindeki rum evlerine işaret edeyim. Bugün ise herkes evini istediği renge boyatabilir; yalnız yeşil, hacılara ve peygamber sülâlesine özgüdür.

Avrupa kıyısından daha ağaçlı, daha gölgeli olan Asya kıyısında, belki o kadar sıkışık olmamakla beraber yine de sık mesafeler üstünde dizili köyler, ve köşkler var. Bu köyler Kuzguncuk, Stavros, Mahmut'un kendine bir yazlık yaptırdığı Beylerbey, Çengelköy, Vaniköy ve Bebek'in karşısında bulunan Asya Tatlı Sularıdır (Küçük-Su). Arabesklerle örtülü, altın harflerle süslü, ileriye doğru uzanmış büyük damlı, üstlerinde hilâl bulunan küçük kubbeli beyaz mermerden zarif bir çeşme denizden zengin bir yeşillik fonu üstünde denizden görülür; burası, Osmanlıların en sevdikleri bir gezinti yeridir.

Taze, serin bir çimenle örtülü, çınarlar, dişbudaklar, ceviz ağaçlarıyla çevrili geniş bir çayır, Cuma günleri arabalar ve talikalarla dolar; haremlerin tembel güzelleri İzmir halıları üstüne uzanırlar.

Ellerindeki kırbaçlarla beyaz pantalonlarına vuran zenci harem ağaları yerlere bağdaş kurmuş grupların arasında gezerek kaçamak bir bakış, bir anlaşma işareti yakalamaya çalışırlar; Hele, yaşmağın ve feracenin esrarlarını çözmek isteyen gâvurlar orada bulunuyorlarsa; kimi zaman kadınlar ağaç dallarına şallar bağlayıp bu hamak bozmasında çocuklarını sallarlar; kimileri gül reçeli yiyip karlı su içerler; başka kadınlar nargile ya da sigara tüttürürler; hepsi çene yarıştırır, sokaklarda açık yüzle erkeklerle gezinen arsız frenk madamlarını tenkit ederler.

Daha uzakta antik biçimli, dize kadar ceketler giymiş, kürkten kocaman bir çelengin çevrelediği külâhlı Bulgar köylüleri bir bahşiş almak ümidiyle millî danslarını oynarlar. Kahveciler açık havada kahvelerini pişirirler; yanları yırtmaçlı rubalı, kalem silintileriyle kirlenmiş görünen siyah benekli sarık giymiş, hakaret görme korkusuyla boyuna iki kat dolaşan, Doğulu musevilerin dalkavuk ve sûflî edasıyle dolaşan yahudi, gezenlere ufak tefek şeyler satmaya uğraşır; rıhtım kenarında bacaklarını sarkıtarak oturan kayıkçılar bir yandan tütün içerken bir yandan da kayıklarını gözetlerler.

Birbirini izleyen, birbirinden pek az farklarla ayrılan bütün bu köyleri teker teker anlatmak çok uzun olur. Nuremberg oyuncak kutularındaki küçük köylere benzeyen boyalı ahşap ev dizileri, rıhtımlar boyunca uzanıp, hamla için yol olmadığı yerlerde ayaklarını denize batırmışlardır; bu evler, aralarından tebeşir beyazlığında minarelerin fışkırdığı zengin yeşillikli bir fon üstünde belirirler; daha yukarlarda da tatlı yokuşlu sırtlar, gökten inen mavimsi ışık altında yükselirler; kimi zaman kişi, bu görünümler karşısında daha sarp bir sırt, daha çıplak bir yar, toprak cildini delen bir kayanın kemiğini arar, görmek ister; ne var ki bu görünenler fazla zarif, fazla şenlikli, fazla süslü ve iyice taranmış; şurada bunları değerlendirecek bir kaç kesin, şiddetle belirli fırça vuruşları gerek!

Akıntının kimi yerlerinde sırıklar üstüne oturtulmuş tavuk kümesine benzeyen, garip kuruluşta salaşlar görülür; balıkçılar bunlara çıkıp ağı atmak ya da toplamak işaretini vermek için balık sürüsünün geçişini gözetlerler; kimi zaman balıkçılar uykuya dalıp çıkmış oldukları bu su kulübelerinden denize düşer, uyanmadan boğulurlar. Deniz kuşları için yapılmış yuvalara benzeyen bu kulübeler ressamlara birinci plân konusu sağlamak için tasarlanmış gibi.

Burada Boğaz'ın iki kıyısı birbirine çok yakınlaşır.

Darius'un Schyte'lere karşı seferinde, ordusunu Samos'lu

Mandroclès attığı bir köprü üstünden geçirdiği yer burası. Asya sürülerinin dev birikintisi yedi yüz bin egzotik tipli, garip silâhlı, efsanevi giysili asker, atları, filleri ve develeri ile o Köprüden geçti. Köprünün başına dikilen iki taş sütun üzerine Darius'un peşinden yürüyen milletlerin isimleri kazıldı. Bu sütunlar, Yıldırım Beyazıt (savaş yıldırımı Beyazıt) ın yaptırdığı Güzelce Hisarın bulunduğu yere dikilmişti. Hérodote'un anlattığına göre Mandroclès ordunun bu geçişini bir tabloda canlandırmış, vatanı olan Sisam'daki Junon tapınağına asarak altına şu ibareyi yazmış: «Balık dolu Boğaz üstüne bir köprü kuran Mandroclès desenini Junon'a ithaf etti; Kral Darius'un projesini gerçekleştiren Mandroclès, Samienlere şeref verdi ve bir çelenkle mükâfatlandırıldı.»

Dört yüz kulaç genişliğinde olan Boğaziçinin bu kısmından Pers'ler, Goth'lar, Latin'ler ve Türk'ler geçti: Asya ya da Avrupa'dan gelsinler, istilâlar hep aynı yoldan geçtiler; milletlerin bütün bu büyük taşkınlıkları aynı yataktan akıp Darius'un izinden yürüdüler.

Avrupa şatosu, Boğazkesen de denilen Rumelihisarı, değişik yükseklikteki beyaz kuleleri ve mazgarlı duvarlarıyla sırtın bir yanında şerefli bir görünümde. Üç iri kuleyle denize yakın olan küçük kule Türkler harflerince onu yaptıran Mehmet II'nin adını çizerler. Dışarıdan bakılınca sezilmeyen bu mimarî muamma, Escurial sarayının plânını hatırlatır; bu plân manastırın şerefine yapıldığı Aziz Laurent'in yakıldığı ızgarayı temsil eder. Kişi, ancak haberli olursa bu gibi garipliklerin farkına varır. Avrupa Şatosu, demin sözünü ettiğim Asya Şatosu (Anadoluhisarı) nın karşısındadır.

Rumelihisarının yanında bulunan mezarlığın yüksek ve siyah selvileri ile, beyaz mezar taşları, denizin maviliğine neşeli neşeli aksederler; bu mezarlık o kadar ferah çiçekli ve hoş kokuludur ki, kişide oraya gömülmek isteği uyanıverir. Güneşin aydınlattığı, kuş seslerinin şenlendirdiği bu serin bahçede yatan ölülerin herhalde canları sıkılmaz.

Baltalimanı, İstinye, Yeniköy ve Kalenderi geçtikten sonra buharlı gemi Tarabya'da durur. Adı Rumca (İyileşme) demek olan bu köyün tertemiz havası, adının hekimce anlamını haklı çıkarır; - Fransız Elçiliğinin yazlık sarayı buradadır. Köyün yanındaki küçük ve şirin körfezde - yakut dolu altın kupa - Jason'la Cochilde'den dönen Médée, toprağa ayak basmış sihirli ilâçlarının ve şerbetlerinin bulunduğu kutuyu açmıştı. Tarabya'nın «pharmaceus» olan eski adı bundandır.

Tarabya'da oturmak pek hoş, pek zevkli; rıhtımında epeyi lüks bir şekilde süslendirilmiş kahveler - ki Türkiye'de az rastlanır - lokantalar, yazlık evler ve bahçeler dizili. - Vapur iskelesine giden yoldaki bir duvarda mermerden iki gövde heykeli gördüm; biri antik bir zırh takmış erkek, öteki epeyi ilkel bezlere bürünmüş kadın gövdesiydi; barbar işçiler bu iki heykeli öteki taşlarla beraber kaba birer malzeme gibi duvara örmüşlerdi.

Mösyö Poultier'nin kumanda ettiği Chaptal gemisi körfezde demirliydi. Gemiye vardığımda kumandan, kendisine has duygulu yakınlık ve deniz subaylarına has zarif terbiye ile beni karşıladı.

Mösyö Renaud'nun daha sağlam olarak zenginlik ve zevkle yeniden yaptıracağı Fransa Elçiliği, Türk üslûbunda, tahta ve sıvadan büyük bir yapıdır; bu yapı, bir mimarî değeri olmamakla beraber, geniş, havalı, rahat, yazın en ateşli sıcaklarına karşı korunmalı ve dünyanın en güzel görünümlü bir yerinde.

Sarayın arkasında setler halinde, akıl almaz yükseklikte ağaçların bulunduğu bahçeler var, ve Karadenizden gelen meltemler buralarını devamlı serinletir. En üst sete varılınca harika bir perspektiv gözler önüne serilir. Önünüzdeki Asya Kıyısı, Sultansuyu'nun servisi gölgeliklerini açar; daha uzakta, geleneğe göre Hercule'ün yatağı olan Dev Dağı mavileşir. Avrupa kıyısında Büyükdere ve Rumelikavak'la Anadolukavak'tan öteye Boğaz; Cyanèe adalarında genişledikten sonra Karadenizde kay-

bolup gider. Beyaz yelkenler deniz kuşları gibi dolaşırken düşünce sonsuz bir rüyaya dalar.

X X X

Tarabya'nın taraçasından görülen Büyükdere, dünyanın en zarif, en iç açıcı köylerinden biri. Deniz, burada, içeriye doğru bir oyuk çizerek, suların gevşek kıvrımlarla çarpıp öldüğü bir kaviş teşkil eder, aralarında Rusya'nın yazlık sarayı görülen şık evler, deniz kenarında, Boğaz'ın yatağı olan son tepelerin eteğinde ve yeşilliklerle dolu bir bahçeler fonu üstünde sıralanırlar.

İstanbul'un zengin tüccarlarının burada yazlık evleri vardır; işleri bitince buharlı gemi onları her akşam evlerine getirir, ertesi sabah ta işlerine dönerler. Güneş batışından sonra, güzel Ermeni ya da Rum madamları Büyükdere plâjında gezintiye çıkarlar. Kahvelerin ve evlerin ışıkları, suda, ayın gümüş pırıltılarına ve yıldızların akislerine karışır; güzel koku ve serinlik dolu bir meltem, güzel bir meltem, tatlı-tatlı esip havayı gecenin görünmez elinin salladığı bir yelpaze haline getirir; Macar müzisyenler orkestraları, Strauss'un valslerini havada aksettirirken, Mersin ağacı kümeleri arasında saklı bülbül, gül ile olan aşklarını terennüm eder. Sıcak bir yaz gününden sonra bu belsemli atmosferde yeniden canlanan vücut, onu saran leziz bir rahatlık, bir ferahlık, bir ferahlık içindedir ve kişi istemeye-istemeye yatağına gider.

Geceyi nerede geçireceklerini bilmeyen ve İstanbul'daki dostlarının konukseverliğini de fazla yormak istemeyen yolcu kalabalıklığı nedeniyle, Büyükdere'de yeni kurulan otel çok iyi işliyor; büyük bahçedeki iri ve harika güzellikteki çınarın dalları arasına kurulan bir çeşit köşkte, dantela gibi süslü ve yumuşak hışırtılı bir yaprak şemsiyesi altında kahvaltı yaptım.

Bu ağacın iriliğine hayran olduğumu görenler, Büyükdere'nin başlıca caddesinin bitimindeki çayırda, Godefroy de Bouillon

çınarı denilen çok daha irisinin bulunduğunu söylediler.

Onu görmeğe gittim ve, ilkin, bir ağaçtan ziyade bir ormanla karşılaştığımı sandım: Birbirine kenetli yedi, sekiz daha küçük gövdeden yapılı asil gövde, yer yer yıkılmış bir kuleye benziyordu; yarıyarıya inlerine girmiş boğa yılanlarına benzeyen dev kökler, o gövdeyi toprakta tutuyorlardı; gövdeye saplı bulunan dallar, daldan çok yatay durumda ağaçlara benziyorlardı; kabuğun altındaki tahtanın çürümesinden doğan ve mağaraya benzeyen siyah kovuklar açılmıştı. Bu kovuklarda barınan çobanlar, içlerinde ateş yakarlar ve bu bitki devi, pürüzlü ve dilim dilim ayrılmış gövdesinde dolaşan karıncalar ne kadar önem vermezse, o ateşleri de o kadar umursamaz. Yüzyılların yağmur damlaları gibi üstünden kaydığı ve Le Tasse'in «Kurtulan Kudüs» de dile getirdiği kahramanların çadırlarını gölgesinde görmüş olan bu inanılmaz irilikteki yaprak yığını kadar pitoreks ve haşmetli bir şey düşünülemez. Ama kendimizi şiire kaptırmayalım. Her zaman olduğu gibi tarih gelip geleneği yalanlıyor; Bilginlerin söylediklerine göre Godefroy de Bouillon hiç bir zaman bu çınar altında çadır kurmamış. Buna delil olarak da, olayların çağdaşı bulunan Anne Connène'in hurafeyi yalanlayan bir yazısını ileri sürüyorlar: «On bin atlı ve yetmiş bin piyadelik bir ordunun başında başka kontlarla gelen Kont Godefroy de Bouillon, o zaman büyük şehre geldi. Kuvvetlerini, Cosmidion köprüsünden Saint-Phocas'a Propontide yakınlarına yerleştirdi». İşte açık ve kesin bir bilgi; ne var ki, bilginlerin ve bilirkişilerin yazılarına karşı hurafenin yanılması düşünülemediğine göre Kont Raoul, öteki haçlılarla beraber ordugâhını Büyükdereye yerleştirdi ve Asya'ya geçiş zamanını burada bekledi; Söylentiye göre bu tarihî olayın gerçeği zamanla unutulmuş olduğundan asırlık ağaç daha tanınmış olan Godefroy de Bouillon adını aldı; Zaten bu ad, halk nezdinde, haçlı seferini daha bir özellikle hatırlatır.

Ne olursa olsun, o bin yıllık ağaç orada, kuş yuvaları ve güneş ışınlarıyla dolu olarak hep ayakta; yüzyıldan yüzyıla da dev-asâ, daha güçlü, yılların yaprak gibi ayaklarına düşmesini

seyreder. Çöl rüzgârı haçlıların artık toz olmuş kemiklerini Filistin kumlarında çoktan dağıttı.

Godefroy ya da Raul'ün çınarını ziyaret ettiğimde öküzleri çözülmüş bir araba, dalları altında duruyordu. Boyunduruktan kurtulan öküzler çayırda diz çökmüş, siyah burunlarından sızan gümüş köpükleri arasıra silkerek ağır ağır ve keyifle geviş getiriyorlardı.

Arabacılar, yanyana konulmuş iki taştan kurulu ocaklarına tabii bir sığınak olan kovuklardan birine girmiş fakir yemeklerini pişiriyorlardı; bu, kendiliğinden tasarlanmış ve düzenlenmiş, pek zarif bir tablo idi. Théodore Frère'in Büyükdere'deki atölyesine gidip bu sahnenin etüdünü yapması için kendisini alıp getirmeyi düşündüm ama o gelinceye kadar araba oradan kalkmış, sahneyi bir güzel aydınlatan güneş ışını da sanatçı gelmeden yer değiştirmiş olurdu. Zaten Frère'in kartonlarında, Doğu hayatında sık sık görülebilen buna benzer sahneleri canlandıran binlerce resim var.

Charlemagne gemisi, denizciler için bir eğlenti tertipleyen Fransa Elçiliğinin Tarabya'daki sarayının karşısında demir atmıştı. Çatanalar durmadan gemiden karaya gidip gelerek bin ikiyüz kadar olan deniz erlerini taşıyordu; gemide ancak gereği kadar nöbetçi bırakılmıştı. Elçilik bahçesinde, ağaçların altında çok büyük sofralar kurulmuştu; Charlemagne savaş gemisinin sanatçıları taraça üstünde bayraklar ve yelken bezleriyle bir tiyatro sahnesi kurmuşlardı; sahnenin frontonunda sulu boyayla pek güzel renklendirilmiş savaş ve denizcilik alâmetleri üstünde kanat çırpan bir kartal resimlenmişti.

Denizciler çok beceriklidir: Tiyatroyu kurmuşlardı ve profesyonel aktörler gibi vodviller temsil ediyorlardı; ünlü aktörümüz Arnal, »Geceyarısı geçince» piyesinde bu rolü oynayan deniz çavuşundan daha tuhaf değil. Adını unuttuğum başka bir vodvilde, sakalsız miçolarla, sinekkaydı tıraş olmuş erler, antik tiyatroda olduğu gibi kadın rolüne çıkmışlardı; sarı saçlı perukaları, üstlerine taktıkları kadınlara has yuvarlaklıklar, bir Sga-

narelle'in kortezanlığını uyandırabilirdi; kadınca kırıtmaları arasında farkına varmadan kaçırdıkları erkekçe hareketleri, jüpler içinde dolanan adımları, ses inceltmeleri ve boy kısaltmaları, gittikleri memleketler güneşinin yaktığı yüzleri, inanılmayacak tuhaflıkta etkiler uyandırıyordu. Seyirciler gülmekten kırılıyordu. Seyirciler; elçiliğe bağlı olanlar, öteki legasyonlar temsilcileri, bankacılar, Beyoğlu'nun zengin tüccarları ve belirli kişileriydi; kadınlar İtalyan Tiyatrosu'nun bir temsilinde bulunuyormuş gibi süslenmişlerdi ve güzel tuvaletler güneşin parlak ışığı altında pek hoş bir görünüm yaratıyordu.

Komedi temsilinden sonra verilen yemek, kocaman bir şölen, Gargantua'ya lâyık dev bir ziyafetti. Burada yenilen yemekler, elçilik aşçıbaşısı ve Charlemagne aşçısıyla Türk, Rum, Ermeni, Yahudi, İtalyan ve Marsilyalı bir sürü yamağın eseriydi.

Akşam üstü adamakıllı neşelenen davetliler, on, oniki arkadaşlık gruplarla Tarabya rıhtımında gezinerek Petra-Camera'dan daha kıvrak danslar yaparak Fransız halk şarkılarından olmayan, fakat çekici bir şairanelikte ve beklenmedik bir orijinallikte şarkılar söylediler.

Hârika bir hava vardı; şakakları ve yanakları traşlı, kıl olarak sadece uzun, sarı bıyıkları olan iki güçlü Arnavutun çektikleri iki çiftelik kayıkla o akşam İstanbul'a dönmeye karar verdim; hareket ettiğimde saat onu geçmişti ama, hava gündüz onikide Londradan çok daha aydınlıktı, her yer görünüyordu; bu, gece değil, sonsuz tatlılık ve şeffaflıkta mavimsi bir gündüzdü; çiğ, yıldızların gece yaşları gibi hafif hafif yağıyordu ve kayığın yeri ıslanmıştı, paltomun yakasını boynuma kadar iliklevyerek kendimi pupadan iyice yerleştirdim. Arnavutlar ince, çizgili mintanları üstüne bir cepken attılar ve Boğazdan inmeye başladık.

Dört güçlü kolun yürüttüğü kayık, akıntının da yardımıyla, milyonlarca pulun noktaladığı suyun ışınlı titreyişi ortasında, bir buharlı gemi kadar çabuk kaymaya başladı; kıyının tepe ve

körfezleri dalgaların parlak gümüşü üstüne mor renkte geniş gölgeler düşürüyorlardı; demir atmış gemiler, ince halatları, sarılmış serenleriyle deniz üstünde siyah kâğıda makasla kesilmiş biçimler gibiydi. Gemi ve sandallarda, kıyıdaki evlerde, uzaktan uzağa, ışıklar parıldıyordu. Kayıkçıların tempolu nefeslerinden, küreklerin ritmik çarpışından, su şıkırtısı ve uzaklarda uyanmış bir köpeğin havlamasından başka ses duyulmuyordu.

Ara sıra bir «hacer-i semavî», gökte kayıp bir hava fişeği gibi sönüyordu; yıldızlar, ayın haresine kadar yaklaşıp parlıyorlardı. Saman yolu, bizim sisli Kuzeyde görülmemiş bir parlaklık ve netlikle beyazımsı kuyruğunu uzatıyordu. Bu sakin, bu pürüzsüz haşmet harikulâde güzellikteydi. Altın damarlı, lapis-lazuli rengindeki bu kubbeye bakarken kendi kendime soruyordum: Toprak uykuya vardığı zamanlarda gökyüzü neden bu kadar hârika güzelliktedir ve yıldızlar neden gözler kapanınca uyanırlar? Bu sihirli donanmayı kimse görmez; o, ancak baykuşların, yarasaların ve kedilerin gece gören gözleri için yanmaya başlar. Tanrısal dekor sanatçısı halkını o kadar küçük mü görüyor ki, en güzel resimlerini, seyircileri ancak yattıktan sonra meydana çıkarır? Bu, beşer gururunu kıracak bir olay değil midir? Ne var ki, dünya sonsuzluk içinde kaybolmuş belirsiz bir nokta, bir hardal tohumudur; Victor Hugo'nun dediği gibi gökyüzünün normal durumu gecedir.

Kayığım Tophaneye yanaştığı zaman saat biri çalıyordu. Fenerimi yaktım; ben geçerken hafif hafif inleyen uyumuş köpeklerin üstüne basmamaya gayret ederek ıssız sokaklardan Beyoğlu Ölüler Alanı'ndaki evime döndüm; yorgunluktan bitkin, ama haz içindeydim.

Ertesi günü gezintilerime devam ederek Haliç'in sonundaki Avrupa Tatlı Sularına (*) gittim. Sonuncusu zengin bir Ermeni tarafından yaptırılan üç gemi köprüsünden geçtikten sonra,

(*) Yayımcının notu: Kâğıthane.

amber balığı ya da balina iskeletine benzeyen gemi demirlerinin hangarlar içinde belirdiği deniz tersanesinin önünden geçerek Eyüp ve Pim-Paşa'da, Cydaris ve Barbysès'in ağzını ayıran küçük adalara vardım. Bu ahenkli isimlerle değiştirilen türkçeleri, Kâğıthane ve Alibey-Köyü'dür.

Gagaları kursaklarında, bacaklarının biri karına büküK duran balıkçı kuşlarıyla leylekler, siz geçerken dostçe bakarlar; martılar kanatlarıyla size çarpar, çaylak başınızın üstünde döne döne uçar. İleriye gittikçe İstanbul'un uğultusu söner, yalnızlık ve sessizlik bastırır, köy, sezilmez aşamalarla şehrin yerini alır. İngiliz bahçelerinin sahte ırmaklarından sanılabilecek Barby-sès'i aşan o zarif Çin köprülerinin üstünden kimse geçmez.

Avrupa Tatlı Sularına özellikle kışın gidilir. Padişahın orada, kenarında pek zarif Türk zevkinde yapılmış pavyonları olan, sunî göllü ve çağlayanlı bir köşkü var. Bu yazlık yeri Mahmut yaptırmış. Ne var ki, orada hemen hemen hiç oturulmadığı ve tamir görmediği için bozuluyor ve bir yıkıntı olmaya başlıyor. Göl çamurla doluyor, birbirinden ayrılan taşlardan sular sızıyor ve parazit bitkiler kabartılı arabesklere karışıyor. Söylendiğine göre Mahmut bu zarif yuvayı perestiş ettiği bir odalığı için hazırlatmış; ölüm genç kadını götürünce de padişah artık buralara gelmek istememiş. O zamandan beri, karaağaçlar, dişbudaklar, ceviz ağaçları, cemizler, ve çınarlar içine gömülü bu sessiz ve ıssız saray üstüne bir melankoli örtüsü çökmüş gibi; büyük salkım söğütlerinin yapraklarının yaşlarını hazin hazin suya döktüğü bu yerde, ağaç kümeleri, Uyuyan Güzel'in şatosunu yolcunun gözünden saklayan orman gibidirler.

O gün orada kimse yoktu ama gezinti yine de hoş oluyordu; sessiz gölgeliklerde bir süre dolaştıktan sonra biraz ekmek ve yoğurt yemek için küçük bir kahveye girdim; denizin canlı havasının açtığı iştahımın bu sade yemeğe hayli ihtiyacı vardı.

Kayıkla döneceğime, her meydan köşesinde bekleyen atlardan birini kiralayarak Pim-Paşa, Hasköy ve Kasımpaşa'dan geçerek Beyoğlu Büyük Ölüler Alanı yanındaki San-Dimitri Rum

köyüne vardım; sonra da, çıplak arsalardan geçerek, orada dikili bulunan küçük mermer kalabalığından mezarlık sanılacak Okmeydanı'na vardım.

Eskiden padişahlar burada cirit atarlarmış; bu küçük anıtlar da onların başarılarını işaretler, mesafeleri tesbit ederlermiş. Zaten bu taşlar çok sade, süs olarak Türk harfleriyle yazıları var; kimilerinin tepesinde sarı bakırdan bir yıldız parlar. Cirit oyunun devri artık geçmiş, bu sütunların en yenileri bile epeyi eski tarihlere bağlı.

Yetmiş iki günden beri İstanbul'da dolaşıyordum ve şehrın her kıyı ve köşesini iyice bellemiştim. Bu süre bir milletin karakterini, âdetlerini incelemeye yeterli değilse de, bir şehrin pitoresk görünümünü kavramaya yeterlidir, gezimin tek hedefi de oydu.

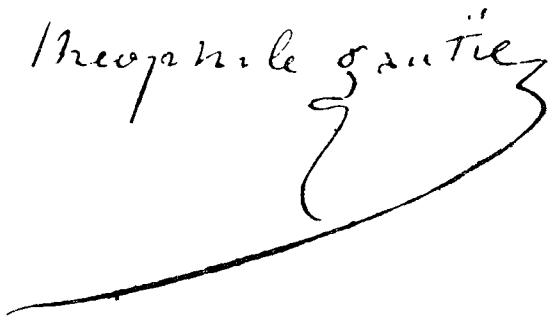
Doğu'nun dört duvar arasındaki yaşantısı, dinî gelenekler ve âdetler, daha derine gitmeye engeldir. Yedi, sekiz yıl çalışılmazsa dili kavramak imkânsızdır. Şu halde dış panaroma ile yetinmek zorunluğu var. Birkaç haftalık uzunca bir ikamet bana bildiklerimden daha çok şey öğretmezdi; zaten, artık tablo, heykel, sanat eseri görmeye susamıştım. Sokakların devamlı maskeli balosu artık beni sabırsızlandırmaya başlamıştı. Örtülerden bıkmıştım, yüz görmek istiyordum.

İlkin hayali meşgul eden bu sır, zamanla yorucu oluyor, hele onu çözmek ümidi olmadığı belirince. Az sonra bu sırrı çözmekten vazgeçiyor kişi, yanınızdan geçen hayallere kayıtsız bir gözle bakıyorsunuz. Kuşkusuz çok saygıdeğer tüccarlardan kurulu Beyoğlu'nun Frenk sosyetesi de bir şair için pek ilginç ve eğlendirici olmadığından, can sıkıntısı çabucak sizi yakalar.

Bütün bunlardan ötürü «İmparatore» adlı Avusturya gemisinde kamaramı tutmaya gittim; Syra'dan geçip, Corinth'i, Lepante'i, Patras'ı, Corfu'yu, Chimère dağlarını gördükten sonra Atina'ya gidecektim, daha sonra Adriatik kıyılarından Trieste'ye varacaktım.

Hayalimde Akropol kayası, gök mavisi aralıklarından beliren Partenon'un beyaz sütunları pırıldarken, Ayasofya'nın minareleri artık bana hiç bir zevk vermiyorlardı. Başka bir amaca dönük düşüncem, çevremdeki şeylerden etkilenmiyordu.

Yola düzüldüm, ama, buna sevinmekle beraber, bir kere İstanbul'a baktım; bir daha görülemeyecek bir şehirden ayrılırken yüreğinizde duyduğunuz o anlaşılmaz melânkoli ile, ufukta silinmeye başlayan İstanbul'a baktım.

İÇİNDEKİLER

Denizde 41
Malta 54
Syra 66
İzmir 78
Troade'lar, Çanakkale 90
İstanbul'a giriş 95
Küçük Ölü Kırlığı (Tepebaşı) 100
Bir Ramazan gecesi 109
Tophane 112
Kahveler 118
Dükkânlar 126
Mısır Çarşısı 134
Kapalı Çarşı 134
Mevleviler 143
Haykırıcı Dervişler 151
Üsküdar Mezarlığı 161
Karagöz 171
Padişah'ın Cuma Selâmlığı 181
Beşiktaş'ta bir Paşa Konağında iftar 187
Kadınlar 191
Limanda bir gezi 200
Sur'lar 209
Balat ve Fener 217
Mahmut Paşa Hamamı 222
Topkapı Sarayında bayram töreni 224
Charlemagne'in gelişi 235
Yangınlar 238
Ayasofya 245
Sultan Ahmet Camii 252
Topkapı Sarayı 255
Dolmabahçe Sarayı 263
Nusratiye Camii ve Tophane 269
At Meydanı 271
Elbise-i Atîka Müzesi 273
Kadıköy 287
Bulgurlu Dağı 295
Büyükada 301
Boğaziçi 304